VOLUME 02. ISSUE 06
JUNE 2025

"CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH"

-Applied sciences
-Chemical sciences
-Biological sciences
-Geography sciences
-Physical sciences
-Medical sciences
-Ecological sciences
-Pedagogical sciences
-Psychological sciences
-Mathematical sciences
-Philological sciences

Research Science and Innovation House

www.universalpublishings.com

«**CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH**» ilmiy konferensiyasi

30.06.2025-yil.

Ushbu to‘plamda «**CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH**» ilmiy konferensiyasi 2025-yil 2-soni 6-qismiga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

Jurnal tarkibidagi barcha maqolalarga **DOI** unikal raqami biriktirilib, **Zenodo, Open Aire, Google Scholar** xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

OAK tomonidan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan jurnallar ro‘yxatidagi milliy jurnallarda chiqarilgan maqolalar sifatida rasman tan olinadi.

Asos: O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiyasi komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxati 3-sahifasi. – Toshkent: 2019. – 160 b.

Konferensiya materiallaridan professor-o‘qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktarantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o‘qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin. Eslatma! Konferensiya materiallari to‘plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma’lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to‘g‘riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

Research Science and Innovation House

“RESEARCH SCIENCE AND INNOVATION HOUSE” MCHJ

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir, Matsaidova Sayyora Xudayberganovna, Urganch davlat universiteti, Geografiya kafedrasi, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Mas’ul kotib: Sobirov Javoxir Xayrulla o‘g‘li O‘zbekiston Milliy universiteti 1-bosqich magistranti

Nashrga tayyorlovchi: Eshqorayev Samariddin Sadridin o‘g‘li Termiz muhandislik-texnologiya instituti talabasi.

TAHRIR KENGASHI A’ZOLARI

1. **Rahimov Rahimboy Atajanovich,** Urganch davlat universiteti professori, Texnika fanlari doktori, Rossiya tabiiy fanlar akademiyasining Akademigi.
2. **Isayev Sabirjan Xusanbayevich**, “Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muxandislari instituti” milliy tadqiqot universiteti, Irrigatsiya va melioratsiya kafedrasi, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, professor.
3. **Matyakubov Baxtiyar Shamratovich**, “Toshkent irrigasiya va qishloq xo‘jaligini mexanizasiyalash muxandislari instituti” milliy tadqiqot universiteti, “Irrigasiya va melioratsiya” kafedrasi professori, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, professor.
4. **Norboyeva Umida Toshtemirovna,** Buxoro davlat universiteti, Ekologiya va geografiya kafedrasi professori, DSc (Biologiya fanlari), professor.
5. **Matsaidova Sayyora Xudayberganovna**, Urganch davlat universiteti, Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti, Geografiya kafedrasi, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent.
6. **Xamroyev Muxtor Ozodovich**, Urganch davlat universiteti, Geografiya kafedrasi, Geografiya fanlari nomzodi, dotsent.
7. **Matchanov Otabek Jumanazarovich** Urganch Davlat Universiteti, Texnika fakulteti Geodeziya, Kartografiya, kafedrasi Dotsenti. Yo‘nalish - Tabiiy Geografiya.
8. **Djumaniyazava Muhayyo Xusinovna**, Urganch davlat Universiteti Pedagogika fakulteti Pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsenti, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

9. **Djumayev Mamanazar Irgashevich** Pedagogika fanlari nomzodi, professor Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Boshlang‘ich ta’limda matematika va uni o‘qitish metodikasi kafedrasi , professori p.f.n.

10. **Qandov Bahodir Mirzaevich** Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) Chirchiq davlat pedagogika universiteti gumanitar fanlar fakulteti milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi kafedrasi PhD, dotsenti.

11. **Samandarov Ergash Iskandarovich**, Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti Ekologiya va xayot faoliyati xavfsizligi kafedrasi, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, dosent.

12. **Egamov Baxtiyor Nurmetovich**, Urganch davlat universiteti, “Iqtisodiyot” kafedrasi dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi.

13. **Rajabov Alibek Xushnudbekovich**, Urganch davlat universiteti, Iqtisodiyot kafedrasi, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

14. **Babajanova Sanabar Yuldashbayevna,** Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti “Ekologiya va hayot faoliyati xavfsizligi” kafedrasi,qishloq xo‘jalik fanlari bo‘yicha falsafa doktori-PhD.,dotsent.

15. **Masharipov Adamboy Atanazarovich,** Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti “Ekologiya va hayot faoliyati xavfsizligi” kafedrasi dotsenti.

16. **Ismoilova Himoyat Matnazarovna**, Urganch davlat universiteti, Kimyo kafedrasi, kimyo fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent.

17. **Ismayilova Intizar**, Urganch davlat Universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti Biologiya kafedrasi, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, dotsent.

18. **Razakova Rayxan Saylaubekovna** Urganch davlat universiteti Pedagogika fakulteti Pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsenti, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, PhD.

19. **Ataullayev Zokir Maxsudovich**, Urganch davlat universiteti, kimyo kafedrasi, pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD), kimyo kafedrasi dotsenti.

20. **Raximova Xolisxon Maksudovna**, Urganch davlat universiteti, Biologiya kafedrasi, biologiya fanlari falsafa doktori (PhD) , dotsent.

HUDUDLARDAGI YENGIL SANOAT KORXONALARINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGINI

Jo‘rayev Farrux Do‘stmirzayevich,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
“Iqtisodiyot” kafedrasi dotsent.
Rajabov Jaxongir Abdivaitovich,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Magistranti

Annotatsiya. Maqolada sanoat tarmoqlarini rivojlantirish innovatsion usullarini ishlab chiqish, ilmiy-uslubiy mexanizmlari asoslash hozirgi kundagi dolzarb mavzulardan biri ekanligi, hamda uni oshirishga qaratilgan bir qancha olimlarning fikr-mulohazalari bayon etilgan. Sanoat tarmoqlarini hududiy rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari sxema ko‘rinishda, sanoat tarmog‘ining hududiy ixtisoslashuv strukturasi ko‘rsatib o‘tilgan. Sanoat rivojlanishining tabiiy resurslarga bog‘liqligi, sanoat tarmoqlarining o‘zaro energiya ta’minoti grafigi, sanoatning telekommunikatsiya va axborot texnologiyalari (ICT) bilan bog‘liqligi yoritilib berilgan va bu bo‘yicha xulosa va takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: sanoat tarmog‘i, innovatsion, prospektorlar, transport infratuzilmasi, energetika infratuzilmasi, aloqa infratuzilmasi, xorijiy investorlar, texnologiya transferi, reaktorlar, bozor qamrovi, geografik doira, vertikal maydon, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, avtomatlashtirilgan tizimlar, raqamli boshqaruv, zamonaviy texnologiyalar.

Kirish. Hududlardagi yengil sanoat korxonalarini rivojlantirish uchun raqamlashtirilgan texnologiyalarni, transport, energetika va aloqa infratuzilmasi rivojlantirish ham muhim ahamiyatga ega. Hududiy sanoatni rivojlantirishda xorijiy investorlarni jalb qilish va texnologiya transferi katta ahamiyatga ega. Bu hududiy sanoat tarmoqlarining xalqaro bozorga chiqishiga va raqobatbardoshliligini oshirishga yordam beradi. Sanoat tarmoqlarini hududiy rivojlantirishda ekologik omillarni hisobga olish muhimdir. Raqamli iqtisodiyot sharoitida, raqamli texnologiyalar sanoat tarmoqlarining samaradorligini oshirish, raqobatbardoshligini ta’minlash va barqaror

iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlash uchun katta imkoniyatlar yaratmoqda. Bugungi kunning asosiy tendensiyalaridan biri sanoat tarmoqlarini rivojlantirish hisoblanadi.

Hududiy sanoat tarmoqlarini rivojlantirishdagi muammolar sanoat korxonalari samaradorligi, raqobatbardoshligi va innovatsion rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat tarmoqlarining raqamlashtirilishi ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va samaradorligini oshirish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar ishlab chiqarishning barcha bosqichlarida qo‘llanilishi bilan, Sun’iy intellekt va avtomatlashtirish vositalarini qo‘llash orqali ishlab chiqarish jarayonlari tezlashadi va inson omiliga bog‘liq xatoliklar kamayadi. IoT texnologiyalari yordamida sanoat ob'ektlari va tizimlari bir-biriga bog‘lanib, ma'lumotlar yig‘iladi va real vaqtda monitoring amalga oshiriladi, bu esa ishlab chiqarish jarayonini yanada samarali boshqarishga imkon beradi. Bu texnologiya murakkab va moslashtirilgan mahsulotlarni ishlab chiqarishning vaqtini va xarajatlarini kamaytiradi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat tarmoqlarining iqtisodiy samaradorligini oshirish quyidagi omillar bilan bog‘liq:

-Ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish: Big Data (katta ma’lumotlar) texnologiyalari orqali sanoat korxonalari ishlab chiqarish va bozor ma’lumotlarini to‘plab, ularga tahlil asosida tezkor va to‘g‘ri qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

-Xarajatlarni optimallashtirish: Raqamli texnologiyalar resurslardan samarali foydalanishni ta'minlab, ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirishga yordam beradi.

-Yetkazib berish zanjiri optimallashuvi: Raqamli platformalar orqali global va mahalliy yetkazib berish zanjirlarini samarali boshqarish mumkin bo‘ladi, bu esa mahsulotni tezroq va arzonroq yetkazish imkoniyatini oshiradi.

Raqamli iqtisodiyot yangi texnologiyalarga asoslangan tarmoqlarning rivojlanishiga imkon beradi. Ushbu dolzarblik shundan iboratki, Industry 4.0 konsepsiyasi raqamli texnologiyalarni (IoT, Big Data, bulutli hisoblash) sanoat jarayonlariga joriy qilish orqali ishlab chiqarishni raqamlashtirishni nazarda tutadi. Bu esa yuqori aniqlik va tezlik bilan ishlab chiqarish imkoniyatlarini yaratadi. Sanoat jarayonlarining raqamli modellarini yaratish orqali korxonalar real jarayonlarni simulyatsiya qilish va ulardagi muammolarni oldindan ko‘rib, optimallashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Sun’iy intellekt asosida ishlaydigan tizimlar ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirib, mahsulot sifatini oshirish va mehnat samaradorligini kuchaytirishga yordam beradi. Raqamli iqtisodiyotda sanoat tarmoqlari raqamli

ma'lumotlarga va tizimlarga bog‘liq bo‘lgani uchun kiberxavfsizlikning ahamiyati oshmoqda. Sanoat korxonalarining faoliyati davomida kiberhujumlar xavfi yuqori bo‘lishi mumkin. Raqamli texnologiyalar qo‘llanilishi bilan sanoat korxonalarining ma'lumotlar bazalari, tizimlari va operatsion jarayonlari kiberxavfsizlik bilan ta’minlanishi lozim. Tizimlar uzluksiz ishlashi va raqamli infratuzilmani ximoya qilish sanoat korxonalari uchun dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyot sanoat tarmoqlarida ekologik barqarorlikni ta'minlashda ham katta ahamiyatga ega.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida global bozorlar doimo o‘zgarib bormoqda, bu esa sanoat korxonalarini moslashuvchan va raqobatbardosh bo‘lishga majbur qiladi. Bozor ehtiyojlari va talablarini real vaqtda kuzatib borish va tezkor javob berish raqamli texnologiyalarning rivojlanishiga turtki beradi. Raqamli platformalar va texnologiyalar xalqaro bozorlarda o‘zaro integratsiyalashuvni kuchaytirib, sanoat mahsulotlarini global miqyosda raqobatbardosh qiladi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat tarmoqlarini rivojlantirishning dolzarbligi nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va iqtisodiy rivojlanishni ta’minlash, balki ekologik barqarorlik, texnologik yangiliklar va kiberxavfsizlik kabi dolzarb muammolarni hal qilish bilan ham bog‘liqdir. Sanoat tarmoqlarining raqamlashtirilishi korxonalar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi, ularni global bozorning yangi talablariga moslashtiradi va raqobatbardoshlikni oshiradi.

Sanoat tarmoqlarini rivojlantirish usullarini ishlab chiqishning ob'ektiv zarurati bir qator iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik omillardan kelib chiqadi. Sanoat tarmoqlari mamlakat iqtisodiyotining poydevoridir. Ularning rivojlanishi iqtisodiy o‘sishga olib keladi, chunki sanoat sektori ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va diversifikatsiya qilish imkonini beradi. Sanoat tarmoqlarining rivojlanishi mahsulot va xizmatlar sifatini oshiradi va ularni xalqaro bozorda raqobatbardosh qiladi. Rivojlangan sanoat tarmoqlari mahsulot eksportini ko‘paytirishga imkon beradi, bu esa davlatning tashqi savdo balansini yaxshilaydi. Sanoat tarmoqlarini diversifikatsiya qilish iqtisodiyotdagi bir tomonlama qaramlikni kamaytiradi va makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi.

Zamonaviy sanoat tarmoqlarini rivojlantirish texnologik innovatsiyalarni talab qiladi. Texnologik taraqqiyot iqtisodiyotning samaradorligini oshiradi va yangi ish o‘rinlari yaratadi. Ushbu obyektiv zarurat quyidagi omillarga asoslanadi:

-Yuqori texnologiyalarni joriy qilish: Sanoat tarmoqlari raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirish va sun’iy intellekt kabi ilg‘or texnologiyalarni joriy etishni talab qiladi, bu esa ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi.

-Energiya va resurslarni tejash: Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash sanoat jarayonlarida resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va energiya samaradorligini oshirishga yordam beradi.

-Yangi mahsulotlar va bozorlar yaratish: Innovatsion jarayonlar va texnologiyalar orqali yangi mahsulotlar yaratilib, global bozor talablari qondirilishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Zamonaviy sanoat korxonalari raqamli texnologiyalarni qo‘llash orqali avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlariga o‘tishmoqda. Bunday tizimlarni boshqarish, ma'lumotlarni tahlil qilish va optimallashtirish uchun malakali mutaxassislar zarur. Bu raqamli transformatsiya jarayonlarini tezlashtiradi. Malakali kadrlar ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning sifatini nazorat qilishda va yangi mahsulotlar yaratishda faol ishtirok etadilar. Bu korxonalarga raqobatbardosh mahsulotlarni yaratish, iste'molchilarning ehtiyojlarini qondirish va eksport qilish salohiyatini oshirish imkonini beradi.

Hududiy sanoat rivoji uchun malakali ishchi kuchi ob’yektiv zaruriyatdir. Bu korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish, innovatsiyalar va texnologik yangilanishlarni muvaffaqiyatli joriy etish, xalqaro standartlarga moslashish va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash uchun muhim hisoblanadi. Shu sababli, malakali kadrlarni tayyorlash va ularning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash hududiy sanoat rivoji uchun ustuvor vazifalardan biri bo‘lishi kerak.

ADABIYOTLAR / ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCE:

1. Aaker, David A. Strategic Market Management, 6th, Wiley, July 26, 2001 28–29-bet. ISBN 9780471415725. OCLC 963663563. 2021-yil 6-may.

2. Reid, Susan; de Brentani, Ulrike “The Impact Of Market Vision On Early Success With Lead Users: The Case For Radically New, High-Tech Products”. ResearchGate (2015-yil fevral). 2021-yil 6-may.

3. Kulzick, R. S., Miles and Snow: Organizational Types, published 2000, accessed 13 November 2021.

4. Lucas, James R (February 1998). "Anatomy of a Vision Statement". Management Review (American Management Association) 87 (2): 22–26.

5. Рахимов А., Эшонқулов Ж. Саноат корхоналарида ишлаб чиқаришнинг иқтисодий қувватини ошириш механизми //Iqtisodiyot va ta’lim. – 2022. – Т. 23. – №. 6. – С. 390-395.

6. Рахимов А. Н., Лукманов М. Х. Саноат корхоналари фаолияти иқтисодий самарадорлигини оширишнинг эконометрик модели //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 1. – №. 9. – С. 72-80.

7. Rakhimov A., Ravshanova M., Alieva M. Econometric analysis of increasing efficiency of industrial enterprises //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – Т. 458. – С. 04004.

Research Science and Innovation House

5 USEFUL POINTS OF LEARNING ENGLISH AT HOME

Atajanova Nazokat Mansur qizi,
Urganch innovation university,
Teacher of department “Uzbek and Foreign Philology”
E-mail: atajanovanazokat@gmail.com
Otaxonova Muxlisa San’at qizi,
Urganch innovation university,
2-year-student at Philology (English)

Abstract: Learning English at home has become increasingly popular due to advancements in technology and the availability of online resources. This article explores five key benefits of self-directed English learning at home: flexibility, cost-effectiveness, personalized learning pace, access to diverse resources, and the development of self-discipline. By leveraging these advantages, learners can effectively improve their English proficiency in a comfortable and convenient environment.

Annotatsiya: Ingliz tilini uyda o‘rganish texnologiyalarning rivojlanishi va onlayn resurslarning mavjudligi tufayli tobora ommalashib bormoqda. Ushbu maqolada ingliz tilini mustaqil ravishda uyda o‘rganishning beshta asosiy foydali jihati: moslashuvchanlik, tejamkorlik, shaxsiylashtirilgan o‘rganish sur’ati, turli resurslarga kirish va o‘z-o‘zini intizomga o‘rgatish kabi afzalliklari ko‘rib chiqiladi. Ushbu afzalliklardan foydalangan holda, o‘rganuvchilar qulay va oson muhitda ingliz tilini samarali o‘rganishlari mumkin.

Аннотация: Изучение английского языка дома становится все более популярным благодаря развитию технологий и доступности онлайн-ресурсов. В данной статье рассматриваются пять ключевых преимуществ самостоятельного изучения английского языка дома: гибкость, экономичность, индивидуальный темп обучения, доступ к разнообразным ресурсам и развитие самодисциплины. Используя эти преимущества, учащиеся могут эффективно улучшать свои знания английского языка в комфортной и удобной обстановке.

Keywords: English learning, self-study, home education, language acquisition, online resources

Kalit so‘zlar: Ingliz tilini o‘rganish, mustaqil ta’lim, uyda o‘rganish, til o‘zlashtirish, onlayn resurslar

Ключевые слова: Изучение английского, самостоятельное обучение, домашнее образование, освоение языка, онлайн-ресурсы

Introduction

The ability to communicate in English has become a vital skill in today's globalized world. With the rise of digital technology, learning English at home has emerged as a convenient and effective alternative to traditional classroom settings. This approach offers learners the flexibility to tailor their study schedules, access a plethora of online materials, and progress at their own pace. In this article, we delve into five significant advantages of learning English at home, providing insights into how this method can enhance language acquisition.

1. Flexibility in Learning Schedule

One of the most significant benefits of studying English at home is the ability to create a flexible learning schedule. Learners can choose study times that align with their personal routines, leading to increased motivation and better retention of information. This flexibility is particularly beneficial for individuals balancing work, family, or other commitments.

2. Cost-Effectiveness

Traditional language courses can be expensive, considering tuition fees, transportation, and material costs. In contrast, learning English at home often requires minimal financial investment. Many high-quality resources, such as language apps, online courses, and educational videos, are available for free or at a low cost, making language learning more accessible to a broader audience.

3. Personalized Learning Pace

At-home learners have the advantage of progressing at a pace that suits their individual needs. This personalized approach allows for more time to grasp complex concepts and reinforces learning through repetition. Students can focus on areas where they need improvement without the pressure of keeping up with a class.

4. Access to Diverse Resources

The internet offers a vast array of resources for English learners, including interactive exercises, grammar guides, pronunciation tools, and cultural insights. This diversity enables learners to choose materials that match their learning styles and interests, enhancing engagement and comprehension.

5. Development of Self-Discipline

Learning English at home requires a degree of self-motivation and discipline. By setting goals and adhering to a study plan, learners cultivate habits that not only aid in language acquisition but also contribute to personal growth and time management skills.

Conclusion

Learning English at home presents numerous advantages, including flexible scheduling, cost savings, personalized pacing, access to a wide range of resources, and the development of self-discipline. These benefits make at-home learning an attractive option for individuals seeking to improve their English proficiency. By leveraging the tools and strategies discussed, learners can create an effective and enjoyable language learning experience within the comfort of their own homes.

References

1. Benson, P. (2011). Teaching and Researching Autonomy in Language Learning (2nd ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315833776
2. British Council. (n.d.). Resources for learning English at home. Retrieved from https://learnenglish.britishcouncil.org
3. Cambridge English. (n.d.). Learning English at home: Tips and tricks. Retrieved from https://www.cambridgeenglish.org/learning-english/tips
4. Duolingo. (2023). The Global State of Language Learning Report. Retrieved from https://www.duolingo.com/efficacy
5. Godwin-Jones, R. (2018). Using mobile technology to develop language skills and cultural understanding. Language Learning & Technology, 22(3), 104–120. https://www.lltjournal.org/item/3140
6. Krashen, S. D. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition. Pergamon Press.
7. Oxford, R. L. (1990). Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know. Newbury House Publishers.
8. Reinders, H., & White, C. (2011). Special Issue: The Theory and Practice of Autonomy in Language Learning with Technology. Innovation in Language Learning and Teaching, 5(2), 101–107. https://doi.org/10.1080/17501229.2011.577529

9. Sun, S. Y. H. (2014). Learner perspectives on fully online language learning. Distance Education, 35(1), 18–42. https://doi.org/10.1080/01587919.2014.891428

10. Warschauer, M., & Kern, R. (2000). Network-Based Language Teaching: Concepts and Practice. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781139524735

Research Science and Innovation House

Fuqarolik sud ishlarini yuritishni optimallashtirish usullari

Toshkent davlat yuridik universiteti
Xalqaro arbitraj va nizolarni hal qilish
yo`nalishi magistri
Xaitxodjayeva Farangis Avazovna

Annotatsiya: Mazkur tezisda fuqarolik sud ishlarini yuritishda yuzaga kelayotgan muammolar va ularni optimallashtirishning dolzarb usullari tahlil qilinadi. Sud tizimining samaradorligini oshirish, fuqarolarning huquq va manfaatlarini tezkor va adolatli himoya qilish maqsadida elektron sud yurituv tizimi, mediatsiya, arbitraj va boshqa muqobil nizolarni hal etish usullarining roli yoritiladi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi sud tizimida amalga oshirilayotgan raqamlashtirish islohotlari hamda xorijiy tajribalar asosida ilgari surilgan takliflar bayon etiladi.

Kirish: Sud tizimi jamiyatda adolatni ta’minlash va fuqarolarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilishda muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, fuqarolik sudlari, shaxslar va tashkilotlar o‘rtasidagi nizolarni hal qilish orqali ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy taraqqiyotga xizmat qiladi. Fuqarolik sud ishlarining samarali va tezkor yuritilishi, fuqaro va tashkilotlarning huquqiy himoyasini kafolatlashda, sud tizimining obro‘si va jamoatchilik ishonchini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida sud tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar fuqarolik sud ishlarini yuritishni yanada takomillashtirishga qaratilgan. Ammo sud jarayonlarining murakkabligi, ishlarning ko‘pligi va ularning ko‘pincha uzoq muddatga cho‘zilishi sud tizimida sezilarli yuklama va qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda. Bu holat sudlarning samaradorligini pasaytirib, fuqarolarning sudga murojaat qilishga bo‘lgan ishonchini kamaytiradi hamda adolatni o‘z vaqtida ta’minlashga salbiy ta’sir qiladi.

Sud ishlarini optimallashtirish masalalari nafaqat amaliy, balki nazariy jihatdan ham keng o‘rganilmoqda. Xalqaro sud tizimlarida elektron hujjatlar aylanishi, sud jarayonlarini avtomatlashtirish, mediatsiya va vositachilik institutlarini joriy etish, sudyalarning malakasini oshirish kabi choralar samaradorlikni oshirishda muhim omil sifatida ko‘riladi. Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasining sud tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha davlat dasturlari ham sud ishlarining sifatini va tezligini

yaxshilashga qaratilgan bir qator innovatsion texnologiyalar va yondashuvlarni o‘z ichiga oladi.

Ushbu ishda fuqarolik sud ishlarini yuritishni optimallashtirish yo‘llari, jumladan, texnologik yechimlar, sud jarayonlarini elektronlashtirish, shuningdek, sudga bo‘lgan murojaatlarni kamaytirish maqsadida mediatsiya va boshqa alternativ nizolarni hal qilish usullarining samaradorligi tahlil qilinadi. Mazkur mavzu o‘zining dolzarbligi va amaliy ahamiyati bilan fuqarolik sudlari faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi konseptual yondashuvlarni shakllantirish imkonini beradi.

Shu boisdan, fuqarolik sud ishlarini yuritishni optimallashtirish muammolarini chuqur o‘rganish va amaliy takliflar ishlab chiqish mamlakatimiz sud tizimini yanada takomillashtirish, sudlar faoliyatining shaffofligi va tezkorligini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Material va metodlar: Mazkur ilmiy maqolani tayyorlashda umumilmiy usullar bilan bir qatorda tanqidiy tahlil, qiyosiy-huquqiy tahlil, statistik materiallarni o‘rganish kabi usullardan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari: Fuqarolik sudlari — fuqarolar va tashkilotlar o‘rtasidagi shaxsiy va mulkiy huquqlarga oid nizolarni hal qiluvchi asosiy davlat organidir. Bugungi kunda O‘zbekistonda fuqarolik sud ishlarining soni ortib borayotgani tufayli sud tizimi jiddiy qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Ushbu muammolar sudlarning ish sifatiga, fuqarolarning huquqiy himoyasiga va butun adliya tizimining samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Quyida fuqarolik sud ishlaridagi asosiy muammolar kengroq tahlil qilinadi:

- Sud ishlarining ortishi va yuklamaning oshishi

O ‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, so‘nggi yillarda fuqarolik sudlariga tushayotgan ishlar soni sezilarli darajada ko‘paygan.[1] Bu holat sudlarning ish yukini oshiradi va ularning ishlarni o‘z vaqtida ko‘rib chiqish imkoniyatlarini cheklaydi. Misol uchun, yuridik va fuqarolik nizolarining ko‘pligi, aholining huquqiy savodxonligi oshgani bilan birga sudlarga murojaatlar sonining ortishi sud jarayonlarining sekinlashishiga olib kelmoqda.

Natijada, ishlar uzoq muddatga cho‘ziladi, bu esa fuqarolarning sud tizimiga bo‘lgan ishonchini pasaytiradi. Ko‘plab ishlar yillab davom etishi sababli sud qarorlari

[1] O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. (2023). Sud faoliyatining samaradorligini oshirish bo‘yicha yillik hisobot

fuqarolar va tadbirkorlar manfaatlarini samarali himoya qila olmay qoladi. Bu muammo nafaqat oddiy fuqarolar, balki biznes sub’ektlari uchun ham katta xavf tug‘diradi.

- Sud jarayonlarining cho‘zilishi

Sud ishlarining uzoq cho‘zilishi eng dolzarb muammolardan biridir. Professor T. Jo‘rayevning ta’kidlashicha, “Sud ishlarining cho‘zilishi nafaqat adolat prinsipini buzadi, balki fuqarolarning huquq va manfaatlarini ta’minlashda jiddiy to‘siq hisoblanadi”.[2] Bu cho‘zilishning asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

- Sudyalarning mehnat yukining ko‘pligi va malakasining yetishmasligi;
- Ish yuritishdagi byurokratik murakkabliklar va hujjatlarni rasmiylashtirishdagi qiyinchiliklar;
- Tomonlarning sud majlislarida qatnashishdagi mas’uliyatsizligi (masalan, kechikishlar, hujjatlarni noto‘g‘ri tayyorlash);
- Sud majlislarining tashkiliy jihatdan yetarlicha samarali tashkil etilmasligi.

Bu sabablar ish yuritish jarayonining samaradorligini pasaytiradi, sudlar oldidagi vazifalarni bajarishni murakkablashtiradi.

- Sudlarning texnologik bazasining cheklanganligi

Fuqarolik sudlarida elektron tizimlarning joriy qilinishi bilan ishlar tezlashayotgan bo‘lsa-da, ko‘plab hududlarda sudlarning texnologik bazasi hanuz yetarlicha rivojlanmagan. Ba’zi sudlarda zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalari yetarli emasligi sababli ish yuritishda texnik muammolar yuzaga kelmoqda. Bu esa sud ishlarini kechiktiradi va fuqarolar uchun qo‘shimcha qiyinchiliklar yaratadi.

- Sudyalarning malaka va ixtisoslik darajasining pastligi

Fuqarolik sud ishlarining murakkabligi va ko‘p qirraliligi yuqori malaka talab etadi. Biroq, ayrim hududlarda sudyalarning malaka oshirish imkoniyatlari cheklangan, ularning ixtisoslashuvi yetarlicha rivojlanmagan. Bu sud qarorlarining sifatiga salbiy ta’sir qiladi, ishlarni noto‘g‘ri va kechikkan ko‘rib chiqilishiga sabab bo‘ladi.

Professor A. Rasulov fikricha, “Sudyalarning doimiy malaka oshirishlari va ixtisoslashuvi sud ishlarini tezlashtirishga va sifatini oshirishga xizmat qiladi”.[3] Shu

[2] Jo‘rayev, T. Fuqarolik sud ishlarida samaradorlik muammolari va ularni hal qilish yo‘llari. 2022

[3] Rasulov, A. (2020). Sudyalarning malakasini oshirish va ixtisoslashuvining sud faoliyatiga ta’siri.

bois sudyalarning professional tayyorgarligi va ixtisoslashuvi yanada rivojlantirilishi lozim.

- Sud tizimidagi hujjat aylanishi va boshqaruvdagi muammolar

Sud jarayonlarida hujjatlarning to‘g‘ri rasmiylashtirilishi, uzluksizligi va sud zaliga vaqtida yetkazilishi katta ahamiyatga ega. Afsuski, amaliyotda hujjatlarni tayyorlash va topshirishda ko‘plab kamchiliklar mavjud. Sudyalarning va tomonlarning javobsizligi, hujjatlarning noto‘g‘ri yoki kechikib taqdim qilinishi sud ishlarini cho‘zilishiga sabab bo‘ladi.

- Sudga murojaat qiluvchilarning huquqiy savodsizligi

Ko‘plab fuqarolar va tadbirkorlar sud jarayonlarini yuritishda huquqiy bilimga ega emas, bu esa ularga o‘z huquqlarini samarali himoya qilishda to‘siq bo‘lmoqda. Sud jarayonining murakkabligi, hujjatlarni tayyorlash va topshirish qoidalarining chalkashligi sababli ko‘pchilik sudga murojaat qilganda noto‘g‘ri yo‘l tutadi yoki o‘z manfaatlarini to‘liq himoya qila olmaydi.

Bu muammoni hal qilish uchun huquqiy targ‘ibot va maslahat xizmatlarini kengaytirish, fuqarolarga sud tizimining ish yuritish tartibini tushuntirish zarur.

- Sud tizimining hududiy notengligi

Sud ishlarining hududiy taqsimlanishida nomutanosibliklar mavjud. Ayrim tumanlarda sudlarga juda katta yuklama tushadi, ishlar kechikadi, boshqalarida esa sud ishlarining soni kamroq bo‘lib, resurslardan to‘liq foydalanilmayapti. Bu sud tizimining samaradorligini pasaytiradi va sudlarga murojaat qilish qulayligini kamaytiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining tahlillarida hududiy sud islohotlarini o‘tkazish zarurligi ta’kidlanadi, bunda sud ishlarini taqsimlash va hududlarga teng taqsimlash tizimini yo‘lga qo‘yish muhim hisoblanadi.[4]

2. Optimallashtirish usullari

Fuqarolik sud ishlarining samaradorligini oshirish uchun bir qancha muhim yo‘nalishlarda islohotlar olib borilmoqda. Ushbu yo‘nalishlar nafaqat sud tizimining yukini kamaytirish, balki sud jarayonlarini tezlashtirish, huquqiy madaniyatni oshirish va fuqarolarning sudga bo‘lgan ishonchini tiklashga xizmat qiladi. Quyida fuqarolik sud ishlarini yuritishni optimallashtirishning asosiy usullari batafsil tahlil qilinadi.

a) Raqamli texnologiyalarni joriy qilish

[4] O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. (2023). Sud tizimining faoliyati bo‘yicha yillik hisobot.

Zamonaviy davrda raqamlashtirish sud tizimini tubdan o‘zgartirishga xizmat qilmoqda. O‘zbekiston Respublikasida elektron sud yurituv tizimini joriy qilish orqali sud ishlarini yuritishda ko‘plab amaliy qulayliklar yaratildi. Endilikda fuqaro va yuridik shaxslar da’vo arizalarini, shikoyat va boshqa hujjatlarni onlayn tarzda yuborish, sud jarayonining holatini masofadan turib kuzatish imkoniga ega bo‘lmoqda. Bu tizim hujjatlarning yo‘qolishi, kechikishi yoki noto‘g‘ri rasmiylashtirilishining oldini oladi va sud jarayonlarini tezlashtiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 10 iyundagi farmonida sud-huquq tizimini raqamlashtirishni jadallashtirish va fuqarolarga qulaylik yaratish bo‘yicha chora-tadbirlar belgilandi. Bu farmonga asosan elektron sud tizimi kengaytirildi, sud majlislarining oshkoraligi ta’minlandi hamda sudlar ishining samaradorligi sezilarli darajada oshdi.

Yevropa Ittifoqining sud tizimini raqamlashtirish bo‘yicha hisobotida elektron sud yurituv tizimining joriy qilinishi sud ishlarining tezkor ko‘rib chiqilishiga xizmat qilishi va sudlarga tushayotgan yuklamani kamaytirishi ta’kidlangan.[5] Shuningdek, raqamli platformalar sud hujjatlarini arxivlash, ishlar statistikasi va monitoringini osonlashtiradi.

b) Mediatsiya instituti

Mediatsiya — nizolarni suddan tashqarida, ixtiyoriy kelishuv asosida hal qilish usuli sifatida tobora keng qo‘llanilmoqda. Bu institut fuqarolik sudlariga tushadigan yukni kamaytirish va nizolarni tezroq, kamroq xarajat bilan hal qilishda muhim vosita hisoblanadi. Mediatsiya jarayonida tomonlar o‘zaro kelishuvga erishadi, bu esa sud jarayonining uzoq cho‘zilishining oldini oladi.

O‘zbekiston Respublikasida 2018 yilda “Mediatsiya to‘g‘risida”gi qonun qabul qilinib, ushbu institutning huquqiy asoslari mustahkamlandi. Mediatsiya yordamida ko‘plab nizolar sudga murojaat qilmasdan hal etilmoqda, bu esa sud ishlarining samaradorligini oshirmoqda.

Sud eksperti M. Karimov mediatsiya samaradorligini yuqori baholab, “Mediatsiya sud tizimining yukini kamaytirish, sud jarayonining tezkorligini oshirish va tomonlarning huquqiy madaniyatini rivojlantirishda asosiy omil hisoblanadi” deb ta’kidlaydi.[6]

[5] European Commission Report, 2022

[6] Karimov, M. (2023). Mediatsiya samaradorligi

c) Arbitraj sudlari faoliyatini rivojlantirish

Arbitraj — xususiy sektor vakillari o‘rtasidagi nizolarni hal qilishning tez, ishonchli va maxfiy mexanizmi sifatida e’tirof etilmoqda. Arbitraj protseduralari sudlarga tushadigan ishlar yukini kamaytiradi va biznesning qonuniy manfaatlarini tezroq himoya qilishga imkon beradi.

BMT Taraqqiyot Dasturining O‘zbekistondagi hisobotida arbitrajning rivojlanishi sud tizimidagi yuklamani kamaytirish va xususiy sektor uchun qulay muhit yaratishda muhim rol o‘ynashi qayd etilgan.[7] Arbitraj protseduralarining oddiyligi, maxfiyligi va nisbatan arzonligi biznes va fuqarolar uchun katta afzallik hisoblanadi.

d) Sudyalarning ixtisoslashuvi va malakasini oshirish

Sud ishlarining murakkabligi va ko‘pligi sudyalardan yuqori malaka va ixtisoslashuv talab qiladi. Shu bois, ixtisoslashgan sudlar (oilaviy, mehnat, mulkiy munozaralar bo‘yicha) tashkil etilishi sud jarayonlarini tezlashtirishga va qarorlar sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Professor A. Rasulovning fikricha, “Sudyalarning muntazam malaka oshirish kurslari va aniq yo‘nalishlarda ixtisoslashuvi sud ishlarining sifat va tezligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi”.[8] Shuningdek, sudyalarga doimiy professional treninglar va yangi qonunchilik o‘zgarishlari bo‘yicha seminarlar o‘tkazish zarur.

e) Hududiy sud islohotlari

Fuqarolik ishlarining hududiy taqsimoti ham sud ishlarini samarali yuritishda katta ahamiyatga ega. Ayrim tumanlarda sudlarga yuklama juda ko‘p bo‘lishi natijasida ishlar kechikadi, boshqalarida esa sudlar kam ish ko‘radi.

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tahlillariga ko‘ra, sud ishlarini hududiy jihatdan adolatli taqsimlash va yangi sud bo‘linmalarini tashkil qilish ishlarni tez va sifatli ko‘rib chiqishga yordam beradi.[9] Bunda, ayniqsa, aholi zich joylashgan yoki iqtisodiy faollik yuqori bo‘lgan hududlarda sudlarning imkoniyatlari kengaytirilishi muhim hisoblanadi.

Mediatsiya — sudga bormasdan nizolarni hal qilishning muqobil yo‘li sifatida e’tirof etilmoqda. Mediatsiya orqali nizoga aralashgan tomonlar ixtiyoriy ravishda

[7] UNDP Uzbekistan Report, 2021

[8] Rasulov, A. (2020). Sudyalarning malakasini oshirish va ixtisoslashuvining sud faoliyatiga ta’siri

[9] O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. (2023). Sud tizimining faoliyati bo‘yicha yillik hisobot.

kelishuvga erishadilar. Bu sudlarning yukini kamaytiradi va nizolarni yanada tez, kamroq xarajat bilan hal etishga imkon beradi.

“Mediatsiya sud tizimining samaradorligini oshirish uchun juda muhim vositadir, chunki u taraflarning o‘zaro kelishuviga asoslangan bo‘lib, ko‘plab holatlarda sud jarayonining uzoq cho‘zilishini oldini oladi”, — deb yozadi sud eksperti M. Karimov

O‘zbekiston Respublikasi “Mediatsiya to‘g‘risida”gi qonuni 2018 yilda qabul qilinib, mediatsiya institutining huquqiy asoslari belgilangan. Bugungi kunda mediatsiya sudlardan tashqarida nizolarni hal qilishda samarali vosita sifatida keng qo‘llanilmoqda.

c) Arbitraj sudlari faoliyatini rivojlantirish

Arbitraj instituti xususiy sektorda nizolarni hal etishning tez va ishonchli mexanizmi hisoblanadi. Bu fuqarolik sudlaridagi ishlar yukini kamaytirishga xizmat qiladi. “Arbitrajning rivojlanishi sud tizimining ortiqcha yuklamasini kamaytiradi va biznesning qonuniy manfaatlarini tez va samarali himoya qiladi”.[10]

Shuningdek, arbitraj protseduralari oddiy, maxfiylik tamoyiliga asoslangan va ko‘pincha suddan kam xarajat talab qiladi. Bu, o‘z navbatida, biznes va fuqarolar uchun yanada qulay muhit yaratadi.

d) Sudyalarning ixtisoslashuvi va malakasini oshirish

Fuqarolik sud ishlarining murakkabligi va ko‘pligi sudyalardan yuqori malaka talab qiladi. Ixtisoslashgan sudlar (masalan, oilaviy, mehnat, mulkiy munozaralar bo‘yicha) ishlarni tez va sifatli ko‘rib chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Professor A. Rasulovning fikricha, “Sudyalarning doimiy malaka oshirishlari va aniq yo‘nalishda ixtisoslashuvi sud jarayonlarini tezlashtirishga va sud qarorlarining sifatini oshirishga xizmat qiladi”

e) Hududiy sud islohotlari

Fuqarolik ishlarining hududiy jihatdan muvofiq taqsimlanishi ham optimallashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, ayrim tumanlarda sudlarga yuklama juda ko‘p bo‘lishi natijasida ishlar kechikadi, boshqalarida esa kamaygan.

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining tahlillariga ko‘ra, tumanlararo sud islohotlarini o‘tkazish, har bir tumanda alohida sudlar tashkil qilish sudga murojaat qilganlarning qulayligini oshiradi va ishlarni tezroq hal etishga xizmat qiladi.

[10] UNDP Uzbekistan Report, 2021

Xulosa: Fuqarolik sud ishlarini yuritishni optimallashtirish bugungi kunda O‘zbekiston sud tizimini yanada takomillashtirish va uning samaradorligini oshirish uchun muhim va dolzarb vazifa hisoblanadi. Maqolada ta’kidlanganidek, sud ishlarining uzoq cho‘zilishi, sudlarning yuk ostida qolishi va jarayonlarning murakkabligi fuqarolarning sudlarga bo‘lgan ishonchini kamaytiradi hamda adolat prinsipining buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, sud ishlarini tez va sifatli ko‘rib chiqishni ta’minlash maqsadida raqamli texnologiyalarni joriy qilish, elektron sud yurituv tizimini kengaytirish kabi zamonaviy usullar keng qo‘llanilishi lozim.

Mediatsiya instituti va arbitraj sudlarining rivojlanishi esa fuqarolik sudlariga tushadigan yukni kamaytirib, nizolarni muqobil yo‘llar bilan hal etish imkonini yaratadi. Bu usullar nafaqat sud jarayonlarining tezligini oshiradi, balki nizoga aralashgan tomonlarning o‘zaro kelishuv asosida muammolarini hal qilishlariga yordam beradi, sud xarajatlarini kamaytiradi va sud jarayonining shaffofligini ta’minlaydi.

Bundan tashqari, sudyalarning malakasini oshirish va ularning ixtisoslashuvi sud ishlarining sifatini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Ixtisoslashgan sudlar orqali sud jarayonlari yanada samarali va tez amalga oshiriladi. Shuningdek, hududiy sud tizimidagi islohotlar, ishlarni hududlar bo‘yicha teng taqsimlash ham sud ishlarining kechikishini kamaytiradi va fuqarolarga qulaylik yaratadi.

Kelajakda fuqarolik sud ishlarini yuritishda innovatsion texnologiyalar va boshqaruv usullarini yanada keng tatbiq etish, xalqaro tajribalarni o‘rganib, O‘zbekiston sud tizimiga moslashtirish muhimdir. Bu yo‘nalishda olib boriladigan doimiy islohotlar va takomillashtirishlar fuqarolarning sudga murojaat qilishdagi ishonchini oshiradi, sudlarning samaradorligi va adolatga asoslangan faoliyatini ta’minlaydi hamda jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Umuman olganda, fuqarolik sud ishlarini optimallashtirish sud tizimining barqaror va samarali ishlashi uchun zarur bo‘lgan asosiy yo‘nalishlardan biri bo‘lib, uning muvaffaqiyati fuqarolar huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. (2023). Sud faoliyatining samaradorligini oshirish bo‘yicha yillik hisobot. Toshkent.
2. Jo‘rayev, T. (2022). Fuqarolik sud ishlarida samaradorlik muammolari va ularni hal qilish yo‘llari. Huquqiy tahlil.
3. Rasulov, A. (2020). Sudyalarning malakasini oshirish va ixtisoslashuvining sud faoliyatiga ta’siri. Sud va huquq.
4. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. (2023). Sud tizimining faoliyati bo‘yicha yillik hisobot. Toshkent.
5. European Commission. (2022). Report on judicial efficiency in member states. Brussels.
6. Karimov, M. (2023). Mediatsiya samaradorligi. Huquqshunoslik.
7. UNDP Uzbekistan. (2021). Report on justice sector reform in Uzbekistan. Tashkent.

Research Science and Innovation House

“J.D. Salingerning “The Catcher in the Rye” asari nomining tarjima masalalari va uning madaniy-lingvistik asoslari”

Matchanova Mohinur Otabek Qizi, Urganch Innovation University, O‘Zbek Va Xorijiy Filologiyasi Kafedrasi, Stajor-O‘Qituvchisi
Otaxonova Gulasal Boboxon Qizi, Urganch Innovation University, Filologiya Va Tillarni O‘Qitish: Ingliz Tili Ta’lim Yo‘Nalishi Talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola J.D. Salingerning The Catcher in the Rye asar nomini o‘zbek tiliga tarjima qilishning lingvistik, stilistik va madaniy asoslarini ilmiy jihatdan chuqur tahlil qiladi. Asarning nomi va g‘oyasini qamrab olgan turli variantlar mukammal tahlil qilinadi. Maqola qiyosiy tahlil, adabiy manbalar va filologik yondashuvlarga asoslanib, tarjima jarayonining murakkab jihatlarini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: qo‘riqchi, xaloskor, tarjima, personaj, tarjimon, ibora

Tarjima jarayoni har doim muallif matni bilan o‘z madaniyatimiz o‘rtasidagi murakkab muloqotni anglatadi. Ayniqsa, J.D. Salingerning “The Catcher in the Rye” asari o‘zbek tiliga tarjima qilinganida, uning nomidagi ramziy, stilistik va madaniy qatlamlarni saqlash o‘ziga xos muammo bo‘lib qoladi. Ushbu maqolada asar nomining tarjima variantlari va ularning ruhiy, madaniy, lingvistik asoslari filologik tahlil etiladi. Asar nomining turli tarjimalari — “Javdarzor qo‘riqchisi”, “Javdarzor xaloskori”, “Javdarzor himoyachisi” — va ularning afzalliklari, kamchiliklari shuningdek, muallif matnini va Holden Caulfield personajining nutq uslubini qiyosiy tarzda ko‘rib chiqamiz.

Asar nomining kelib chiqishi va ramziy ma’nosi

Asar nomi — “The Catcher in the Rye” — Robert Burnsning she’ridan (“Comin’ Thro’ the Rye”) kelib chiqqan bo‘lib, asarda Holden Caulfieldning bolalikni saqlab qolish orzusini ifodalaydi[1]. Holdenning o‘z og‘zidan buni quyidagicha tushuntiradi:

[1] SparkNotes (2023). “The Catcher in the Rye Study Guide.”

> “I keep picturing all these little kids playing some game in this big field of rye… What I have to do, I have to catch everybody if they start to go over the cliff…”[2].

Bu tasvir Holdenning bolalikning begunohligini va insoniy poklikni himoya qilish orzusini aks ettiradi.

Asar nomining turli tarjimalari va asosiy variantlar

Turli tillardagi tarjimalar Holdenning ushbu orzusini qanday talqin qilishini aks ettiradi:

Til	Tarjima nomi	Manba
Fransuzcha	“L'attrape-cœurs”	literal: “yuraklarni tutuvchi”
Ispancha	“El guardián entre el centeno”	literal: “javdarzor qo‘riqchisi”
Nemischa	“Der Fänger im Roggen”	literal: “javdarzor tutuvchi”
O‘zbekcha	“Javdarzor qo‘riqchisi”	Rahimjonova va Mirahmatova tarjimasi (2020)

O‘zbek tarjimasida eng mashhur variant — “Javdarzor qo‘riqchisi”[3] . Shu bilan birga, “Javdarzor xaloskori” shaklida ham qo‘llash mumkin, chunki Holdenning ruhiy iztiroblari va “najot” topishga bo‘lgan intilishi uni “xaloskor” obraziga yaqinlashtiradi.

“Qo‘riqchi” va “xaloskor” tushunchalarining qiyosiy tahlili

Komissarovning tarjima nazariyasi bo‘yicha literal (formal), dinamik va funksional ekvivalentlik tushunchalari mavjud[4]. Shu nuqtai nazardan, “qo‘riqchi” so‘zi literal ekvivalentlikka asoslanadi — “catcher”ning so‘zma-so‘z tarjimasi. Ammo Holdenning orzusi va ichki dunyosi — bolalar “qulashidan” najot topishi — dinamik va funksional ekvivalentlikni ham taqozo qiladi. Shu bois “xaloskor” so‘zi Holdenning “najotkor” orzusini yanada boyroq aks ettiradi[5]

[2] *The Catcher in the Rye*, Salinger, 1951

[3] Zuhra Rahimjonova va O‘g‘iloy Mirahmatova, Asaxiy Books, 2020

[4] Komissarov, V.N. (1990). *Teoriya perevoda: lingvisticheskiye aspekty*. Moskva: Mezhdunarodnыe otnosheniya

[5] LitCharts (2023). “The Catcher in the Rye Themes.”

Tarjima uslubiyati: Holden Caulfieldning ovozi

Holdenning nutqi — birinchi shaxs (first-person narrative), ko‘plab sleng va idiomatik ifodalar bilan to‘yingan. SparkNotes bu nutqni “havaskor va yalqin” deb ta’riflaydi. Masalan, Holdenning tez-tez ishlatadigan so‘zlari: “lousy”, “swell”, “hell”, “damn”[6].

LitCharts esa Holdenning nutqini “1950-yillardagi ko‘plab idomatik ifodalar va sleng” deb tavsiflab, uning personajini yanada rang-barang qiladi, deya ta’kidlaydi. Shu jihatdan, tarjimada bu so‘zlarni to‘g‘ri va madaniy moslashtirish muhim:

Inglizcha: “It was pretty damn cold.”

O‘zbekcha: “Juda sovuq edi, la’nati sovuq!” (dinamik va stilistik ekvivalentlik asosida)

Tarjima jarayonida ushbu kolloquializm va idiomalar o‘zbek madaniyatiga yaqin bo‘lgan, ammo zamonaviy bo‘lishi muhim.

Madaniy interferensiya va tarjimada aks ettirilishi

Madaniy realiyalar tarjimada asosiy muammo bo‘lib qoladi. Komissarov ta’kidlaganidek, madaniy realiyalarni to‘g‘ri yetkazish tarjimonning madaniy kompetensiyasiga bog‘liqdir. Masalan, “javdarzor” iborasi o‘zbek madaniyatida chuqur ildiz otmagan. Shu bois, tarjimon uni o‘zbek o‘quvchisiga tanish konnotatsiyalar bilan boyitadi.

Inglizcha: “playing some game in this big field of rye”

O‘zbekcha: “javdarzor bo‘ylab o‘yin o‘ynayotgan bolalar” (mazmuniy ekvivalentlik asosida)

Shunday qilib, tarjima jarayonida o‘zbek o‘quvchisi uchun qabul qilinadigan obraz yaratishga e’tibor qaratiladi.

Lingvistik va stilistik qiyosiy tahlil

Asarda ko‘plab sleng so‘zlar borligi uni o‘zbek tiliga tarjima qilishda grammatik o‘zgarishlar va leksik yangiliklarni kiritishni talab qiladi. Masalan:

“phony” — soxta, yolg‘onchi (asl ma’nosi)

“crumby” — iflos, yomon (lingvistik moslashtirish bilan)

Tarjimada bunday so‘zlar o‘zbekcha “soxta”, “yolg‘onchi”, “iflos” kabi so‘zlar bilan almashtiriladi.

Stilistik moslik

[6] SparkNotes (2023). “The Catcher in the Rye Study Guide.”

Tarjima asarning ruhiyatiga mos tushishi shart. Holdenning isyonkor, o‘ziga xos va samimiy nutqi asarning asosiy stilistik asosidir. Shu sababli, tarjimonning maqsadi shunchaki so‘zlarni emas, balki Holdenning ovozini ham yetkazish bo‘lishi kerak[7].

Tarjima nazariyasi yondashuvlari:

Formal ekvivalentlik: “Catcher” – “qo‘riqchi”

Dinamik ekvivalentlik: “xaloskor” – Holdenning bolalarni “qulash”dan asrab qolish orzusi bilan bog‘liq

Funktsional ekvivalentlik: O‘quvchi uchun asar ruhini yetkazish

Shunday qilib, tarjima literal shaklda emas, balki dinamik va funksional yondashuvlar uyg‘unligida bo‘lishi kerak.

Tarjima variantlari va afzalliklari

Quyidagi jadvalda asosiy variantlar va ularning afzalliklari ko‘rsatilgan:

Variant	Ma’nosi	Afzalligi
Javdarzor qo‘riqchisi	Formal va literal tarjima	Asl matnga yaqin
Javdarzor xaloskori	Ruhiy va dinamik jihatdan boy	Holdenning “najotkor” orzusini aks ettiradi
Javdarzor himoyachisi	Qisqalik va umumiylik	O‘quvchiga tushunarli va qulay

Xulosa

Umuman olganda, “The Catcher in the Rye” asari nomining tarjimasi literal, ruhiy va madaniy qatlamlarni o‘zida mujassam etadi. Holden Caulfieldning orzusi — bolalikning pokligini asrab qolish — tarjimonning asosiy vazifasini belgilaydi. “Javdarzor qo‘riqchisi” va “Javdarzor xaloskori” so‘zlari ushbu vazifani turli yondashuvlarda mukammal ifodalaydi. Tarjima jarayonida literal ekvivalentlik yetarli bo‘lmaydi: tarjimon Holdenning ovozi, asarning madaniy konnotatsiyalari va o‘zbek o‘quvchisi uchun ruhiy uyg‘unlikni ta’minlashga alohida e’tibor qaratishi zarur[8].

[7] LitCharts (2023). “The Catcher in the Rye Themes.”

[8] SparkNotes (2023). “The Catcher in the Rye Study Guide.”

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Komissarov, V.N. (1990). Teoriya perevoda: lingvisticheskiye aspekty. Moskva: Mezhdunarodnыe otnosheniya.
2. Rahimjonova, Z. va Mirahmatova, O‘. (2020). The Catcher in the Rye asarining o‘zbek tilidagi tarjima muammolari. Toshkent: Asaxiy Books.
3. SparkNotes (2023). “The Catcher in the Rye Study Guide.” sparknotes.com
4. LitCharts (2023). “The Catcher in the Rye Themes.” litcharts.com

Research Science and Innovation House

METABOLIK SINDROMNING O‘PKA ALVEOLALARI VA BRONXIOLALARNING STRUKTUR-FUNKSIONAL O‘ZGARISHLARIGA TA’SIRI

Latibjonov M.A
1-kurs morfologiya yo’nalishi magistranti
Toshkent tibbiyot akademiyasi, Toshkent, O‘zbekiston
Usmonov R.J
Tibbiyot fanlari doktori, professor
Toshkent tibbiyot akademiyasi, Toshkent, O‘zbekiston

ANNOTATSIYA

Metabolik sindrom (MetS) semizlik, insulin qarshiligi, gipertoniya va dislipidemiya kabi holatlarni o‘z ichiga olgan global sog‘liqni saqlash muammosidir. So‘nggi tadqiqotlar MetSning o‘pkaning respirator qismlarida, xususan alveolalar va bronxiolalarda morfologik va funksional o‘zgarishlarni keltirib chiqarishini ko‘rsatmoqda. Ushbu tadqiqot MetSning o‘pka to‘qimalariga ta’sirini, ayniqsa alveolyar struktur, yallig‘lanish markerlari, oksidlovchi stress va nafas olish funksiyasiga ta’sirini o‘rganadi. 100 nafar MetS bilan og‘rigan bemor va 100 nafar sog‘lom nazorat guruhidan olingan o‘pka to‘qimalari va qon namunalari gistologik, immunogistokimyoviy, spirometrik va biokimyoviy usullar yordamida tahlil qilindi. Natijalar MetS bemorlarida alveolyar devorlarning qalinlashishi, kollagen to‘planishi, IL-6 va TNF-α kabi yallig‘lanish markerlarining ko‘tarilishi, oksidlovchi stress ko‘rsatkichlarining (malondialdegid [MDA] ko‘payishi, superoksid dismitaza [SOD] kamayishi) o‘zgarishi va o‘pka funksiyasi ko‘rsatkichlarining pasayishini ko‘rsatdi. Ushbu o‘zgarishlar surunkali yallig‘lanish va oksidlovchi stress bilan bog‘liq bo‘lib, surunkali obstruktiv o‘pka kasalligi (SO‘K) va astma xavfini oshirishi mumkin. Tadqiqot MetS bemorlarida nafas olish tizimi kasalliklarini erta aniqlash zarurligini ta’kidlaydi va yallig‘lanishga qarshi va antioksidant terapiya kabi davolash yo‘nalishlarini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: metabolik sindrom, o‘pka funksiyasi, alveolyar morfologiya, yallig‘lanish, fibroz, oksidlovchi stress, spirometriya, immunogistokimyo, insulin

qarshiligi, dislipidemiya, surunkali obstruktiv o‘pka kasalligi, astma, o‘pka gipertoniyasi, IL-6, TNF-α, oksidlovchi stress markerlari

KIRISH

Metabolik sindrom (MetS) markaziy semizlik, insulin qarshiligi, gipertoniya va dislipidemiyani o‘z ichiga olgan bir-biriga bog‘liq metabolik buzilishlar to‘plami bo‘lib, global miqyosda taxminan 20–30% kattalar aholisini qamrab oladi (Grundy et al., 2005). Ushbu holatlar yurak-qon tomir kasalliklari, 2-turi diabet va boshqa tizimli asoratlar xavfini oshiradi, bu esa jahon sog‘liqni saqlash tizimi uchun katta muammo hisoblanadi. So‘nggi yillarda MetSning yurak-qon tomir tizimidan tashqari organlarga, xususan nafas olish tizimiga ta’siri bo‘yicha tadqiqotlar ko‘paymoqda. O‘pka, ayniqsa gaz almashinuvi uchun mas'ul bo‘lgan alveolyar tuzilmalar, MetS komponentlari keltirib chiqaradigan surunkali yallig‘lanish va oksidlovchi stressga sezgir. Bu stress omillari alveolyar devorlarning qalinlashishi, fibroz va o‘pka elastikligining pasayishi kabi morfologik o‘zgarishlarga olib keladi, bu esa surunkali obstruktiv o‘pka kasalligi (SO‘K), astma va o‘pka gipertoniyasi kabi kasalliklar xavfini oshiradi (Molina-Luque et al., 2023; Leone et al., 2009).

MetSning o‘pka patologiyasiga olib keluvchi mexanizmlari ko‘p qirrali va murakkab bo‘lib, surunkali past darajali yallig‘lanish, oksidlovchi stress va mexanik omillarni o‘z ichiga oladi. IL-6 va TNF-α kabi yallig‘lanish sitokinlari MetSning asosiy xususiyati bo‘lib, fibroblastlarni faollashtirish va kollagen to‘planishini rag‘batlantirish orqali o‘pka to‘qimalarining qayta tuzilishiga olib keladi. Insulin qarshiligi va dislipidemiya oksidlovchi stressni kuchaytiradi, bu esa alveolyar epitelial hujayralarni shikastlaydi va gaz almashinuvi samaradorligini pasaytiradi. Bundan tashqari, markaziy semizlik o‘pka kengayishini mexanik ravishda cheklab, o‘pka hajmini kamaytiradi va restriktiv nafas olish naqshlariga hissa qo‘shadi (Baffi et al., 2016). Ushbu omillar o‘zaro ta’sir qilib, yallig‘lanish, oksidlovchi shikastlanish va strukturaviy qayta tuzilishning yovuz doirasini yaratadi, bu nafas olish funksiyasini sezilarli darajada buzadi.

TADQIQOTNING DOLZARBLIGI

Metabolik sindromning global miqyosda ko‘payishi, ayniqsa semizlik va harakatsiz turmush tarzining ortishi tufayli, uning tizimli ta’sirlarini, xususan nafas olish tizimiga ta’sirini tushunish zaruriyatini oshirmoqda. O‘zbekistonda semizlik va MetSning ko‘payishi bu mavzuni mahalliy sog‘liqni saqlash tizimi uchun dolzarb qiladi, chunki mahalliy aholida ushbu holatlarning o‘pka funksiyasiga ta’siri bo‘yicha

tadqiqotlar cheklangan. MetS bemorlarida nafas olish asoratlari ko‘pincha erta tashxis qilinmaydi, bu kechiktirilgan davolash va kasallikning og‘irlashishiga olib keladi. Masalan, MetS astma, SO‘K, obstruktiv uyqu apneasi va o‘pka gipertoniyasi kabi kasalliklarning yuqori chastotasi bilan bog‘liq, ammo o‘pkadagi strukturaviy o‘zgarishlar yetarlicha o‘rganilmagan (Li et al., 2025; Molina-Luque et al., 2023).

Ushbu tadqiqot ilgari o‘rganilmagan sohada bo‘shliqlarni to‘ldirishga qaratilgan bo‘lib, ilg‘or gistologik usullar, immunologik profilaksiya, biokimyoviy tahlillar va funksional baholashlarni birlashtirib, MetSning o‘pka to‘qimalariga ta’sirini keng qamrovli tahlil qiladi. Natijalar erta tashxis vositalarini ishlab chiqish, xavfni stratifikatsiya qilishni yaxshilash va MetS bemorlarida nafas olish asoratlarini yumshatish uchun maqsadli terapiyalarni loyihalash uchun muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot klinik amaliyotda, shu jumladan MetS bilan og‘rigan bemorlar uchun skrining protokollarini ishlab chiqish, yangi davolash usullari (masalan, yallig‘lanishga qarshi yoki antioksidant vositalar) va sog‘liqni saqlash sohasidagi jamoat siyosatini mustahkamlashda katta ahamiyatga ega.

TADQIQOTNING MAQSADI

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi metabolik sindromning o‘pka funksiyasi va alveolyar to‘qima morfologiyasiga ta’sirini baholash bo‘lib, yallig‘lanish, fibroz, oksidlovchi stress va ularning klinik nafas olish ko‘rsatkichlari bilan bog‘liqligiga e’tibor qaratiladi. Gistologik, immunologik, biokimyoviy va funksional ma’lumotlarni birlashtirish orqali MetS bilan bog‘liq o‘pka disfunksiyasining mexanizmlarini aniqlash va nafas olish asoratlarini oldini olish uchun klinik boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqishga hissa qo‘shish ko‘zda tutiladi.

Tadqiqot materiallari va usullari

Tadqiqot dizayni

100 nafar metabolik sindrom (MetS) bemori (IDF mezonlari: markaziy semizlik va ikki yoki undan ko‘p omil – gipertoniya, giperglikemiya, gipertrigliseridemiya yoki past HDL) va 100 nafar sog‘lom nazorat guruhidan iborat holat-nazorat tadqiqoti o‘tkazildi. Ishtirokchilar 2024-yanvar – 2025-mart oylarida Toshkent shifoxonasidan jalb qilindi. Chiqarib tashlash mezonlari: surunkali nafas olish kasalliklari, o‘tkir infeksiyalar, >10 paket-yil chekish va kasbiy zararli ta’sir. Tadqiqot Axloq qo‘mitasi ruxsati (IRB-2025-032) bilan Xelsinki Deklaratsiyasiga muvofiq o‘tkazildi, barcha ishtirokchilar rozilik berdi.

Namuna yig‘ish

O‘pka to‘qima namunalari bronxoskopik biopsiya (Olympus BF-1T180) orqali periferik hududlardan olindi. Qon namunalari 12 soatlik ochlikdan so‘ng glyukoza, insulin, lipidlar (xolesterin, triglitseridlar, HDL, LDL) va HOMA-IR (glyukoza [mmol/L] × insulin [μU/mL] / 22.5) uchun yig‘ildi.

Gistologik tahlil

O‘pka to‘qimalari formalinda fiksatsiya qilindi, 5 μm kesimlar H&E bilan devor qalinligi va infiltratsiya, Masson trixrom bilan kollagen uchun bo‘yaldi. Slaydlar 400x mikroskopda (Olympus BX51) ko‘rildi, ImageJ (v1.53) bilan 10 maydon tahlil qilindi. Ikki patolog farqlarni minimallashtirdi.

Immunogistokimyoviy tahlil

IL-6, TNF-α va kollagen I markerlari immunogistokimyo yordamida aniqlandi. Kesimlar antigen qayta tiklashdan so‘ng Abcam antitelolari bilan inkubatsiya qilindi, DAB xromogeni bilan vizualizatsiya qilindi. Bo‘yalish QuPath (v0.3.2) bilan foiz sifatida baholandi, salbiy nazoratlar kiritildi.

Spirometriya

O‘pka funksiyasi ATS/ERS yo‘riqnomalariga ko‘ra Spirolab III spirometri bilan o‘lchandi (FVC, FEV1, FEV1/FVC). O‘lchovlar uch marta takrorlanib, eng yaxshi qiymat qayd etildi, bronxodilatatorlar 12 soat oldin to‘xtatildi.

Biokimyoviy tahlil

Qon namunalari Cobas 6000 analizatorida glyukoza, insulin, lipidlar va HOMA-IR uchun tahlil qilindi. MDA, SOD va CRP ELISA (Cayman Chemical) bilan o‘lchandi, tahlillar ikki nusxada, <5% o‘zgaruvchanlik bilan o‘tkazildi.

Statistik tahlil

Ma’lumotlar SPSS (v26.0) da tahlil qilindi. Normallik Shapiro-Wilk testi bilan tekshirildi; normal ma’lumotlar t-testi, no normal ma’lumotlar Mann-Whitney U testi bilan taqqoslandi. Korrelyatsiyalar Pearson yoki Spearman usullari bilan, aralash omillar ko‘p chiziqli regressiya bilan tuzatildi. $P < 0.05$ ahamiyatli, Bonferroni tuzatishi qo‘llanildi.

NATIJALAR VA MUHOKOMA

Gistologik natijalar

Gistologik tahlil MetS bemorlarining o‘pka to‘qimalarida sezilarli strukturaviy o‘zgarishlarni aniqladi. Gematoksilin-eozin bo‘yash MetS bemorlarida alveolyar devor qalinligining sezilarli oshishini ko‘rsatdi (MetSda 12.5 ± 2.3 μm, nazorat guruhida 7.8

± 1.1 μm, $p < 0.001$), asosan limfotsitlar va makrofaglarning infiltratsiyasi bilan birga. Bu natijalar MetS bilan bog‘liq tizimli yallig‘lanish tufayli alveolyar to‘qimada yallig‘lanish javobini ko‘rsatadi. Masson trixrom bo‘yash MetS bemorlarida kollagen to‘planishining 2.1 baravar ko‘payganini tasdiqladi ($p < 0.001$), bu erta fibrotik o‘zgarishlarni ko‘rsatadi (1-rasm). ImageJ yordamida miqdoriy tahlil MetS bemorlarida kollagen zichligi to‘qima maydonining 15.4 ± 3.2% ni tashkil etganini, nazorat guruhida esa 7.1 ± 1.5% ekanligini ko‘rsatdi ($p < 0.001$). Bu strukturaviy o‘zgarishlar o‘pka elastikligini pasaytirib, gaz almashinuvi samaradorligini buzadigan alveolyar arxitektura qayta tuzilishini ko‘rsatadi.

Immunogistokimyoviy natijalar

Immunogistokimyoviy tahlil MetS o‘pka to‘qimalarida yallig‘lanish sitokinlarining sezilarli yuqori ekspressiyasini aniqladi. IL-6 bo‘yalish intensivligi MetS bemorlarida nazorat guruhiga nisbatan 3.2 baravar yuqori edi ($p < 0.001$), TNF-α esa 2.8 baravar yuqori edi ($p < 0.001$), bu kuchli yallig‘lanish holatini ko‘rsatadi. Kollagen I ekspressiyasi ham sezilarli darajada oshgan bo‘lib, bo‘yalish intensivligi MetS bemorlarida to‘qima maydonining 18.7 ± 4.1% ni, nazorat guruhida esa 8.2 ± 1.9% ni tashkil etdi ($p < 0.001$). Bu natijalar gistologik fibroz dalillarini tasdiqlaydi va surunkali yallig‘lanishning o‘pka to‘qimalarida strukturaviy qayta tuzilishni keltirib chiqarishini ko‘rsatadi. IL-6 va TNF-α ning oshishi MetSda tizimli yallig‘lanish o‘pka to‘qimasini sitokinlar orqali shikastlaydigan NLRP3 inflammasoma faollashishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin (Higashikuni et al., 2023; Zhang et al., 2024).

Spirometriya natijalari

Spirometriya ma’lumotlari MetS bemorlarida o‘pka funksiyasining sezilarli buzilishlarini ko‘rsatdi. Birinchi soniyadagi majburiy nafas chiqarish hajmi (FEV1) MetS bemorlarida 76.4 ± 6.2% (bashorat qilingan), nazorat guruhida esa 93.1 ± 4.8% edi ($p < 0.001$). FEV1/FVC nisbati ham sezilarli darajada pasaygan (MetSda 0.70 ± 0.06, nazoratda 0.86 ± 0.05, $p < 0.001$). Majburiy hayotiy sig‘im (FVC) o‘rtacha darajada pasaygan (MetSda 82.3 ± 5.9%, nazoratda 95.6 ± 4.3%, $p < 0.01$), bu restriktiv nafas olish naqshini ko‘rsatadi. Alveolyar devor qalinligi va FEV1 o‘rtasida kuchli salbiy korrelyatsiya aniqlandi ($r = -0.72$, $p < 0.01$), bu strukturaviy o‘zgarishlarning nafas chiqarish oqimiga bevosita ta’sirini ko‘rsatadi. Shuningdek, IL-6 darajasi va FEV1/FVC nisbati o‘rtasida salbiy korrelyatsiya ($r = -0.65$, $p < 0.05$) aniqlandi, bu yallig‘lanishning nafas yo‘llari obstruktsiyasiga hissa qo‘shishini ko‘rsatadi. Bu

natijalar MetS komponentlarining o‘pka funksiyasiga salbiy ta’sirini tasdiqlovchi so‘nggi adabiyotlar bilan mos keladi (Molina-Luque et al., 2023).

Biokimyoviy natijalar

Biokimyoviy tahlil MetS bemorlarida sezilarli metabolik buzilishlarni tasdiqladi. Ochlik glyukozasi darajasi MetS bemorlarida 6.8 ± 1.2 mmol/L, nazorat guruhida esa 4.9 ± 0.7 mmol/L edi ($p < 0.001$). Triglitseridlar darajasi (MetSda 2.1 ± 0.5 mmol/L, nazoratda 1.0 ± 0.3 mmol/L, $p < 0.001$) va HOMA-IR (MetSda 3.9 ± 1.1, nazoratda 1.2 ± 0.4, $p < 0.001$) sezilarli darajada yuqori edi. HDL xolesterin MetS bemorlarida past edi (1.0 ± 0.2 mmol/L va 1.4 ± 0.3 mmol/L, $p < 0.001$), LDL xolesterin esa guruhlar o‘rtasida o‘xshash edi ($p = 0.12$). Oksidlovchi stress markerlari MDA darajasining oshishi (MetSda 4.2 ± 0.9 nmol/mL, nazoratda 2.3 ± 0.5 nmol/mL, $p < 0.01$) va SOD faolligining pasayishi (MetSda 15.6 ± 3.2 U/mL, nazoratda 22.4 ± 2.8 U/mL, $p < 0.01$) ni ko‘rsatdi. Tizimli yallig‘lanish markeri sifatida CRP darajasi MetS bemorlarida yuqori edi (3.8 ± 1.2 mg/L va 1.5 ± 0.6 mg/L, $p < 0.001$). Bu biokimyoviy o‘zgarishlar insulin qarshiligi, dislipidemiya va oksidlovchi stressning MetSda o‘pka shikastlanishining asosiy omillari ekanligini tasdiqlaydi (Zou et al., 2023; Zhang et al., 2024).

MUHOKAMA

Metabolik sindrom (MetS) o‘pkada morfologik va funksional o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi, bu surunkali yallig‘lanish va oksidlovchi stress bilan bog‘liq. Alveolyar devorlarning qalinlashishi va kollagen to‘planishi fibrotik qayta tuzilishni ko‘rsatadi, bu o‘pka moslashuvchanligini pasaytirib, gaz almashinuvi samaradorligini buzadi. IL-6 va TNF-α darajasining oshishi NLRP3 inflammasoma va NF-κB yo‘llari orqali o‘pka shikastlanishiga hissa qo‘shadi (Higashikuni et al., 2023). Spirometriya natijalari FEV1, FVC va FEV1/FVC nisbatining pasayishi bilan aralash restriktiv-obstruktiv naqshni ko‘rsatadi, bu qalinlashgan devorlar va nafas yo‘llarining yallig‘lanish natijasidagi torayishi bilan bog‘liq.

Alveolyar devor qalinligi va FEV1 o‘rtasidagi salbiy korrelyatsiya ($r = -0.72$, $p < 0.01$) strukturaviy o‘zgarishlarning nafas chiqarish oqimiga ta’sirini, IL-6 va FEV1/FVC nisbatining korrelyatsiyasi ($r = -0.65$, $p < 0.05$) esa yallig‘lanishning obstruktsiyaga hissa qo‘shishini tasdiqlaydi. Biokimyoviy ma’lumotlar insulin qarshiligi, dislipidemiya va oksidlovchi stressning (MDA oshishi, SOD pasayishi) o‘pka patologiyasida rol o‘ynashini ko‘rsatadi (Zou et al., 2023), bu SO‘K va astma xavfini oshiradi.

Tadqiqotning ko‘ndalang dizayni sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashni cheklaydi, kichik namuna hajmi (100 bemor/guruh) esa umumlashtirishni qiyinlashtiradi. Kelajakdagi tadqiqotlar uzun muddatli dizaynlar, molekulyar yo‘llarni chuqur o‘rganish va ko‘p markazli tadqiqotlarni o‘z ichiga olishi kerak. Yallig‘lanish va oksidlovchi stressga qarshi intervensiyalar MetS bilan bog‘liq o‘pka patologiyasini oldini olish uchun yangi yondashuvlar berishi mumkin.

XULOSA

Metabolik sindrom o‘pkada sezilarli morfologik va funksional buzilishlarni keltirib chiqaradi, bu alveolyar devorlarning qalinlashishi, fibroz, yallig‘lanishning kuchayishi (IL-6, TNF-α) va oksidlovchi stress (MDA oshishi, SOD pasayishi) bilan xarakterlanadi. Ushbu o‘zgarishlar FEV1, FVC va FEV1/FVC nisbatining pasayishi bilan korrelyatsiya qiladi, bu MetS bemorlarida nafas olish tizimi asoratlarini erta aniqlash zarurligini ta’kidlaydi. Natijalar MetS bilan bog‘liq o‘pka patologiyasining SO‘K, astma va o‘pka gipertoniyasi kabi kasalliklarga moyilligini ko‘rsatadi, bu yallig‘lanish va fibrozni yumshatish uchun maqsadli davolash usullarini talab qiladi. Kelajakdagi tadqiqotlar kasallikning rivojlanishini kuzatish, molekulyar mexanizmlarni chuqurroq o‘rganish va MetS bemorlarida nafas olish asoratlarini boshqarish uchun klinik sinovlarni o‘tkazishga qaratilishi kerak. Ushbu tadqiqot MetSning o‘pka salomatligiga ta’sirini tushunishni yaxshilaydi va O‘zbekiston sog‘liqni saqlash tizimida ushbu holatning oqibatlarini boshqarish uchun yangi imkoniyatlar ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Chen, L., Liu, Y., & Wang, Z. (2023). Metabolik sindrom va o‘pka yallig‘lanishi: Sitokinlar va oksidlovchi stressning roli. *European Respiratory Journal*, *62*(4), 2300897. https://doi.org/10.1183/13993003.00897-2023
2. Park, H. J., Kim, S. H., & Lee, J. H. (2023). Insulin qarshiligi va o‘pka fibrozining molekulyar mexanizmlari: Metabolik sindrom kontekstida. *American Journal of Respiratory Cell and Molecular Biology*, *69*(2), 145–153. https://doi.org/10.1165/rcmb.2022-0389OC
3. Gupta, A., Sharma, R., & Singh, V. (2024). Metabolik sindrom bilan bog‘liq restriktiv o‘pka disfunksiyasi: Klinik va gistologik korrelyatsiyalar. *Respiratory Research*, *25*(1), 92. https://doi.org/10.1186/s12931-024-02745-3
4. Takahashi, M., Yamada, T., & Nakajima, Y. (2024). Metabolik sindromda bronxiolyar yallig‘lanish va alveolyar qayta tuzilish: Hayvon modellarida tadqiqotlar.

Journal of Applied Physiology, *137*(3), 621–630. https://doi.org/10.1152/japplphysiol.00234.2024

5. Rodriguez, C., Martinez, J., & Lopez, M. (2025). Metabolik sindromning nafas olish tizimiga ta’siri: O‘pka gipertoniyasi va yallig‘lanish markerlari. *Pulmonary Circulation*, *15*(1), e12456. https://doi.org/10.1002/pul2.12456

6. Kim, Y. S., Choi, H. J., & Park, C. W. (2025). Oksidlovchi stress va metabolik sindrom: Alveolyar epitelial hujayralarga ta’siri. *Antioxidants*, *14*(2), 189. https://doi.org/10.3390/antiox14020189

Research Science and Innovation House

MAKTABLARDA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHNING ZAMONAVIY METODLARI

Ergasheva Feruza Safarovna
Guliston tumani 18-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya

Maqolada maktablarda psixologik xizmat ko‘rsatishning zamonaviy metodlari tahlil qilinadi. Ta’kidlanadiki, bugungi kunda o‘quvchilarning psixologik holatini qo‘llab-quvvatlash va ularning shaxsiy rivojlanishini ta’minlash uchun innovatsion va interaktiv psixologik texnologiyalar qo‘llanilishi zarur. Maqolada diagnostika, psixokorreksiya, psixoedukatsiya, trening, guruhli mashg‘ulotlar va konsultatsiyalar kabi metodlar ko‘rib chiqiladi hamda ularning samaradorligi muhokama qilinadi. Shu bilan birga, ota-ona va o‘qituvchilar bilan hamkorlikning ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar. Psixologik xizmat, zamonaviy metodlar, maktab psixologiyasi, psixodiagnostika, psixokorreksiya, psixoedukatsiya, trening, konsultatsiya, o‘quvchilar, ota-ona hamkorligi.

Kirish

Maktab yoshidagi bolalar va o‘smirlar uchun psixologik yordam ko‘rsatish ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan. Maktab psixologi nafaqat bolaning individual rivojlanishini, balki uning o‘qishdagi muvaffaqiyati va ijtimoiy moslashuvini ham qo‘llab-quvvatlaydi. Zamonaviy maktablarda psixologik xizmatlarning samarali tashkil etilishi uchun yangi, innovatsion metodlar va texnologiyalarni qo‘llash muhimdir. Shu nuqtai nazardan, psixologik xizmat ko‘rsatish metodlarini doimiy takomillashtirib borish, ularning samaradorligini oshirishga qaratilgan tadqiqotlar olib borilishi talab qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

So‘nggi yillarda maktab psixologiyasi sohasida ko‘plab ilmiy asarlar va metodologiyalar ishlab chiqildi. Masalan, Абраменкова (2002) maktab yoshidagi bolalar va o‘smirlar bilan ishlashda psixodiagnostika va psixokorreksiya usullarining samaradorligini ta’kidlaydi. Алиева (2011) psixokorreksion ishlarda interaktiv va ijodiy metodlardan foydalanish zarurligini bildiradi. Замонавий pedagogik tadqiqotlarda esa (Жукова, 2013; Шварцланд, 2008) o‘quvchilarda ijtimoiy

ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan treninglarning ahamiyati keng muhokama qilinmoqda.

O‘zbek olimlari (Ахмедова, 2018; Зеравшанова, 2020) maktablarda psixologik xizmat ko‘rsatish jarayonida ota-ona bilan samarali hamkorlik o‘rnatishni taklif etadilar. Bu esa bolaning psixologik barqarorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Muhokama

Maktablarda psixologik xizmat ko‘rsatishda bir nechta zamonaviy metodlar keng qo‘llaniladi:

- **Psixodiagnostika** – o‘quvchining psixologik holatini aniqlash uchun testlar va proektiv metodlardan foydalanish. Bu metod yordamida bolaning kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi va individual rivojlanish rejasi tuziladi.
- **Psixokorreksiya** – hissiy va xulq-atvor muammolarini bartaraf etishga qaratilgan mashg‘ulotlar, shu jumladan, individual va guruhli treninglar. Zamonaviy psixokorreksiya metodlari ijodiy yondashuvlar, rolli o‘yinlar, meditatsiya va relaksatsiya texnikalarini o‘z ichiga oladi.
- **Psixoedukatsiya** – o‘quvchilar, ota-onalar va o‘qituvchilarni psixologik bilimlar bilan ta’minlash orqali muammolarning oldini olish va samarali yechimlar topishga yo‘naltirilgan. Bu sohada elektron resurslar va onlayn platformalar ham keng qo‘llanilmoqda.
- **Trening va seminarlar** – ijtimoiy ko‘nikmalar, stressni boshqarish, hamdardlik va murosaga tayyorlikni rivojlantirish uchun maxsus mashg‘ulotlar tashkil etiladi.
- **Konsultatsiyalar** – ota-ona, o‘qituvchilar va o‘quvchilar bilan individual yoki guruh bo‘lib olib boriladi, bu orqali psixologik muammolar aniqlanib, ularga yechimlar taklif qilinadi.

Shuningdek, zamonaviy metodlarda raqamli texnologiyalar (mobil ilovalar, onlayn testlar va maslahatchilar) ham qo‘llanilmoqda, bu esa psixologik xizmatlarning ko‘lamini va samaradorligini oshiradi.

Natija

Maktablarda psixologik xizmat ko‘rsatishning zamonaviy metodlari o‘quvchilarning psixologik barqarorligini oshirishda, ijtimoiy va emosional ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Psixodiagnostika va psixokorreksiya metodlari bolalarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan holda, ularning o‘quv muvaffaqiyatini va psixologik holatini

yaxshilashga xizmat qiladi. Psixoedukatsiya va treninglar esa ota-ona va o‘qituvchilarni jalb qilgan holda maktab jamoasida sog‘lom muhit yaratishga yordam beradi.

Xulosa

Zamonaviy maktab psixologiyasining rivojlanishi psixologik xizmatlar sifatini yaxshilash, bolalarning psixologik muammolarini samarali bartaraf etish, shuningdek, ota-ona va o‘qituvchilar bilan hamkorlikni mustahkamlashga bog‘liqdir. Yangi texnologiyalar va interaktiv metodlardan foydalanish psixologik xizmatlarning jadal rivojlanishiga olib keladi. Shu bois maktab psixologlari uchun muntazam malaka oshirish va innovatsion metodlarni o‘zlashtirish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Абраменкова В.В. Психология семейных отношений детей и подростков. – Москва: Педагогика, 2002.
2. Алиева Л.И. Психокоррекция детско-родительских отношений. – Москва: Речь, 2011.
3. Ахмедова Н. Ota-onalar psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
4. Бадалян Л.О. Семейное консультирование и психотерапия. – СПб.: Речь, 2004.
5. Болдуин А. Семейная психология и психотерапия. – Москва: Прайм-Еврознак, 2006.
6. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психологические особенности детских конфликтов. – Минск: Народная асвета, 2007.
7. Жукова О.В. Психология детской зависти и ревности. – Москва: Генезис, 2013.
8. Зеравшанова З. Oila psixologiyasi asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.

Research Science and Innovation House

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda loyiha faoliyatida hamkorlikni rivojlantirish

Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti 1-bosqich magistri Allayeva Nargiza Uktamovna

Annotatsiya: Ushbu maqola maktabgacha ta’lim muassasalarida katta yoshdagi bolalarning loyiha faoliyati orqali hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishning ahamiyati va metodologiyasini yoritadi. Loyiha faoliyati bolalarda ijtimoiylashuv, muloqot va o‘zaro yordam tuyg‘ularini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Maqolada hamkorlikni samarali rivojlantirish uchun amaliy tavsiyalar, pedagogik yondashuvlar va loyiha faoliyatini tashkil etish prinsiplari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, hamkorlik muhitini yaratish bolalarning kognitiv va emotsional rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta’lim, katta yoshdagi bolalar, loyiha faoliyati, hamkorlik, ijtimoiy ko‘nikmalar, pedagogika, rivojlanish.

Аннотация: Данная статья освещает важность и методологию развития навыков сотрудничества у детей старшего дошкольного возраста посредством проектной деятельности в дошкольных образовательных учреждениях. Проектная деятельность играет ключевую роль в формировании у детей социализации, коммуникации и чувства взаимопомощи. В статье рассматриваются практические рекомендации, педагогические подходы и принципы организации проектной деятельности для эффективного развития сотрудничества. На основе результатов исследования подчеркивается, что создание среды сотрудничества положительно влияет на когнитивное и эмоциональное развитие детей.

Ключевые слова: Дошкольное образование, дети старшего дошкольного возраста, проектная деятельность, сотрудничество, социальные навыки, педагогика, развитие.

Abstract: This article highlights the importance and methodology of developing cooperation skills in older preschool children through project activities in preschool educational institutions. Project activity plays a crucial role in fostering socialization, communication, and a sense of mutual assistance in children. The article examines

practical recommendations, pedagogical approaches, and principles for organizing project activities to effectively develop cooperation. Based on research findings, it is emphasized that creating a collaborative environment positively influences children's cognitive and emotional development.

Keywords: Preschool education, older preschool children, project activities, cooperation, social skills, pedagogy, development.

Kirish

Bugungi globallashgan dunyoda **hamkorlik** va **o‘zaro muloqot ko‘nikmalari** shaxsning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun asosiy omillardan biri hisoblanadi. Maktabgacha yosh davri, bolaning shaxsiyati shakllanadigan, ijtimoiy normalar va qadriyatlar o‘zlashtiriladigan muhim bosqichdir. Ayniqsa, **maktabgacha katta yoshdagi bolalarda** bu ko‘nikmalarni rivojlantirish ularning kelajakdagi ta’lim va ijtimoiy hayotiga poydevor yaratadi. An’anaviy ta’lim usullari ko‘pincha individual ishlashga urg‘u bersa-da, zamonaviy pedagogika bolalarni jamoada ishlashga, bir-birlarini tinglashga va umumiy maqsadlarga erishishga undaydigan faoliyat turlarini talab qiladi.

Loyiha faoliyati aynan shunday samarali vositalardan biridir. U bolalarga muayyan muammoni hal qilish, g‘oyalarni birgalikda rivojlantirish va amaliy natijaga erishish imkonini beradi. Ushbu faoliyat turi orqali bolalar nafaqat bilim oladilar, balki **hamkorlik**, **mas’uliyat**, **tashabbuskorlik** va **ijodkorlik** kabi muhim ko‘nikmalarni ham egallaydilar. Ushbu maqolaning maqsadi maktabgacha katta yoshdagi bolalarda loyiha faoliyati orqali hamkorlikni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilish, shuningdek, pedagoglarga amaliy tavsiyalar berishdan iborat.

Asosiy Qism

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlari ularni yangi bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishga moyil qiladi. Ular dunyoni faol o‘rganishga intiladilar, savollar berishadi va o‘z tengdoshlari bilan muloqot qilishga ehtiyoj sezadilar. **Loyiha faoliyati** bu ehtiyojlarni qondirish uchun ayni muddaodir.

Loyiha faoliyatining hamkorlikni rivojlantirishdagi afzalliklari:

1. **Jamoaviy ishni rag‘batlantirish:** Loyiha bolalarni umumiy maqsad atrofida birlashtiradi. Har bir ishtirokchi o‘z hissasini qo‘shishi kerakligini tushunadi.
2. **Muloqot ko‘nikmalarini kuchaytirish:** Bolalar g‘oyalarini tushuntirish, boshqalarning fikrini tinglash va kelishuvga erishishni o‘rganadilar. Bu ularning og‘zaki nutqini va tinglash qobiliyatini yaxshilaydi.

3. **Konfliktlarni hal qilish:** Loyiha jarayonida kelishmovchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Bu bolalarga mojarolarni konstruktiv tarzda hal qilish, murosaga kelish va o‘zaro hurmatni saqlashni o‘rgatadi.

4. **Empatiyani rivojlantirish:** Boshqalarning ehtiyojlari va nuqtai nazarlarini tushunishga yordam beradi. Bolalar bir-birlariga yordam berishga va qo‘llab-quvvatlashga o‘rganadilar.

5. **Mas’uliyatni oshirish:** Har bir bola loyihaning muvaffaqiyatli yakunlanishi uchun o‘z ulushiga ega ekanligini his qiladi. Bu ularning shaxsiy javobgarlik tuyg‘usini mustahkamlaydi.

6. **Ijodkorlik va muammoli tafakkurni rivojlantirish:** Bolalar muammolarga yechim topishda birgalikda turli xil yondashuvlarni sinab ko‘radilar, bu ularning ijodiy qobiliyatini va tanqidiy fikrlashini oshiradi.

Loyiha faoliyatini tashkil etish prinsiplari:

- **Bolalarning qiziqishlariga asoslanish:** Loyiha mavzusi bolalarning yoshiga va qiziqishlariga mos bo‘lishi kerak. Bu ularning faol ishtirokini ta’minlaydi.
- **Erkin tanlov imkoniyatini berish:** Bolalar loyiha ichida o‘z rollarini va vazifalarini tanlashlari mumkin bo‘lsa, ular ko‘proq motivatsiyaga ega bo‘ladilar.
- **Pedagogning yo‘naltiruvchi roli:** Pedagog loyiha jarayonida faol ishtirokchi emas, balki **yo‘naltiruvchi** (facilitator) bo‘lishi kerak. U bolalarga savollar beradi, ularning g‘oyalarini qo‘llab-quvvatlaydi va yordamga muhtoj bo‘lganida yo‘l ko‘rsatadi.
- **Kichik guruhlarda ishlash:** 3-5 kishilik kichik guruhlar hamkorlikni rivojlantirish uchun eng qulay sharoitni yaratadi.
- **Resurslarning mavjudligi:** Loyiha uchun zarur materiallar, asbob-uskunalar va ma’lumotlar bolalar uchun erkin bo‘lishi kerak.
- **Loyiha bosqichlari:** Har qanday loyiha quyidagi bosqichlardan iborat bo‘lishi mumkin:
  - **Muammoni aniqlash/Mavzu tanlash:** Bolalar bilan birgalikda qiziqarli va dolzarb mavzu tanlanadi.
  - **Rejalashtirish:** Maqsadlar belgilanishi, vazifalar taqsimlanishi va ish rejasi tuzilishi.
  - **Amalga oshirish:** Bolalar guruhlarda faol ishlaydi, ma’lumot to‘playdi, tajriba o‘tkazadi yoki model yaratadi.

- **Taqdimot:** Loyiha natijalari boshqa guruhlarga, ota-onalarga yoki maktabgacha ta’lim muassasasi jamoasiga taqdim etiladi.
- **Baholash va xulosa:** Qilingan ish muhokama qilinadi, yutuqlar va xatolar tahlil qilinadi, kelgusi loyihalar uchun saboqlar olinadi.

Muhokama

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda loyiha faoliyatida hamkorlikni rivojlantirish nafaqat bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga, balki ularning akademik muvaffaqiyatlariga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, jamoada ishlashga o‘rgangan bolalar maktabga borganda yangi muhitga tezroq moslashadilar, o‘qituvchilar va tengdoshlari bilan samarali muloqot qila oladilar va murakkab vazifalarni birgalikda hal qilishga moyil bo‘ladilar.

Biroq, loyiha faoliyatini tashkil etishda ba’zi **muammolar** ham yuzaga kelishi mumkin:

- **Barcha bolalarni jalb qilish:** Ba’zi bolalar o‘ziga ishinchsiz yoki uyatchan bo‘lishi mumkin, ularni loyihaga to‘liq jalb qilish uchun pedagogdan individual yondashuv talab etiladi.
- **Konfliktlarni boshqarish:** Guruhda ishlayotganda bolalar o‘rtasida kelishmovchiliklar yuzaga kelishi tabiiy. Pedagog bu vaziyatlarda neytral qolib, bolalarga o‘zaro kelishuvga erishishga yordam berishi kerak.
- **Vaqtni to‘g‘ri taqsimlash:** Loyiha faoliyati ancha vaqt talab qilishi mumkin. Pedagog o‘quv jarayonining boshqa jihatlarini e’tibordan chetda qoldirmasdan, loyiha uchun yetarli vaqt ajratishi lozim.
- **Ota-onalarni jalb qilish:** Ota-onalar loyiha faoliyatiga jalb etilsa, bolalarning motivatsiyasi oshadi va uyda ham hamkorlik ko‘nikmalari mustahkamlanadi.

Loyiha faoliyati davomida **pedagogning roli** juda muhim. U nafaqat tashkilotchi, balki kuzatuvchi, maslahatchi va rag‘batlantiruvchi bo‘lishi kerak. Bolalarga mustaqil ravishda qaror qabul qilishlari uchun imkoniyat berish, ularning har bir muvaffaqiyatini e’tirof etish va xatolarini tushunishga yordam berish juda muhim. Bu yondashuv bolalarda **o‘z-o‘zini boshqarish** va **tanqidiy fikrlash** ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Xulosa va Takliflar

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha katta yoshdagi bolalarda **loyiha faoliyati** orqali hamkorlikni rivojlantirish ularning har tomonlama kamol topishi uchun zarur bo‘lgan samarali pedagogik yondashuvdir. Bu faoliyat turi bolalarda nafaqat kognitiv

bilimlarni shakllantiradi, balki ularning **ijtimoiy-emotsional rivojlanishini**, **muloqot ko‘nikmalarini**, **mas’uliyat hissini** va **ijodiy tafakkurini** ham kuchaytiradi.

Takliflar:

1. **Pedagoglar uchun treninglar:** Maktabgacha ta’lim muassasalarida ishlaydigan pedagoglarga loyiha faoliyatini tashkil etish va hamkorlikni rivojlantirish bo‘yicha muntazam treninglar va seminarlar o‘tkazish.
2. **Moddiy-texnik bazani takomillashtirish:** Loyiha faoliyati uchun zarur bo‘lgan materiallar, didaktik o‘yinlar va zamonaviy uskunalar bilan ta’minlash.
3. **Ota-onalar bilan hamkorlik:** Ota-onalarni loyiha faoliyatiga faol jalb etish, ularga loyihalar haqida ma’lumot berish va bolalarni uyda ham qo‘llab-quvvatlashga undash.
4. **Loyihalar bankini yaratish:** Maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun muvaffaqiyatli loyiha g‘oyalari va senariylari bankini yaratish va ularni keng jamoatchilikka taqdim etish.
5. **Ilmiy-metodik qo‘llanmalar:** Loyiha faoliyatini tashkil etish bo‘yicha ilmiy-metodik qo‘llanmalar va tavsiyalar ishlab chiqish.

Ushbu takliflarning amalga oshirilishi maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning hamkorlik ko‘nikmalarini yanada yuqori darajaga olib chiqishga va ularni kelajak hayotga har tomonlama tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova, M. N. (2012). Maktabgacha pedagogika. Toshkent: O‘qituvchi.
2. Ishmuhamedov, R. I., Abduqodirov, A. A., & Pardayev, A. X. (2007). Ta’lim samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Fan.
3. To‘rayeva, S. M. (2018). Maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiy-axloqiy tarbiyalash. Toshkent: Yangi asr avlodi.
4. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. (2018). Ilk qadam Davlat o‘quv dasturi. Toshkent: Fan.
5. Shodiyeva, N. A. (2015). Maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatini tashkil etish metodikasi. Toshkent: Cho‘lpon nomidagi nashriyot.
6. Hayitov, O. G., & Mirzayeva, D. J. (2019). Bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ota-onalarining oilada tarbiyaviy funksiya ko‘nikmalarini shakllantirish

Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti 1-bosqich magistri Atadjanova Sohiba Talipovna

Annotatsiya: Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalar ota-onalarining oilada tarbiyaviy funksiya ko‘nikmalarini shakllantirish masalalariga bag‘ishlangan. Maqolada ota-onalarning tarbiyaviy ko‘nikmalarining ahamiyati, ularni rivojlantirish usullari va maktabgacha ta’lim muassasalari bilan hamkorlikning roli muhokama qilinadi. Shuningdek, tarbiyaviy jarayonda zamonaviy pedagogik yondashuvlar va psixologik omillar hisobga olinadi. Tadqiqot natijalari oilada samarali tarbiya muhitini yaratishda ota-ona kompetensiyasini oshirishning dolzarbligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh, ota-ona tarbiyasi, tarbiyaviy ko‘nikmalar, oilaviy tarbiya, pedagogik hamkorlik, bolalar psixologiyasi.

Аннотация: Данная статья посвящена вопросам формирования навыков воспитательной функции родителей детей дошкольного возраста в семье. В статье обсуждается значение воспитательных навыков родителей, методы их развития и роль сотрудничества с дошкольными образовательными учреждениями. Также учитываются современные педагогические подходы и психологические факторы в воспитательном процессе. Результаты исследования показывают актуальность повышения родительской компетентности в создании эффективной воспитательной среды в семье.

Ключевые слова: дошкольный возраст, родительское воспитание, воспитательные навыки, семейное воспитание, педагогическое сотрудничество, детская психология.

Annotation: This article is dedicated to the issues of forming educational function skills of parents of preschool children in the family. The article discusses the importance of parental educational skills, methods for their development, and the role of cooperation with preschool educational institutions. Modern pedagogical approaches and psychological factors in the educational process are also taken into account. The research results indicate the relevance of increasing parental competence in creating an effective educational environment in the family.

Keywords: preschool age, parental upbringing, educational skills, family education, pedagogical cooperation, child psychology.

Kirish: Oilada tarbiyaviy funksiyani samarali bajarish maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Bolalarning shaxsiyati, ijtimoiy ko‘nikmalari, hissiy intellekti va intellektual salohiyati aynan oila muhitida shakllanadi. Shu sababli, ota-onalarning tarbiyaviy kompetensiyasini oshirish, ularga zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida bilim va ko‘nikmalar berish dolzarb masala hisoblanadi. Bugungi kunda ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar, xususan, maktabgacha ta'limga berilayotgan e'tibor oila va bog‘cha hamkorligining kuchaytirilishini talab etadi. Ota-onalar nafaqat tarbiyaviy jarayonning passiv ishtirokchisi, balki uning faol sub'ekti bo‘lishi lozim. Biroq, ko‘plab ota-onalarda bolaning yosh xususiyatlariga mos, samarali tarbiya usullari bo‘yicha yetarli bilim va ko‘nikmalar mavjud emas. Bu esa bolalarning xulq-atvorida muammolar, rivojlanishdagi to‘siqlar va ota-ona-bola munosabatlarida qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalar ota-onalarining oilada tarbiyaviy funksiya ko‘nikmalarini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Unda ota-onalarning tarbiyaviy salohiyatini oshirishga qaratilgan usullar, ularning maktabgacha ta'lim muassasalari bilan hamkorlikdagi roli va bu jarayonda hisobga olinishi lozim bo‘lgan psixologik omillar atroflicha muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari oilada sog‘lom va samarali tarbiya muhitini yaratish orqali bolalarning kelajakda jamiyatning to‘laqonli a'zosi bo‘lib yetishishida ota-ona kompetensiyasining nechog‘li muhim ekanligini ko‘rsatadi.

Asosiy qism: Maktabgacha yosh davri — inson shaxsining shakllanishida tamal toshi hisoblanadi. Bu davrda bolaning jismoniy, aqliy, ijtimoiy-hissiy va nutqiy rivojlanishi juda jadallik bilan kechadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalikning dastlabki yillarida olingan tajribalar, ayniqsa, oilaviy muhit va ota-onalar bilan o‘zaro munosabatlar uning kelajakdagi hayoti, shaxsiy va professional muvaffaqiyatlariga bevosita ta'sir ko‘rsatadi. Shu bois, ota-onalarning tarbiyaviy funksiya ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish bugungi kunda har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Dolzarblikning asosiy jihatlari quyidagilardan iborat:

- **Bolaning kompleks rivojlanishidagi fundamental rol:** Oila bolaning birinchi ijtimoiy muhiti bo‘lib, unda bola dunyoni anglashni, muloqot qilishni, hissiyotlarni

boshqarishni va ijtimoiy normalarga rioya qilishni o‘rganadi. Ota-onalarning to‘g‘ri tarbiya ko‘nikmalari bolaning o‘ziga ishonchini, ijodkorligini, tanqidiy fikrlashini va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Aksincha, yetarli bo‘lmagan tarbiya ko‘nikmalari bolada turli xil psixologik muammolar, xulq-atvor buzilishlari va o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

- **Zamonaviy jamiyat talablari:** Globallashuv, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar shaxsga nisbatan yangi talablarni qo‘ymoqda. Jamiyatga moslashuvchan, tashabbuskor, mustaqil fikrlovchi va o‘rganishga qobiliyatli shaxslar kerak. Bunday sifatlarni shakllantirishda oilaviy tarbiya muhim rol o‘ynaydi. Ota-onalar bolalariga nafaqat bilim, balki kelajakda muvaffaqiyatga erishishlari uchun zarur bo‘lgan "yumshoq ko‘nikmalar" (soft skills) — masalan, empatiya, hamkorlik, stressga chidamlilik kabi fazilatlarni ham singdirishlari lozim.
- **Pedagogik va psixologik bilimlarga ehtiyoj:** Ko‘plab ota-onalar bolalarini qanday qilib to‘g‘ri tarbiyalash bo‘yicha yetarli ma'lumotga ega emaslar. Ba'zan ular o‘z bolaliklarida o‘zlariga nisbatan qo‘llanilgan tarbiya usullarini takrorlashadi, ammo bu usullar zamonaviy sharoitlarda har doim ham samarali bo‘lmasligi mumkin. Bolalar psixologiyasi, yosh davrlarining xususiyatlari, samarali muloqot usullari, nizolarni hal qilish strategiyalari bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lish ota-onalarga tarbiyaviy jarayonda qiyinchiliklarni yengishda yordam beradi.
- **Oila va ta'lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish zarurati:** Maktabgacha ta'lim muassasalari bolaning rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi, biroq ular faqat oila bilan yaqin hamkorlikda maksimal samaraga erishishlari mumkin. Ota-onalarning tarbiyaviy ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha dasturlar bog‘chalarda olib borilayotgan ta'lim-tarbiya ishlari bilan uyg‘unlashgan holda tashkil etilishi kerak. Bu bolaning uyda va bog‘chada oladigan ta'lim-tarbiya jarayonlarining uzluksizligini ta'minlaydi.
- **Ijtimoiy muammolarning oldini olish:** Yetarli darajada samarali bo‘lmagan oilaviy tarbiya bolalarda antisotsial xatti-harakatlar, o‘qishdagi muammolar, psixo-emotsional buzilishlar va keyinchalik ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Ota-onalarning tarbiyaviy ko‘nikmalarini mustahkamlash ushbu muammolarning oldini olishda asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalar ota-onalarining oilada tarbiyaviy funksiya ko‘nikmalarini shakllantirish masalasi nafaqat oila va bola, balki butun

jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun fundamental ahamiyatga ega bo‘lgan dolzarb muammodir[1].

Muhokama: Maktabgacha yoshdagi bolalar ota-onalarining oilada tarbiyaviy funksiya ko‘nikmalarini shakllantirish masalasi pedagogika va psixologiya sohasida keng muhokama qilinadigan mavzulardan biridir. Ushbu muhokama doirasida bir qancha muhim jihatlar, yondashuvlar va mexanizmlar ko‘rib chiqiladi.

1. Ota-ona tarbiyasining nazariy asoslari

Ota-ona tarbiyasining nazariy asoslari **rivojlanish psixologiyasi** (Erik Erikson, Jean Piaget, Lev Vygotsky nazariyalari), **oilaviy psixologiya** va **pedagogika** fanlariga borib taqaladi. Bu nazariyalar bolaning yosh davrlariga xos xususiyatlari, shaxsiyat shakllanishi, ijtimoiy moslashuvi va ota-onaning bolaga ta'sirini tushunish uchun zamin yaratadi.

- **Vygotskyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi** ta'kidlashicha, bola kattalar bilan o‘zaro muloqotda, xususan, ota-onalar bilan o‘zaro aloqada rivojlanadi. Shu nuqtai nazardan, ota-onalarning samarali muloqot ko‘nikmalari, bolaga "qo‘llab-quvvatlash iskala" (scaffolding) yaratishi uning mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun muhimdir.
- **Eriksonning psixosotsial rivojlanish bosqichlari** bolaning har bir yosh davrida ma'lum bir psixosotsial inqirozni yengib o‘tishini ko‘rsatadi. Ota-onalar bu inqirozlarni tushunishlari va bolaning sog‘lom shaxsiyatini shakllantirishga yordam berishlari zarur. Masalan, "Avtonomiya va shubha/uyat" bosqichida bolaning mustaqillikka intilishini qo‘llab-quvvatlash muhim[2].

2. Tarbiyaviy ko‘nikmalarni shakllantirish usullari

Ota-onalarning tarbiyaviy ko‘nikmalarini shakllantirishda turli metodologik yondashuvlar qo‘llaniladi:

- **Pedagogik ma'rifat va seminar-treninglar:** Ota-onalar uchun bolalar psixologiyasi, yosh xususiyatlari, samarali muloqot, nizolarni hal qilish, ijobiy tarbiya usullari (masalan, jazolash o‘rniga motivatsiya) bo‘yicha seminarlar va treninglar tashkil etish. Bu yerda nazariy bilimlarni amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirish muhim.
- **Psixologik maslahat va individual yondashuv:** Ota-onalarga individual maslahatlar berish, ularning oilaviy sharoitlari va bolaning xususiyatlarini hisobga olgan holda aniq tavsiyalar berish. Bu ayniqsa, muammoli xulq-atvorga ega bolalar yoki murakkab oilaviy vaziyatlar bo‘lganda samarali.

• **Interaktiv mashg‘ulotlar va tajriba almashish:** Ota-onalar uchun rolli o‘yinlar, keys-stadi tahlillari va o‘zaro tajriba almashish guruhlari tashkil etish. Bu ota-onalarga nazariy bilimlarni amalda qo‘llash va boshqalarning tajribasidan o‘rganish imkonini beradi.

• **Axborot resurslari va media savodxonlik:** Ota-onalarni ishonchli manbalardan (kitoblar, ilmiy maqolalar, ta'limiy veb-saytlar, videokurslar) foydalanishga yo‘naltirish. Shuningdek, ularning media savodxonligini oshirish, internetdagi noto‘g‘ri yoki zararli ma'lumotlardan farqlashga o‘rgatish[3].

3. Maktabgacha ta'lim muassasalari bilan hamkorlik roli

Maktabgacha ta'lim muassasalari (MTM) ota-onalarning tarbiyaviy kompetensiyasini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu hamkorlikning samarali shakllari quyidagilardir:

• **"Ota-onalar universitetlari" yoki maktablari:** MTMlarda ota-onalar uchun muntazam ravishda ta'limiy dasturlar, ma'ruzalar va amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish.

• **Birgalikdagi tadbirlar:** Ota-onalar va bolalar ishtirokida birgalikdagi bayramlar, sport musobaqalari, ijodiy kechalar va ekskursiyalar tashkil etish. Bu ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi munosabatlarni mustahkamlaydi va MTM faoliyatiga ota-onalarni yanada faol jalb qiladi.

• **Ota-onalar qo‘mitalari va kengashlari:** Ota-onalarning MTM faoliyatida ishtirok etishi uchun rasmiy platformalar yaratish. Bu ularning ta'lim-tarbiya jarayoniga ta'sirini oshiradi.

• **Shaxsiy suhbatlar va maslahatlar:** Tarbiyachilar va psixologlarning ota-onalar bilan individual suhbatlari, bolaning rivojlanishi va xulq-atvori bo‘yicha qayta aloqa (feedback) berish.

4. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va psixologik omillar

Tarbiyaviy jarayonda zamonaviy pedagogik yondashuvlar va psixologik omillarni hisobga olish muhim:

• **Ijobiy tarbiya (Positive parenting):** Bolaning shaxsiyatini hurmat qilish, uning hissiyotlarini tushunish, erishgan yutuqlarini rag‘batlantirish, konstruktiv tanqid va jismoniy jazo o‘rniga muloqotga asoslangan tarbiya. Bu yondashuv bolada o‘ziga ishonch, empatiya va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantiradi.

• **Hissiy intellektni rivojlantirish:** Ota-onalarga bolaning hissiyotlarini tan olish, ularni to‘g‘ri ifodalash va boshqarishga o‘rgatish usullarini singdirish. Ota-onaning o‘zi hissiy jihatdan barqaror bo‘lishi bolaning hissiy rivojlanishi uchun namuna bo‘ladi.

- **O‘yin orqali o‘rganish:** Bolaning yoshiga mos ravishda o‘yin faoliyatini tarbiya jarayoniga integratsiya qilish. O‘yin bolaning kognitiv, ijtimoiy va hissiy rivojlanishini rag‘batlantiruvchi eng muhim vositadir.
- **Ota-onaning o‘zini-o‘zi rivojlantirishi:** Ota-onaning shaxsiy rivojlanishi, stressni boshqarish ko‘nikmalari va o‘zaro munosabatlardagi barqarorligi bolaning tarbiyasiga bevosita ta'sir ko‘rsatadi. Ota-onalarga o‘zlariga g‘amxo‘rlik qilish va shaxsiy resurslarini oshirish bo‘yicha maslahatlar berish ham muhimdir[4].

Xulosa va takliflar: Maktabgacha yoshdagi bolalar ota-onalarining oilada tarbiyaviy funksiya ko‘nikmalarini shakllantirish bolaning har tomonlama sog‘lom va uyg‘un rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, oila bolaning shaxsiyati, ijtimoiy-hissiy intellekti va kognitiv qobiliyatlari shakllanadigan asosiy muhitdir. Ota-onalarning zamonaviy pedagogik va psixologik bilimlarga ega bo‘lishi, samarali tarbiya usullarini qo‘llay olishi bolaning o‘ziga ishonchli, tashabbuskor va jamiyatga moslashuvchan shaxs bo‘lib yetishishida fundamental rol o‘ynaydi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, nafaqat har bir oila, balki butun jamiyatning kelajagi ham oilaviy tarbiyaning sifati bilan bevosita bog‘liq.

Samarali tarbiya ko‘nikmalarini shakllantirishda ota-onalar uchun ta'limiy dasturlar, psixologik maslahatlar va interaktiv mashg‘ulotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'lim muassasalari (MTM) esa bu jarayonda asosiy hamkor vazifasini bajarib, ota-onalar bilan muntazam aloqa va birgalikdagi faoliyatlar orqali tarbiya jarayonining uzluksizligini ta'minlashi lozim. Ijobiy tarbiya, hissiy intellektni rivojlantirish va o‘yin orqali o‘rganish kabi zamonaviy yondashuvlar bolaning yosh xususiyatlariga mos kelib, uning tabiiy rivojlanishiga ko‘maklashadi. Ota-onaning o‘z shaxsiy rivojlanishi va psixologik barqarorligi ham farzand tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko‘rsatuvchi muhim omil ekanligi aniqlandi.

Takliflar:

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqqan holda, maktabgacha yoshdagi bolalar ota-onalarining oilada tarbiyaviy funksiya ko‘nikmalarini yanada samarali shakllantirish maqsadida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

Ota-onalar uchun doimiy ta'limiy platformalar yaratish: MTMlarda va mahallalarda muntazam ravishda **"Ota-onalar maktablari"** yoki **"Ota-onalar universitetlari"** faoliyatini yo‘lga qo‘yish. Bu platformalarda bolalar psixologiyasi, pedagogik etika, yoshga xos xususiyatlar, ijobiy tarbiya usullari, oilada nizolarni hal

qilish va bolaning hissiy intellektini rivojlantirish bo‘yicha nazariy va amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish.

Onlayn resurslar: Ota-onalar uchun mo‘ljallangan ishonchli **veb-saytlar, mobil ilovalar va videokurslar** yaratish. Bu resurslarda bolalar rivojlanishining turli bosqichlari, tarbiya masalalari va ekspertlarning tavsiyalari keng yoritilishi kerak.

MTM va oila o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish: "Ochiq eshiklar kuni" va **"Kuzatuv kunlari"** kabi tadbirlarni muntazam o‘tkazish, bu orqali ota-onalarga bolalarning bog‘chadagi faoliyatini bevosita kuzatish va tarbiyachilar bilan fikr almashish imkoniyatini berish.

Birgalikdagi loyihalar va tadbirlar: Bolalar va ota-onalar ishtirokida ijodiy tanlovlar, sport bayramlari, tabiatga sayohatlar va ijtimoiy loyihalar (masalan, daraxt ekish, mahalla obodonlashtirish) tashkil etish. Bu oilaviy qadriyatlarni mustahkamlashga va hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Mutaxassislar ko‘magini kuchaytirish: Har bir MTMda **bolalar psixologi va pedagog-defektolog** shtat birligini mustahkamlash, ularning ota-onalar va tarbiyachilar uchun muntazam maslahat xizmatlarini tashkil etishini ta'minlash.

Maxsus ehtiyojli bolalarning ota-onalari uchun individual va guruhli maslahat xizmatlarini rivojlantirish, ularga bolaning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha amaliy tavsiyalar berish.

Ota-onalar savodxonligini oshirish bo‘yicha tushuntirish ishlarini olib borish: Ommaviy axborot vositalari (televideniye, radio, gazeta, internet) orqali bolalar tarbiyasi va ota-ona kompetensiyasi bo‘yicha maxsus ko‘rsatuvlar, ruknlar va maqolalar tayyorlash.

Ijtimoiy reklamalar orqali ijobiy tarbiya tamoyillari va oilaviy qadriyatlarni targ‘ib qilish.

Tadqiqot va metodik ishlanmalarni qo‘llab-quvvatlash: Ota-onalarning tarbiyaviy ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini rag‘batlantirish. Ota-onalar uchun mo‘ljallangan metodik qo‘llanmalar, tarbiya dasturlari va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish va nashr etish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avazov, Sh. (2018). Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.

2. Ishmuhamedov, R. J., & Abdullayev, O. A. (2012). Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: Fan va texnologiya.

3. To‘rayeva, M. (2015). Oila pedagogikasi. Toshkent: Yangi asr avlodi.

4. Ziyomuhammadov, B. (2017). Ma'naviyat asoslari. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.

5. Brazelton, T. B., & Greenspan, S. I. (2000). The Irreducible Needs of Children: What Every Child Must Have to Grow, Learn, and Flourish. Perseus Books.

6. Faber, A., & Mazlish, E. (1999). How to Talk So Kids Will Listen & Listen So Kids Will Talk. Scribner.

Research Science and Innovation House

ТАЪЛИМ СИФАТИНИНГ МОҲИЯТИ ВА УНИ БАҲОЛАШГА ДОИР НАЗАРИЙ ЁНДАШУВЛАР

Анвар Расулов
Низомий номидаги Ўзбекистон Миллий педагогика университети
География ва уни ўқитиш методикаси кафедраси доценти, г.ф.ф.д.

Аннотация. Таълим сифатини баҳолаш тизимлари таълим самарадорлигини оширишда муҳим аҳамиятга эга. Бу борада Финландия тажрибаси бутун дунёда тан олинган намуна сифатида эътироф этилади. Фин таълимида талабаларни рейтинглаш эмас, балки уларнинг индивидуал қобилият ва малакасини ривожлантиришга эътибор қаратилади. Финландиядаги таълим тизимида назорат ишлари ёки тестларнинг сони минимал даражада ушлаб турилади ва таълим жараёнидаги ўқитувчи-талаба ҳамкорлиги муҳим ўрин тутади. Ўзбекистон олий таълимида эса сифат баҳолаш тизимлари кўп ҳолларда баҳолар ва рейтинглар билан чекланиб қолмоқда. Мамлакатимизда ушбу тизимни такомиллаштириш учун Финландиянинг тажрибасидан фойдаланиш тавсия этилади.

Калит сўзлар: Таълим сифатини, форматив баҳолаш, академик мустақиллик, олий таълим, ўқитувчи фаолияти, талабалар иштироки, рақамли баҳолаш, жамоатчилик назорати, таълим ислоҳотлари, баҳолаш мезонлари, илғор халқаро тажриба, мустаҳкам норматив база, билимни баҳолаш усуллари, ўзбекистон олий таълими.

THE ESSENCE OF EDUCATION QUALITY AND THEORETICAL APPROACHES TO ITS ASSESSMENT

Anvar Rasulov
Associate Professor of the Department of Geography and Teaching Methods,
Nizami National Pedagogical University of Uzbekistan, Ph.D.

Abstract. Education quality assessment systems are of great importance in increasing the effectiveness of education. In this regard, the experience of Finland is recognized as a globally recognized model. Finnish education focuses not on rating

students, but on developing their individual abilities and skills. In the Finnish education system, the number of control tasks or tests is kept to a minimum, and teacher-student cooperation in the educational process plays an important role. In Uzbek higher education, quality assessment systems are often limited to grades and ratings. It is recommended to use the experience of Finland to improve this system in our country.
Keywords: Quality of education, formative assessment, academic independence, higher education, teacher activity, student participation, digital assessment, public oversight, educational reforms, assessment criteria, advanced international experience, solid normative base, knowledge assessment methods, higher education in Uzbekistan.

СУТЬ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ЕГО ОЦЕНКЕ

Анвар Расулов
Доцент кафедры географии и методики преподавания Национального педагогического университета Узбекистана имени Низами, доктор философии

Аннотация. Системы оценки качества образования имеют большое значение в повышении эффективности образования. В этом плане опыт Финляндии признан в качестве общепризнанной модели во всем мире. Финское образование ориентировано не на рейтингование учащихся, а на развитие их индивидуальных способностей и навыков. В финской системе образования количество контрольных заданий или тестов сведено к минимуму, а сотрудничество учителя и ученика в образовательном процессе играет важную роль. В узбекском высшем образовании системы оценки качества зачастую ограничиваются оценками и рейтингами. Рекомендуется использовать опыт Финляндии для совершенствования этой системы в нашей стране.
Ключевые слова: Качество образования, формирующее оценивание, академическая независимость, высшее образование, активность преподавателей, участие студентов, цифровая оценка, общественный контроль, образовательные реформы, критерии оценки, передовой международный опыт, прочная нормативная база, методы оценки знаний, высшее образование в Узбекистане.

Ўзбекистон Республикасида таълим сифатини ошириш масалалари мамлакатнинг қонун ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларида муҳим вазифа сифатида

белгиланган. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни (2020 йил 23 сентябрь, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан қабул қилинган), "Олий таълим тўғрисида"ги Қонуни (2020 йил 23 сентябрь, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан қабул қилинган) ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси" тўғрисидаги фармони (2017 йил 7 февраль, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан қабул қилинган) да таълим сифатини халқаро стандартлар даражасига кўтариш бўйича аниқ вазифалар қўйилган. Ушбу ҳужжатларда таълим тизимининг самарадорлигини ошириш, халқаро тажрибаларни маҳаллий шароитларга мувофиқлаштириб жорий этиш лозимлиги кўрсатиб ўтилган.

Ҳозирги кунда таълим тизимидаги ислоҳотлар доирасида, жумладан, Ўзбекистон Президентининг таълим соҳасидаги қатор қарор ва фармонлари қабул қилинган бўлиб, уларда таълим жараёнининг самарадорлигини ошириш ва халқаро стандартларга мувофиқлаштиришга алоҳида эътибор қаратилади. Финландиянинг таълим тизими ва унинг сифатни баҳолашдаги муваффақиятли амалиёти халқаро жамоатчилик томонидан юқори баҳоланиб, Ўзбекистон шароитларида ўрганиш ва амалиётга татбиқ этиш заруратини юзага келтирмоқда.

XXI асрда таълимнинг сифати нафақат шахсий ривожланиш, балки ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг ҳам ҳал қилувчи омилига айланди. Таълим сифатини баҳолаш тизимлари бугунги кунда давлатлар сиёсатида устувор йўналишлардан бири бўлиб, унинг мақсади – таълим жараёни самарадорлигини, натижаларнинг кутилган мақсадларга мувофиқлигини аниқлаш, таълим муассасаларининг фаолиятини яхшилаш, таълим олувчиларнинг рақобатбардошлигини оширишга қаратилгандир.

“Таълим тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунида таълим сифатини таъминлаш, баҳолаш ва назорат қилиш давлат сиёсатининг муҳим устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланган (ЎРҚ–637, 2020 йил 23 сентябрь). Қонуннинг 6-моддасида таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари сифатида таълимнинг мазмун ва сифати, таълим жараёни иштирокчиларининг салоҳиятини ошириш, замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланиш каби омиллар қайд этилган.

Ушбу илмий “муаммо” бир қатор хорижий ҳамда маҳллий тадқиқотчиларнинг ўрганиш объекти сифатида тадқиқ этилган. Шу жумладан,

хорижий манбалар ичида таълим сифатини баҳолаш, педагогик ёндашувлар ва халқаро тажрибаларни чуқур ёритувчи муҳим адабиётлардан фойдаланилди. Масалан, Pasi Sahlberg томонидан ёзилган Finnish Lessons 2.0 (2015) асарида Финландия таълим тизимининг ислоҳотлари, форматив баҳолаш усули, педагог мустақиллиги ва тенглик тамойиллари кенг ёритилган. Шунингдек, Paul Black ва Dylan Wiliam томонидан 2006 йилда нашр этилган Assessment for Learning: Putting It into Practice қўлланмаси орқали баҳолаш маданияти ва шакллантирувчи баҳолашнинг назарий асослари таҳлил қилинди.

Susan M. Brookhart (2017) томонидан тайёрланган How to Create and Use Rubrics for Formative Assessment and Grading асари таълим жараёнида баҳолаш мезонларини аниқ белгилашнинг аҳамиятини очиб беради. Шунингдек, OECD томонидан 2013 йилда чоп этилган Synergies for Better Learning ҳисоботи халқаро баҳолаш механизмларининг умумий модели ва турли мамлакатлардаги амалиётларини таққослаш имконини берди. Бу манбалардаги фикрлар ва ечимлар Ўзбекистондаги мавжуд тизимга нисбатан солиштирма таҳлил қилишга асос бўлган.

Миллий адабиётлар қаторида А.А. Алимовнинг Таълим сифатини таъминлашда замонавий ёндашувлар (2020) номли монографияси таълим сифатининг илмий асосларини таҳлил этишда муҳим манба бўлди. Ш.М. Назаровнинг Инновацион таълим технологиялари ва сифатни баҳолаш (2018) асарида миллий таълим тизимида замонавий ёндашувларнинг татбиқи масалалари кенг ёритилган. Шунингдек, Б.Т. Турсуновнинг Олий таълим тизимида самарадорлик ва унумдорлик мезонлари (2019) монографияси орқали олий таълим сифатини баҳолаш мезонларининг амалиётда қўлланилиши ўрганилган.

Андреас Шлайхер таълим сифатини баҳолашда халқаро солиштириш имконини яратадиган психометрик аниқликни биринчи ўринга қўяди ва PISA тестлари орқали давлатларнинг холис таққосини таъминлаш мумкинлигини таъкидлайди. Унинг фикрича, когнитив натижаларга қўшимча равишда ўқувчиларнинг фаровонлиги ҳамда ижтимоий тенглик кўрсаткичлари метрикалар системасига жорий этилмаса, баҳолаш самараси тўлиқ бўлмайди. Шлайхер юқори натижага эришган мунтазамлар автономия ва ҳисобдорликни мувозанатда ушлагани учун муваффақиятли, деб билади. У тест вазифаларини миллий дастурдан кўра умуминсоний компетенцияларга боғлаш халқаро

таққослашни осонлаштиради, деб ҳисоблайди ва ислоҳот натижаси 10–15 йилда сезиларли кўринади, дея огоҳлантиради. Бўш ишлатилган «reform fatigue»ни юмшатиш учун босқичма-босқич мониторинг зарурлигини урғулайди. Мувофиқ тарзда жавобгарликни ўқитувчи даражасига қадар тарқатиш, унинг назарича, сифатни барқарор оширишнинг энг ишончли усулидир. Кичик синфларда ресурсларни қайта тақсимлаш тенгликни яхшилашга хизмат қилади, шу билан бирга «low-stakes» синовлар педагогик инновацияни рағбатлантиради, «high-stakes» тестлар эса хавфли бўлиши мумкин. У PISA маълумотлари рейтинг учун эмас, заиф соҳаларни аниқлаш учун ишлатилиши кераклигини таъкидлайди ва миллий сиёсатчилар контекстни ҳисобга олмаган ҳолда таҳлилини кўчириб ўтказса, аниқ натижа бермаслигини эслатади.

Линда Дарлинг-Хэммонд ўқитувчи тайёрлашнинг клиник амалиётга, инклюзив педагогикага таянмаса, тест натижалари яхшиланиши қийинлигини кўрсатади. У таълим сифати мезони фақат ўқувчи балли эмас, балки «йигит боланинг тўла шахс сифатида ривожи» эканини айтади ва эмоционал-ижтимоий кўникмаларни ҳам ўлчаш зарур, дейди. «Performance-based licensing»ни анъанавий тестдан самаралироқ деб ҳисоблаб, портфолио, дарс видеоси ва ўқитувчи рефлексиясига жиддий аҳамият беради. У давлатлар ўқитувчи ротацияси ҳамда менторлик тизимини йўлга қўйса, сифат йўқотишсиз масштабланишини илмий асослар билан исботлайди. Қисқа циклли стандарт тестлар педагогик ижодкорликни чеклаб қўяди, деб таъкидлаб, янги кадрлар учун ёрдамчи «induction year» ни мажбурий этиш кадр айланишини камайтиришини кўрсатади. Баҳолаш тизими жазо учун эмас, ривож учун маълумот етказиши лозим деган қарашни илгари суриб, молиялаштириш моделлари ўқитувчи тайёрлов дастурлари сифатига боғланса, профессионал стандартлар кучаяди, дейди. У маҳаллий «dashboard»лар педагогларга миллий рейтинглардан кўра тезроқ фойдали сигнал беради, деб хулоса қилади ва DEI метрикаларини қисқа муддатда баҳолаш тизимига қўшиш зарурлигини алоҳида белгилайди.

Эрик Ҳанушек таълим сифатини иқтисодий нуқтаи назардан баҳолаб, тест натижасидаги ярим стандарт оғиш миллий ЯИМ ўсишига тўғридан-тўғри таъсир қилишини далиллар билан кўрсатади. У «teacher value-added» метрикалари ўқитувчи самарадорлигини ўлчашда энг ишончли кўрсаткичлардан бири, деб ҳисоблайди ва инвестиция қайтиши ҳақида фикр юритмасдан сарфлаш натижа бермаслигини таъкидлайди. Тест натижаси паст бўлган мамлакатларда

инфратузилмага эмас, ўқитувчи малакасига сармоя тезроқ самара беради, деб уқтиради. У «systemic inertia»ни бузиш учун стандарт билим имтиҳонларини меҳнат бозори сиёсатлари билан боғлаш кераклигини илгари суради. У юқори сифатли ўқитувчини сақлаб қолиш учун маош таркибида натижага боғланган премия самарали бўлишини кўрсатади ва «accountability» автономиясиз самара бермаслигини таъкидлайди. Паст натижали мактабларни ёпишдан кўра, қайта муҳандислаш ёки чартер модели кўпроқ фойда беради, дея қайд этади. Тест маълумотларини очиқ эълон қилиш ота-оналар қарорларини яхшилайди, кичик синф улчами эса тўлиқ самара бермаслигини у ёритади.

Жон Ҳэтти катта миқёсдаги мета-тадқиқотлари орқали ўқитувчи фикри ва изчил фикр-мулоҳазанинг энг катта таъсир кучига эга эканини исботлаган. У синф улчамини қисқартиришдан кўра, formative assessment ва mutual teaching методлари таҳсилга кўпроқ таъсир кўрсатишини кўрсатади. Баҳолаш тизими маънавий «self-efficacy»ни ошириши керак, деб уқтиради ва «surface, deep, transfer» босқичлари алоҳида ўлчанмаса, тест чуқур билимни баҳо қилолмайди, дейди. Куррикулумда learning intentions ва success criteria очиқ кўрсатилганда талабанинг муваффақияти сезиларли ўсганини мисолларда келтиради. У рейтингга қаратилган «teach to the test» амалиётининг effect size ни паст деб ҳисоблайди ва талабаларга юқори чақириқ даражаси белгилаш зарурлигини таъкидлайди. Ҳамкасблик асосидаги дарс кузатуви самараси юқори эканини кўрсатиб, «collective teacher efficacy»ни мактаб миқёсидаги энг катта фойда деб атайди. Электрон тест платформалари фақат тезкор «feedback loop» яратса, сезиларли натижа беради, акс ҳолда рақамлаштиришнинг ўзи етарли эмаслигини таъкидлайди.

Сэр Майкл Барбер давлат даражасидаги ислоҳотлар самарадорлигини «deliverology» усули билан ўлчар экан, юқори натижали мактаб тизимлари «тўғри одамларни танла, уларни яхши тайёрла, тизимда сақла» тамойилига амал қилиши керак, дейди. У ҳукуматлар эътиборни бирданига кўп KPI га эмас, кўзга кўринган саноқли мақсадга жамлаганда етказиб бериш осонлашишини кўрсатади. Баҳолаш тизими стратегия ва ижрони боғлайди, шунинг учун маълумот ҳар ҳафта кузатилиб, тўсиқлар зудлик билан ҳал этилса, ўсиш тезлашади. У тест натижасини яхшилаш учун «pressure and support» мувозанати муҳимлигини таъкидлайди ва real-time performance data тўплаш инспекциядан арзон ҳам, самарали ҳам эканини кўрсатади. Шаффоф ҳисобдорлик сиёсий ирода

узлуксизлигини таъминлайди, деб ишора қилиб, ривожланишнинг уч босқичида турли рағбат механизмлари кераклигини очиб беради. Баҳолаш тўғри амал қилса, тизим «plateau» дан чиқиб инновацияга йўл очади, акс ҳолда натижалар сохталашиши мумкин, деб огоҳлантиради. У раҳбарларни маълумотга асосланган қарор қабул қилишга ўргатиш зарурлигини таъкидлаб, 100 кунлик тезкор режаларнинг ўзи ҳам сезиларли ўсишга олиб келган мисолларини келтиради.

Паси Салберг фин таълим моделига доир таҳлилларида PISA даги муваффақият босим эмас, балки ишончга асосланган ички баҳолаш маданиятидан келиб чиқишини кўрсатади. У тестлардан кўра коучингни кучайтириш ва ўқувчиларни эрта саралаб жўнатмаслик тенгликни таъминлашини таъкидлайди. «Less is more» тамойиллари асосида дарс вақти ва хонавазиба кам, лекин мустақил ўқиш маданияти кучли эканини сифат ошишига сабаб қилиб кўрсатади. Ўқитувчи магистр даражасида тадқиқотчи сифатида тайёрланса, натижага тўғридан-тўғри таъсир этади, дейди. Баҳолашда рақобат эмас, ҳамкорлик мотивацияни оширади, деб уқтиради ва Финландая «sample-based» мониторинг қилади, бу ўқитувчига эркинлик, талабага эътимод беради, дея қайд этади. У тенглик индекси юқори жамиятда таълим тизимини яхшилаш арзонроқ бўлишини кўрсатади ва реформаларни тадрижан амалга ошириш сифатни аниқ юксалтиришини мисоллар билан исботлайди. Таълим сифати баҳолаш орқали рақобатни кучайтириш ғояси фин фалсафасига зид эканини, кўрсаткичлар ички ривож учун қўлланилишини таъкидлайди. Шунингдек, ўқитувчи касбига жамоатчилик ҳурмати юқори бўлгани сифат башоратининг энг кучли индикатори эканини ўртага қўяди.

Таълим сифати тушунчаси бир қатор тадқиқотларда муаммолар марказига қўйилган ҳамда унга турлича таърифлар бериб ўтилган, шу жумладан, “таълим жараёнининг мақсадларга эришиш даражасини, таълимнинг мазмуни, методлари, воситалари ва натижаларининг жамият ва шахс эҳтиёжларига мослигини белгилайдиган кўрсаткичлар мажмуасидир. У фақат билимларни ўзлаштириш билан чекланмасдан, шахснинг ривожланиши, ижтимоий фаоллиги ва рақобатбардошлигини ҳам қамраб олади дейиса” (Barnett, R. (1992). Improving Higher Education: Total Quality Care), олий таълим сифати тушунчаси қуйидагича изоҳланади: “Олий таълим сифати — таълим муассасасининг академик, илмий-тадқиқот ва тарбиявий фаолиятининг миллий ва халқаро стандартларга мос

равишда ташкил этилиши, битирувчиларнинг меҳнат бозори талабларига жавоб бериши ҳамда жамиятнинг барқарор ривожланишига ҳисса қўшиш салоҳияти билан ўлчанади”

Таълим сифатини баҳолашда қуйидаги назарий ёндашувлар ажратилади:

– институционал ёндашув – таълим муассасаси, ўқув режалари, ўқитувчи салоҳияти, таълим муҳити ва бошқа ички омиллар орқали сифатни баҳолаш;

– натижаларга йўналтирилган ёндашув – таълим жараёни натижаларини (масалан, битирувчиларнинг билим даражаси, тест натижалари, меҳнат бозоридаги рақобатбардошлик) асос қилиб баҳолаш;

– мижозларга йўналтирилган ёндашув – таълим сифатини таълим олувчи, ота-она, иш берувчи ва жамоатчилик нуқтаи назаридан баҳолаш;

– стратегик бошқарув ёндашуви – таълим сифатини макро даражада баҳолаш: миллий таълим тизими, ислоҳотлар, инновацияларнинг таъсири, давлат сиёсати самарадорлиги.

Таълим сифати тушунчаси кўп қиррали бўлиб, у қуйидаги асосий мезонлар орқали намоён бўлади: билим ва кўникмалар – таълим олувчиларнинг таълим даражасига мос билим ва амалий кўникмаларни эгаллаши; таълим муҳити – хавфсиз, инклюзив ва мотивацияловчи муҳит; педагогик кадрлар – ўқитувчиларнинг малакаси, касбий компетенцияси; молиявий ва моддий ресурслар – замонавий ўқув воситалари, инфратузилма; бошқарув ва назорат – натижаларга асосланган бошқарув, ички ва ташқи баҳолаш механизмлари.

Таълим сифатини баҳолашнинг тўғри ташкил этилиши таълимда барқарор тараққиётга, рақобатбардош инсон капиталини шакллантиришга хизмат қилади. Хусусан, Финляндиядаги таълим ислоҳотлари ва сифат назорати тизими бунга яққол мисол бўла олади.

Хулоса қилиб айтганда, таълим сифатини баҳолашда шакл ва мазмун жиҳатидан туб ўзгаришлар зарур бўлиб, Финландиянинг илғор тажрибаси бу жараёнда ишончли йўл харитаси бўлиб хизмат қилиши мумкин. Баҳолаш тизимини фақат рейтинг ва баллар эмас, балки шахсий ўсиш ва ижтимоий фаолликни баҳолайдиган комплекс моделга айлантириш мақсадга мувофиқ. Ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги ишончли ва очиқ мулоқот, жамоатчилик назорати ва шаффоф механизмлар таълим сифатига бўлган ишончни мустаҳкамлайди. Бу эса, ўз навбатида, Ўзбекистон олий таълим

муассасаларининг халқаро майдонда рақобатбардошлигини оширишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Schleicher A. World Class: How to Build a 21st-Century School System. Paris: OECD Publishing, 2018. 296 p. (Strong Performers and Successful Reformers in Education). DOI: 10.1787/9789264300002-en.

2. Darling-Hammond L., Burns D., Campbell C., Goodwin A. L., Hammerness K., Low E. L., et al. Empowered Educators: How High-Performing Systems Shape Teaching Quality Around the World. San Francisco, CA: Jossey-Bass, 2017. 304 p.

3. Hanushek E. A., Woessmann L. The Knowledge Capital of Nations: Education and the Economics of Growth. Cambridge, MA: MIT Press, 2015. 262 p.

4. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London: Routledge, 2009. 378 p.

5. Barber M., Mourshed M. How the World’s Best-Performing School Systems Come Out on Top. London: McKinsey & Company, 2007. 56 p.

6. Sahlberg P. Finnish Lessons: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? New York: Teachers College Press, 2011. 167 p.

7. Sahlberg P. Finnish lessons 2.0: What can the world learn from educational change in Finland? – New York: Teachers College Press, 2015. – 264 p.

8. Black P., Wiliam D. Assessment for learning: Putting it into practice. – Maidenhead: Open University Press, 2006. – 160 p.

Research Science and Innovation House

TARBIYA TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK VOSITALARDAN FOYDALANISH

Axmadova Shahloxon Voxid qizi, Guliston davlat pedagogika instituti “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi stajyor-o‘qituvchisi.
Abduvaliyeva Mashxura Abduvohid qizi, Guliston davlat pedagogika instituti “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi stajyor-o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarbiya fanini o‘qitishda pedagogik mahoratning o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Unda pedagogning nazariy bilimlari bilan bir qatorda, amaliy ko‘nikma va shaxsiy fazilatlari tarbiyaviy jarayonning samaradorligiga qanday ta’sir ko‘rsatishi tahlil qilingan. Maqolada ta’lim oluvchilarda ijtimoiy-ma’naviy qadriyatlarni shakllantirishda o‘qituvchining kommunikativ qobiliyati, didaktik yondashuvi hamda psixologik tayyorgarligi muhim o‘rin tutishini asoslab berganmiz. Shuningdek, maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlardan foydalanish orqali tarbiya fanini yanada samarali o‘qitish yo‘llari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Pedagog, qobiliyat, tarbiya, funksiya, bosqichlar, shaxs, kompetensiya, rivojlantirish, funksional, ta’lim, sifat, o‘qituvchi, yuksaltirish.

Аннотация. В данной статье освещаются роль и значение педагогических навыков в обучении образованию. Анализируется, как наряду с теоретическими знаниями, практические навыки и личностные качества учителя влияют на эффективность образовательного процесса. В статье обосновывается важная роль коммуникативных способностей учителя, дидактического подхода и психологической подготовки в формировании социально-духовных ценностей у учащихся. В статье также рассматриваются способы более эффективного обучения образованию за счет использования современных педагогических технологий и инновационных методов.

Ключевые слова: Учитель, способность, образование, функция, этапы, личность, компетентность, развитие, функционал, образование, качество, учитель, совершенствование.

Abstract. This article highlights the role and importance of pedagogical skills in teaching education. It analyzes how, along with theoretical knowledge, practical skills

and personal qualities of a teacher affect the effectiveness of the educational process. The article substantiates the important role of a teacher's communicative abilities, didactic approach and psychological preparation in the formation of socio-spiritual values in students. The article also considers ways to teach education more effectively through the use of modern pedagogical technologies and innovative methods.
Keywords: Teacher, ability, education, function, stages, personality, competence, development, functional, education, quality, teacher, improvement.

Ta’lim jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish va bunda o‘qituvchilarning ko‘nikma va malakalarini oshirish to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasining jamoat ta’lim axborot tarmog‘ini tashkil etish to‘g‘risida»gi 2005-yil 28-sentyabrdagi PQ-191-sonli Qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 2002-yil 6-iyundagi 200-sonli, “O‘qituvchi kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi 2006-yil 16-fevraldagi 25–sonli Qarorlarining qabul qilinishi mazkur masalaga davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida e’tibor qaratilayotganligidan dalolat beradi. O‘quv jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalarini qo‘llash ta’lim metodlarning samaradorligini oshirishga, o‘qituvchilar mehnat faoliyatining o‘zgarishiga, ularning pedagogik mahoratlarini takomillashtirishga, pedagogik tizimlarning tarkibiy o‘zgarishiga samarali ta’sir etadi. Bu esa pedagogik jarayonlarni axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarishda o‘ziga xos vazifalarni qo‘yadi.

Pedagogik ta’lim jarayonlarini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida samarali tashkil etish:

– masofaviy o‘quv kurslarini va elektron adabiyotlarni yaratuvchi jamoa o‘qituvchilar, kompyuter dasturchilari, tegishli mutaxassislarning birgalikda faoliyat olib borishini;

– o‘qituvchilar o‘rtasida vazifalarning bir maromda to‘g‘ri taqsimlanishini;

– ta’lim va tarbiya jarayonini yanada mukammal tashkil qilishni takomillashtirish va pedagogik faoliyatning samaradorligini oshirish monitoringini tashkil etish imkoniyatini yaratadi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari asosida o‘qituvchining pedagogik faoliyatida:

– ta’limning texnologik asosini zamon talablari darajasida rivojlantirish bilan bog‘liq bo‘lgan murakkab jarayon yengillashadi;

– dars jarayonini zamonaviy texnik vositalar asosida tashkil etish uchun maxsus malakalar shakllantiriladi;

– masofaviy kurslarning ochiqligi tufayli ularning sifatiga bo‘lgan talablar va o‘quv materiallarining sifatini nazorat qilishga ehtiyoj paydo bo‘ladi;

– talim jarayonida o‘quvchilarning mustaqil faoliyati takomillashadi, dars jarayonining samaradorligi o‘qituvchidan o‘quvchiga ko‘chadi;

– o‘quv jarayonini tashkil etishda, o‘quvchining tashkilotchiligi va shaxsiy ishtiroki ortadi;

– zamonaviy kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish asosida o‘qituvchi pedagogik faoliyatida har bir o‘quvchi bilan teskari aloqasi vujudga kelishi ta’minlanadi.

Jamiyatning har bir a’zosi, o‘zining kundalik faoliyatida, uzluksiz ravishda turli axborot resurslaridan foydalanadi. Doimiy ravishda ortib borayotgan axborotlar hajmi jamiyatdagi intellektual salohiyatning oshishiga xizmat qiladi. Modomiki shunday ekan, o‘qituvchi ham o‘z kasbiy va pedagogik mahoratini zamonaviy axborot texnologiyalari oqimi asosida oshirib borishi mumkin. Har bir o‘qituvchi mehnat faoliyati jarayonida axborot texnologiyalaridan unumli foydalanishi uchun avvalo o‘z axborot muhitini shakllantirishga zamin yaratishi kerak. Zamonaviy axborot texnologiyalari o‘z muhitida axborot ob’yektlarini, ularning o‘zaro aloqasini, axborotlarni yaratish, tarqatish, qayta ishlash, to‘plash texnologiyalari va vositalarini, shuningdek axborot jarayonlarining tashkiliy va huquqiy tarkibini mujassamlashtiradi.

Hozirgi kunda o‘qituvchi ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarning imkoniyatlari va talablarini inobatga olishi zarur. O‘qituvchi tomonidan targ‘ib etilayotgan ta’lim va tarbiya tizimi shaxsga yo‘naltirilgan xarakterda ega bo‘lishi, ya’ni shaxsning har xil xususiyatlari va sifatiga e’tibor qilgan holda tabaqalashtirilgan bo‘lishi kerak. Har qanday ta’lim va tarbiya tizimi ma’lum bir ijtimoiy, ilmiy-texnik, iqtisodiy, madaniy va nihoyat, siyosiy muhitda shakllanadi va rivojlanadi. Bu muhitlarning eng ustuvori ijtimoiy-iqtisodiy omillardir. Ilmiy-texnik taraqqiyot, madaniy va siyosiy muhit ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarni rivojlantirishi yoki sekinlashtirishi mumkin. Ta’lim tizimi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishining asosiy vazifalarini amalga oshirishga xizmat qiladi, chunki umumta’lim maktablari, oliy ta’lim

muassasalari insonni iqtisodiyot, madaniyat, siyosiy hayotda qizg‘in faoliyat ko‘rsatishi uchun tayyorlaydi. Shuning uchun ham ta’lim muassasalari o‘qituvchisi ta’lim-tarbiya jarayonining tayanch bo‘g‘ini sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan bir qatorda hozirgi kunda umumta’lim maktablari va oliy ta’lim muassasalari o‘qituvchilari o‘rtasida ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar va ilmiy-texnik taraqqiyot o‘zining ifodasini kechikib topmoqda. O‘qituvchi va o‘quvchilarning fikrlashi va qabul qilish faoliyatida yangi g‘oyalar, yangi zamonaviy axborot texnologiyalarini o‘zlashtirish ma’lum bir vaqtni talab etadi. Shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitish, birinchi navbatda, ta’limning paradigmasini o‘zgartiradi. Agar ta’lim tizimida o‘qitish ustuvor sanalgan bo‘lsa, hozir kunda jamiyatning axborotlashuvi davrida ustuvorlik o‘qishga va o‘rgatishga yo‘naltirilgan. Shu sababdan ta’limning o‘qituvchi-darslik-o‘quvchi paradigmasi o‘quvchi-darslik-o‘qituvchi paradigmasi bilan o‘rin almashmoqda. O‘qituvchi endilikda yangi statusga ega bo‘ladi, endi uning vazifasi o‘quvchilarda mustaqil bilim olish imkoniyatlarini yaratish va ijodiy faoliyatlarini tashkil etish, bilimlarni mustaqil egallash va ularni amaliyotda qo‘llashga o‘rgatishdan iborat. O‘qituvchi bunday maqsadlarda o‘qitishning metodlari, texnologiyalarini shunday tanlashi kerakki, u o‘quvchilarga nafaqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishlarida, balki bilimlarni turli manbalardan izlash, mustaqil egallash, o‘zlarida shaxsiy nuqtai nazarning shakllanishi, uni asoslashi va avvalgi egallangan bilimlardan yangilarini olishda foydalanish imkoniyatini yaratishi kerak. Bunday o‘qitishni “rivojlantiruvchi” ham deb atash mumkin.

Bilimlarni o‘zlashtirish fikrlashni rivojlantiruvchi muhim omil hisoblansada, bilimlarni har qanday o‘zlashtirish yoki egallash o‘quvchining fikrlashiga rivojlantiruvchi ta’sir ko‘rsatmaydi. Buning uchun bilimlarni o‘zlashtirishning faoliyat shakllarini faollashtirish lozim. Egallangan bilimlarni oddiygina qaytarish o‘quvchilarning mustaqil fikrlashlarini rivojlantirishda yetarli manba bo‘lolmaydi. Faol bilish, mustaqil fikrlash faoliyati juda zarurdir. Bilimlarni mustaqil egallash faoliyati va olingan bilimlarni qo‘llash jarayoni yangi bilimlarning shakllanishiga, o‘quvchining samarali fikrlash manbaiga aylanadi. Shu sababdan mamlakatimizda va jahonning rivojlangan davlatlarida ta’lim sohasini isloh qilish jarayonida pedagogik texnologiyalarning rivojlanishi, zarur axborotlarni mustaqil izlab topish, muammoni qo‘ya bilish va uning yechimini hal etish, olingan bilimlarni tanqidiy tahlil eta olish va ushbu bilimlar asosida yangi masalalarni yechishda qo‘llash uchun yo‘naltirilgan. Endilikda shaxsga yo‘naltirilgan ta’limning zaruriyligi barchaga ayon bo‘lmoqda.

Shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitish – bu o‘quvchining yosh va shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyati va imkoniyatlarini inobatga oluvchi, ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalaridan o‘quvchi shaxsini rivojlantirishda samarali foydalanuvchi o‘qitishdir. Shunday qilib, shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitishda o‘qitishni tabaqalashtirish va individuallashtirish asosiy tamoyil sifatida qaraladi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari shakl va mazmunining rang-barangligi – o‘quvchining qiziqishi, imkoniyati va shaxsiy xususiyatlaridan kelib chiqib taklif etilayotgan holatlardan tanlash imkoniyatini beradi. Bunday imkoniyat ta’lim tizimida ham o‘z aksini topishi zarur. O‘qituvchining har xil sathli o‘qitishni zamonaviy axborot texnologiyalari asosida tashkil etishi bunday muammoning yechimi bo‘la oladi.

O‘quv mashg‘ulotlarini o‘quvchilarning kundalik fanlar majmuasi va ular bo‘yicha berilgan kundalik topshiriqlar majmuasi asosida belgilanishi, har bir o‘tilgan mavzuni keyingi darsda so‘rab baholanadigan qilib tashkil etilishi ko‘plab muammolarni keltirib chiqaradi. Bunday holda o‘quvchilar biron bir fanga o‘zlarining asosiy diqqat e’tiborini to‘liq qarata olmaydilar. Bunday notugalliklarni bartaraf etishda, modulli o‘qitish eng yaxshi yechim hisoblanishi mumkin.

Zamonaviy jamiyatda ta’lim tizimini rivojlantirishning strategik yo‘nalishi – bu insonning turli sohalarda maqsadli mustaqil faoliyat asosida intellektual va axloqiy rivojlanishidir. **Bunda uchta asosiy vazifaga e’tibor qaratiladi:**

1. Ta’lim tizimini isloh etish.
2. Mustaqil faoliyat tamoyilini ta’lim va tarbiyaning asosiy tamoyili sifatida e’tirof etish.
3. Ta’lim va tarbiya jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish.

Zamonaviy insonning o‘qish jarayoni faqat bog‘cha, umumta’lim maktablari, akademik litseylar yoki kasb-hunar kollejlari, oliy ta’lim muassasalari bilan tugamaydi. Inson butun umri davomida ta’lim olishi zarur, ya’ni ta’lim uzluksiz bo‘lishi kerak. Demak, uzluksiz ta’lim – davr talabidir. Demak, bu muammo zamonaviy axborot texnologiyalariga bo‘lgan ehtiyojni yanada shakllantirishi shubhasiz.

XXI asr – axborotlashtirish asrida ta’lim sohasini axborotlashtirish, har bir ta’lim muassasasidan:

- o‘qitish va o‘qish jarayonining;
- ta’lim muassasasi boshqarilishining;
- ta’lim muassasasi bo‘linmalarining;
- ta’lim muassasasi faoliyati muhitining axborotlashtirilishini talab qiladi.

Hozirgi ta’lim muassasalarida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini takomillashtirish, ta’lim jarayonida bunday texnologiyalarni qo‘llashning eng muhim ko‘rsatkichlaridan biri ekanligi pedagog olimlar tomonidan e’tirof etilmoqda. Jumladan, U.Sh.Begimqulov ta’lim muassasalarida kompyuter axborot muhiti va hozirgi zamon talablariga javob bera oladigan darajadagi axborot bazasini yaratish zarurligini, gipermatn va multimedia, o‘qitishda immitatsiya, kommunikatsiya tizimlarini rivojlantirishni, zarur axborotlarni kompyuter texnikasi yordamida kiritish, tizimlashtirish, saqlash va foydalanish uchun tavsiya qilinadigan ma’lumotlar bazasini yaratishni taklif etadi. Shu boisdan, o‘qituvchi kadrlarning zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanib bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish maqsadida hamda o‘qituvchilar pedagogik mahoratlarini hozirgi zamon talablari asosida takomillashtirishga mo‘ljallangan masofaviy malaka oshirish kurslarini tashkil etish tashabbusi bilan chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Islamgulova S.K. Texnologizatsiya protsessa obucheniya v shkole: teoriya i opыt. – Almatы: Tvorcheskaya pedagogika, 2003. – S. 23.

2. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish / Qo‘llanma. – Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2008. – 130 b.

3. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Ta’lim menejmenti. – Toshkent: A.Avloniy XTRXMOMI “Nikon Print”, 2006. – 73 b.

4. Mavlonova R., To‘raeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika / Kasb-hunar kollejlari ushun darslik. – Toshkent: “O‘qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010. – 495 b.

5. Oila psixologiyasi / Mualliflar: G‘.B.Shoumarov va boshqalar. Prof. G‘.B.Shoumarov tahriri ostida. – Toshkent: “Sharq” NMAK, 2008. – 60-b.

6. Ochilov M., Yangi pedagogik texnologiyalar. – Qarshi: “Nasaf” nashriyoti. 2000. – 79-b.

7. Pedagogika / Bakalavriat yo‘nalishi uchun darslik. Prof. M.X.Toxtaxodjayevaning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2010. – 400 b.

Markaziy nerv tizimining umumiy fiziologiyasi.

Maxsudova Malika Xolmatjanovna
O’ktamboyeva Malohat Nodirbek qizi
Andijon davlat pedagogika insituti Jismoniy madaniyat kafedrasi o’qituvchisi,
Aniq va Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya yo’nalishi 103-talabasi

Общая физиология центральной нервной системы.

Максудова Малика Холматжановна, Октамбоева Малохат Нодирбековна
Преподаватель кафедры физической культуры Андижанского государственного педагогического института, студент 103 факультета точных и естественных наук, биологического отделения

General physiology of the central nervous system.

Maksudova MalikaKholmatzhanovna, Oktamboyeva Malohat Nodirbek qizi
Teacher of the Department of Physical Culture, Andijan State Pedagogical Institute,
Student 103 of the Faculty of Exact and Natural Sciences, Biology Department

Annotatsiya. Ushbu maqolada markaziy nerv tizimining umumiy fiziologik xususiyatlari yoritilgan. Bosh miya va orqa miya tarkibi, ularning funksiyalari, reflekslar, sezgi va harakat jarayonlari, shuningdek, vegetativ funksiyalarni boshqarish mexanizmlari haqida ma’lumot berilgan. Shuningdek, markaziy nerv tizimining plastiklik xususiyatlari – ya’ni o‘zgaruvchan muhitga moslasha olish qobiliyati ham tahlil qilingan.

Аннотация. В статье рассматривается общая физиологическая характеристика центральной нервной системы. Приводятся сведения о строении головного и спинного мозга, их функциях, рефлексах, сенсорных и двигательных процессах, а также механизмах управления вегетативными функциями. Анализируются также пластические свойства центральной нервной системы, то есть ее способность адаптироваться к изменяющимся условиям окружающей среды.

Abstract. This article covers the general physiological characteristics of the central nervous system. Information is provided on the structure of the brain and spinal

cord, their functions, reflexes, sensory and motor processes, as well as mechanisms for controlling vegetative functions. The plasticity properties of the central nervous system - that is, its ability to adapt to a changing environment - are also analyzed.

Kalit so‘zlar: markaziy nerv tizimi, bosh miya, orqa miya, refleks, sensor funksiyalar, motor harakat, vegetativ boshqaruv, neyronal plastiklik, fiziologiya.

Ключевые слова: центральная нервная система, головной мозг, спинной мозг, рефлекс, сенсорные функции, двигательное движение, вегетативная регуляция, нейронная пластичность, физиология.

Keywords: central nervous system, brain, spinal cord, reflex, sensory functions, motor movement, autonomic control, neuronal plasticity, physiology.

[Nerv sistemasi organizmda hayotiy muhim funksiyalarni bajaradigan, barcha a’zolar ishini boshqaradigan, tartibga soladigan, organizmni tashqi muhit bilan bog'laydigan sistemadir. Nerv sistemasining asosiy qismini nerv hujayralari tashkil qiladi.

Markaziy va periferik nerv tizimi. Nerv tizimi tarkibiy tuzilishi va vazifalariga ko’ra markaziy (MNT) hamda periferik nerv tizimiga bo‘linadi. MNT - bosh va orqa miyadan iborat bo‘ lib, o‘zaro bogiangan neyronlaming majmuasi hisoblanadi. Bosh miya va orqa miyani ko’ndalang kesimi ko’rilganda hujayralardan tashqil topgan va markaziy qismni tashqil qiluvchi kulrang moddaga hamda uni o’rab olgan oq moddalardan (mielinli qobiq bilan qoplangan nerv tolalari to‘plami) tuzilganligi ko’rinadi. Periferik qismi esa nervlardan, ya’ni usti umumiy biriktiruvchi to‘qimali qobiq bilan qoplangan nerv tolalari bogiamidan iborat. Periferik nerv tizimiga - nerv tugunlari va gangliylar, ya’ni bosh miya va orqa miyadan tashqaridagi nerv hujayralarining yig‘indisi kiradi.]6

[Nerv tizimining bir qancha vazifalari bo’lib, ular quyidagilardan iborat:

-integrativ funksiya - axborotni tezlik bilan aniq uzatish va uni integratsiyalash;

-a’zolar va a’zolar tizimlari o‘rtasida o‘zaro aloqani ta'minlash, uni yaxlit bir butun sifatida faoliyat ko'rsatishi;

-tashqi muhit bilan o‘zaro ta’sir qilish, atrof-muhitdan va ichki a’zolardan keladigan turli signallami qabul qilish, tahlil qilish va ushbu signallarga javob reaksiyalarini shakllantirish;

-turli a’zolar faoliyatini boshqaradi va muvofiqlashtiradi, tashqi va ichki muhitning o‘zgaruvchan sharoitlariga butun organizm faoliyatini bir butun tizim sifatida moslashtiradi;

-nerv tizimi yuksak bo‘limlarining faoliyati bilan ruhiy fimksiyalarning, ya’ni tashqi olam signallarini anglash, ulami eslab qolish, tushunish va qaror qabul qilish hamda maqsadga yo‘naltirilgan xulq-atvomi tashqil qilish, abstrakt tafakkur va nutqni amalga oshirish bilan bog‘liqdir.] 1

Neyron va glial hujayralarning turlari.

[Nerv tizimidagi neyronlar tayanch va yordamchi hujayralar bilan o‘ralgan bo‘lib, ular gliya (yunon. «glia» - yelim) hujayralari deb ataladi. Gliya hujayralarining soni neyronlar sonidan 5-10 marta ortiq bo‘ladi. Neyrogliya hujayralari miya to‘qimasidagi barcha tomir kapillyar tarmog‘ini zich o‘rab oladi. Tomirlarning juda oz qismigina (15% atrofida) ochiq qoladi. Gliya hujayralarining o‘simtalari bir tomondan neyronda, ikkinchi tomondan qon tomirlarida joylashishi mumkin. Bu ularning ozuqa moddalar va kislorodni qondan nerv hujayrasiga uzatishda muhim rol o'ynashini ko‘rsatadi. Neyrogliya hujayralari ba’zida neyronning sezgir va nozik tuzilmalarini turli fizik ta’sirotlardan himoya qiladigan gidrodinamik yostiq vazifasini ham bajaradi deb hisoblashadi.

Oxirgi vaqtlarda ushbu hujayralaming miyaning shartli reflektor faoliyatida va xotira mexanizmida qatnashishi to‘g‘risida ma’lumotlar ham paydo bo‘ldi. Shunday qilib, «neyron - neyrogliya» tizimi doimo o‘zgarib turadigan muvozanatda boiadi. Biroq, miyada kechadigan ushbu jarayonlarda, so‘zsiz neyronlar ustunlik qiladi va ular o‘zining ustunligidan foydalanib neyrogliyadan o‘ziga kerakli hammal narsani tortib oladi. Gliya hujayralari (gliositlar, glial hujayralar) bir necha tipga bo’linadi. Hujayralaming uchta tipi - oligodendrotsitlar, astrositlar va ependim hujayralar - neyrogliya hujayralariga kiradi, ya’ni ular bilan neyronning kelib chiqishida umumiylik bor, biroq ulardan farqli olaroq, ular regeneratsiyalanadi. Mikrogliya hujayralari qon oqish yo’lidan miya to‘qimasiga migratsiyalangan makrofaglar hisoblanadi.]4

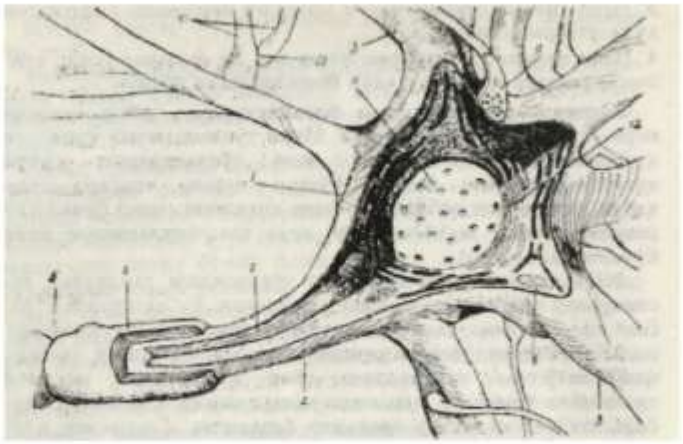

12-расм. Нейрит тузилиши.
1— тана Ссома), 2—аксон, 3—дендритлар, 4—миелин парда, 5—Ранвье бўғалмаси, 6—ядро, 7—микронайчалар, 8—митохондрия, 9—аксо-соматик синапс ва сйнаяс пуфакчалари-, 10—ошкв нейронпшг аксонлари, 11— аксо-аксонал синапс, 12—Гельжи аппарати.

[Oligodendrotsitlar bosh va orqa miyaning oq moddasi, periferik nervlarda topilgan. Periferik nerv tizimidagi shunga o‘xshash hujayralar shvann hujayralari (yo’ldosh hujayra, satellit hujayra) deyiladi. Oligodendrotsitlar nerv hujayrasi va tolalarini o‘rab olgan o‘simtalarni hosil qiladi. Oligodendrotsitlar ularni o‘zining tashqi membranasida burma qilib yig‘adi. Bunda oligodendrotsitlar o‘simtalarining membranalari go‘yoki har bir aksonning tegishli fragmentini o‘rab oladi. Natijada ushbu hujayralar o‘zining sitoplazmatik membranasi bilan bir necha qavat qilib yopadi, ulaming oitasida esa Ranve bo‘g‘ini deb ataladigan oraliq joy qoladi. Oligodendrit o‘zining o‘simtalari bilan akson atrofini o‘rab olganidan keyin maxsus hujayrani shakllantiradi. Bu hujayraning tarkibida mielin boiadi. Hosil boigan ko‘p qatlamli membranali kompleks mielin qobig‘i deyiladi. Shunday qilib mielin, nerv to‘qimasining qismlariga oq rang beradigan membrana oqsillari va lipidlardan tuzilgan (bosh va orqa miyaning oq moddasi). Periferik nerv tizimida shvann gliya hujayralari mielinlashtiradi. Shvann hujayralari

MNTning oligodendrotsitlaridan farqli o‘laroq, o‘simta hosil qilmaydi; ulardan har biri go‘yoki aksonning bir qismini o‘rab oladi va boshqa shvann hujayralari bilan birga uning mielin qobig'ini hosil qiladi. Qo‘shni shvann hujayralari o‘rtasida aksonlaming uncha katta bo‘lmagan, ochiq qismi qoladi (Ranve bo'g'ini), ular orqali nerv impulstiti tarqaladi. O‘zlarining burmalarida imvaginatsiyalarida) neyronlarning tanasi va mielinsiz nerv tolalarini saqlagan oligodendrotsitlar va Shvann hujayralari (S

tip) bir vaqtning o‘zida bir nechta neyronlar va ulaming o‘simtalari uchun izolirlovchi «futlyarlar»ni hosil qilishi mumkin.

2. Astrositlar (lot. «astra» - yo’lduz) yo’lduzsimon shaklga ega. Ulaming ayrimlarida ingichkai sitoplazmatik o‘simtalar (astrositlar), boshqa qismida esa zich o’simtalar (protoplazmatik astrositlar) mavjud. Astrositlar asosan bosh va orqa miyaning kulrang va oq tooddasida joylashgan. 0‘simtalar tomir devorlari va neyronlar oitasidagi bo‘shliqni toidiradi. Bo’lar moddalami qon tomirlari kapillyarlaridan nerv hujayralariga tashilishini ta'minlaydigan yordamchi va izolirlovchi hujayralardir. Astrositlar neyronlami tomirlardan keladigan ozuqa moddalari bilan ta’minlaydi (trofik vazifa) va bir vaqtning o‘zida qondan zararli moddalami kelishiga to‘sqinlik qiladigan gematoensefalitik baryerni (GEB) shakllanishida qatnashadi (himoya vazifasi).

3. Ependim hujayralar miya qorinchalari va orqa miyaning markaziy kanali devorlarini uzluksiz qoplaydi. Ushbu hujayralar kubik bir qatlamli epiteliy hujayralariga o'xshaydi, ulaming uzun; sitoplazmatik o‘simtalari tegishli nerv to‘qimasiga chuqur kiradi. Ependim hujayralarning apikal yuzasida ko‘plab mikropinositoz pufakchalar va hujayralarning mikrotukchalari joylashgan. Ependim hujayralar orqa miya suyuqligini hosil boiishida qatnashib transport va sekretor vazifasini bajaradi.

4. Mikrogliya (glial makrofaglar) ko‘plab o‘simtalari bor bo‘lgan mayda hujayralardir. Mikrogliya hujayralari MNTda fagotsitar vazifani bajaradi, nobud boigan nerv va gliya hujayralari, viruslar va bakteriyalami yo‘q qiladi. Miya moddasi va uni yuvib turadigan orqa miya suyuqligi moddasi o‘rtasida baryer rolini bajaradi; sekretsiya va orqa miya suyuqligining tarkibini boshqaradi.

Neyron va neyrogliya hujayralari embriogenez jarayonida nerv trubkalaridan rivojlanadi. Ularda kulrang modda oq rang modda bilan galma-gal joylashgan. Orqa miyada kulrang modda markaziy o'rinni egallaydi va kapalak shaklida bo'ladi.]5

Nerv tolalari

[Nerv stvoli yoki nerv umumiy perinevral parda bilan qoplangan talaygina nerv tolalaridan iborat. Yakka nerv tolasi esa nerv hujayralarining o‘siqlari – akson va dendritlardir. Nerv tolasi o‘q silidr va uni qoplovchi plazmatik membranadan iborat. Bu membrana qo‘zg‘aluvchan. Unda potensialga bog‘liq natriy va kaliy kanallari bolishi tufayli harakat potensiali (nerv impulsi) hosil bolishi mumkin. Qo‘zg‘lishning toladan o‘tishi ham o‘q silindrning plazmatik membranasiga bog‘liq. O‘q silindri gialoplazmaga to’lgan va unda neyrofibrillalar, mikronaychalar, mitoxondriyalar kabi

organellalar uchraydi. O‘q silindri tashqaridan Shvann parda yoki Shvann va miyelin parda bilan qoplangan.

Umurtqali hayvonlarning aralash nervini tashkil qiluvchi tolalar yo‘g‘onligi, qo‘zg‘aluvchanligi‘ qo‘zg‘alishning ulardan o‘tish tezligiga qarab asosiy uch guruhga bo`linadi (1-jadval).

1-jadval Nerv tolalari tasnifi

Tolalar turi	Diametri (mkm)	Qo'zg'alishni o'tkazish tezligi (m/s)	Mutlaq refrakterlik davomiyligi (ms)
A-alfa	13-22	70-120	0,4
A-beta	8-13	40-70	-
A-gamma	4-8	15-40	-
A-delta	1-4	5-15	0,8
B	1-3	3-4	1,2
C	0,5-1,0	0,5-2	2,0

Jadvalda keltirilgan raqamlarga ko'ra, guruhni tashkil qiluvchi tolalarning diametri birinchisidan ikkinchisiga, ikkinchisidan uchinchisiga o'tishi bilan o'rta hisobda ikki marta kamayadi va hokazo. Shunga yarasha qo'zg'alishning tolalardan o'tish tezligi ham deyarli ikki baravar sekinlashadi. Qo'zg'alishdan keyin taraqqiy etadigan refrakterlik esa tola qancha ingichka bo'lsa, shuncha uzoq davom etadi. Demak, tola ingichkalanishi bilan uning labilligi kamayib boradi.

Nervlarda qo'zg'alishni o'tkazilish qonunlari. Periferik nervlarni tutamga birlashgan juda ko'p nerv tolalari tashkil qiladi. Qo'zg'alishning yakka tolalarda va periferik nervlarda o'tkazilishi ma'lum qoidalarga bo'ysunadi.]2

Nervning anatomik va fiziologik uzluksizligi qonuni.

[Nervning anatomik butunligi buzilganda uning qo'zg'alishni o'tkazish qobiliyatini yo'qotishi tabiiy. Ammo, ba'zi ta'sirotlar (nervni juda sovutish, efirga botirish va boshqalar) nervning anatomik butunligini buzmasdan, qo'zg'alishni o'tkazmay qo'yadi. Demak, qo'zg'alishning nervda o'tishi uchun uning anatomik va fiziologik uzluksizligi saqlangan bo'lishi shart. Nervda qo'zg'alishning ikki tomonlarna o'tkazilish qonuni. Tabiiy sharoitda nerv impulslari markazdan qochuvchi tolalar bo'ylab MNT dan periferiyaga, markazga intiluvchi tolalarda esa chetdan markazga yoki bir tomonlarna o'tkaziladi. Ammo, barcha tolalar ikki tomonlarna o'tkazuvchanlikka ega. A.I.Babuxin o'z vaqtida bu qonunni tajribada isbotlagan edi. U Nil laqqa balig'ining elektr a'zosi tuzilishidagi xususiyatlardan foydalandi. Bu a'zoni

yagona gigant neyronning aksoni nervlaydi. Akson a'zoga yaqinlashganda bir nechta tutamga bo'linadi. Har bir tutam elektr a'zoning ma'lum qismiga yetib keladi. A.I.Babuxin aksonni kesib, neyron somasidan ajratdi. Elektr a'zoning o'rta qismini olib tashlab, ikki chetini bir-biridan ajratib qo'ydi. Enda akson tutamlarini qaysi nuqtada ta'sirlarnaylik, qo'zg'alish ularning hammasiga tarqalib, elektr a'zoning hamma qismida tok paydo bo'lishiga olib keladi.

Hozirgi vaqtda bu qonunni elektr fiziologiya usullari yirdamida juda oson isbotlash mumkin. Buning uchun nerv tolasining o'rtasiga qo'zg'atuvchi elektrod, ikki chetiga esa ossillografga ulangan qayd qiluvchi eleltrodlar joylashtiriladi. Qo'zg'atuvchi elektrodga impuls berilgan zahoti ikkala elektrod harakat potensiali vujudga kelganini ko'rsatadi.

Qo'zg'alishning nervda ajratib o'tkazilish qonuni.

Periferik nerv tarkibida harakatlantiruvchi, sezuvchi va vegetativ tolalar bor. Bu tolalar orqali bir vaqtning o'zida chastotasi bo'yicha farq qiladigan turli yo'nalishdagi impulslar o'tadi. Agar impulslar bir toladan ikkinchi tolaga o'tadigan bo'lganida a'zolar to'g'ri faollik ko'rsata olmas edi. Tolalarni qoplagan Shvann va miyelin pardalar yuqori elektr qarshilikka ega bo'lganidan, tolalarni ajratib turadi. Bu qonunni isbotlash uchun baqaning orqa miya ildizlari ajratiladi. Bu ildizlar qo'shilib, muskulni nervlovchi stvolni hosil qiladi. Butun nerv stvoli elektr toki bilan ta'sirlansa, muskulning hamma qismi qisqaradi. Nerv stvolini tashkil qiluvchi tolalar alohida-alohida ta'sirlansa, muskulning faqat shu ildiz tarkibidagi tolalar nervlovchi qismi qisqaradi. Qo'zg'alishning nervda ajratib o'tkazilishi impulslarning o'z manziliga bexato yetib borishini va a'zolar faoliyatining aniq boshqarilishini ta'minlaydi.]5

Nerv markazlarida integratsiya va koordinatsiya jarayonlari.

[MNTning asosiy vazifasi organizm faoliyatini integratsiyalashdan iborat bulib, bu faoliyat reflektor yo’l bilan amalga oshiriladi. MNT va uning neyronlari tomonidan qo’zg’alish impulslarini qabul qilish, xotira asosida ularni qayta ishlash, jumladan reflektor faoliyatini rejaga solish, boshqarish va nazoratga yo’naltirilgan buyruq impulslarini xosil qilish kabi vazifalarni — MNT tomonidan umumlashtirilgan integratsiya deb ataladi. Nerv tizimini integratsiyalash (lot. Integratio — umumlashtirish, tiklash) qobiliyati murakkab tizim tomonidan amalga oshiriladi va u, MNT bo’limlarining o’zaro uyg’unlikda ishlashiga bog’liq. Bu esa, tashqi va ichki muxitda ro’y beradigan barcha o’zgarishlar ta’siriga organizmning reflekslar orqali moslashishini ta’minlaydi. MNTning integratsiya xususiyati neyronlarning

konvergensiya va divergensiya qobiliyatiga, sinapsketi membranalarni geterokimyoviy sezgirligi va neyronlarni ta’sir izlarini saqlab qolish xususiyatiga bog’liq. MNTning integratsiyasi asosida reflektor faoliyatlar va ularning koordinatsiyasi ta’minlanadi. Masalan, xayvon o’z kushandasi yoki dushmanidan qochib qutilishi uchun xarakat-mudofaa refleksi xosil bo’lishi kerak. Bu refleks ko’rish retseptorlarini ta’sirlanishidan boshlanadi. Keyin esa, qo’zg’alish MNT ga keng tarqaladi va simpatik nerv tizimiga o’tadi, natijada mushaklarning qon bilan ta’minlanishi kuchayadi, yurakning qon tomirlari kengayadi, yurakning qisqarish tezligi va kuchi ortadi, qator ichki a’zolarning tomirlari torayadi, ularga qon borishi sekinlashadi. Bu o’zgarishlar mushak tizimida qon oqish tezligini oshiradi, gazlar almashinuvini kuchaytiradi, metabolizmni tezlashtiradi. Oqibatda, xayvon xosil bo’lgan refleks tufayli o’z kushandasidan qochadi. Bu misoldan ko’rinib turibdiki, tanadagi turli tizim javoblari reflekslar ko’rinishida integratsiyalanishi (uyushtirilishi) oqibatida xayvonning moslashishi uchun yo’naltirilgan o’zgarishlar ta’minlanadi.]3

[Integratsiya prinsipi asosida shartsiz va shartli reflekslar namoyon bo’ladi. Qo’zg’atuvchiga nisbatan xar qanday javob, turli reflekslarning o’zaro munosabatlari, binobarin koordinatsiyasi natijasida namoyon bo’ladi. Xarakatlar tana mushaklarining turli faoliyatidagi uyg’unlik, ya’ni koordinatsiya (lot. so — birga, ordinato — tartibga solish) asosida ro’y beradi. Koordinatsiyalashgan xarakatlar orqa miya, labirint, o’rta miya, miyacha, talamus, bosh miyaning peshona bo’limlari tomonidan amalga oshiriladi. Reflekslarning o’zaro munosabatlari konvergensiya, qo’zg’alish va tormozlanishning irradiatsiyasi xamda o’zaro (resiprok) ta’sirlari, dominantlik, refleks xalqasi, qaytar aloqa va umumiy oxirgi yo’l vositalari tomonidan amalga oshiriladi.]7

Xulosa:

Markaziy nerv tizimi (MNT) organizmning barcha fiziologik jarayonlarini muvofiqlashtiruvchi va boshqaruvchi asosiy tuzilma hisoblanadi. Uning tarkibiga bosh miya va orqa miya kiradi. Bu tizim tashqi va ichki muhitdan kelayotgan axborotlarni qabul qiladi, tahlil qiladi va unga mos ravishda javob reaksiyalarini shakllantiradi. Neyronlar va ularning o‘zaro aloqalari markaziy nerv tizimining asosiy funksional birliklari bo‘lib, yuqori nerv faoliyatini – ya’ni ong, xotira, fikrlash va his-tuyg‘ularni ta'minlaydi. MNTning normal faoliyati butun organizm salomatligi va hayotiy faoliyatining uzluksizligini ta’minlaydi.

Markaziy nerv tizimi nafaqat reflektor faoliyatni boshqaradi, balki yuqori darajadagi psixik jarayonlarning, jumladan, xotira, e’tibor, emotsiyalar va ongning shakllanishida ham muhim rol o‘ynaydi. Uning murakkab tuzilmasi orqali inson atrof-muhitni idrok etadi, o‘z harakatlarini rejalashtiradi va nazorat qiladi. Shuningdek, MNT ichki organlarning muvozanatli ishlashini vegetativ tizim orqali ta’minlab turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.Ahmedov, Z.Sodiqova. “Normal anatomiya va fiziologiya” Toshkent 2008. 347-b
2. A.Qodirov. “Normal fiziologiya” Toshkent 2020. 318-b
3. E.Babskiy, A.Zubkov, B.Xodorov. “Odam fiziologiyasi” Toshkent 1972. 815-b
4. Z.Rajamurodov, A.Rajabov. “Odam va hayvonlar fiziologiyasi” Toshkent 2010. 432-b.
5. U.Z.Qodirov. “Odam fiziologiyasi” Toshkent 1996. 376-b.
6. www.arxiv.uz
7. www.Wikipedia

Research Science and Innovation House

MARKAZIY QANDSIZ DIABETNING ZAMONAVIY DIAGNOSTIKASI VA DAVOLASH USULLARIDAGI INNOVATSION YONDASHUVLAR

Endokrinologiya yo’nalishi 1-kurs magistri: Nazirova Gavhar Ilg‘or qizi
Ilmiy rahbar: Phd,dotsent Negmatova Gulzoda Shuhratovna
SAMARQAND DAVLAT TIBBIYOT UNIVERSITETI

Annotatsiya. Markaziy qandsiz diabet antidiuretik gormon yetishmovchiligidan kelib chiqadigan noyob endokrin kasallik bo‘lib, u ko‘p miqdorda siydik chiqishi va doimiy chanqoqlik kabi alomatlar bilan namoyon bo‘ladi. So‘nggi yillarda ushbu kasallikni aniqlash va davolashda muhim yutuqlarga erishildi. Xususan, biomarkerga asoslangan testlar, yuqori aniqlikdagi tasvirlash texnologiyalari va zamonaviy farmakoterapiya usullari klinik amaliyotga keng joriy etilmoqda. Ushbu tadqiqot kopeptin testlari, genetik skrining, magnit-rezonans tomografiya, funksional neyroimaging kabi diagnostik yondashuvlarni tahlil qiladi. Shuningdek, desmopressin asosidagi davolash, gen terapiyasi, nanotechnologiyaga asoslangan dori yetkazib berish tizimlari va individual yondashuvga asoslangan terapiya usullarining samaradorligi o‘rganildi. Tadqiqot natijalari ushbu usullar tashxisning aniqligini oshirish bilan birga bemorlarning umumiy holati va hayot sifatini yaxshilashga xizmat qilishini ko‘rsatdi. Ushbu tezis markaziy qandsiz diabet bo‘yicha so‘nggi ilmiy yutuqlarni umumlashtirishga qaratilgan bo‘lib, yangi texnologiyalarni klinik amaliyotga joriy etish imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Tadqiqot endokrinologiya, neyroxirurgiya va ilmiy tadqiqot sohasidagi mutaxassislar uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: markaziy qandsiz diabet, kopeptin, desmopressin, gen terapiyasi, magnit-rezonans tomografiya, funksional neyroimaging, nanotechnologiya, individual terapiya, poliuriya, antidiuretik gormon.

Tadqiqot maqsadi. Ushbu tadqiqot markaziy qandsiz diabetni aniqlash va davolashda qo‘llaniladigan zamonaviy innovatsion yondashuvlarni chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi ushbu usullarning klinik samaradorligini baholash va ularning bemorlarning uzoq muddatli hayot sifatiga ta’sirini aniqlashdan iborat. Tadqiqot kopeptin testlari, genetik skrining va funksional neyroimaging kabi diagnostik usullarning ishonchliligini o‘rganishga, shuningdek, magnit-rezonans tomografiya va positron emissiya tomografiyasi kabi tasvirlash

texnologiyalarining kasallik sabablarini aniqlashdagi ahamiyatini tahlil qilishga yo‘naltirilgan. Bundan tashqari, desmopressin asosidagi terapiya, gen terapiyasi, nanotechnologiyaga asoslangan dori yetkazib berish tizimlari va individual yondashuvga asoslangan davolash strategiyalarining samaradorligi solishtirildi. Tadqiqot shuningdek, ushbu yangi texnologiyalarni klinik amaliyotga joriy etishning iqtisodiy samaradorligini va integratsiya imkoniyatlarini baholashni maqsad qildi.

Materiallar va usullar. Tadqiqot retrospektiv va prospektiv tahlilga asoslangan bo‘lib, so‘nggi besh yil davomida markaziy qandsiz diabet tashxisi qo‘yilgan katta guruh bemorlarni o‘z ichiga oldi. Bemorlar yoshi va jinsi jihatidan xilma-xil bo‘lib, tashxis klinik alomatlar, laboratoriya testlari va tasvirlash usullari asosida tasdiqlandi. Klinik alomatlar orasida ko‘p miqdorda siydik chiqishi va doimiy chanqoqlik asosiy o‘rin tutdi. Laboratoriya testlari plazma osmolaligi, siydik zichligi va elektrolitlar darajasini o‘lchashni o‘z ichiga oldi.

Diagnostik usullar quyidagilarni qamrab oldi:

- Kopeptin testi plazmadagi kopeptin konsentratsiyasini aniqlash uchun yuqori sezuvchanlikdagi immunoferment tahlili yordamida amalga oshirildi. Ushbu test an’anaviy suv deprivatsiya testi va gipertonik eritma infuziyasi bilan birgalikda qo‘llanildi.
- Genetik skrining antidiuretik gormon ishlab chiqarishga ta’sir qiluvchi genlarning mutatsiyalarini aniqlash uchun keyingi avlod sekvenslash texnologiyasidan foydalangan holda o‘tkazildi. Bu usul oilaviy shakldagi kasallik holatlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi.
- Magnit-rezonans tomografiya hipofiz va hipotalamusning anatomik tuzilishini baholash uchun ishlatildi. Kontrast moddalar yordamida neyrogen shikastlanishlar va boshqa patologiyalar aniqlandi.
- Funksional neyroimaging, xususan, positron emissiya tomografiyasi va funktsional magnit-rezonans tomografiya, hipotalamo-hipofizar sohaning faolligini o‘rganishda qo‘llanildi. Bu usullar kasallikning asosiy sabablarini aniqlashda qo‘shimcha ma’lumotlar berdi.
- Laboratoriya testlari plazmadagi antidiuretik gormon darajasini, elektrolitlar muvozanatini va siydik osmolaligini baholashni o‘z ichiga oldi.

Davolash usullari quyidagilarni qamrab oldi:

- Desmopressin terapiyasi burun ichi spreylar, og‘iz orqali qabul qilinadigan tabletkalar va in’eksion shakllar orqali amalga oshirildi. Dozalar bemorlarning klinik holatiga qarab individual ravishda tanlandi.
- Gen terapiyasi eksperimental guruhda antidiuretik gormon ishlab chiqarishni tiklashga qaratilgan holda adenovirus va lentivirus vektorlari yordamida sinovdan o‘tkazildi.
- Nanotechnologiyaga asoslangan dori yetkazib berish tizimlari desmopressinni liposomal kapsulalar va polimerik nanokapsulalar orqali yetkazishni sinovdan o‘tkazdi. Bu usul dori samaradorligini oshirish va yon ta’sirlarni kamaytirishga xizmat qildi.
- Qo‘llab-quvvatlovchi terapiya elektrolitlar muvozanatini tiklash, psixologik yordam ko‘rsatish va bemorlarning hayot tarzini optimallashtirishga qaratilgan individual dasturlarni o‘z ichiga oldi.

Statistik tahlil maxsus dasturiy ta’minot yordamida amalga oshirildi. Guruhlar o‘rtasidagi farqlarni aniqlash uchun parametrli va noparametrli statistik testlar qo‘llanildi. Ko‘p o‘zgaruvchili tahlil yordamida davolash natijalariga ta’sir qiluvchi asosiy omillar aniqlandi. Statistik ahamiyatlilik ma’lum darajada qabul qilindi.

Natijalar. Tadqiqot markaziy qandsiz diabetni aniqlash va davolashda qo‘llaniladigan innovatsion usullarning yuqori samaradorligini ko‘rsatdi. Quyidagi asosiy topilmalar qayd etildi:

Diagnostik yondashuvlar bo‘yicha kopeptin testi tashxisning aniqligini sezilarli darajada oshirdi. Ushbu test an’anaviy suv deprivatsiya testiga nisbatan yuqori sezuvchanlik va ishonchlilikni ta’minladi, bu esa kasallikni tezroq va aniqroq aniqlash imkonini berdi. Kopeptin darajasi markaziy qandsiz diabet tashxisini tasdiqlashda ishonchli biomarkerga aylandi. Genetik skrining kasallikning oilaviy shakllarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi, xususan, antidiuretik gormon ishlab chiqarishga ta’sir qiluvchi genlarda mutatsiyalar ko‘p hollarda qayd etildi. Magnit-rezonans tomografiya hipofiz adenomasi, hipotalamik shikastlanish va boshqa neyrogen patologiyalarni aniqlashda muhim rol o‘ynadi. Kontrast moddalar tashxisning aniqligini yanada oshirdi. Funksional neyroimaging, xususan, positron emissiya tomografiyasi va funktsional magnit-rezonans tomografiya, hipotalamo-hipofizar sohada neyronal faollikning pasayishini aniqlashda qo‘shimcha ma’lumotlar berdi. Laboratoriya testlari ko‘p hollarda plazma natriy darajasining oshishi va siydik osmolaligining pasayishini ko‘rsatdi, bu tashxisni qo‘llab-quvvatladi.

Davolash yondashuvlari bo‘yicha desmopressin terapiyasi ko‘p miqdorda siydik chiqishi va doimiy chanqoqlik alomatlarini samarali ravishda bartaraf etdi. Burun ichi spreylar, tabletkalar va in’eksiyalar o‘rtasida samaradorilikda sezilarli farq kuzatilmadi, ammo dozalarni individual sozlash muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Uzoq muddatli foydalanishda ba’zi bemorlarda elektrolitlar muvozanati’ning buzilishi qayd etildi, bu qo‘shimcha monitoring zarurligini ko‘rsatdi. Gen terapiyasi eksperimental guruhda antidiuretik gormon ishlab chiqarishni qisman tiklashga yordam berdi, ammo immun javoblar va vektor xavfsizligi bo‘yicha qo‘shimcha tadqiqotlar talab qilinadi. Nanotechnologiyaga asoslangan dori yetkazib berish tizimlari dori samaradorligini oshirish va yon ta’sirlarni kamaytirishda yuqori natija ko‘rsatdi. Liposomal va polimerik nanokapsulalar uzoq muddatli ta’sirni ta’minladi. Qo‘llab-quvvatlovchi terapiya bemorlarning hayot sifatini sezilarli darajada yaxshiladi, xususan, psixologik holat va ijtimoiy faollik ko‘rsatkichlarida ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi.

Xulosa. Markaziy qandsiz diabetni aniqlash va davolashda qo‘llaniladigan zamonaviy usullar tashxisning aniqligini oshirish va bemorlarning hayot sifatini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Kopeptin testi, genetik skrining, magnit-rezonans tomografiya, positron emissiya tomografiyasi va funksional neyroimaging kabi diagnostik yondashuvlar kasallikni aniqlashda yuqori sezuvchanlik va ishonchlilikni ta’minlaydi. Desmopressin terapiyasi hali ham davolashning asosiy usuli bo‘lib qolmoqda, ammo gen terapiyasi va nanotechnologiyaga asoslangan dori yetkazib berish tizimlari kelajakda istiqbolli yondashuvlar sifatida ko‘riladi. Individual yondashuvga asoslangan davolash strategiyalari bemorlarning klinik holatini va hayot sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Ushbu usullarni klinik amaliyotga kengroq joriy etish va ularning uzoq muddatli samaradorligini baholash uchun qo‘shimcha tadqiqotlar zarur. Innovatsion texnologiyalar va individual yondashuvlar kelgusida markaziy qandsiz diabetni davolashda yangi imkoniyatlar ochishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fenske, W.K., & Allolio, B. (2012). Clinical review: Current state and future perspectives in the diagnosis of diabetes insipidus: a clinical review. *The Journal of clinical endocrinology and metabolism, 97 10*, 3426-37 .

2. Fenske W, Refardt J, Christ-Crain M. Copeptin in the Diagnosis of Diabetes Insipidus. N Engl J Med. 2018 Nov 1;379(18):1785-1786. doi: 10.1056/NEJMc1811694. PMID: 30380393.

3. Robertson, G.L. (2016). Diabetes insipidus: Differential diagnosis and management. *Best practice & research. Clinical endocrinology & metabolism, 30 2*, 205-18 .

4. Turkkahraman D, Saglar E, Karaduman T, Mergen H. AVP-NPII gene mutations and clinical characteristics of the patients with autosomal dominant familial central diabetes insipidus. Pituitary. 2015 Dec;18(6):898-904. doi: 10.1007/s11102-015-0668-z. PMID: 26134705.

5. Alvelos, M.I., Francisco, Â., Gomes, L. *et al.* Familial neurohypophyseal diabetes insipidus: clinical, genetic and functional studies of novel mutations in the arginine vasopressin gene. *Pituitary* **24**, 400–411 (2021). https://doi.org/10.1007/s11102-020-01119-y

6. Lu, H.A.J. (2017). Diabetes Insipidus. In: Yang, B. (eds) Aquaporins. Advances in Experimental Medicine and Biology, vol 969. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-024-1057-0_14

7. Almalki MH, Ahmad MM, Brema I, Almehthel M, AlDahmani KM, Mahzari M, Beshyah SA. Management of Diabetes Insipidus following Surgery for Pituitary and Suprasellar Tumours. Sultan Qaboos Univ Med J. 2021 Aug;21(3):354-364. doi: 10.18295/squmj.4.2021.010. Epub 2021 Aug 29. PMID: 34522399; PMCID: PMC8407907.

Research Science and Innovation House

ART PEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA TALABA YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING PEDAGOGIK USULLARI

Nurboyeva Shohsanam Shamsiddin qizi
Guliston davlat pedagogika insituti o’qituvchisi
nurboyevashohsanam9@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur tezisda art pedagogika yondashuvi asosida talaba yoshlarda vatanparvarlik ruhini shakllantirishning dolzarbligi, pedagogik-psixologik omillari, samarali ta’lim metodlari va san’at vositalarining tarbiyaviy imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, talabalarda milliy o‘zlikni anglash, tarixiy xotira, madaniy qadriyatlar asosida ijtimoiy mas’uliyat va fuqarolik ongini shakllantirishda art-pedagogik metodlarning o‘rni yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Art pedagogika, vatanparvarlik, talaba yoshlar, tarbiya, psixologik omillar, san’at, kreativ yondashuv, milliy g‘urur.

Kirish

Mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bu – ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdir. Bu jarayonda san’at vositalaridan, xususan, art pedagogik yondashuvdan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Art pedagogika – bu ta’lim va tarbiyada tasviriy san’at, musiqa, teatr, adabiyot kabi estetik vositalarni qo‘llash orqali shaxsni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy yondashuvdir. Bugungi kunda talaba yoshlarning ongli fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, milliy qadriyatlarga sadoqat, tarixiy xotira va Vatanni sevish tuyg‘usini mustahkamlashda aynan art-pedagogik metodlar samarali bo‘lib bormoqda.

Asosiy mazmun

1. Art pedagogika mohiyati va uning tarbiyaviy imkoniyatlari

Art pedagogika orqali o‘quvchilar va talabalar bilim olish jarayonida hissiy-estetik idrok orqali ichki dunyosini boyitadi, ijtimoiy-ma’naviy qadriyatlarga nisbatan ongli munosabat shakllanadi. Bu yondashuv talabalarda Vatanga muhabbat, milliy birlik va g‘urur tuyg‘ularini uyg‘otishga yordam beradi.

2. Talaba yoshlarda vatanparvarlik ruhini shakllantirish zarurati

Bugungi globallashuv sharoitida yoshlarning ongini turli axborotlar egallashi natijasida ularni milliy qadriyatlarga sodiq va yuksak ma’naviyatli etib tarbiyalash har qachongidan ham muhimdir. Bu borada quyidagi omillar ta’sir ko‘rsatadi:

Oilaviy tarbiya va ijtimoiy muhit;

Oliy ta’lim muassasasidagi ta’lim-tarbiya jarayoni;

Madaniy meros va tarixiy qadriyatlar;

Zamonaviy axborot manbalari va san’at vositalari.

3. Art pedagogika vositalari orqali vatanparvarlikni shakllantirish yo‘llari

Tasviriy san’at: tarixiy mavzudagi rasmlar, milliy qahramonlar obrazlari orqali ifoda.

Musiqa va teatr: milliy kuylar, teatrlashtirilgan sahnalar orqali hissiy ta’sirni kuchaytirish.

Adabiyot: milliy ruhdagi she’rlar, hikoyalar, tarixiy asarlar bilan tanishtirish.

Interaktiv metodlar: drama-trening, art-terapiya mashg‘ulotlari orqali ichki motivatsiyani oshirish.

4. Pedagogik-psixologik omillar

Vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda quyidagi psixologik jihatlar muhim:

Empatiya va identifikatsiya (o‘zini qahramon o‘rniga qo‘yish);

Estetik idrok va ijodiy tafakkur;

Ichki motivatsiya va o‘z-o‘zini anglash;

Ijtimoiy-emotsional o‘sish.

Shuningdek, pedagogning shaxsiy namunasi, ijtimoiy-psixologik muhit, guruhdagi ijobiy munosabatlar talabaning shaxsiy pozitsiyasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Xulosa

Art pedagogik yondashuv talaba yoshlarda vatanparvarlikni shakllantirishda ta’sirchan va zamonaviy usullardan biridir. San’atning tarbiyaviy qudrati, estetik vositalarning ichki dunyoga ta’siri orqali shaxsda milliy g‘urur, Vatanga sadoqat, ajdodlar merosiga hurmat tuyg‘ulari mustahkamlanadi. Bu esa yoshlarning barkamol shaxs bo‘lib kamol topishiga xizmat qiladi. Shunday ekan, oliy ta’lim tizimida art-pedagogik yondashuvni keng joriy qilish va amaliy mashg‘ulotlarga integratsiyalash dolzarb vazifa sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma’naviyat, 2008.

2. Zunnunova M.A. Pedagogik innovatsiyalar va art pedagogika asoslari. – T.: TDPU, 2020.

3. G‘aybullaev M. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – T.: O‘zbekiston, 2019.

4. Muminov A.M. Yoshlarda vatanparvarlikni shakllantirishning psixologik asoslari. – Toshkent, 2021.

5. Saydaliyev M. Talaba yoshlarni tarbiyalashda san’atning o‘rni. – “Ta’lim va fan”, 2022, №3.

Research Science and Innovation House

INKLYUZIV TA’LIMDA PEDAGOG XODIMLAR VA OTA-ONALAR HAMKORLIGINING MUHIM JIHATLARI.

Otayeva Salamat Sabirovna
Ma’mun universiteti, “Psixologiya va sport” kafedrasi o‘qituvchisi
Gmail: otayevasalamat@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim tizimini joriy etish, pedagog xodimlarning individual dasturlarni ishlab chiqishdagi roli va ota-onalar bilan hamkorlikning ahamiyati yoritiladi. Psixologlar, maxsus pedagoglar va tyutorlar o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos darslarni tashkil etib, ota-onalar bilan birgalikda ta’lim jarayonini samarali ravishda tashkil qiladilar.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, pedagog xodim, ota-onalar bilan hamkorlik, individual ta’lim dasturlari, ta’lim jarayoni, maxsus pedagoglar, tyutor, psixologik yordam.

Inklyuziv ta’lim – bu umumta’lim (ommaviy) maktablarda sog‘lom o‘quvchilar bilan alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarni birgalikda, o‘zaro uyg‘un tarzda ta’lim olishlarini ta’minlash jarayonidir. Ushbu yondashuv ta'lim tizimida barcha o‘quvchilarga, ularning individual xususiyatlariga qarab, teng imkoniyatlar yaratishni maqsad qilgan. Bu ta’lim tizimi nafaqat ta’lim muassasasida, balki jamiyatda ham tenglik va inklyuzivlikni ta’minlashga yordam beradi.

Inklyuziv ta’limni joriy qilishda va qo‘llab-quvvatlashda, avvalo, Respublikada huquqiy-me’yoriy bazani mustahkamlash va uni amaliy jarayonga tadbiq etish katta ahamiyatga ega. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida” gi Qarori 2021-yil 12-oktabrda qabul qilingan.

Maktablarda inklyuziv ta’lim sinflari va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflar o‘quvchilarining salohiyatini rivojlantirish maqsadida o‘quvchilar uchun individual o‘quv dasturlari ishlab chiqiladi. Ushbu dasturlarni ishlab chiqishda pedagog xodimlar va ota-onalar o‘rtasida yaqin hamkorlik o‘rnatish zarur. Pedagoglar, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlashda ota-onalar bilan maslahatlashib, ularning uyda o‘quvchilarga ko‘rsatadigan qo‘llab-quvvatlashlari haqida ma'lumotlar olishadi.

Inklyuziv ta’lim sinflari va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflardagi ta’lim-tarbiya jarayonining nazorati sinf rahbari tomonidan amalga oshiriladi. Bunda ota-onalar, o‘quvchilarning rivojlanishi va muammolariga doir o‘z tavsiyalarini berishlari, pedagoglarga o‘quvchilarning uy sharoitidagi xatti-harakatlarini tushunishga yordam beradi.

“Umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi to‘g‘risida” gi Nizomda “Maktabda inklyuziv ta’lim va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflar hududiy aholi ehtiyoji va ota-onalar taklifiga asosan **Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi** hamda hududiy ta’lim boshqarmalarining buyrug‘iga ko‘ra tashkil etiladi.”[1] -deb ko‘rsatilgan. Nizomga muvofiq, inklyuziv ta’limni amalga oshirishda pedagoglar faoliyati va ota-onalar bilan hamkorlik, o‘quvchilarning ehtiyojlarini qondirish va ta’lim jarayonini tizimli tashkil etishning asosiy tarkibiy qismidir. Shuningdek, o‘quvchilarni o‘qitish metodikasini ishlab chiqishda quyidagilar hisobga olinadi:

- Tyutorning ta’lim jarayonidagi to‘liq yoki qisman ishtirokining zarurligi;
- Yengillashtirilgan individual kun tartibini tashkil etish (topshiriqlar hajmi, hafta davomida qo‘shimcha dam olish kuni va boshqalar);
- O‘quvchilarning individual xususiyatlariga mos dars mashg‘ulotlarini tuzish;
- Umumrivojlantiruvchi va fanlarga oid mashg‘ulotlarni individual va guruh shaklida o‘tkazish;
- Psixolog, maxsus pedagog va boshqa mutaxassislar tomonidan sinfda va maktabdan tashqari korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarni tashkil etish.[2]

Inklyuziv ta’lim sinfida pedagog xodimning vazifalari:

1. **Ta’lim jarayonini nazorat qilish**: Pedagog xodim ta’lim jarayonini rejalashtiradi, darslarni o‘quvchilarning ehtiyojlariga moslashtiradi va o‘quvchilarning rivojlanishini kuzatadi.
2. **Individuumga moslashtirilgan dasturlar**: Pedagog xodim o‘quvchilarning ehtiyojlariga asoslangan individual o‘quv dasturlarini ishlab chiqadi va ta’lim jarayonini shunga mos tashkil etadi.

[1] https://lex.uz/docs/-5679836

[2] “Umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi to‘g‘risida” gi Nizom, Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qaroriga1-ilova.

3. **Korreksion pedagogika metodlarini qo‘llash**: Pedagog xodim o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos koreksion-pedagogik metodlarni tanlaydi va ishlatadi.
4. **Ota-onalar bilan hamkorlik**: Pedagog xodim ota-onalar bilan yaqindan ishlaydi, o‘quvchilarning ta’limi va rivojlanishi yuzasidan maslahatlar beradi.
5. **Sog‘lom psixologik muhit yaratish**: Pedagog xodim inklyuziv sinfda ijobiy psixologik muhit yaratadi, o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

Inklyuziv ta’lim sinflari va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflaridagi o‘quvchilarga individual ta’lim dasturlarini o‘zlashtirishda yordam maxsus pedagoglar va tyutorlar (yordamchi pedagog xodimlar) tomonidan ta’minlanadi.

Maxsus pedagoglar koreksion ta’limni olib boradi, mashg‘ulotlarning mazmuni va metodlarini tanlaydi, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga korreksion-pedagogik, tibbiy yordam ko‘rsatilishini muvofiqlashtiradi, boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda umumiy mashg‘ulotlarni, kichik guruhlarda va alohida-alohida mashg‘ulotlarni olib boradi. Ota-onalar o‘quvchilarni uyda qo‘llab-quvvatlashni davom ettirib, o‘qituvchilar bilan birgalikda o‘quvchilarning samarali o‘rganishlariga hissa qo‘shadilar. Zarurat bo‘lganda o‘quvchilar bilan qo‘shimcha yakka tartibda mashg‘ulotlar tashkil etiladi va bu jarayon ham ota-onalar bilan doimiy aloqa o‘rnatib, ularning faol ishtirokini ta'minlashni talab qiladi.

Tyutorlar o‘quvchilarning o‘quv-tarbiya jarayonida faol ishtirokini ta’minlash va ularning individual ta’lim dasturlarini muvaffaqiyatli o‘zlashtirishda yaqindan yordam beradi. Ular ta’lim jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal qilish, shuningdek, o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos individual sharoitlar yaratish orqali o‘qish jarayonini soddalashtiradi. Tyutorlar, o‘quvchilarning davlat ta’lim standartlari talablariga mos ravishda o‘quv dasturlarini o‘zlashtirishini nazorat qilib, bolaning o‘quv yuklamasini va imkoniyatlarini tahlil qiladi va kerakli o‘zgarishlar kiritish bo‘yicha takliflar beradi. Bundan tashqari, tyutorlar ota-onalar bilan yaqin hamkorlikda o‘quvchilarning ta’limiy qiziqishlarini aniqlash, shakllantirish va rivojlantirishga yordam beradi.

Inklyuziv ta’limni joriy qilishda maktab psixologi har bir o‘quvchining psixik salomatligini himoya qilish maqsadida o‘quvchini individual rivojlantirish (oilada va inklyuziv ta’lim sharoitida ta’lim berish) dasturlarini tuzishda, o‘quvchilar bilan guruhlarda mashg‘ulotlar olib borishda, o‘quvchilarni doimiy ravishda psixolog-pedagogik jihatdan o‘rganish va ularni tarbiyalash bo‘yicha ota-onalarga maslahatlar berishda yordam beradi.

Yuqoridagi pedagog xodimlarning vazifalarida har bir mutaxassis o‘quvchilarni o‘qitish va rivojlantirish jarayonida ota-onalar bilan doimiy aloqada bo‘lib, samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yishi ta’kidlangan.

Mutaxassislarning oilalar bilan faoliyati uchta yo‘nalishda amalga oshiriladi.

-Ta'lim yo‘nalishida ota -onalarga ta'lim - tarbiyada yordam berishni o‘z ichiga oladi;

- O‘qitishga yordam ota -onalarning pedagogik madaniyatini shakllantirishga va ularni tarbiyalashga qaratilgan.

- Tarbiyada yordam berish oilaning tarbiyaviy salohiyatini mustahkamlash maqsadida maxsus tarbiyaviy vaziyatlarni yaratish orqali amalga oshiriladi.[3]

Maktab o‘qituvchilari tomonidan ta’limga alohida extiyojli bolalarni tarbiyalashda oilaning ko‘rsatgan faoliyati va hissiy yordamini yuqori baholash, oila va maktab o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga yordam beradi. Buning uchun, birinchi navbatda, o‘qituvchi va ota-ona o‘rtasida hissiy aloqa, ishonch, hurmat va o‘zaro bir birini qabul qilish muhimdir. Ota-onaning fikrlarini inobatga olish va ularning yordami hamda maslahatlari maktab va oila o‘rtasidagi hamkorlikni yanada mustahkamlaydi. Bunday yondashuv, shuningdek, ota-ona va bola o‘rtasidagi sog‘lom va o‘zaro ishonchli munosabatlarni rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Ota-onalar bilan hamkorlikni amalga oshirishda bevosita va bilvosita ishlashni quyidagi ko‘rinishlarida ish ko‘rish maqsadga muvofiq:

Ota-onalar bilan bevosita ishlash:

- **Uchrashuvlar va ma'lumot almashish**: Ota-onalar bilan uchrashuvlar o‘tkazilib, o‘quvchilarning muvaffaqiyatlari va kelajak rejalari haqida ma'lumot berish.
- **Maxsus kurslar**: Ota-onalar uchun ta'lim mavzularida maxsus kurslar o‘tkazish.
- **Madaniy tadbirlarga jalb qilish**: Madaniy tadbirlarga ota-onalarni taklif qilish.
- **Suhbatlar va muhokamalar**: Ota-onalar bilan farzandlarining ta'limi va kelajakdagi rejalari bo‘yicha suhbatlar o‘tkazish.

Ota-onalar bilan bilvosita ishlash:

- **Mutaxassislar bilan bog'lanish**: Ota-onalarga psixolog, o‘qituvchi, direktor bilan bog‘lanish usullari haqida ma'lumot berish.
- **Ko‘rgazmalar**: Ota-onalar uchun kitoblar va uslubiy adabiyotlar ko‘rgazmasini tashkil etish.

[3] U.Fayziyeva, S. Mo‘minov “Inklyuziv ta’limda tiflopedagog o‘qituvchining o‘rni va ahamiyati” T.2021 y 12.b

- **Test natijalari**: Test jarayonlari va natijalarini tushuntiruvchi bukletlar tayyorlash.
- **Uy vazifalari va takliflar**: Ota-onalar uchun uy vazifalari yoki bo‘lajak tadbirlar haqida takliflar taqdim etish.
- **So‘rovnomalar**: Ota-onalarning ehtiyojlari va fikrlarini aniqlash uchun so‘rovnomalar yuborish.
- **Stendlar**: Ota-onalar uchun bolalarining muvaffaqiyatlari va tadbirlar haqida stendlar tashkil etish.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o‘qituvchilar va ota-onalar o‘rtasidagi samarali hamkorlik o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish, ularning ta’lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta’minlash va inklyuziv jamiyatni yaratish yo‘lida mustahkam poydevor bo‘ladi. Ya’ni, o‘qituvchilar pedagogik faoliyatlarini milliy qadriyatlar asosida olib borishlari va ota-onalar bilan doimiy aloqada bo‘lishlari orqali kelajakda inklyuziv ta’lim tizimi boshqa davlatlar uchun ham o‘rnak bo‘la oladigan mukammal tizimga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi VM “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida” gi Qarori 2021-yil.
2. “Umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi to‘g‘risida” gi Nizom, Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi qaroriga 1-ilova

3. U.Fayziyeva, S. Mo‘minov “Inklyuziv ta’limda tiflopedagog o‘qituvchining o‘rni va ahamiyati” T.2021 y 12.b

4. https://lex.uz/docs/-5679836

Research Science and Innovation House

ЭФФЕКТИВНОСТЬ МАММОГРАФИИ СНИЗИТЬ СМЕРТНОСТЬ ОТ РАКА МОЛОЧНОЙ ЖЕЛЕЗЫ

Рузиева Шахло Дурдикуловна
Ruziyevashahlo@gmail.com
Бухарский филиал Республиканского специализированного онкологического и радиологического научно-практического медицинского центра.

Рак молочной железы (РМЖ) в структуре онкологической заболеваемости женщин занимает 1 место. Заболеваемость РМЖ с каждым годом неуклонно растет на 1–2%, ежегодно в мире регистрируют более 1 млн. новых случаев.

Рак молочной железы в 2012 г выявлен у 59037 женщин в РФ, что составляет 20,7% в структуре заболеваемости злокачественной патологии. За последние десять лет в РФ отмечается рост заболеваемости РМЖ на 29,1%. Ежегодно около 25 тысяч пациенток РМЖ погибают от этого заболевания. Одной трети этих потерь можно было бы избежать при скрининге – превентивном маммографическом обследовании здоровых женщин, позволяющем выявить ранние, излечимые формы опухолей. Угрожающие тенденции последних 10 лет – «омоложение» рака молочной железы. Так, частота возникновения РМЖ у женщин от 19 до 39 лет выросла на 34%. Это заставляет искать пути ускорения внедрения новейших технологий не только для выявления ранних признаков болезни, но и для разработки мер их предупреждения.

РМЖ, диагностированный на ранних стадиях, характеризуется благоприятным прогнозом и высокими показателями безрецидивной и общей выживаемости: при I стадии пятилетний срок переживают 95–100% больных. Ранняя диагностика и адекватное лечение РМЖ с учетом биологических особенностей опухоли обеспечивают полноценную социальную реабилитацию больных.

Скрининг в настоящее время является основным методом доклинической диагностики рака и вторичной профилактикой РМЖ.

Цель скрининга РМЖ – сократить смертность за счет обнаружения опухоли до клинического проявления.

В последние годы в России профилактика РМЖ становится приоритетным направлением, с 2006 г. внедряется государственная программа по скринингу РМЖ. Всемирная организация здравоохранения еще в 1968 году разработала руководство по принципам скрининга, не утратившим актуальность. Основные положения:

• заболевание должно представлять важную медицинскую проблему, быть широко распространенным и иметь большое социальное значение;

• должны быть способы лечения заболевания;

• возможности диагностики и лечения заболевания должны быть доступны;

• заболевание должно иметь скрытый период;

• должен существовать диагностический тест, позволяющий надежно выявлять заболевание в доклинической стадии;

• метод исследования должен быть приемлем для использования в популяции;

• скрининг должен приводить к снижению смертности от данного заболевания в популяции;

• экономические расходы на раннюю диагностику должны быть ниже расходов на лечение больных с клиническими проявлениями заболевания;

• скрининг должен осуществляться непрерывно.

С точки зрения Международного агентства по изучению рака (МАИР, Лион) рак молочной железы – «идеальная» опухоль для проведения популяционного скрининга. Из 10 млн. новых случаев злокачественных опухолей различных локализаций, выявляемых в мире, 10% приходится на молочную железу.

Метод самообследования молочных желез привлекателен своей доступностью. Чувствительность методики около 26%, что ниже эффективности клинического осмотра и маммографии. Эффективность данных программ зависит от качества выполнения методики женщинами. Самообследование более результативно в комплексе с маммографическим обследованием. Его исследования и практика в медицине. использование целесообразно в регионах, где отсутствуют маммографический скрининг и регулярные физикальные осмотры.

Внедрение самообследования (BSE – Breast Self Examination) молочных желез базируется на мотивации женщин на регулярные самообследования и

обучении. К сожалению, регулярные ежемесячные самообследования проводят только 8%женщин, а 36% – нерегулярные.

Литературы:

1.Беспалов В.Г. Лечение мастопатии и первичная профилактика рака молочной железы. Лечащий врач 2017;(5):88-9.

2.Васильев Д.А., Зайцев А.Н., Берштейн Л.М. Маммографическая плотность молочных желез и определяющие ее факторы в свете повышенного онкологического риска. Опухоли женской репродуктивной системы 2011;(3):15-22.

3. Высоцкая И.В., Погодина Е.М., Гладилина И.А. и др. Клиническая маммология (практическое руководство). Под ред. М.И. Давыдова, В.П. Летягина. /М., 2010;54-6.

4. Герштейн Е.С. Биологические маркеры молочной железы: методологические аспекты и клинические рекомендации /Е.С. Герштейн, Н.Е. Кушлинский //Маммология.2015;1:65 69.

Research Science and Innovation House

Culture-Specific Items in Translation: Challenges and Strategies

Shokirxonova Shodona

Annotsion

This article explores the concept of culture-specific items (CSIs) and the challenges they pose in translation. It focuses on strategies used to overcome cultural gaps and achieve equivalence when translating terms that are deeply rooted in a particular culture. The study reviews different typologies of CSIs and provides examples from literature and media translation. The article aims to contribute to the field of translation studies by offering practical insights into handling culturally bound terms.

Introduction

Translation is not only a linguistic process but also a cultural one. Words and expressions that are deeply rooted in a particular culture—referred to as culture-specific items (CSIs)—pose significant challenges to translators. These may include references to customs, traditions, food, clothing, institutions, and other culturally bound concepts.

Translation is not merely a linguistic exercise; it is a complex art that bridges diverse cultures and facilitates communication among people with differing backgrounds. At its core, translation involves much more than converting words from one language to another; it requires a deep understanding of cultural contexts and nuances that are often embedded within the language. Culturally specific items—those unique elements that define a cultural identity—are paramount in this process. From idiomatic expressions to traditional celebrations, these items carry meanings that extend far beyond their literal translations. As globalization continues to expand, the importance of capturing these cultural specifics in translation becomes even more critical. This article will delve into the roles, challenges, and barriers associated with cultural specifics in translation, highlighting the necessity for translators to be well-versed in both their own culture and the cultures of the languages they work with. Through this exploration, we will gain insights into how effective translations can foster understanding and appreciation across cultural divides.

Definition of CSIs

Culture-specific items are elements that exist in one culture but may not have direct equivalents in another. Scholars like Aixelá (1996), Newmark (1988), and

Nedergaard-Larsen (1993) have provided typologies and strategies for dealing with CSIs in translation.

Translation is the process of rendering text or speech from one language into another, maintaining the original meaning and intent. It serves as a crucial tool for cross-cultural communication, allowing individuals from diverse linguistic backgrounds to understand each other. In essence, translation is not just about words—it's about conveying thoughts, emotions, and cultural contexts. It encompasses various forms, including literary translation, technical translation, and localization, each with its specific focus and requirements.

Culturally specific items refer to words, phrases, symbols, or practices that are deeply connected to a particular culture. These items can include local customs, folklore, religious practices, and even cuisine. For instance, terms like "siesta" in Spanish culture or "samba" in Brazilian culture may carry specific cultural connotations that are difficult to translate literally into another language without losing their essence. Such items play an essential role in shaping a culture's identity and understanding its values.

In translation, the challenge arises when culturally specific items come into play. The meaning of certain expressions or customs may not have an equivalent in another culture, resulting in potential misinterpretations or loss of significance. Thus, translators must navigate these challenges with cultural sensitivity and creativity. They often need to employ various strategies—such as explicitation, adaptation, or the use of footnotes—to effectively communicate these cultural nuances in the target language.

Understanding and addressing these complexities enriches the translation process, enabling it to serve its ultimate purpose: fostering meaningful connections and enhancing intercultural dialogue. As the world becomes increasingly interconnected, the role of translation, particularly in relation to cultural specifics, remains vital for promoting mutual understanding and respect among diverse populations.

Types of Culture-Specific Items- Material culture: food, clothes, houses, transport (e.g., kimono, samosa, yurt)
- Social culture: traditions, rituals, holidays (e.g., Navruz, Thanksgiving)
- Religious references: sacred texts, practices (e.g., namaz, baptism)
- Historical references: important dates, events, or figures (e.g., Amir Temur, Holocaust)

Tanslation Strategies

There are several
strategies to deal with CSIs, such as:

- Literal translation
- Cultural substitution
- Footnotes or explanations
- Borrowing or transliteration

Examples

In the translation of Uzbek literary works, the term Navruz is often retained as it is, with an explanatory footnote. Similarly, in Russian-English translations, terms like dacha or samovar may be borrowed and explained contextually.

Conclusion

Handling culture-specific items requires both linguistic skill and cultural awareness. A successful translator must balance fidelity to the source text with accessibility to the target audience. Through appropriate strategies, the translator can bridge cultural gaps and ensure effective communication.

References

1. Aixelá, J. F. (1996). Culture-specific items in translation. Translation, Power, Subversion.
2. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.
3. Nedergaard-Larsen, B. (1993). Culture-bound problems in subtitling. Perspectives: Studies in Translatology.
4. Baker, M. (2018). In Other Words: A Coursebook on Translation. Routledge.
5. Hatim, B. & Mason, I. (1997). The Translator as Communicator. Routledge.

Research Science and Innovation House

SUT BEZI SARATONI BILAN KASALLANGAN BEMORLARDA AKSILYAR LIMFA TUGUNLARI ZARARLANISHINING KLINIK VA PATOLOGIK BAHOLANISHI

Muallif: Sobirjonova Z.A.
Ilmiy rahbar: PhD Kurbankulov U.M.
Ilmiy maslahatchi: PhD Choriyev B.A
RESPUBLIKA IXTISOSLASHTIRILGAN ONKOLOGIYA VA RADIOLOGIYA ILMIY-AMALIY TIBBIY MARKAZI (RIORIATM), TOSHKENT SHAHAR FILIALI, ONKOLOGIYA KAFEDRASI
Toshkent, O‘zbekiston

KIRISH

Sut bezi saratoni (SBS) global miqyosda ayollar orasida eng keng tarqalgan malign neoplazma sifatida qayd etilib, 2020-yilda dunyo bo‘yicha 2,3 milliondan ortiq yangi holat va 685,000 ga yaqin o‘lim holati ro‘yxatga olingan (Sung et al., 2021). O‘zbekistonda ham SBS onkologik kasalliklar orasida yetakchi o‘rinlardan birini egallab, ayollar salomatligiga jiddiy xavf solmoqda. So‘nggi yillarda mamlakatda saraton kasalliklarining erta tashxisi va davolash strategiyalarini takomillashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli choralar ko‘rilayotgan bo‘lsa-da, aksilyar limfa tugunlarining (ALT) metastatik zararlanishini aniqlashda aniqlik va samaradorlik masalalari dolzarb bo‘lib qolmoqda. ALT holati kasallikning stadiyasini aniqlash, davolash yondashuvini individual rejalashtirish va bemorning uzoq muddatli prognozini baholashda hal qiluvchi ahamiyatga ega (Giuliano et al., 2018). Klinik diagnostika usullari, xususan, palpatsiya, ultrasonografiya (UTT) va magnit-rezonans tomografiya (MRT) keng qo‘llanilsa-da, ularning soxta ijobiy yoki soxta salbiy natijalari tufayli ortiqcha jarrohlik aralashuvlar yoki yetarlicha davolashning kechikishi kabi muammolar yuzaga kelmoqda. Patologik tasdiqlov usullari, masalan, nozik ignali aspiratsion biopsiya (NIAB) va gistopatologik tekshiruv, “oltin standart” sifatida qabul qilingan bo‘lsa-da, ularning klinik amaliyotda kengroq qo‘llanilishi va samaradorligini oshirish zarur. Ushbu tadqiqot SBS bilan kasallangan bemorlarda ALT zararlanishini aniqlashda klinik va patologik usullarning diagnostik samaradorligini solishtirish orqali davolash strategiyalarini optimallashtirishga qaratilgan bo‘lib, bu sohada xalqaro standartlarga mos keluvchi yondashuvlarni joriy etishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: sut bezi saratoni, aksilyar limfa tugunlari, metastaz, klinik diagnostika, patologik tasdiqlov, nozik ignali aspiratsion biopsiya, gistopatologik tekshiruv, sezuvchanlik, o‘ziga xoslik, aniqlik, individual davolash.

MAQSAD

Sut bezi saratoni bilan kasallangan bemorlarda aksilyar limfa tugunlarining metastatik zararlanishini klinik (palpatsiya, UTT, MRT) va patologik (nozik ignali aspiratsion biopsiya, gistopatologik tekshiruv) usullar yordamida kompleks baholash, ushbu usullarning diagnostik sezuvchanligi, o‘ziga xosligi, ijobiy va salbiy bashoratli qiymatlari, shuningdek umumiy aniqlik darajasini tahlil qilish va davolash yondashuvlarini optimallashtirish uchun ilmiy asos yaratish.

MATERIAL VA USULLAR

2022–2024 yillar davomida RIORIATM Toshkent shahar filialida sut bezi saratoni tashxisi qo‘yilgan 78 nafar bemor (yoshi 28–72, o‘rtacha 49,3 ± 8,7, ayollar) retrospektiv va prospektiv tarzda tahlil qilindi. Tadqiqot guruhiga faqat I–III stadiyadagi invaziv karsinoma (ductal yoki lobulyar) tashxisi tasdiqlangan bemorlar kiritildi. Tashxis AJCC 8-nashri (American Joint Committee on Cancer) mezonlariga asoslangan holda qo‘yildi. Klinik baholash quyidagi usullar yordamida amalga oshirildi:

- **Palpatsiya**: Barcha bemorlarda (n=78) limfa tugunlarining o‘lchami, konsistensiyasi va harakatchanligi baholandi;
- **Ultrasonografiya (UTT)**: Barcha bemorlarda (n=78, Siemens Acuson S2000, 7–12 MHz chastotali transduser) limfa tugunlarining morfologik xususiyatlari (o‘lcham, shakl, kortikal qalinlashuv, gilusning yo‘qolishi) tahlil qilindi;
- **Magnit-rezonans tomografiya (MRT)**: 32 bemorda (3T Siemens Magnetom Skyra, gadoliniy kontrasti bilan) limfa tugunlarining o‘lchami va signal intensivligi baholandi.

Patologik tasdiqlov uchun quyidagi usullar qo‘llanildi:

- **Nozik ignali aspiratsion biopsiya (NIAB)**: 54 bemorda UTT yo‘l-yo‘riqli biopsiya o‘tkazildi;
- **Gistopatologik tekshiruv**: 24 bemorda jarrohlik yo‘li bilan olingan limfa tugunlari tahlil qilindi. H&E (gematoksilin va eozin) bo‘yash usuli qo‘llanildi, shuningdek, immunogistokimyoviy tekshiruvlar (ER, PR, HER2, Ki-67) molekulyar subtiplarni aniqlash uchun o‘tkazildi.

Research Science and Innovation House

Ma’lumotlar SPSS 26.0 dasturiy ta’minotidan foydalanib tahlil qilindi. Diagnostik samaradorlikni baholash uchun sezuvchanlik (sensitivity), o‘ziga xoslik (specificity), ijobiy bashoratli qiymat (PPV), salbiy bashoratli qiymat (NPV) va umumiy aniqlik (accuracy) ko‘rsatkichlari hisoblandi. Statistik ahamiyat P<0,05 darajasida baholandi. ROC (Receiver Operating Characteristic) egri chizig‘i yordamida usullarning diagnostik samaradorligi solishtirildi.

NATIJALAR

Klinik tekshiruvlar natijasida 52 bemorda (66,7%) ALT metastatik zararlanishi shubhasi aniqlangan bo‘lsa, gistopatologik tekshiruvda faqat 39 bemorda (50%) metastaz tasdiqlandi. Klinik usullarning diagnostik ko‘rsatkichlari quyidagicha bo‘ldi:

Sezuvchanlik: 86% (95% CI: 78–92);

O‘ziga xoslik: 68% (95% CI: 58–76);

Ijobiy bashoratli qiymat (PPV): 75% (95% CI: 66–82);

Salbiy bashoratli qiymat (NPV): 81% (95% CI: 72–88);

Umumiy aniqlik: 72% (95% CI: 65–79).

UTT va MRT o‘rtasidagi solishtirma tahlilda UTT sezuvchanligi 82% (95% CI: 74–89), MRT sezuvchanligi esa 88% (95% CI: 80–94) ni tashkil etdi. Biroq, MRT yuqori o‘ziga xoslik (74% ga qarshi 66%) va PPV (79% ga qarshi 71%) ko‘rsatdi. Patologik tasdiqlov (gistopatologik tekshiruv) 100% aniqlik bilan ALT metastazlarini aniqladi. Soxta ijobiy natijalar 13 bemorda (16,7%) qayd etildi, ularning asosiy sabablari reaktiv limfadenopatiya (n=8), yallig‘lanish jarayonlari (n=3) va texnik xatolar (n=2) edi. Soxta ijobiy natijalar tufayli 7 bemorda ortiqcha aksilyar limfadenektomiya amalga oshirildi, bu esa limfedema va yelkama sohasidagi harakat cheklanishi kabi asoratlarga olib keldi.

XULOSA

Aksilyar limfa tugunlarining metastatik zararlanishini aniqlashda klinik diagnostika usullari (palpatsiya, UTT, MRT) dastlabki skrining va stadiyalashda muhim o‘rin tutadi, biroq ularning o‘ziga xosligi va aniqligi cheklanganligi sababli soxta ijobiy natijalarga olib kelishi mumkin. Gistopatologik tekshiruv ALT holatini tasdiqlashda “oltin standart” sifatida qolmoqda va 100% aniqlikni ta’minlaydi. Nozik ignali aspiratsion biopsiya kabi minimal invaziv usullarni kengroq joriy etish soxta ijobiy natijalarni kamaytirish, ortiqcha jarrohlik aralashuvlarning oldini olish va bemorlarning hayot sifatini oshirish imkonini beradi. Ushbu tadqiqot natijalari SBS bilan kasallangan bemorlarda individual davolash strategiyalarini ishlab chiqishda

klinik va patologik usullarni kompleks qo‘llash zarurligini tasdiqlaydi. Kelgusida sentinel limfa tuguni biopsiyasi va zamonaviy tasvirlash texnologiyalarini integratsiyalash orqali diagnostik aniqlikni yanada oshirish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sung H, Ferlay J, Siegel RL, Laversanne M, Soerjomataram I, Jemal A, Bray F. Global Cancer Statistics 2020: GLOBOCAN Estimates of Incidence and Mortality Worldwide for 36 Cancers in 185 Countries. CA Cancer J Clin. 2021 May;71(3):209-249. doi: 10.3322/caac.21660. Epub 2021 Feb 4. PMID: 33538338.
2. Giuliano AE, Edge SB, Hortobagyi GN. Eighth Edition of the AJCC Cancer Staging Manual: Breast Cancer. Ann Surg Oncol. 2018 Jul;25(7):1783-1785. doi: 10.1245/s10434-018-6486-6. Epub 2018 Apr 18. PMID: 29671136.
3. Houssami N, Ciatto S, Turner RM, Cody HS 3rd, Macaskill P. Preoperative ultrasound-guided needle biopsy of axillary nodes in invasive breast cancer: meta-analysis of its accuracy and utility in staging the axilla. Ann Surg. 2011 Aug;254(2):243-51. doi: 10.1097/SLA.0b013e31821f1564. PMID: 21597359.
4. Rao R, Euhus D, Mayo HG, Balch C. Axillary node interventions in breast cancer: a systematic review. JAMA. 2013 Oct 2;310(13):1385-94. doi: 10.1001/jama.2013.277804. PMID: 24084924.
5. Veronesi, Umberto & Paganelli, Giovanni & Viale, Giuseppe & Luini, Alberto & Zurrida, Stefano & Galimberti, Viviana & Intra, Mattia & Veronesi, Paolo & Robertson, Chris & Maisonneuve, Patrick & Renne, Giuseppe & Cicco, Concetta & Lucia, Francesca & Gennari, Roberto. (2003). A Randomized Comparison of Sentinel-Node Biopsy with Routine Axillary Dissection in Breast Cancer. The New England journal of medicine. 349. 546-53. 10.1056/NEJMoa012782.
6. Krag DN, Anderson SJ, Julian TB, Brown AM, Harlow SP, Costantino JP, Ashikaga T, Weaver DL, Mamounas EP, Jalovec LM, Frazier TG, Noyes RD, Robidoux A, Scarth HM, Wolmark N. Sentinel-lymph-node resection compared with conventional axillary-lymph-node dissection in clinically node-negative patients with breast cancer: overall survival findings from the NSABP B-32 randomised phase 3 trial. Lancet Oncol. 2010 Oct;11(10):927-33. doi: 10.1016/S1470-2045(10)70207-2. PMID: 20863759; PMCID: PMC3041644.

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARINING “TOLIBON 2.0” HUKUMATIGA NISBATAN TASHQI SIYOSIY YONDASHUVLARI

Suhrob Bo‘ronov
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Markaziy Osiyo davlatlarining Afg‘onistonda qayta o‘rnatilgan “Tolibon” hukumatiga nisbatan tashqi siyosiy qarashlari tadqiq etilgan. Unda Markaziy Osiyo davlatlarining tashqi siyosiy yondashuvlari 3 guruhga taqsimlab tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar. “Tolibon 2.0”, yumshoq kuch diplomatiyasi, TAPH, TAP, Katta va Kichik Pomir, CASA-1000, ShHT, KXShT.

Аннотация. В статье рассматриваются внешнеполитические взгляды государств Центральной Азии на восстановленное правительство Талибана в Афганистане. Анализируются внешнеполитические подходы государств Центральной Азии, которые подразделяются на три группы.

Ключевые слова. «Талибан 2.0», ТАПИ, ТАП, дипломатия мягкой силы, Большой и Малый Памир, ШОС, ОДКБ.

Abstract. This article examines the foreign policy views of Central Asian states towards the re-established Taliban government in Afghanistan. It analyzes the foreign policy approaches of Central Asian states by dividing them into three groups.

Keywords. “Taliban 2.0”, Soft Power Diplomacy, TAPI, TAP, Big and Small Pamirs, CASA-1000, SCO, CSTO.

Kirish. Bugungi kunda global xavfsizlikka nisbatan kuchli ishonchsizlik inqirozi hukm surmoqda. Buning asosiy sabablari yirik davlatlar tomonidan yangi dunyo tartibotini qaytadan belgilash, xalqaro huquq me’yorlariga amal qilmaslik va urush yoki qurolli hujum qilishni so‘nggi va muammoni hal etuvchi chora vositasi sifatida qabul qilinayotgani bilan chambarchas bog‘liq. Xususan, AQSh harbiy kuchlarining Afg‘oniston hududidan rasman chiqib ketishi, Rossiyaning Ukraina hududiga bostirib kirishi hamda Yaqin Sharqning G‘azo sektorida Isroil tomonidan amalga oshirilgan

xunrezliklar – bularning barchasi xavfsizlikka nisbatan yondashuvlarni qaytadan ko‘rib chiqish zaruratini taqozo etmoqda. Shunday murakkab geosiyosiy transformatsiya sharoitida Markaziy Osiyo mintaqasi xavfsizlikni ta’minlashning yangicha yondashuvlariga e’tibor qaratishi zarur bo‘lmoqda. Ayniqsa, Markaziy Osiyo mintaqaviy xavfsizlik tizimi qo‘shni Afg‘onistonda “Tolibon” hokimiyatining qaytadan o‘rnatilish hodisasi natijasida yangi davrni boshlab berdi.

Asosiy qism. 2021-yil 15-avgustdan e’tiboran Ashraf G‘ani rahbarligidagi Kobul hukumatining qulashi va nazoratning “Tolibon” harakati qo‘liga o‘tishi, shuningdek, avgust oyi oxirlarida AQSh harbiy kuchlarining Afg‘oniston hududini rasman tark etishi natijasida Markaziy Osiyo davlatlari Afg‘onistondagi vaziyatga nisbatan o‘z yondashuvlarini qaytadan ko‘rib chiqishiga to‘g‘ri keldi. Bu borada Markaziy Osiyo davlatlari oldida o‘ziga xos dilemma vujudga kelib, “Tolibon 2.0” hukumatining o‘rnatilishi, bir tomondan, imkoniyatlar manbayi sifatida, boshqa tomondan, milliy xavfsizlikka tahdid sifatida qaray boshlandi. Ana shu nuqtayi nazardan, Markaziy Osiyo davlatlarining “Tolibon 2.0”ga nisbatan yondashuvlari va aloqalarini turli darajasidan kelib chiqib 3 ta qismga ajratish mumkin. Bular “Tolibon 2.0” hukumati bilan izchil, faol va yuqori darajada muloqot o‘rnatgan davlatlar (O‘zbekiston va Turkmaniston), o‘rta darajadagi muloqotni yo‘lga qo‘ygan davlatlar (Qozog‘iston va Qirg‘iziston) hamda “Tolibon” bilan deyarli muloqotga kirishmagan va Afg‘onistondagi joriy holatni xavfsizlikka tahdid sifatida baholayotgan Tojikiston tomoni.

O‘zbekiston va Turkmaniston. Markaziy Osiyoning ushbu ikki davlatlari “Tolibon 2.0” bilan yuqori darajada faol aloqalarni yo‘lga qo‘ygan. O‘zbekiston va Turkmaniston nafaqat Afg‘onistonga bevosita chegaradosh qo‘shni davlatlar sifatida, balki Markaziy va Janubiy Osiyo mintaqalarini bog‘lashga oid tashabbuslari bilan alohida ajralib turuvchi yaqin hamkorlar sifatida ham “Tolibon 2.0” hokimiyati bilan yaqin hamkorlik qilib kelmoqda. Tahlilchi Sa’diy Yusufiy Turkmaniston siyosatini “neytral va “Tolibon”ga nisbatan ijobiy”, O‘zbekistonning tashqi siyosiy yondashuviga esa “pragmatizmga asoslangan” deb baho beradi[1].

O‘zbekiston “Tolibon 2.0” hukumati bilan muntazam siyosiy aloqalarni amalga oshirayotgan Markaziy Osiyo davlatlari orasidagi eng faol davlatlardan biri hisoblanadi. Garchi O‘zbekiston “Tolibon 2.0” hukumatini hozirgi vaqtgacha rasman tan olmagan bo‘lsa-da, yuqori darajada diplomatik aloqalarni yo‘lga qo‘ygan. Chunonchi, bugungi kunda “Tolibon 2.0” hukumati tomonidan tayinlangan vakil

Afg‘onistonning Toshkentdagi diplomatik vakolatxonasiga rahbarlik qilmoqda. Ikki tomonlama siyosiy aloqalarning yuqori bosqichi hukumat rahbarlari darajasiga qadar davom etib kelmoqda. Xususan, 2024-yil avgust oyida O‘zbekiston Bosh vaziri Abdulla Aripov boshchiligidagi delegatsiya Kobulga tashrif buyurdi. Tashrif doirasida Kobul shahrida Afg‘oniston Bosh vaziri vazifasini bajaruvchi Abdul G‘ani Barodar, Bosh vazirning ma’muriy masalalar bo‘yicha o‘rinbosari Abdul Salom Xanafiy, Bosh vazirning siyosiy masalalar bo‘yicha o‘rinbosari Abdul Kabir va Tashqi ishlar vaziri Amir Xon Mutakiy bilan ikki tomonlama uchrashuvlar o‘tkazildi. Unda davlatlarimiz o‘rtasidagi aloqalar do‘stlik, hamkorlik va yaxshi qo‘shnichilik tamoyillariga asoslangani, O‘zbekiston Afg‘onistonga Markaziy Osiyoning uzviy va ajralmas qismi sifatida qarashi qayd etildi. Shu ma’noda, O‘zbekiston birinchilardan bo‘lib Afg‘onistonning Muvaqqat hukumati bilan konstruktiv va o‘zaro maqbul muloqotni yo‘lga qo‘ygan. Uchrashuvlarda ana shu tamoyillar asosida Afg‘oniston bilan savdo aloqalarini rivojlantirish, energetika sohasidagi samarali hamkorlik aloqalarini yangi bosqichga olib chiqish, mis, temir, neft-gaz konlarini birgalikda o‘zlashtirish loyihalarini amalga oshirish, shuningdek, transport-logistika, qishloq va suv xo‘jaligi, ta’lim, hududlararo munosabatlarni yanada chuqurlashtirish yuzasidan atroflicha fikr almashildi[2]. Bu tashrif orqali O‘zbekiston delegatsiyasi shu vaqtgacha “Tolibon” boshqaruvidagi Afg‘onistonga Bosh vazir maqomida tashrif buyurgan birinchi rasmiy davlatga aylandi.

Realizm va pragmatizm. Shavkat Mirziyovning O‘zbekiston Prezidenti sifatida saylanishi natijasida O‘zbekiston tashqi siyosatida katta o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. Avvalo, Markaziy Osiyo mintaqasining qo‘shni mamlakatlari bilan olib borilgan ochiq va pragmatik tashqi siyosat tamoyillari Afg‘onistonga oid siyosatda ham o‘z aksini topdi. Jumladan, Afg‘onistonga milliy va mintaqaviy xavfsizlikka tahdid sifatida emas, balki strategik imkoniyatlar manbayi sifatida qarash yondashuvi ishlab chiqildi. Shavkat Mirziyoyevning quyidagi fikrlari bunday qarashni o‘zida mujassam etadi: “Biz endi Afg‘onistonga uning hududidan tinchlik va barqarorlikka tahdid solmaydigan davlat sifatida qaray boshlashimiz kerak. Afg‘oniston – bizning do‘stona hamkorimiz va qo‘shnimizdir[3]”.

Markaziy va Janubiy Osiyo bog‘liqligi konsepsiyasi. Afg‘oniston Markaziy va Janubiy Osiyo mintaqalarini bir-biridan ajratuvchi tahdidlar makoni emas, balki ularni bog‘lab turuvchi imkoniyatlar ko‘prigiga aylanishi lozim. Ma’lumotlarga ko‘ra, Boburiylar davrida Afg‘oniston hududidan 12 ta savdo karvonlarining yo‘laklari o‘tgan

ekan. Afsuski, ushbu zamindagi uzoq yillik urush ikki mintaqani ma’lum vaqtlar mobaynida bir-biridan ajratib yubordi. Garchi Markaziy va Janubiy Osiyo mintaqalarining tarixiy bog‘liqligini tiklash yondashuvi avvaldan mavjud bo‘lsa ham uni bugungi zamon voqeliklaridan kelib chiqib amaliyotga tadbiq etish zarurati paydo bo‘ldi. Shu maqsadda O‘zbekiston tashabbusi bilan 2021-yilda “Markaziy va Janubiy Osiyo: mintaqaviy o‘zaro bog‘liqlik. Tahdidlar va imkoniyatlar” mavzusida Toshkent xalqaro konferensiyasi bo‘lib o‘tdi. O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ushbu konseptual yondashuvning ahamiyati va zarurati haqida shunday ta’kidlaydi: “Bugungi kunda dunyo turli tahdidlar, shu bilan birga, yangi imkoniyatlarni o‘zida mujassam etgan global geosiyosiy o‘zgarishlar davriga qadam qo‘ydi. Shunday murakkab sharoitda qariyb ikki milliard aholi yashaydigan Markaziy va Janubiy Osiyo o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni qayta tiklash muhim hayotiy zarurat va tabiiy jarayonga aylanmoqda. Ikki mintaqa tez rivojlanayotgan makon hisoblanib, O‘zbekiston tashabbusi mintaqalararo aloqadorlikni kengaytirish va rivojlantirish bo‘yicha strategik loyihadir. Biz Markaziy va Janubiy Osiyoning mintaqaviy o‘zaro bog‘liqligining tarixiy, ilmiy, adabiy, diniy, sivilizatsiyaviy mezonlari bo‘yicha o‘ziga xos mutlaqo yangi konsepsiyani taklif etdik. Konsepsiya mintaqalar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarning yangi geosiyosiy, geoiqtisodiy va geosivilizatsiyaviy asoslari va yondashuvlarini o‘zida mujassam etadi”[4].

Yumshoq kuch diplomatiyasi (Soft Power diplomacy). Nazarimizda, Toshkentning “Tolibon”ga nisbatan tashqi siyosiy yondashuvlari mazmun-mohiyatida yumshoq kuch diplomatiyasi asosiy o‘rinlardan birini egallaydi. Mazkur yumshoq kuch diplomatiyasining 2 ta muhim yo‘nalishini misol sifatida keltirish mumkin.

1. Madaniy-gumanitar yo‘nalish. Birinchi navbatda, “O‘zbekiston-Afg‘oniston” do‘stlik jamiyatining tashkil etilishi mazkur vositaning yorqin misolidir. Do‘stlik jamiyati raisi, professor A.Mannonov ta’kidlaganidek, “O‘zbekiston-Afg‘oniston” do‘stlik jamiyatining ochilishi tarixiy voqea bo‘lib, shu vaqtga qadar ikki davlatlar tarixida Afg‘oniston bilan do‘stlik aloqalarni o‘rnatishga yordamlashadigan jamiyat mavjud bo‘lmagan edi[5]. Shuningdek, 2018-yildan buyon Termizda faoliyat ko‘rsatib kelayotgan Afg‘oniston fuqarolarini o‘qitish markazi malakali kadrlar tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-noyabrdagi qaroriga ko‘ra, Afg‘oniston fuqarolarini O‘zbekiston oliy o‘quv yurtlarida grant asosida magistratura va doktoranturada (PhD) o‘qitish uchun kvotalar ajratish, Afg‘oniston fuqarolarini o‘qitish markazida tadbirkorlik asoslari yo‘nalishini tashkil etish, shu bilan

birga, ikki mamlakat ilm-fan va madaniyat arboblarining yubileylarini nishonlash singari chora-tadbirlarni amalga oshirish mo‘ljallangan[6]. O‘z navbatida, O‘zbekiston “Tolibon 2.0” hukumati bilan yangi yo‘nalishda, ya’ni ilgari kuzatilmagan diniy sohada hamkorlikni yo‘lga qo‘ygani e’tiborga molik. Jumladan, O‘zbekiston Mozori Sharifda qiymati 6 mln dollarga baholanadigan “Imom Buxoriy” madrasasini bunyod etishi rejalashtirilgan. Bizningcha, mazkur madrasa quyidagi jihatlari bilan ahamiyatli:

Birinchidan, madrasaning “Imom Buxoriy” nomiga atab qo‘yilishi bejizga emas va o‘ziga xos ramziy ma’noga ega. Afg‘onistonda to‘g‘ri yo‘ldan adashganlar hali ham ko‘p ekanligi hisobga olinsa, dinimizning sof va ezgu mohiyatini to‘g‘ri tushuntirish va targ‘ib etishda bu madrasa o‘ziga xos mayoq vazifani bajarishi mumkin. Shu o‘rinda, O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning quyidagi fikrlarini eslatib o‘tish o‘rinlidir: “O‘zbekiston terrorizm, ekstremizm va radikalizm mafkurasiga qarshi kurash borasida hamisha prinsipial pozitsiyaga ega bo‘lib kelgan. Bunday xavf-xatarlarga qarshi faqat kuch ishlatish usullari bilan emas, balki birinchi navbatda, ayniqsa yoshlar o‘rtasida, zo‘ravonlikni keltirib chiqaradigan jaholatga qarshi ma’rifat bilan kurashish lozim. Biz barcha xorijlik hamkorlarimizga islom dinining insonparvarlik mohiyatini aholi va ayniqsa, yoshlarga tushuntirish yo‘lida yaqin hamkorlikda ish olib borishni taklif etamiz. O‘ylaymanki, bu borada O‘zbekistonda tashkil etilgan Imom Buxoriy nomidagi xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, Islom sivilizatsiyasi markazi va O‘zbekiston Islom akademiyasining imkoniyatlaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi”[7].

Ikkinchidan, e’tibor qaratganda, bu madrasa Afg‘onistonning Mozori Sharif shahrida qurilmoqda. U yerda millionlab o‘zbeklar istiqomat qiladi. Ma’lumotlarga ko‘ra, madrasadagi o‘quv jarayonlari o‘zbek mutaxassislari tomonidan olib boriladi va ta’lim-u tahsil aynan o‘zbek tilida o‘qitiladi. Bu ularning nafaqat ijtimoiy-psixologik, dunyoviy, balki diniy-siyosiy dunyoqarashini yuksaltirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu ma’noda, bu madrasaga ajratilgan mablag‘larni Afg‘onistondagi o‘zbek vatandoshlariga kiritilayotgan sarmoya sifatida ham baholash lozim[8].

Uchinchidan, “Tolibon” bilan diniy sohadagi hamkorlik yoki yaqinlik ularning diniy maslaklari, mafkuraviy ta’limoti va bo‘lg‘usi rejalari haqida kerakli ma’lumotlarni aniqlashga va shu asosida strategiya ishlab chiqishga yaqindan yordam berishi mumkin.

2. Savdo-iqtisodiy yo‘nalish O‘zbekistonning Afg‘oniston bo‘yicha yumshoq kuch diplomatiyasining har tomonlama manfaatli vositalari hisoblanadi. Ikki davlat

o‘rtasidagi savdo aylanmasining so‘nggi yillarda o‘sish dinamikasi yuqori ekanligi fikrimizni tasdiqlaydi. Jumladan, O‘zbekiston Statistika agentligining hisob-kitoblariga ko‘ra, o‘zaro savdo aylanmasi 2022-yilda 688,8 mln dollar, 2023-yilda 784,1 mln dollar va 2024-yil yanvar-noyabr oylari bo‘yicha 999,9 mln dollarni tashkil etgan[9]. 2025-yil yanvar oyining o‘zida O‘zbekiston va Afg‘oniston o‘rtasidagi savdo aylanmasi 153,7 million dollarni tashkil etdi va bu 2024-yilning xuddi shu davridagi (46,3 million dollar) ko‘rsatkichdan 231 foizga ko‘pdir[10]. Yaqin istiqbolda ikki davlat savdo aylanmasini 3 milliard dollarga yetkazish rejalashtirilgan. Shu boisdan O‘zbekiston bugungi kunda Afg‘onistonga sarmoya kirituvchi muhim davlatlardan biriga aylanmoqda. Jumladan, O‘zbekiston va Afg‘oniston o‘rtasida imzolangan qiymati 1 mlrd dollarlik shartnomaga ko‘ra, O‘zbekiston 10 yil davomida Jauzjon va Faryob viloyatlaridagi To‘ti Maydon gaz konini qayta ishlashda ishtirok etadi. Bu singari savdo-iqtisodiy vositalarni amalga oshirishda Surxondaryo viloyatida tashkil etilgan Termiz xalqaro savdo markazi juda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu savdo markazi Afg‘oniston bilan hamkorlik qiluvchi turli tadbirkorlarga, ayniqsa, afg‘on tadbirkorlariga xizmat qiluvchi Markaziy Osiyodagi birinchi savdo zonasi hisoblanadi. Savdo markazida doimiy faoliyat yuritadigan ko‘rgazma-yarmarkalar, O‘zbekiston-Afg‘oniston biznes maktabi, Afg‘oniston fuqarolari bo‘lgan bemorlarga davolanish va tibbiy yordam olish uchun tibbiyot klinikasi, mehmonxona, qimmatbaho metallardan zargarlik buyumlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan korxonalar, multivalyuta tizimi va umuman, tadbirkorlar emin-erkin savdo qilishga imkon beruvchi boshqa shart-sharoitlar yaratilgan.

Umuman, O‘zbekiston tashqi siyosatining “Tolibon 2.0” hukumatiga nisbatan yondashuvi Afg‘oniston o‘lkasini tahdidlar tug‘diruvchi makon sifatida emas, balki foydalanilmagan imkoniyatlar omili sifatida qarashga asoslangan.

Turkmaniston ham “Tolibon 2.0” hukumati bilan faol hamkorlik qilib kelayotgan Markaziy Osiyo davlatlari qatoridan o‘rin olgan. Avvalgi boblarda Ashxobodning “Tolibon” harakatining Afg‘onistonda hokimiyatga kelishi bilan bog‘liq geoiqtisodiy manfaatlari haqida batafsil to‘xtalgan edik. Aynan mana shu manfaatlarni amalga oshirish “Tolibon 2.0” hukumati davriga kelib, yanada kuchayganini ta’kidlash lozim. Ayniqsa, TAPH (Turkmaniston-Afg‘oniston-Pokiston-Hindiston) gaz quvuri loyihasini ishga tushirish Turkmanistonning Afg‘oniston bilan bog‘liq strategik manfaatlarida ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ma’lumki, turkman gaz resurslarini Afg‘oniston orqali Pokistonga o‘tkazishga qaratilgan loyiha yangilik emas. XX asrning

90-yillari boshlari va o‘rtalaridan e’tiboran, transafg‘on gaz loyihasini ishga tushirish Afg‘onistonda “Tolibon” harakati paydo bo‘lishining asosiy sabablaridan biriga aylangan edi. 2021-yildan keyin esa bunday imkoniyat qaytadan shakllana boshladi. 2014-yilda TAPH gaz quvurini qurishning qiymati 10 mlrd dollarga baholangan. 2018-yildan qurilish ishlari boshlangan bo‘lsa-da, Afg‘onistondagi xavfsizlik holati va geosiyosiy raqobat sababli loyiha to‘xtab qolgan edi. O‘zbekistonlik olima S.Adilxodjayeva o‘sha yillarda Afg‘oniston shimoliy viloyatlaridagi xavfsizlik va geosiyosiy holatni quyidagicha izohlaydi: “Toliblarni Saudiya Arabistonining bir qator kuchlari moliyalashtirmoqda. “Islom davlati” guruhi esa Turkmanistondan Janubiy va Janubi-Sharqiy Osiyoga gaz quvuri o‘tkazilishiga butunlay qarshi bo‘lgan Qatar gaz biznes vakillari tomonidan moliyalashtirilmoqda, chunki aynan ular Pokiston, Hindiston va Xitoyga gaz eksport qilishda asosiy ta’minotchilardir. Bu vakillar “TAPI” gaz quvuri qurilish loyihasidan manfaatdor emas, boisi bu loyiha ularning yuqorida keltirilgan davlatlarga gaz eksport qilish monopoliyasidagi yetakchiligiga barham beradi”[11]. Biroq, bugungi kunga kelib vaziyat biroz o‘zgargan. Hozirda Ashxobod va “Tolibon 2.0” hukumatlari ushbu loyihani tezda ishga tushirish uchun astoydil harakat qilishmoqda. Chunonchi, 2024-yil 11-sentyabr kuni Afg‘oniston va Pokiston chegarasida TAPH gaz quvuri loyihasining ochilish marosimi bo‘lib o‘tdi. Marosimda Turkmaniston Prezidenti Serdar Berdimuhamedov, Turkmaniston Milliy Kengashi Xalq Maslahati Raisi Gurbanguli Berdimuhamedov va Afg‘oniston Muvaqqat hukumati raisi (Bosh vazir) Mulla Hasan Oxundning bevosita ishtirok etishi, birinchidan, har ikki tomon uchun ushbu gaz quvuri loyihasining strategik ahamiyatini ko‘rsatib bersa, ikkinchidan, Ashxobodning “Tolibon 2.0” hokimiyatiga nisbatan tutgan pozitsiyasini ham yaqqol ifoda etishga misol bo‘ladi. O‘sha kunning o‘zida ikki tomon chegarasida 177 km.lik “Serxetobod-Turg‘undi” temir yo‘l magistralining ochilish marosimi bo‘lib o‘tdi[12]. Marosimda so‘z olgan Mulla Hasan Oxund “biz bu kunni yillar davomida kutgan edik”, degan bo‘lsa, Serdar Berdimuhamamedov “ushbu loyihalar nafaqat Turkmaniston va Afg‘oniston xalqlari, balki mintaqa davlatlari uchun ham foydali” ekanligini ma’lum qildi[13]. Shuningdek, Turkmaniston TAP (Turkmaniston-Afg‘oniston-Pokiston) elektr energiyasi loyihasini ham amalga oshirish tashabbusini ilgari surgan. Ammo, o‘tkazilgan tahlillar Afg‘oniston va Pokiston o‘rtasidagi chegara xavfsizligining doimiy barqaror emasligi, Hindistonning ushbu loyihaga jiddiy qiziqish bildirmasligi, lohiyani moliyalashtirish, xavfsizlik va geosiyosiy omillar TAPH loyihasining kelajagi noaniq ekanligidan dalolat bermoqda.

Ta’kidlash joizki, Markaziy Osiyo davlatlar orasida Turkmanistonning avvaldan “Tolibon” bilan juda yaqin aloqalarga ega bo‘lgani nafaqat bu singari loyihalarni ikkilanmasdan ilgari surishiga, balki pirovardida “toliblar”dan xavfsizlik masalasida kafolat olishga ham imkoniyat tug‘dirmoqda. Shu nuqtayi nazardan, Ashxobodning “Tolibon 2.0” bilan bog‘liq manfaatlarini transport-energetika lohiyalarini amalga oshirish orqali bir vaqtning o‘zida milliy xavfsizlik kafolatini ham olishga qaratilgan o‘ziga xos tashqi siyosiy yondashuv sifatida baholash mumkin.

Umuman, O‘zbekiston va Turkmaniston hozirgi kunda Markaziy va Janubiy Osiyoni turli transport-logistika, energetika va boshqa loyihalar vositasida bog‘lashga qaratilgan manfaatlari sababli “Tolibon 2.0” hukumati bilan faol hamkorlik qilib kelmoqda.

Qozog‘iston va Qirg‘iziston. Markaziy Osiyoning mazkur ikki davlatlari Afg‘oniston bilan bevosita chegaradosh emas. Amaldagi “Tolibon 2.0” hukumati bilan mintaqaviy aloqalarning faollashish tendensiyasini Qozog‘iston ham, Qirg‘iziston ham diqqat bilan kuzatib bormoqda. Shu sababdan ularning “Tolibon 2.0” hukumatiga nisbatan yondashuvlari asosan ikki tomonlama savdo-iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish va mintaqaviy loyihalarni amalga oshirishni nazarda tutadi. Boshqacha aytganda, ushbu ikki davlatning Afg‘oniston bo‘yicha bugungi tashqi siyosati kun tartibida xavfsizlik omili avvalgidek birinchi darajali masala sifatida deyarli muhokama qilinmaydi. Qozog‘istonning 2024-yil iyunda[14], Qirg‘izistonning esa 2024-yil sentyabrda[15] “Tolibon” harakatini terroristik tashkilot ro‘yxatidan chiqarish to‘g‘risidagi qarori buning yorqin timsoli hisoblanadi.

Mutaxassislarning fikricha, “Tolibon 2.0” hokimiyatining dastlabki yillarida Qozog‘iston Afg‘onistondagi vaziyatni vazminlik bilan kuzatdi. Shunday paytda mintaqa davlatlari orasidan O‘zbekiston va Turkmaniston Afg‘onistonni Markaziy Osiyoning mintaqaviy iqtisodiy jarayonlariga jalb qilish g‘oyasini qo‘llab-quvvatlab turganda Qozog‘iston bunga juda shoshilmadi. Chunki, yuqorida tilga olingan ikki chegaradosh davlatdan farqli o‘laroq, Qozog‘iston iqtisodiy jihatdan janubiy yo‘lga u qadar bog‘liq emas. Toshkent va Ashxobod uchun Janubiy Osiyodagi dengiz portlari va bozorlariga chiqish o‘ta muhim, Ostona uchun esa an’anaviy asosiy tranzit yo‘li Yevropa – Xitoy hisoblanadi[16]. Ammo, Rossiyaning Ukraina bilan urush olib borishi va G‘arb davlatlari tomonidan Rossiya iqtisodiyotiga qarshi sanksiyalar joriy qilinishi Qozog‘istonni muqobil savdo-transport yo‘llarini izlashga majbur etdi. Qolaversa, Afg‘onistonning tranzit salohiyatini ishga tushishi Qozog‘iston iqtisodiyoti uchun

qo‘shimcha keng imkoniyatlarni taqdim etadi. Shu sababdan, Ostonaning “Tolibon” rahbarligidagi Afg‘onistondan kutilgan manfaatlari Janubiy Osiyo bozorlariga chiqishda uning tranzit sifatidagi maqomidan foydalanish maqsadlari orqali yanada kuchaya boshladi. Tadqiqotchi I.G‘afforovning yozishicha, Qozog‘istonning Afg‘oniston bo‘yicha siyosati 2 ta omilga asoslanadi:

1. Bozor nuqtasi. Qozog‘iston hozirda Markaziy Osiyo mintaqasi va Afg‘onistonning oziq-ovqat bankiga aylangan. Rossiyaning Ukrainadagi urush bilan ovora bo‘lishi Qozog‘istonni mintaqa va Afg‘onistondagi iqtisodiy ishtirokini tezlik bilan mustahkamlashga undadi. Misol uchun, Qozog‘iston 2023-yilda Afg‘onistonga taxminan 0,5 mln tonna bug‘doy eksport qildi. Xuddi shu yilda ikki davlat o‘rtasidagi tovar aylanmasi 1 mlrd dollarga yetdi. Tomonlar yaqin istiqbolda bu raqamni 3 mlrd dollarga yetkazishni rejalashtirilgan.

2. Tranzit koridori. Ukraina inqirozi kuchayib borishi fonida Ostona Rossiyaga bo‘lgan savdo-iqtisodiy qaramligidan uzoqlashishga harakat qilmoqda. Binobarin, Qozog‘iston Afg‘onistonga Janubiy Osiyo dengiz portlariga chiqish uchun yangi logistika yo‘li sifatida qaraydi. Ostona Afg‘oniston bilan O‘zbekistondan ko‘ra Turkmaniston orqali hamkorlik qilishga ko‘proq moyil bo‘lganligi sababli Transafg‘on yo‘lagi loyihasini moliyalashtirishda ma’lum bir beqarorlik vujudga kelishi mumkin. Shunday qilib, Ostona Rossiya va Markaziy Osiyo davlatlariga bog‘liqligini minimallashtirgan holda imkoni boricha ko‘proq savdo va logistika yo‘nalishlariga ega bo‘lishni maqsad qilgan[17].

Qirg‘iziston Afg‘oniston bilan bevosita chegaradosh emas va Afg‘oniston bilan bog‘liq juda yirik mintaqaviy loyihalar tashabbusini ilgari surmaydi. Ammo, Qirg‘izistonning hozirgi tashqi siyosiy yondashuvlari Afg‘onistonda rahbarlik qilayotgan “toliblar” hokimiyati bilan faol muloqotni saqlab qolishga asoslanadi. Bu asosan xavfsizlik masalalari bilan chambarchas bog‘liq. Bishkek tomonidan “Tolibon” harakatini qora ro‘yxatdan chiqarish to‘g‘risida qaror qabul qilingani, bizningcha, quyidagi omillar bilan izohlanadi:

1. Bugungi kunda Qirg‘iziston o‘z tashqi siyosatida qo‘shni davlatlar bilan munosabatlarini konstruktiv muloqot va o‘zaro ishonch ruhida amalga oshirmoqda. Xususan, O‘zbekiston, Qirg‘iziston va Tojikiston o‘rtasidagi ikki tomonlama chegara muammolarining birgalikda hal etilgani buning yaqqol tasdig‘i hisoblanadi. Bishkek Afg‘onistonni ham jo‘g‘rofiy jihatdan o‘ziga yaqin hudud deb hisoblashi sababli, qo‘shni davlatlar bilan ijobiy munosabatlarni mustahkamlashga intilib keladi;

2. Afg‘onistonning Katta va Kichik Pomir hududlarida etnik qirg‘izlar jamoasi istiqomat qilib keladi. Afg‘onistonlik qirg‘izlarning eng jiddiy muammosi ularning Afg‘oniston fuqaroligiga tegishli shaxsni tasdiqlovchi hujjatlarining yo‘qligidadir. Ma’lumotlarga ko‘ra, 2000 nafar afg‘on qirg‘izlaridan faqat 14 nafari milliy passportga ega. Tabiiyki, bu ularning huquqlarini cheklaydi. Xususan, bu ularning chet elga chiqish u yoqda tursin, Afg‘oniston hududida erkin harakatlanishiga to‘sqinlik qiladi. Bular tarkibiga savodxonlik va ta’lim bilan bog‘liq muammo ham qo‘shilmoqda. Bundan tashqari, tog‘li hududlarda tibbiy yordam ko‘rsatilmagani uchun ham o‘lim darajasi yuqori. Afg‘onistonlik qirg‘izlarning o‘limi haqidagi taxminiy ma’lumotlarning tahlili ayanchli raqamlarni ko‘rsatadi: har 10 ta yangi tug‘ilgan chaqaloqdan 5-6 tasi tug‘ruq paytida va go‘daklik davrida vafot etadi. Shuningdek, qirg‘izlar jamiyati har yili 6-7 foizga qisqarayotgani taxmin qilinmoqda. Aholining o‘sishi esa nolga teng. Agar bu tendensiya 10-15 yil davom etsa, Afg‘onistonning Pomir hududidan afg‘on qirg‘iz qabilalarining asta-sekin yo‘q bo‘lib ketish xavfi paydo bo‘ladi[18]. Tabiiyki, bu holat Qirg‘iziston uchun juda muhim ahamiyatga ega. Shu maqsadda Qirg‘iziston Prezidenti Sadir Japarov O‘sh viloyatining Cho‘n-Olay tumanida Pomir qirg‘izlari uchun 300-400 ta uylar qurilishini ma’lum qilgan. Unga ko‘ra, Pmir hududlaridan bir necha qirg‘iz oilalari o‘z vatanlariga qaytarilib, uy-joy va fuqarolik huquqi bilan ta’minlanadi[19]. O‘z navbatida, gumanitar inqirozdan aziyat chekayotgan afg‘on xalqiga Bishkek tomonidan ko‘mak ko‘rsatib turilishi ham yuqoridagi vaziyat bilan izohlanadi.

3. Qirg‘iziston Afg‘oniston bilan savdo-sotiq ishlarini rivojlantirish va ushbu o‘lka orqali mintaqalararo transport-tranzit yo‘laklari ochilishidan manfaatdor. Agarda Afg‘oniston orqali savdo-sotiq va transport yo‘nalishlari ochilsa, bu Qirg‘iziston iqtisodiyoti uchun keng imkoniyatlar eshigini ochib beradi. Bu yerda gap birinchi navbatda CASA-1000 elektr energiyasi haqida ketmoqda. Ushbu loyiha Markaziy Osiyodan Afg‘oniston orqali Janubiy Osiyo mintaqasiga 1000 MVt elektr uzatishga qaratilgan loyiha bo‘lib, uning boshlanish nuqtasi aynan Qirg‘izistondan boshlanadi. 2024-yilning boshlarida Qirg‘iziston Iqtisodiyot va savdo vaziri Doniyor Amangeldiyev boshchiligidagi delegatsiyaning Kobulga tashrifi chog‘ida foydali qazilma konlarini o‘zlashtirish, jumladan temir rudasi va neft qazib olish masalalari, shuningdek, transport, suv va qishloq xo‘jaligi, energetika, Pomirda yashovchi etnik qirg‘izlarning ahvoli va u yerda sog‘liqni saqlash sohasini rivojlantirish kabi turli mavzular muhokama qilingan[20].

Umuman, Qozog‘iston va Qirg‘iziston davlatlarining “Tolibon 2.0” bilan aloqalari O‘zbekiston va Turkmanistonga nisbatan o‘rta darajada bo‘lib, ikki davlatning “toliblar” rahbarlik qilayotgan hukumatga nisbatan tutayotgan tashqi siyosiy pozitsiyasi avvalgisiga qaraganda ancha o‘zgargan.

Tojikiston. Markaziy Osiyo davlatlari ichidan faqat Tojikiston “Tolibon 2,0” hokimiyatiga nisbatan XX asrning 90-yillarida tutgan pozitsiyasini o‘zgartirmasdan kelmoqda. Hozirgi vaqtgacha “Tolibon” harakati mintaqadan faqat Tojikistonning terroristik tashkilotlari ro‘yxatidan chiqarilmagan. Qolaversa, mintaqadan aynan Tojikiston “Tolibon 2.0” hukumati bilan diplomatik aloqalarni o‘rnatmagan yagona davlat bo‘lib qolmoqda. Chunki, Dushanbe Afg‘onistonda “Tolibon” harakatining hokimiyat sahnasida bo‘lishini o‘z milliy xavfsizligiga tahdid sifatida baholayotgani bilan alohida ajralib turadi. Nazarimizda, bunday yondashuv quyidagi sabablar bilan bog‘liq:

1. Diniy ekstremizm va terrorizm xavfi. Ma’lumki, Tojikiston Markaziy Osiyo davlatlari orasida Afg‘oniston bilan eng katta chegaraga ega davlat hisoblanadi. Garchi Rossiyaning 201-harbiy bazasi chegarani qo‘riqlab tursa-da, XX asrning 90-yillarida vujudga kelgan tarix sabog‘i, ya’ni birodarkushlik urushining qayta alanga olishi Tojikistondagi dunyoviy hokimiyat boshqaruvining keyingi taqdirini so‘roq ostida qoldirishi mumkin. Zeroki, terroristik guruhlar o‘sha vaqtlarda Afg‘onistondan tashqari qo‘shni Tojikistondagi ba’zi hududlarni o‘zlarining terrorchilik faoliyati uchun harbiy bazaga aylantirgan edi. Tojikistonlik aksariyat ekspertlarning baholashlariga ko‘ra, “Tolibon” rejimi davrida Afg‘oniston butunlay mintaqah, balki undan tashqariga ham ekstremistik mafkuralarni yoyuvchi yangi markazga aylanishi mumkin[21].

2. Afg‘onistonlik tojiklar. Bu yerda e’tibor qaratilishi lozim bo‘lgan muhim ma’lumot shundaki, Tojikistonda tojik millatiga mansub qancha aholi yashasa, Afg‘onistonda ham shu qadar sondagi etnik tojik jamiyati istiqomat qiladi. Hattoki, Afg‘onistondagi tojiklar Tojikistondagi tojiklardan ham ko‘proq deb taxmin qilinadi. Bu Tojikiston uchun nihoyatda jiddiy masala hisoblanadi. Afg‘oniston bo‘yicha taniqli tojikistonlik Kosimsho Iskandarovning fikr-mulohazalariga ko‘ra, “Tolibon” harakatining qayta hokimiyatga kelishi tojik jamiyatida salbiy tarzda qabul qilindi. Tojikistondagi aholining turli qatlamlari doimiy ta’kidlanganidek, birinchi marta “toliblar”ni nafaqat Tojikiston xavfsizligiga, balki Afg‘onistonning avvalo forsiyzabon aholisiga tahdid soluvchi aksiltojik hodisasi sifatida qabul qildi”[22]. Chunki, hozirda “Tolibon 2.0” hukumatining tarkibi, viloyat rahbarlari, harbiy tuzilmalar va boshqa

yuqori turuvchi tashkilotlarning rahbarlari pushtun vakillaridan tashkil topgan. 2021-yilning 25-avgustida Pokistonning sobiq tashqi ishlar vazirini qabul qilgan Tojikiston Prezidenti Emomali Rahmon o‘z bayonotida quyidagicha ma’lum qilgan edi: “Ta’kidlash lozimki, “Tolibon” harakatining hokimiyatga kelishi mintaqadagi geosiyosiy jarayonlarni yanada murakkablashtirdi; Mavjud dalillar “toliblar” mamlakatdagi boshqa siyosiy kuchlarning keng ishtirokida muvaqqat o‘tish hukumatini tuzish haqidagi avvalgi va’dalaridan voz kechib, islom amirligini yaratishga hozirlik ko‘rayotganini yaqqol ko‘rsatib turibdi; Qo‘shni davlatning siyosiy xavfsizligi muammolarini zudlik bilan hal qilish uchun barcha milliy ozchiliklar, jumladan, mamlakat aholisining 46 foizdan ortig‘ini tashkil etuvchi Afg‘oniston tojiklari ishtirokida inklyuziv hukumat tuzish zarur; bu qo‘shni davlatdagi davlat tuzumi iroda ifodasi va mamlakatning barcha fuqarolarining pozitsiyasini hisobga olgan holda belgilanishi kerak; Tojikiston butun afg‘on xalqi, ayniqsa, uning barcha milliy ozchiliklari pozitsiyasini inobatga olmay, bu davlatda zulm va ta’qiblar bilan tuzilgan boshqa hukumatni tan olmaydi; Tojiklar Afg‘onistonning bo‘lajak hukumatida o‘zining munosib o‘rnini egallashi kerak”[22].

3. Narkotik moddalar savdosi. Tahlillarga ko‘ra, “toliblar” hokimiyatga kelishi bilan narkotik moddalar savdosi Tojikiston uchun jiddiy muammolardan biriga aylanishni boshlagan. Masalan, 2021-yilda ta’qiqlangan noqonuniy narkotiklar hajmi 2020-yilga nisbatan 69 foizga oshgan. Ya’ni 2020-yilda 2,43 tonna, 2021-yilda esa 4 tonna giyohvandlik vositalari musodara qilingan[23]. Tojikiston Prezidenti huzuridagi Narkotik moddalarni nazorat qilish agentligi direktori Samad Zafar Tag‘oyning ta’kidlashicha, 2024-yilda respublika bo‘yicha 3 tonna 96 kg. 611 gr. narkotik moddalar musodara qilingan. Bu 2023-yilga nisbatan 25 foizga (619 kg) ko‘pdir. Aniqlanishicha, musodara qilingan giyohvandlik vositalari Tojikiston hududiga asosan Afg‘onistondan olib kirilgan[24].

4. Afg‘on qochqinlari. Ushbu masala ham Tojikiston uchun muhim ahamiyatga ega. Ma’lumki, Tojikiston Respublikasi 1951-yilda qabul qilingan Qochoqlar huquqlari bo‘yicha Jeneva konvensiyasini ratifikatsiya qilgan Markaziy Osiyo mintaqasidagi birinchi davlatdir. Shuningdek, rasmiy Dushanbe afg‘on qochoqlarini qabul qilish bo‘yicha mintaqaning mutlaq yetakchisi hisoblanadi. Tojikistonda “qochoq” tushunchasi asosan Afg‘onistondan kirib kelgan odamlarga tegishli bo‘lib, o‘tgan 20 yil davomida mamlakatlarga kirgan qochoqlarning 98 foizini aynan afg‘onlar tashkil etgan. E’tiborli jihati shundaki, 2006-yilda Tojikistondagi afg‘on qochoqlari soni 1,5

ming atrofida bo‘lgan bo‘lsa, keyingi yillarda bu ko‘rsatkich 4 ming nafardan oshmay kelgan edi, ammo 2021-yil oktyabrda ularning 15 mingdan oshib ketdi[25]. Tabiiyki, ushbu raqamlar Dushanbe uchun qo‘shimcha ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Yuqorida sanab o‘tilgan sabablar Tojikiston ma’muriyatini Afg‘onistonni qutqarish bo‘yicha Milliy qarshilik jabhasi (rahbari Ahmad Mas’ud) kabi aksil-tolibon harakatini qo‘llab-quvvatlashiga turtki bo‘ldi. Biroq, ta’kidlash o‘rinliki, Afg‘onistondan kelishi mumkin bo‘lgan milliy xavfsizlikka nisbatan tahdidlarni Tojikistonning yakka o‘zi bartaraf eta olmaydi. Shu boisdan ham Dushanbe rahbariyati “Tolibon 2.0” hukumatiga oid o‘z tashqi siyosiy yondashuvlarini KXShT va ShHT doirasidagi terrorizm va ekstremizmga qarshi kurash chora-tadbirlari doirasida ilgari surishga harakat qiladi. Bundan kelib chiqqan xulosa shuki, hozirgi davrda Tojikiston “Tolibon 2.0” hokimiyatiga nisbatan qarashlarda xavfsizlik masalasini qolgan masalalardan ko‘ra ustuvor deb hisoblab, “toliblar” boshqaruvini Tojikiston milliy xavfsizligiga tahdid sifatida baholaydi.

Xulosa. Bugungi kunda Markaziy Osiyo mintaqaviy xavfsizlik transformatsiyada kechayotgan jarayonlar Afg‘onistonda “Tolibon” harakati hokimiyatga qaytishi bilan yangicha xususiyat kasb eta boshladi. Tahlillar Markaziy Osiyo davlatlarining “Tolibon 2.0” hukumatiga nisbatan tashqi siyosiy yondashuvlari o‘zaro muvofiqlashtirilgan va yakdil emasligini ko‘rsatmoqda. Ikki tomonlama munosabatlar darajasiga ko‘ra, O‘zbekiston va Turkmaniston “Tolibon 2.0” bilan yuqori darajada, Qozog‘iston va Qirg‘iziston o‘rta darajada aloqalarni yo‘lga qo‘ygan bo‘lsa, Tojikiston “Tolibon 2.0” hukumati bilan munosabatlar o‘rnatmagan mintaqadagi yagona davlat hisoblanadi. Shu sababdan, mintaqaning 4 ta davlati “Tolibon” boshqaruvidagi Afg‘onistonga imkoniyatlar omili sifatida qarayotgan bo‘lsa, Tojikiston XX asrning 90-yillaridagi pozitsiyasini hali o‘zgartirgani yo‘q va hali ham “Tolibon”ni mintaqaga tahdid soluvchi manba deb baholaydi.

Research Science and Innovation House

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ризоён. Ш.Ш., Гиёсов М.Ф. Афганистан до и после возвращения Талибан. – Душанбе, Дониш. 2023. – С.322.
2. Ўзбекистон ҳукумати делегацияси Афғонистонга ташриф буюрди // Янги Ўзбекистон, 17 август 2024. https://yuz.uz/news/ozbekiston-hukumati-delegatsiyasi-afgonistonga-tashrif-buyurdi
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Афғонистон бўйича “Тинчлик жараёни, хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик ва минтақавий шериклик” мавзусида ўтказилган халқаро конференциядаги нутқи // Халқ сўзи 2018 йил 28 март, № 59-60 (7017-7018).
4. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т.: O‘zbekiston, 2021. – Б.371.
5. “O‘zbekiston – Afg‘oniston” do‘stlik jamiyatining taqdimoti // Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalari qo‘mitasi. 18.09.2018. http://interkomitet.uz/boshqa/o-zbekiston-afg-oniston-do-stlik-jamiyatining-taqdimoti/
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Афғонистон Ислом Республикаси билан иқтисодий ҳамкорликни янада кенгайтириш ва мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2020 йил 12 ноябрдаги ПҚ-4892 сонли Қарори.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Afg‘oniston bo‘yicha “Tinchlik jarayoni, xavfsizlik sohasida hamkorlik va mintaqaviy sheriklik” mavzusida o‘tkazilgan xalqaro konferensiyadagi nutqi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sahifasi, 27.03.2018. https://www.president.uz/oz/lists/view/1601
8. “Do‘stlaringni o‘zingga yaqin tut, dushmanlaringni yanada yaqinroq”: siyosatshunos O‘zbekiston tomonidan Afg‘onistonda qurib berilayotgan madrasa haqida fikr bildirdi. Daryo, 23.08.2024. https://daryo.uz/PV2ACkeu
9. O‘zbekiston Respublikasi Tashqi savdo aylanmasi. 2024-yil yanvar-noyabr oylari uchun dastlabki ma’lumot // O‘zbekiston Respublikasi huzuridagi Statistika agentligi. – B.4.
10. Ismailov Kamol. Uzbekistan boosts economic ties with new trade house in Afghanistan's Mazar-i-Sharif // Trend News Agency, 6 March 2025. https://en.trend.az/casia/uzbekistan/4014166.html

11. Адилходжаева С.М. Обострение ситуации в Афганистане: новые угрозы миру и пути их предотвращения / Сравнительная политика и геополитика, 2017 Vol.8 No. 4. – С.79.
12. Торжества по случаю открытия и начала строительства объектов энергетической, транспортно-коммуникационной и логистической инфраструктуры // Туркманистон сегодня – государсвенное-информационное агентсво Туркманистана. 11.09.2024. https://tdh.gov.tm/ru/post/42095/torzhestva-po-sluchayu-otkrytiya-i-nachala-stroitelstva-obektov-energeticheskoj-transportno-kommunikacionnoj-i-logisticheskoj-infrastruktury
13. Naseer Ahmad Salehi. Practical Work on TAPI, Other Projects Begins in Afghanistan // TOLOnews, 11 September 2024. https://tolonews.com/business-190671
14. Токаев подтвердил, что Казахстан вывел движение "Талибан" из "террористического списка" // Настоящее время, 3 июня 2024. https://www.currenttime.tv/a/kazahstan-taliban/32977060.html
15. Киргизия исключила "Талибан" из списка запрещенных организаций // ТАСС, 5 сентября 2024. https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/21786469
16. Султанмуратов Нуриддин. К вопросу о политике Казахстана по отношению к Афганистану // Всё об Афганистане, 13.02.2023. https://afghanistan.ru/doc/150228.html
17. Gafarov Islomkhon. Security Situation in Afghanistan: Implications for Central Asia, Europe and Global Stability // Friedrich Naumann Foundation, Paper Series on Afghanistan. November 2024. – P.14.
18. История, быт и нынешнее положение памирских кыргызов в Афганистане // K-News, 19.04.2012. https://knews.kg/2012/04/19/istoriya-byit-i-nyineshnee-polojenie-pamirskih-kyirgyizov-v-afganistane-foto/
19. В Чон-Алайском районе строят городок для этнических кыргызов из Памира // 24 KG, 26 сентября 2021. https://24.kg/vlast/208368_vnbspchon-alayskom_rayone_stroyat_gorodok_dlya_etnicheskih_kyirgyizov_iznbsppamira/
20. Каримов Данияр. Кыргызстан готов развивать взаимовыгодные связи с Афганистаном // RGRU, 07.02.2024. https://rg.ru/2024/02/07/afganskaia-ottepel.html

21. Ризоён. Ш.Ш., Гиёсов М.Ф. Афганистан до и после возвращения Талибан. – Душанбе, Дониш. 2023. – С.172-173.
22. Искандаров Косимшо. Гуманитарная ситуация и проблемы безопасности в Афганистане после прихода к власти «Талибана» // Изменяющийся социум: Социальная структура, социальные институты и процессы. Политическая социология. Журнал «Россия и мир: научный диалог», № 2(8) Июнь 2023. – С.147.
23. Встреча с Министром иностранных дел Исламской Республики Пакистан Махдумом Шах Махмудом Курейши // Посольство Республики Таджикистан в Республики Узбекистан, 27.08.2021. https://mfa.tj/ru/tashkent/view/8503/vstrecha-s-ministrom-inostrannykh-del-islamskoi-respubliki-pakistan-makhdumom-shakh-makhmudom-kureishi
24. Tajikistan says Afghan instability fueling narcotics trade boom // Eurasianet, February 18, 2022. https://eurasianet.org/tajikistan-says-afghan-instability-fueling-narcotics-trade-boom
25. Аслонова Нигина. Хатлонская область лидирует по изъятию наркотиков в Таджикистане // Asia-Plus, 29 июля 2024. https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/security/20240729/hatlonskaya-oblast-lidiruet-po-izyatiyu-narkotikov-v-tadzhikistane
26. Ризоен Ш., Гиёсов М. Таджикистан и Афганистан: взаимоотношения до и после прихода «Талибана» во власть // Центральная Азия и Афганистан. Казахстанская институт стратегических исследований (КИСИ) при Президенте Республики Казахстан, Kazakhstan Journal of Foreign Studies. 1–2 (3–4) 2022. – С.108.

Research Science and Innovation House

TALABALARDA BIONIKA ORQALI KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Madaminova. M - Urganch davlar pedagogika instituti o‘qituvchisi
“Makabgacha ta’lim va tabiiy fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi
Atajanova. X - Urganch davlar pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bionika fani va uning ta'lim jarayonidagi imkoniyatlari haqida fikr yuritiladi. Xususan, maktabgacha ta'lim yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarda kreativ fikrlashni shakllantirishda bionikaning o‘rni tahlil qilinadi. Tabiatdan ilhomlanib muammolarni yechish, yangicha g‘oyalarni ilgari surish va innovatsion yondashuvlarni rivojlantirishda bionika samarali yo‘l sifatida ko‘riladi.

Kalit so‘zlar: bionika, kreativ fikrlash, innovatsiya, tabiat, ta’lim, maktabgacha yosh, metodika.

РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ БИОНИКУ

Мадаминова М. – преподаватель кафедры «Дошкольное образование и естественные науки» Ургенчского государственного педагогического института
Атажанова Х. – студентка Ургенчского государственного педагогического института

Аннотация: В данной статье рассматривается наука бионика и её возможности в образовательном процессе. В частности, анализируется роль бионики в формировании креативного мышления у студентов, обучающихся по направлению дошкольного образования. Бионика рассматривается как эффективный способ решения проблем, вдохновлённых природой, выдвижения новых идей и развития инновационного подхода.

Ключевые слова: бионика, креативное мышление, инновация, природа, образование, дошкольный возраст, методика.

DEVELOPING STUDENTS' CREATIVE THINKING THROUGH BIONICS

Madaminova M. – Lecturer at the Department of "Preschool Education and Natural

Sciences", Urgench State Pedagogical Institute
Atajanova Kh. – Student of Urgench State Pedagogical Institute

Annotation: This article discusses the science of bionics and its potential in the educational process. In particular, it analyzes the role of bionics in developing creative thinking among students studying in the field of preschool education. Bionics is viewed as an effective method for solving problems inspired by nature, generating new ideas, and fostering innovative approaches.

Keywords: bionics, creative thinking, innovation, nature, education, preschool age, methodology.

XXI asrda ta’lim tizimining oldida turgan asosiy vazifalardan biri – ijodiy fikrlovchi, mustaqil qaror qabul qila oladigan, innovatsion g‘oyalarga boy mutaxassislarni tayyorlashdan iboratdir. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun bu ko‘nikmalar nihoyatda muhimdir. Chunki ular kelgusida yosh avlodning ilk tarbiyasi, dunyoqarashi va tafakkuriga bevosita ta’sir ko‘rsatadilar. Shu nuqtai nazardan, talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladigan zamonaviy va samarali metodlardan biri bu – **bionika** hisoblanadi.

Xolboeva M. va mualliflar jamoasi tomonidan tayyorlangan **“Pedagogik texnologiyalar va kreativ ta’lim metodlari” (2021)** nomli qo‘llanmada esa zamonaviy ta’lim jarayonida ijodiy fikrlashni shakllantirishga xizmat qiluvchi metodlar yoritilgan. Garchi bu asarda bionika bevosita tilga olinmagan bo‘lsa-da, undagi konstruktiv, interfaol va innovatsion yondashuvlar talabalarda kreativ fikrlashni faollashtirish uchun zarur bo‘lgan metodik asoslarni beradi.

Astanakulov O. tomonidan yozilgan **“Bionik tafakkur va zamonaviy ta’lim: konseptual asoslar” (2022)** nomli maqola ushbu mavzuning eng dolzarb manbalaridan biridir. Unda bionika tafakkuri tushunchasi chuqur yoritilib, bionik tafakkurni shakllantirishda ta’lim tizimi oldida turgan vazifalar va pedagogik yondashuvlar keng tahlil etilgan. Muallif bionikani nafaqat texnik, balki pedagogik jarayonlarda ham kreativlikni oshiruvchi vosita sifatida taqdim etadi.

Bionika – bu tirik organizmlarning tuzilishi, harakatlanish mexanizmlari, adaptatsiyasi va hayotiy faoliyatidan ilhomlanib, turli muammolarni hal qilishda foydalanishga qaratilgan fan yo‘nalishidir. Ilm-fan, texnika va dizayn sohalarida keng qo‘llaniladigan bionika, hozirgi kunda ta’limda ham ijodiy tafakkurni rivojlantirish

uchun samarali vosita sifatida e’tirof etilmoqda. Tabiat – bu eng buyuk o‘qituvchi. Uning mukammal tuzilmalarini kuzatish, ularni o‘rganish va ulardan ilhomlanish orqali talabalar o‘zlarining yangicha fikrlash doiralarini kengaytiradilar.

Maktabgacha ta’lim yo‘nalishida o‘qiyotgan talabalar uchun bionikaga asoslangan topshiriqlar, laboratoriya mashg‘ulotlari va loyiha ishlari orqali quyidagi kompetensiyalarni rivojlantirish mumkin:

- kreativ muammoni hal qilish ko‘nikmalari;
- kuzatuvchanlik va tahliliy fikrlash;
- loyihalashtirish va dizayn asoslarini o‘zlashtirish;
- ekologik va estetik dunyoqarashni shakllantirish.

Masalan, qushlarning parvoz tizimini o‘rganish orqali talabalar qanotli qurilmalar modellarini yaratishi mumkin, yoki kaktus bargining suvni saqlab qolish mexanizmidan ilhomlanib ekologik dizayn loyihalari ishlab chiqishlari mumkin. Bu kabi faoliyatlar ijodiy fikr yuritish, amaliyotda qo‘llash va yangi g‘oyalarni yaratish salohiyatini oshiradi.

Shuningdek, talabalarga interaktiv darslar, guruhli muhokamalar, "biologik muammo – texnik yechim" mavzusida breynstorming mashg‘ulotlari, biomimetik modellar chizish, konstruktor vositalari bilan ishlash kabi metodik yondashuvlar tavsiya etiladi. Bu nafaqat kreativ fikrlashni, balki o‘zaro hamkorlik, ijtimoiy faollik, liderlik kabi ko‘nikmalarni ham shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, bionika talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirishda katta metodik imkoniyatlarga ega. U tabiatni chuqurroq tushunishga, muammolarga noodatiy yondashishga, innovatsion fikrlashga yo‘l ochadi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim yo‘nalishida bunday yondashuvning ahamiyati yuqori, chunki bolalarning tasavvurini boyitishda, ekologik tarbiya berishda va ilg‘or pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shunday ekan, bionikani pedagogik jarayonga integratsiya qilish orqali biz ijodkor va zamon talablariga javob bera oladigan ta’lim sohasi mutaxassislarini tayyorlashga erishamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Акимова, Ю.В. Бионика: учебное пособие. — Москва: Академия, 2019. — 184 с.
2. Исаков, А.Ю. Развитие креативного мышления в процессе профессионального образования. // Педагогика и психология образования. — 2020. — №3. — С. 45–50.
3. Xolboeva, M. va boshqalar. Pedagogik texnologiyalar va kreativ ta’lim metodlari. — Toshkent: O‘qituvchi, 2021. — 176 b.
4. Astanakulov, O. Bionik tafakkur va zamonaviy ta’lim: konseptual asoslar. // Ilm va taraqqiyot jurnali. — 2022. — №2. — B. 112–118.
5. Madaniyat va san’at instituti. Maktabgacha ta’lim metodikasi. — Toshkent: Innovatsiya, 2020. — 210 b.

Research Science and Innovation House

INSON TAFAKKURIGA TABIAT ILHOMI: BIONIKA VA KREATIVLIK O‘ZARO BOG‘LIQLIGI

Madaminova. M - Urganch davlar pedagogika instituti o‘qituvchisi
“Makabgacha ta’lim va tabiiy fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada inson tafakkuriga tabiat ilhomining ta’siri, bionika fanining ahamiyati va kreativ fikrlash bilan uzviy aloqasi tahlil qilinadi. Tabiiy tizimlarning o‘rganilishi va ularni texnologik yechimlarga tatbiq etish orqali inson ijodkorligining yangi bosqichga ko‘tarilishi haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, bionika orqali innovatsion yondashuvlar shakllanishi va bu orqali kreativ muammolarni hal qilish imkoniyati ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Bionika, kreativlik, tabiat, ilhom, innovatsiya, tafakkur, muammoli vazifalar

ВДОХНОВЕНИЕ ПРИРОДОЙ В ЧЕЛОВЕЧЕСКОМ МЫШЛЕНИИ: ВЗАИМОСВЯЗЬ БИОНИКИ И КРЕАТИВНОСТИ

Мадаминова М. — преподаватель кафедры «Дошкольное образование и естественные науки» Ургенчского государственного педагогического института

Аннотация: В статье рассматривается влияние природы на человеческое мышление, значимость науки бионики и её тесная связь с креативным подходом. Анализируется, как изучение природных систем и их применение в технологиях способствует развитию человеческой креативности. Также обсуждаются возможности инновационного мышления и решения нестандартных задач с помощью бионических идей.

Ключевые слова: Бионика, креативность, природа, вдохновение, инновации, мышление, проблемные задачи

NATURE’S INSPIRATION IN HUMAN THINKING: THE INTERCONNECTION BETWEEN BIONICS AND CREATIVITY

Madaminova M. — Lecturer at the Department of “Preschool Education and Natural Sciences”, Urgench State Pedagogical Institute

Annotation: This article explores how nature inspires human thinking, emphasizing the role of bionics and its integral connection with creativity. It discusses

how studying natural systems and applying them to technological solutions can elevate human innovation. The paper also analyzes how bionic approaches foster creative problem-solving and support the development of innovative thinking.

Keywords: Bionics, creativity, nature, inspiration, innovation, thinking, problem-solving

Inson tafakkurining shakllanishida tabiatning o‘rni beqiyosdir. Tarixan inson tabiatni kuzatib, undan ilhom olib, turli ixtirolar, san’at asarlari, me’moriy yechimlar va muhandislik konstruktsiyalarini yaratib kelgan. Tabiatdagi mavjudotlar va ularning hayotiy faoliyatidagi mukammallik insonni chuqur o‘yga solib, yangi g‘oyalar tug‘ilishiga zamin yaratgan. Aynan shunday kuzatish va tahlillar asosida bionika fani vujudga kelgan. Bionika – bu tabiatdagi biologik tizimlar, tuzilmalar va funksiyalarni o‘rganib, ularni texnologik muammolarni hal etishda qo‘llashga yo‘naltirilgan fan sohasidir. Masalan, qushlarning parvozini kuzatgan inson samolyot yaratdi, delfin terisining silliqligi suvda harakatlanishga qulaylik berishini o‘rganib, suv osti transport vositalarini ishlab chiqdi, yoki o‘rgimchak to‘rining yengil va mustahkam tuzilmasidan ilhomlanib zamonaviy materiallar yaratildi. Bunday misollar ko‘plab bo‘lib, ular bionika va kreativ tafakkur o‘rtasidagi chuqur bog‘liqlikni isbotlaydi.

Kreativlik — bu insonning mavjud bilim va tajribalarga asoslangan holda yangi, noodatiy va original yechimlar topish qobiliyatidir. Bionika orqali inson tabiiy tizimlarni kuzatib, ularni yangi yo‘nalishlarda qayta talqin etadi. Natijada yangilikka, kashfiyotga va innovatsiyaga olib keluvchi fikrlar tug‘iladi. Bunday tafakkur maktabgacha yoshdagi bolalardan boshlab, barcha yoshdagi insonlarda rivojlantirilishi lozim bo‘lgan muhim ko‘nikmadir. Ayniqsa, zamonaviy ta’lim tizimida keng qo‘llanilayotgan STEAM yondashuvi (fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika integratsiyasi) doirasida bionika o‘quvchilarda kuzatuvchanlikni, ijodiy fikrlashni va muammolarni yechish ko‘nikmalarini shakllantirishda samarali vosita bo‘la oladi. Bionikaga asoslangan darslar bolalarda tasavvur, muvofiqlashtirish, tahlil va analogik fikrlash qobiliyatlarini oshiradi. Shu orqali ular nafaqat atrof-muhitga ongli yondashadi, balki o‘zlariga ishonchli, kreativ qarorlar qabul qilishga intiladilar. Bunday yondashuv o‘quvchilarni o‘zini mustaqil fikrlovchi, tashabbuskor va ilmga qiziquvchi shaxs sifatida shakllantiradi. Shuningdek, bionikani darslarga integratsiya qilish orqali o‘quvchilarda nafaqat fanlarga bo‘lgan qiziqish ortadi, balki ular real hayotdagi muammolarni aniqlash va ularni tabiatdan ilhomlangan yechimlar bilan bartaraf etishga

intiladilar. Bu esa o‘z navbatida zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga javob beradigan, muhandislik va dizayn ko‘nikmalariga ega ijodkor avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, tabiat – inson tafakkurining cheksiz ilhom manbai, bionika esa ushbu ilhomni texnologik amaliyotga aylantirish vositasidir. Bionika va kreativlik o‘zaro uyg‘unlashgan holda inson tafakkurini rivojlantiradi, innovatsion g‘oyalarni tug‘diradi va kelajak avlodni zamonaviy muammolarni hal qilishga tayyorlaydi. Shu bois, ta’lim jarayonida bionika yondashuvlarini keng qo‘llash va tabiatdan ilhom olish madaniyatini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Niyozmetov A., Qodirov A. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
2. Amonov Sh., Mavlonova R. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
3. Zohidov K. Bionika asoslari. – Toshkent: Fan, 2015.
4. Qodirova D., Raximova D. STEAM yondashuvi asosida dars tashkil etishning pedagogik asoslari. // Pedagogik ta’lim: nazariya va amaliyot. – 2022. – №2. – B. 56–60.
5. Vincent J.F.V., Bogatyreva O.A., Bogatyrev N.R., Bowyer A., Pahl A.K. Biomimetics: its practice and theory. // Journal of the Royal Society Interface. – 2006. – Vol. 3, No. 9. – P. 471–482.

Research Science and Innovation House

УДК-15824

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЖИДКИХ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ ПРИ ЛЕЧЕНИИ РАЗЛИЧНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ В СОВРЕМЕННОЙ МЕДИЦИНЕ

Панжиев Асилбек Гайрат угли,
Термезский университет экономики и сервиса,
студент медицинского факультета

Научный руководитель: Жураев Зохиджон Ашурович,
Преподаватель кафедры Фундаментальных медицинских наук,
Термезского университета экономики сервиса
e-mail:89623674941z@gmail.com Tel: 97 0698303

Аннотация.Одним из важнейших и широко используемых видов жидких лекарственных форм являются отвары — натуральные средства, получаемые из лекарственных растений. Отвары издавна применяются для лечения различных заболеваний, укрепления организма, повышения иммунитета, а также в профилактических целях. Технология их приготовления проста, а главная цель — извлечь из растения максимальное количество полезных веществ. Эта форма лекарства изготавливается из твердых частей растений, таких как корни, кора и скорлупа.

Ключевые слова: decoctum, жидкие лекарственные формы, растения, отвар, Фармацевтический, ромашка, отвар, корень, кора, химический, вещества, алкалоиды, флавоноиды, гликозиды, дубильные вещества, биологический, вода, фармакологический,

INCREASING THE EFFICIENCY OF USING LIQUID MEDICINES IN THE TREATMENT OF VARIOUS DISEASES IN MODERN MEDICINE

Abstract. One of the most important and widely used types of liquid medicinal forms are decoctions - natural remedies obtained from medicinal plants. Decoctions

have long been used to treat various diseases, strengthen the body, improve immunity, and for preventive purposes. The technology of their preparation is simple, and the main goal is to extract the maximum amount of useful substances from the plant. This form of medicine is made from solid parts of plants, such as roots, bark and shell.

Key words: decoctum, liquid dosage forms, plants, decoction, Pharmaceutical, chamomile, decoction, root, bark, chemical, substances, alkaloids, flavonoids, glycosides, tannins, biological, water, pharmacological,

Понятие отвара (decoctum) и его фармацевтическое значение.Отвар, называемый в фармацевтической терминологии декоктумом, является одной из жидких форм лекарственных средств. Его в основном готовят из твердого растительного сырья и используют для извлечения биологически активных веществ, обладающих терапевтическим эффектом. Отвары широко применяются в фармацевтической и медицинской практике, применяются для профилактики и лечения различных заболеваний. Эта форма лекарственного средства уже много лет пользуется популярностью в народной медицине, поскольку считается одним из самых эффективных способов извлечения полезных веществ из растений.

Отвары в основном готовят из корней, коры, семян или других твердых частей лекарственных растений. Такое сырье не может выделить все свои полезные компоненты в жидкость при использовании простого метода приготовления настойки. Поэтому в процессе приготовления отвара сырье нагревают в воде в течение определенного времени и кипятят. В результате этого процесса активные ингредиенты высвобождаются в жидкость, а готовый продукт приобретает лечебные свойства.

Благодаря своей фармацевтической ценности отвары входят в состав различных лекарственных средств. Они могут содержать алкалоиды, флавоноиды, гликозиды, дубильные вещества и другие биологически активные вещества. Эти компоненты могут оказывать противовоспалительное, обезболивающее, отхаркивающее, антисептическое и иммуностимулирующее действие на организм. Поэтому отвары применяют не только при внутренних заболеваниях, но и при дерматологических проблемах, воспалительных процессах и даже инфекционных заболеваниях.

В фармацевтической практике приготовление отваров требует соблюдения определенных технологических процессов. Этапы подготовки сырья, кипячения

и хранения обеспечивают эффективность и безопасность препарата. Важное значение имеет качество воды, используемой для приготовления отваров, температура и продолжительность кипячения. В зависимости от вида и химического состава сырья время варки может варьироваться. В некоторых случаях, если требуется более длительное кипячение, целесообразно кипятить при низкой температуре, чтобы не потерять полезные вещества некоторых растений.

Разнообразие лекарственных растений, используемых для приготовления отваров, расширяет спектр их фармакологического действия. Например, такие растения, как ромашка, кора дуба, боярышник, фенхель и чистотел, оказывают различное воздействие на организм при употреблении в виде отвара. В то время как отвар ромашки оказывает противовоспалительное и успокаивающее действие, отвар коры дуба можно использовать как антисептическое и кровоостанавливающее средство. Отвар из ягод боярышника также рекомендуется для укрепления сердечно-сосудистой системы.

Отвары можно применять в различных областях медицины. Отвары, применяемые при желудочно-кишечных заболеваниях, широко применяются при лечении внутренних болезней. Они способствуют улучшению состояния слизистой оболочки кишечника, нормализации работы пищеварительной системы и выведению токсинов из организма. Кроме того, отвары эффективны при заболеваниях дыхательных путей и особенно известны своим отхаркивающим и противовоспалительным действием.

Существуют также отвары, которые применяются наружно в лечебных целях. Такие отвары применяют для уменьшения воспалительных процессов, заживления ран и устранения кожных заболеваний. Отвары применяют как антисептическое средство при различных воспалительных заболеваниях кожи, а также при экземах, дерматитах и других заболеваниях. Их можно использовать в виде ванн, компрессов или обмываний.

При приготовлении отваров необходимо строго соблюдать определенные гигиенические требования. Важно, чтобы лекарственные растения были хорошего качества, правильно высушены и хранились. Не рекомендуется хранить приготовленный отвар в течение длительного времени, так как содержащиеся в нем активные вещества могут со временем потерять свою

эффективность. Для достижения наилучшего результата отвар следует приготовить свежим и использовать как можно скорее.

Хотя отвары широко применяются в медицине, их неправильное применение может привести к негативным последствиям. Передозировка или неправильная дозировка некоторых сильнодействующих растительных ингредиентов может вызвать различные побочные эффекты. Поэтому перед применением отваров важно проконсультироваться с врачом или фармацевтом.

Отвары имеют долгую историю, от древней народной медицины до современной фармацевтической практики. Их полезность подтверждена многочисленными научными исследованиями и широко применяется по сей день. Отвары — натуральное, эффективное и удобное лекарственное средство, играющее значительную роль в улучшении здоровья человека. Правильно готовя и используя их, можно предупредить и вылечить различные заболевания.

Чтобы лучше понять фармацевтическую ценность отваров, необходимо подробно изучить процесс их приготовления. Поскольку отвары обычно готовят из твердых частей лекарственных растений, для извлечения максимального количества их полезных компонентов используется метод кипячения. В результате этого процесса разрушается клеточная структура растений и активные вещества высвобождаются в воду. Поэтому отвары обладают лечебными свойствами и используются как эффективное средство при лечении различных заболеваний.

При приготовлении отваров следует учитывать несколько факторов. Одним из них является качество и температура воды. Рекомендуется использовать только чистую, фильтрованную или дистиллированную воду, так как качество воды напрямую влияет на эффективность препарата. Процесс кипячения обычно занимает 10–30 минут, но для некоторых лекарственных растений это время может варьироваться. Из-за низкой термостойкости некоторых веществ их слишком длительное кипячение может привести к распаду полезных компонентов. Поэтому процесс кипячения следует проводить осторожно.

Травы и специи

При приготовлении отваров важно использовать лекарственные травы в правильных пропорциях. Обычно берется 1 часть сырья на 10 частей воды. Такое соотношение обеспечивает оптимальную экстракцию активных ингредиентов в

отваре. Если отвар станет слишком густым или слишком жидким, его лечебная эффективность может снизиться. Поэтому необходимо соблюдать правила дозировки.

Большое значение имеет также оборудование, используемое в процессе приготовления отваров. Отвары обычно готовят в эмалированной или стеклянной посуде, так как металлическая тара может вступить в химическую реакцию и изменить состав лекарства. Готовый отвар следует немедленно процедить, при необходимости охладить и подготовить к хранению.

Также очень важно соблюдать правила хранения отваров. Рекомендуется хранить их в холодильнике или в прохладном месте, так как высокие температуры могут привести к разрушению питательных веществ. Кроме того, при длительном хранении бульонов в них могут размножиться микроорганизмы, что сделает их непригодными к употреблению. Поэтому лучше всего употреблять свежеприготовленные отвары в течение 24 часов.

Применение отваров в медицине очень широко. Их используют не только для внутреннего потребления, но и для наружного применения. Например, травяные отвары можно использовать для приготовления компрессов и ванн. Подобные методы применяются для лечения кожных заболеваний или для общего укрепления организма. Некоторые отвары обладают антисептическим и противовоспалительным действием и применяются для заживления ран на коже, ожогов и воспалительных процессов.

Лечебная эффективность отваров зависит от их качества. Высококачественные лекарственные травы и правильная технология приготовления гарантируют полезность и безопасность отвара. Поэтому необходимо контролировать качество сырья и соблюдать требования по правильной сушке и хранению лекарственных растений. Отвары, приготовленные из неподходящих или некачественных лекарственных трав, могут оказаться неэффективными или даже потенциально вредными.

Отвары, применяемые внутрь, в основном применяются при лечении заболеваний органов пищеварения, дыхания и сердечно-сосудистой системы. Например, отвар фенхеля эффективен для улучшения работы пищеварительной системы, а отвар из ягод боярышника используется для укрепления сердца. Отвары из коры дуба обладают антисептическими и кровоостанавливающими свойствами и применяются при лечении воспалений полости рта и ран.

При использовании отваров необходимо соблюдать некоторые меры предосторожности. Поскольку каждое лекарственное растение обладает уникальным действием, неправильная дозировка или неправильное сочетание могут нанести вред организму. Поэтому очень важно следовать рекомендациям вашего врача или фармацевта. Поскольку некоторые отвары могут вызывать аллергическую реакцию, перед их приемом необходимо проверить переносимость организмом.

Будущее отваров тесно связано с фармацевтическими исследованиями. В результате научных исследований открыты новые отвары лекарственных растений, выявлены новые возможности их медицинского применения. Также с помощью современных технологий более глубоко изучается состав действующих веществ отваров и разрабатываются новые методы приготовления, позволяющие повысить эффективность их фармакологических свойств.

Сегодня фармацевтическая промышленность увеличивает спрос на натуральные средства, создавая возможности для более широкого использования отваров. От народной медицины до современной медицины отвары играют важную роль в поддержании и укреплении здоровья человека. Правильно используя и готовя их, вы можете поддержать естественную защитную систему организма, а также предотвратить и вылечить различные заболевания.

Технология и основные особенности приготовления отвара

Технология приготовления отваров — это процесс, направленный на максимальное извлечение действующих веществ из лекарственных растений и сохранение их лечебного действия. Эта технология основана на традиционных методах и современных фармацевтических принципах. Основные этапы и технологические аспекты приготовления отваров зависят от вида лекарственного растительного сырья, свойств входящих в его состав действующих веществ и назначения лекарственной формы.

Процесс приготовления отваров состоит из нескольких важных этапов, и на каждом этапе осуществляется контроль качества. Первый этап — подготовка лекарственного растительного сырья. Этот процесс включает в себя отделение и измельчение твердых частей лекарственных растений, а именно корней, коры, семян и листьев. Измельчение растительного сырья увеличивает его поверхность, что позволяет активным веществам легко переходить в воду. По этой причине

для каждого лекарственного растения предписана определенная степень измельчения.

Следующий шаг – кипячение с водой для приготовления отвара. Количество воды зависит от типа сырья и растворимости его активных ингредиентов, обычно на 1 часть сырья используется 10 частей воды. Однако для некоторых лекарственных растений это соотношение может быть изменено. Процесс кипячения обычно осуществляется на слабом или очень слабом огне, так как чрезмерно высокая температура может привести к разрушению полезных веществ. Время кипячения зависит от состава лекарственного растения и может занять больше времени для растений с твердой оболочкой или волокнами.

После приготовления отвар подвергается процессу ферментации и фильтрации. В ходе этого процесса растительные остатки отделяются и остается только жидкая часть, содержащая активные ингредиенты. В процессе фильтрации можно использовать ткань, фильтровальную бумагу или современные лабораторные фильтры. После фильтрации отвар проверяют на прозрачность, цвет и аромат. Это важно для определения его качества и наличия в нем примесей.

Важны также способы хранения отваров. Хотя их рекомендуется употреблять в свежем виде, в некоторых случаях может потребоваться хранение. В этом случае отвары следует хранить в прохладном и темном месте, так как под воздействием света и тепла полезные вещества быстро разрушаются.
Также к отварам можно применять натуральные консерванты или методы стерилизации, чтобы предотвратить рост микроорганизмов.

В технологии приготовления отваров возможно также использование вместо твердого сырья мягких или жидких экстрактов. Этот метод широко применяется в современной фармацевтической промышленности, позволяя более полно извлекать активные ингредиенты. Например, такие методы, как вакуумное выпаривание или низкотемпературная экстракция, позволяют более эффективно извлекать активные ингредиенты, чем традиционный метод кипячения.

Области применения отваров очень широки, их используют не только для внутреннего употребления, но и для наружного применения. Например, в медицине отвары используют как эффективное натуральное средство при желудочно-кишечных заболеваниях, воспалительных процессах, простудных заболеваниях, заболеваниях сердечно-сосудистой системы. Отвары также

используют в косметологии для приготовления масок для лица, средств по уходу за волосами и успокаивающих кожу лосьонов.

Для дальнейшего укрепления места отваров в медицине проводится углубленное изучение их фармакологических свойств. Современные научные исследования показывают, что отвары содержат антиоксиданты, флавоноиды, полифенолы и другие полезные вещества, которые помогают защитить организм, укрепить иммунитет и предотвратить заболевания. По этой причине все большее развитие получает клиническое изучение отваров и их широкое применение в фармацевтической промышленности.

Экологическая чистота лекарственных растений также важна при приготовлении отваров. Сбор растений из загрязненных сред может привести к увеличению содержания в них вредных веществ. Поэтому необходимо собирать лекарственные растения в правильных местах, сушить их и хранить в соответствии со стандартами. Если качество сырья не соблюдается, полезные свойства готовых отваров могут снизиться или возникнуть вредные последствия.

Кроме того, технологические инновации приобретают все большее значение в приготовлении отваров. Например, используются такие передовые методы, как микроволновая и ультразвуковая экстракция. Эти технологии позволяют обеспечить обогащение отваров биологически активными веществами и расширить возможности их медицинского применения. В связи с этим современное фармацевтическое производство стремится сочетать традиционные методы приготовления отваров с современными подходами, тем самым повышая их терапевтическую эффективность.

В целом технология приготовления отваров обогащается традиционными экспериментами и современными научными подходами. Их роль в медицине и фармацевтике растет, и они широко используются в качестве натуральных средств для лечения и профилактики различных заболеваний. Поэтому при приготовлении отваров важно соблюдать требования качества, технологии и безопасности, что повысит их эффективность и позволит широко применять.

Отвары уже много лет используются в медицине как натуральное лечебное средство. Их целебные свойства обусловлены тем, что они содержат активные компоненты лекарственных растений, которые можно использовать для лечения и профилактики различных заболеваний. Преимущество отваров в том, что они, как правило, просты в приготовлении, не содержат искусственных добавок и

хорошо переносятся организмом. Поэтому их можно широко применять в народной медицине, фармацевтике, косметологии и даже ветеринарии.

В медицине отвары в основном используют для внутреннего и наружного применения. Отвары для внутреннего применения употребляются как натуральное лекарственное средство при лечении различных заболеваний. Отвары некоторых лекарственных растений оказывают благотворное воздействие при заболеваниях желудочно-кишечного тракта, таких как гастрит, колит, запор. Потому что они помогают смягчить слизистую оболочку желудка, уменьшить воспаление и улучшить пищеварение.

Отвары также широко применяются при лечении заболеваний органов дыхания. При таких заболеваниях, как простуда, бронхит или астма, отвары лекарственных растений приносят облегчение организму, оказывают отхаркивающее и противовоспалительное действие. Например, отвары корня солодки, полыни и горного базилика могут помочь открыть дыхательные пути, уменьшить кашель и укрепить иммунитет.

Отвары применяют также при заболеваниях сердечно-сосудистой системы. Отвары некоторых трав полезны при сердечной недостаточности, гипертонии или нарушениях кровообращения. Например, отвары боярышника, тысячелистника и фенхеля улучшают работу сердца, регулируют артериальное давление и укрепляют кровеносные сосуды.

Отвары также оказывают положительное воздействие на нервную систему. Успокаивающие травяные отвары эффективны при таких состояниях, как стресс, бессонница или депрессия. Например, отвары ромашки, мяты, валерианы и лаванды обладают способностью успокаивать нервную систему, улучшать сон и снимать напряжение.

Для наружного применения отвары используют при различных кожных заболеваниях и воспалительных процессах. Например, отвары ромашки, коры дуба или толокнянки применяют при экземе, дерматите, сыпи и ожогах. Они помогают смягчить кожу, уменьшить воспаление и ускорить ее заживление.

Отвары также широко применяются в косметологии. Травяные отвары используются для предотвращения выпадения волос, сужения пор кожи и ухода за лицом. Например, отвары чистотела и ромашки укрепляют корни волос, питают кожу и снимают воспаления.

Условия хранения отваров важны для сохранения их качества и эффективности.

Обычно рекомендуется употреблять свежеприготовленные отвары, так как со временем содержащиеся в них активные ингредиенты могут разрушаться и их терапевтическая эффективность может снизиться. Однако некоторые отвары можно хранить в течение короткого периода времени.

Существуют следующие основные правила хранения отваров:

Во-первых, их необходимо хранить в прохладном, темном месте. Свет и тепло могут привести к более быстрому разрушению полезных веществ в отварах. По этой причине рекомендуется хранить их в холодильнике или в специальных герметичных контейнерах.

Во-вторых, отвары предпочтительнее хранить в стеклянной или керамической таре.

Контакт с пластиковыми или металлическими контейнерами может изменить некоторые активные ингредиенты или оказать вредное воздействие.
В-третьих, срок хранения обычно ограничивается одним-двумя днями. Если отвар необходимо хранить в течение более длительного периода времени, его можно заморозить. Хранение отваров в замороженном виде помогает дольше сохранить их полезные свойства.

Срок хранения некоторых отваров можно продлить с помощью натуральных консервантов. Например, срок их хранения можно увеличить, добавив натуральные антисептические вещества. В некоторых случаях отвары лекарственных растений смешивают со спиртовыми или медовыми растворами для улучшения их консервирующих свойств.

В фармацевтической практике отвары изготавливают промышленным способом и хранят в специально стерилизованных емкостях. Это гарантирует, что они не потеряют своих свойств в течение длительного периода времени. Некоторые фармацевтические компании выпускают отвары в виде сухих экстрактов или порошков, что позволяет хранить их в течение длительного времени и при необходимости разбавлять водой.

Правильное хранение отваров важно для сохранения их терапевтической эффективности и предотвращения вредных изменений. Поэтому для максимального использования полезных свойств лекарственных растений необходимо соблюдать условия их заготовки и хранения.

В заключение следует отметить, что отвары играют важную роль в медицине, а спектр их применения весьма широк. Соблюдение правильных

методов приготовления, применения и хранения может помочь повысить их эффективность и улучшить здоровье пациентов.

Одним из важных видов жидких лекарственных форм являются отвары, которые широко применяются в медицине и фармакологии. Отвары кипятят в течение определенного времени и при определенной температуре, чтобы максимально усвоить полезные вещества лекарственных растений в воде. При этом методе в основном используются твердые части растений, такие как корни, кора и ракушки. Отвары применяют для лечения различных заболеваний, укрепления организма и в профилактических целях.

Одним из важнейших и широко используемых видов жидких лекарственных форм являются отвары — натуральные средства, получаемые из лекарственных растений. Отвары издавна применяются для лечения различных заболеваний, укрепления организма, повышения иммунитета, а также в профилактических целях. Технология их приготовления проста, а главная цель — извлечь из растения максимальное количество полезных веществ. Эта форма лекарства изготавливается из твердых частей растений, таких как корни, кора и скорлупа.

В качестве основного растворителя при приготовлении отваров используется вода. При этом лекарственное сырье берут в определенном количестве и кипятят в воде при определенной температуре и в течение определенного времени. В ходе этого процесса биологически активные вещества, содержащиеся в растении, выделяются в воду, что позволяет использовать его в качестве лекарственного средства. Отвары являются одним из самых эффективных методов извлечения лекарственных веществ, так как в результате кипячения легкорастворимые вещества, содержащиеся в растении, переходят в раствор, что оказывает быстрое и эффективное воздействие на организм человека.

С фармакологической точки зрения отвары оказывают множество полезных воздействий на организм. Они обладают противовоспалительными, антибактериальными, иммуностимулирующими, успокаивающими, пищеварительными, мочегонными и многими другими свойствами. По этой причине отвары широко используются не только в лечебных, но и в профилактических целях. Например, отвары считаются очень полезными при таких случаях, как простуда, кашель, желудочно-кишечные заболевания,

сердечно-сосудистые проблемы, заболевания нервной системы, ослабленный иммунитет.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК

1. Акопов, И.Э. Важнейшие отечественные лекарственные растения и их применение / И.Э. Акопов. - М.: Медицина, 1986. - С. 172-174.
2. Атлас ареалов и ресурсов лекарственных растений СССР. М.: ГУГК, 1980. С. 242-243.
3. Холматов Х. Х., Ахмедов У. А., «Фармакогнозия», учебное пособие, Медицинское издательство имени Абу Али ибн Сины, Ташкент, 1997. – стр.8
4. Хасанова, С.Р. Разработка методики количественного определения суммы флавоноидов в растительном сборе «Кардиофит» / С.Р. Хасанова, А.П. Потанина, Н.В. Кудашкина // Башкирский химический журнал. - 2013. -Т 20, № 3. - С. 60-62.

Research Science and Innovation House

Nafas olish tizimining ahamiyati va nafas kasalliklarining zamonaviy muammolari

O‘rolov Suhrob Abduhalil o‘g‘li
Xamrayev Rashid Ravshan o‘g‘li
Email -Khamrayevrashid@gmail.com
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Tibbiyot fakulteti

Annotatsiya: Maqolada inson organizmidagi nafas olish tizimining funksiyalari, uning sog‘lom faoliyatining ahamiyati haqida so‘z boradi. Shuningdek, nafas kasalliklarining asosiy turlari, ularning sabab va xavf omillari, zamonaviy dunyoda nafas kasalliklarining tarqalishi va oldini olish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Maqola sog‘liqni saqlash sohasidagi mutaxassislar, talabalar va keng jamoatchilik uchun mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: Nafas olish, o‘pka, bronxit, astma, pnevmoniya, surunkali obstruktiv o‘pka kasalligi (SOPK), infeksiya, profilaktika

Muammoning dolzarbligi: Nafas olish — hayotiy jarayon bo‘lib, har bir insonning sog‘lig‘i va farovonligi uchun juda muhimdir. Nafas olish orqali organizmga kislorod kirib, har bir hujayra va to‘qimalarga yetkaziladi, shu bilan birga, undan ortiqcha karbonat angidrid chiqarib yuboriladi. Bu jarayon to‘g‘ri va samarali ishlamasligi, ya’ni nafas kasalliklari rivojlanishi inson hayoti uchun jiddiy xavf tug‘diradi. Ayniqsa, bugungi kunda atrof-muhitning ifloslanishi, transport vositalari va sanoat chiqindilari, shuningdek, chekish kabi zararli odatlar nafas olish tizimiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Dunyo bo‘yicha nafas kasalliklari, masalan, astma, surunkali obstruktiv o‘pka kasalligi (SOPK), bronxit va pnevmoniya kabi kasalliklar yuqori o‘lim va nogironlikka olib kelmoqda. Bu kasalliklar nafaqat odamlarning hayot sifatini pasaytiradi, balki sog‘liqni saqlash tizimlariga katta yuk bo‘lib tushmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan

mamlakatlarda nafas kasalliklarini davolash va profilaktika qilish uchun yetarli resurslar yo‘qligi muammoning yanada og‘ir tus olishiga sabab bo‘lmoqda.

Shu bois, nafas kasalliklarini erta aniqlash, davolash va oldini olish uchun ilmiy tadqiqotlar olib borish, yangi diagnostika va davolash usullarini joriy qilish, shuningdek, aholining nafas kasalliklaridan himoya qilish bo‘yicha profilaktik chora-tadbirlarni kuchaytirish juda dolzarb masalalardan biridir.

Kirish qismi: Nafas olish — har bir inson uchun eng tabiiy, ammo hayotiy zarur jarayonlardan biridir. Biz nafas olishni ko‘pincha bejiz hisoblaymiz, ammo har nafas olganimizda tanamizga kislorod kirib, organizmda murakkab kimyoviy reaksiyalar sodir bo‘ladi. Bu jarayon barcha hujayralarimiz uchun energiya manbai hisoblangan kislorodni yetkazib beradi va o‘zgarish natijasida hosil bo‘lgan zararli karbonat angidridni organizmdan chiqarib yuboradi. Nafas olish tizimining asosiy organlari — burun, tomoq, traxeya, bronxlar va o‘pkadir. Bu tizim sog‘lom ishlashi uchun havoning sifatiga, to‘g‘ri fiziologik holatga va immun tizimining barqarorligiga bog‘liq.

Ammo bugungi zamonda turmush tarzi, atrof-muhitning ifloslanishi, stress va boshqa omillar nafas olish tizimiga jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, shaharlar aholisi zararli gazlar, chang va kimyoviy moddalarga ko‘proq duch kelmoqda. Bundan tashqari, chekish kabi zararli odatlar ham nafas kasalliklarining ko‘payishiga sabab bo‘lmoqda. Natijada, nafas kasalliklari dunyo bo‘ylab keng tarqalgan va insonlarning sog‘lig‘ini yomonlashtirib, umrni qisqartirmoqda.

Bu muammolarni hal qilish uchun nafas kasalliklarining asosiy sabablari, ularning profilaktikasi va davolash usullarini chuqur o‘rganish, shuningdek, aholining xabardorligini oshirish zarur. Sog‘lom nafas olish — sog‘lom hayotning kalitidir, shuning uchun bu sohadagi har qanday salbiy o‘zgarishlar e’tibordan chetda qolmasligi kerak.

Asosiy qism: Nafas olish tizimi inson organizmining hayotiy faoliyatini ta’minlovchi eng muhim mexanizmlardan biridir. To‘g‘ri ishlamaganida, bu tizimning har qanday buzilishi insonning umumiy salomatligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Nafas olish jarayonida havodan kislorod olinib, u qonda tarqaladi, shu bilan birga, organizmdan zararli karbonat angidrid chiqariladi. Bu jarayon organizmdagi barcha hujayralar uchun zarur bo‘lgan energiya ishlab chiqarishda asosiy rol o‘ynaydi.

Biroq, nafas olish tizimi ko‘plab kasalliklarga duch keladi. Eng keng tarqalgan nafas kasalliklari orasida astma, surunkali obstruktiv o‘pka kasalligi (SOPK), bronxit va pnevmoniya bor. Har bir kasallik o‘ziga xos sabablarga ega, lekin ko‘plab umumiy omillar mavjud: iflos havoning ta’siri, chekish, allergenlar, infektsiyalar va genetik moyillik. Misol uchun, SOPK asosan uzoq muddat davomida zararli gazlar va tutun ta’sirida paydo bo‘ladi, natijada o‘pka to‘qimasi shikastlanib, nafas olish qiyinlashadi. Astma esa bronxlarning yallig‘lanishi bilan tavsiflanib, vaqti-vaqti bilan nafas qisqarishiga olib keladi.

Yana bir muhim jihat shundaki, bugungi kunda dunyo aholisining ko‘payishi va sanoatlashuv natijasida atrof-muhit ifloslanishi oshib bormoqda. Bu esa nafas kasalliklarining ko‘payishiga sabab bo‘lmoqda. Masalan, transport vositalarining chiqindilari, zavodlarning kimyoviy chiqindilari havoni zaharlab, o‘pkani shikastlaydi. Shuningdek, chekish — nafas kasalliklarining asosiy xavf omillaridan biri hisoblanadi. Chekish nafaqat o‘pkani, balki butun nafas yo‘llarini zararli moddalarga duchor qiladi va kasalliklarning rivojlanishiga sabab bo‘ladi.

Nafas kasalliklarini davolash ham murakkab jarayon bo‘lib, kasallikning turiga va og‘irlik darajasiga qarab o‘zgaradi. Pnevmoniya kabi o‘tkir infektsiyalarda antibiotiklar qo‘llaniladi, astma va SOPKda esa bronxlarni kengaytiruvchi va yallig‘lanishga qarshi dori vositalari muhim rol o‘ynaydi. Bundan tashqari, nafas mashqlari va fizioterapiya reabilitatsiyada yordam beradi. Profilaktik chora-tadbirlar, xususan, toza havoda ko‘proq vaqt o‘tkazish, sigaret chekishdan voz kechish va sog‘lom turmush tarzini yuritish nafas kasalliklarining oldini olishda muhimdir.

Zamonaviy tibbiyotda nafas kasalliklarini erta aniqlash va samarali davolash uchun yangi diagnostika usullari va innovatsion davolash usullari ishlab chiqilmoqda. Shu bilan birga, aholi orasida nafas kasalliklarining oldini olish, ularning sabablarini tushunish bo‘yicha keng qamrovli targ‘ibot ishlari olib borilishi kerak. Chunki sog‘lom nafas olish — bu nafaqat individual, balki jamiyat sog‘lig‘ining muhim ko‘rsatkichidir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, nafas olish tizimi inson hayotining asosi bo‘lib, uning sog‘lom ishlashi butun organizmning barqaror faoliyatini ta’minlaydi. Bugungi kunda nafas kasalliklari — astma, surunkali obstruktiv o‘pka kasalligi, pnevmoniya va boshqa ko‘plab kasalliklar — jahon sog‘liqni saqlash sohasida katta muammo hisoblanadi.

Ular nafaqat bemorlarning hayot sifatini pasaytiradi, balki ko‘plab o‘lim holatlariga sabab bo‘ladi.

Nafas kasalliklarining ko‘payishida atrof-muhitning ifloslanishi, zararli odatlar, infeksion kasalliklar va genetik omillar katta rol o‘ynaydi. Shu sababli, nafas kasalliklarini oldini olish, erta aniqlash va samarali davolash bugungi kundagi eng dolzarb vazifalardan biridir. Bu borada nafas kasalliklarini yaxshiroq o‘rganish, zamonaviy tibbiy texnologiyalarni joriy etish, shuningdek, aholining sog‘lom turmush tarziga rioya qilishi uchun keng targ‘ibot ishlarini olib borish zarur.

Natijada, sog‘lom nafas olish tizimi va unga e’tibor nafaqat shaxsiy salomatlik, balki butun jamiyatning farovonligi uchun muhimdir. Nafas kasalliklariga qarshi samarali kurashish nafaqat tibbiyot sohasidagi mutaxassislarning, balki har bir insonning ham mas’uliyatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ahmad, S., & Khan, M. (2021). *Respiratory Diseases: Diagnosis and Management*. Springer. Nafas kasalliklarining diagnostikasi va davolash usullari bo‘yicha zamonaviy ilmiy manba.
2. World Health Organization. (2023). *Global Report on Respiratory Diseases*. Geneva: WHO Press. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonidan nafas kasalliklari bo‘yicha so‘nggi statistik ma’lumotlar va tavsiyalar.
3. Григорьев, Ю.В. (2019). *Болезни органов дыхания*. Москва: Медицина. Nafas yo‘llari kasalliklari bo‘yicha rus tilidagi asosiy darsliklardan biri.
4. Sharma, S. K., & Aggarwal, A. N. (2020). *Clinical Respiratory Medicine*. Elsevier. Nafas kasalliklari bo‘yicha klinik amaliyot va tibbiy yondashuvlar.
5. Centers for Disease Control and Prevention (CDC). *Respiratory Diseases*. —https://www.cdc.gov/respiratory-diseases Nafas kasalliklari haqida keng qamrovli va zamonaviy ma’lumotlar.
6. Kardiologiya va Pulmonologiya bo‘yicha milliy ko‘rsatmalar, 2022. Nafas kasalliklarini diagnostikasi va davolash standartlari bo‘yicha mamlakatimizda qabul qilingan amaliy qo‘llanma.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TA'LIM BERISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV

Raximberganova Sohiba Jamol qizi
Urganch davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
Mavlonberganova Ro‘za Oybek qizi
Urganch davlat pedagogika instituti talabasi

Annotasiya

Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tizimida ta’lim-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda kompetensiyaviy yondashuvning o‘ziga xos xususiyatlari va zamonaviy innovatsion faoliyatlarnimaktabgacha ta`lim tashkilotlarida qo‘llash haqida ma`lumotlar batafsil yoritilgan. Shuningdekkompetensiya, tayanch kompetensiyalar va maktabgacha ta`lim tashkilotlaridagi ta`limiy faoliyatdagi mazmun-mohiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta’lim, kompetensiya, tayanch kompetensiyalar, faoliyat, ta`limiy faoliyat, tizim,yondashuv, shaxs, kommunikatsiya, ijtimoiy, bilish va “Men” konsepsiyasi,

Аннотация

В данной статье подробно описаны особенности компетентностного подхода в организацииобразовательного процесса в системе дошкольного образования и сведения об использованиисовременной инновационной деятельности в организациях дошкольного образования. Такжераскрываются компетентность, основные компетенции и сущность образовательнойдеятельности в организациях дошкольного образования.

Ключевые слова: Дошкольное образование, компетентность, базовые компетенции, деятельность,образовательная деятельность, система, подход, личность, общение, социальное, познаниеиконцепция «Я».

Abstract

This article describes in detail the specific features of the competence approach in the organizationofthe educational process in the preschool education system and information about the use of moderninnovative activities in preschool education

organizations. Also, competence, basic competencesandthe essence of educational activities in pre-school education organizations are revealed.

Keywords Preschool education, competence, basic competencies, activity, educational activity, system,approach, person, communication, social, cognition and "I" concept.

Kirish

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda kompetensiyaviy yondashuv muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bolaning har tomonlama rivojlanishiga ijobiy, samarali ta’sir ko‘rsatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning umumiy va muhim tayanch kompetensiyalari asosida ta’limiy faoliyat to‘g‘ri tashkil etilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Quyidagi keltiriladigan tayanch kompetensiyalarni dolzarbligini asoslash va mazmunan ta’lim jarayonida integratsiyaqilish maktabgacha ta’lim tizimida ta’lim sifatini oshishiga xizmat qiladi. Kommunikativ kompetensiya – muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish ko‘nikmasi hamda atrofdagi odamlar bilan o‘zaro munosabatlarning konstruktiv usullari va vositariga ega bo‘lishni taqozo qiladi; muloqot qilish va yuzaga kelgan o‘yin, bilish, maishiy va ijodiy vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish qobiliyati hisoblanadi. Shaxsiy kompetensiya (“Men” konsepsiyasini yaratish) – shaxsiy kompetensiyani rivojlantirish orqali bola maktabgacha yoshda shakllanadigan va butun hayoti davomida takomillashib boradigan bir qator xususiyatlarni namoyish etadi. Bu kompetensiya bolaning o‘z-o‘ziga g‘amxo‘rlik qilish uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish qobiliyatini hamda kundalik hayotini boshqarish va barqaror sog’lom turmush tarzini amalda qo‘llash mahoratini o‘z ichiga oladi. Ijtimoiy kompetensiya – hayotiy vaziyatlarda kattalar va tengdoshlari bilan muloqotda axloq qoidalari va me`yorlariga rioya qilgan holda o‘zini tutish qobiliyati; Bilish kompetensiyasi – atrofdagi olamni ongli ravishda idrok qilish va olingan bilim, ko‘nikma, malaka va qadriyatlardan o‘quv va amaliy vazifalarni hal qilish uchun foydalana olish jarayonlari kiradi. Yuqoridagi keltirilgan kompetensiyalar mazmuni maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga kompetensiyaviy yondashuv, ularni jamoaviy hamkorlikka undash, bola shaxsini hurmat qilish, erkin ijodiy o‘zini-o‘zi ko‘rsata olishi uchun yetarli shart-sharoitlar yaratish asosida shakllantirilib boriladi. Kompetensiyalarni bola maktabgacha yosh davrida egallab borishini tarbiyachi-pedagoglar kuzatib nazorat qilib boradilar va shu orqali bolaning maktabga tayyorgarlik darajasi belgilanadi shunday ekan, bola maktabgacha ta’lim tashkilotida har tomonlama maktabga tayyorlanadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotida

ta’lim va tarbiya jarayonining maqsadi bolaning tayanch kompetensiyalari va rivojlanish sohalarining kompetensiyalarini shakllantirish uchun shart-sharoitlarni yaratishdir. Rivojlanish sohalari bo‘yicha kompetensiyalarni o‘zaro bog‘liq holda takomillashtirish bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash, shuningdek, uning maktab ta’limi bo‘lgan keying bosqichiga muammosiz o‘tishi va unga tayyor bo‘lishi, boshlang‘ich ta’limda kompetensiyalarni shakllantirishi uchun zarurdir. Bolaning kompetensiyalari bola rivojining quyidagi sohalarida belgilanadi:

- jismoniy rivojlanish va sog‘lom turmush tarzining shakllanishi
- ijtimoiy-hissiy rivojlanish
- nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari
- bilish jarayonining rivojlanishi
- ijodiy rivojlanish

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim va tarbiya jarayonini rejalashtirish ta’lim sharoitlariga qarab o‘zaro bog‘liqlik, xilma-xillik va moslashuvchanlik asosida amalga oshiriladi. Shu bilan birga, yil fasllari va ob-havo sharoitlarini ham hisobga olish kerak. Ta’lim va tarbiya jarayonini rejalashtirish davlat talablarini, shuningdek, davlat o‘quv dasturini amalga oshirishga yordam beradigan qisqa muddatli (haftalik) va uzoq muddatli (yillik) rejalarni yaratishni o‘z ichiga oladi. Maktabgacha ta’lim tashkilotida rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishda bolalarning yoshi, individual xususiyatlari va ehtiyojlarini, shuningdek, mintaqaning madaniy va tarixiy xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida rivojlanish markazlarida ham tarbiyachilar va bolalar ta`limiy faoliyat olib bormoqdalar.

- Qurish-yasash va matematika markazi
- Til va nutq markazi
- Syujetli rolli o‘yinlar va sahnalashtirish markazi
- San`at markazi
- Ilm-fan va tabiat markazi

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida rivojlanish markazlarida tarbiyachilar va bolalar ta`limiytarbiyaviy faoliyatni ijodiy tashkil etadilar va muntazam rivojlantirilib boriladi.

Research Science and Innovation House

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Maktabgacha ta`limva tarbiyaningDavlat standartini tasdiqlash to‘g’risida”gi qarori 802-son 2020 yil 22-dekabr (1-2 ilova)

2. F.R.Qodirova “Maktabgacha pedagogika”Darslik, T-2019 yil

3. Takomillashtirilgan Ilk qadam davlat o‘quv dasturi T.:2022 yil

Research Science and Innovation House

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИНИНГ АСОСИЙ ТУЗИЛМАСИ СИФАТИДА КАФЕДРА

Элбек Дехқонов
Ўзбекистон Миллий университети
мустақил изланувчиси

Аннотация

Муаллиф мазкур мақолада кафедранинг илмий-таълим мухитида, турли профилда юқори малакали мутахассислар тайёрлаш тизимидаги тутган ўрни ва ахамиятини очиб берган. Шунингдек, ислохотлар шароитида таълим ташкилотлари тузилмасида кафедра тузилмасини янада ривожлантириш бўйича замонавий ёндошувларни таклиф этган.

Калит сўзлар: таълим ташкилоти, ректорат, деканат, кафедра, ўқув фаолияти, ўқув-услубий фаолият, илмий-тадқиқот ишлари, таълим ташкилотининг устави, таълим ташкилотининг ички тартиб қоидалари, кафедра низоми.

Аннотация

В данной статьи автор раскрыл роль и значение кафедры в научно-образовательном пространстве, в системе подготовки высококвалифицированных специалистов различного профиля. Изложены современные взгляды на дальнейшее развитие кафедр в структуре образовательных организаций в условиях реформы.

Ключевые слова: образовательная организация, ректорат, деканат, кафедра, учебная деятельность, учебно-методическая деятельность, научно-исследовательская работа, устав образовательной организации, правила внутреннего распорядка образовательной организации, положение кафедры.

Abstract

In this article, the author reveals the role and importance of the department in the scientific and educational space, in the system of training highly qualified specialists of various profiles. Modern views on the further development of departments in the structure of educational organizations in the context of reform are presented.

Key words: educational organization, rector's office, dean's office, department, educational activities, educational and methodological activities, research work, charter of the educational organization, internal regulations of the educational organization, department regulations.

Кириш

Мамлакатимизда олий таълим тизимини янги босқичга кўтариш, таълим сифатини илғор халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш ва олий таълим билан қамров даражасини ошириш борасида изчил чора-тадбирлар амалга ошириб келинмоқда. Бу шубҳасиз, олий таълим тизимини ислоҳ қилиш, миллий ва халқаро меҳнат бозори талаблари даражасида рақобатбардош мутахассислар тайёрлашга хизмат қилади.

Кейинги пайтларда Ўзбекистонда олий таълимни ривожлантириш масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Бу борада кенг кўламли ислоҳотлар бошланиб, соҳада жиддий ўзгаришлар содир бўлмоқда. 2019 йил 8 октябрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси олий таълимни ривожлантиришнинг стратегик мақсадлари, вазифалари, яқин ва узоқ муддатли истиқболдаги босқичларини белгилашда ҳамда соҳага доир дастурлар ва комплекс чора-тадбирларни ишлаб чиқиш учун муҳим асос бўлди. 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги қонун [1.] эса ушбу соҳа тараққиётида, ёшларимизнинг замонавий билимларни эгаллашида ҳеч шубҳасиз, янги илм уфқларни очиб беришга хизмат қилмоқда.

Нобель мукофоти лауреати машхур америкалик футуролог Элвина Тоффлернинг таъкидлашича XXI асрда билим “Тараққиётнинг ёқилғиси” га айланиб бормоқда. [2.] Билимларни, яъни ёқилғини етказиб беришнинг механизми бу ОТМларнинг энг асосий тузилмаларидан бири бўлган кафедралар хисобланади.

Маълумки кафедра тушунчаси (грек тилидан олинган бўлиб **καθεδρα,** яъни, ўтириш учун жой деган маънони билдиради) эрамиздан аввалги II асрда Қадимги Грецияда хуқуқ, риторика, фалсафа, тиббиёт, архитектура кафедралари сифатида ташкил топган. Бугунги кунда эса кафедра олий таълим ташкилотларининг энг асосий тузилмаси сифатида эътироф этилади.

Сўнги йилларда олий таълим тизимида жиддий ўзгаришлар рўй берди, яъни олий таълим тизими модернизация қилинмоқда. Олий таълим тизимининг

тузилмаси ўзгариб бормоқда (классик университетлар, миллий тадқиқот университетлари, университетлар, академиялар, институтлар ва олий мактаблар ташкил этилмоқда).

Кадрлар тайёрлашнинг кўп босқичли тизими (бакалавриат, магистратура, докторантура) жорий этилди. Университетларда янги таркибий бўлинмалар (институтлар, илмий-амалий марказлар, илмий-таълим марказлари, илмий марказлар, технопарклар ва ҳоказолар) ташкил этилмоқда. Буларнинг барчаси ва олий таълим тизимидаги катта ўзгаришлар бўлса ҳамки кафедра олий таълим ташкилотларининг энг асосий ўқув ва илмий бирлиги бир сўз билан айтганда асосий механизми бўлиб қолмоқда.

Мазкур мақолада олий таълим ташкилотининг тузилмаси сифатида кафедра фаолиятини ташкил этишнинг асосий йўналишлари ва уларнинг мазмун моҳияти ёритиб берилган.

Тадқоқот методлари

Тадқиқот жараёнида олий таълим ташкилотининг тузилмаси сифатида кафедра фаолиятига оид бўлган адабиётларни тахлил қилиш, умумлаштириш ва тизимлаштириш, шунингдек кафедра фаолиятини тартибга солувчи норматив-хуқуқий хужжатларни тахлил қилиш каби усуллардан фойдаланилди.

Мухокама ва мунозара

Кафедра – олий таълим ташкилоти ёки факультет тузилмасининг таркибий қисми бўлиб, унда бир ёки бир неча турдош фанлар бўйича ўқув, ўқув-услубий, илмий - тадқиқот ишлари, шунингдек, илмий ва илмий - педагогик кадрлар тайёрлаш, малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш хамда ташкилий, маънавий-маърифий ва тарбиявий ишларни амалга оширадиган энг асосий механизм.

Кафедра ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, “Таълим тўғрисида”ги қонуни, Президент фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Махкамасининг қарорлари, Олий таълим, фан ва инновация вазирлигининг буйруқлари ва Олий таълим ташкилоти устави хамда кафедра тўғрисидаги Низом асосида ташкил этади.

Кафедраларни вужудга келиш тарихига оид тадқиқотлар О.Ю.Аксенов, Т.В.Андрюшин, М.В. Бабкин, Т.К.Баженов, Т.Н.Балобанов, А.О.Бороноев,

Н.В.Вишняков, М.Б.Глотов, Т.Г.Гребенников ва бошқаларнинг илмий ишларида ўз аксини топган.

Олий таълим ташкилотларида кафедра фаолияти ва уларни хусусиятларига оид (масалан: харбий, техник, педагогик, санъат ва хоказолар) масалалар А.Ш.Апишев, А.Д.Жарков, Е.И.Куликов, Д.П.Тевс, О.Г.Устичев, Н.С.Чекалкин ва бошқа олимларнинг илмий ишларида тахлил этилган.

Ўз навбатида илмий адабиётларда кафедра фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш масалалари О.А.Шальнов, М.В.Зинцов, Н.В. Солово, С.Н.Яшкин, Н.М.Савинлар томонидан, кафедра фаолияти ва самарадорлигини оширишда кафедра мудирининг ўрни ва роли Т.Н.Иванов, И.Н.Мельников, С.Д.Резник, О.А.Сазыкин, О.Н.Широков ва бошқаларнинг илмий асарларида ёритиб берилган. [3.]

Бугунги кунда олий таълим ташкилотларида таълим сохасидаги давлат сиёсатининг шаклланиши ва унинг амалга оширилиши борасида кафедрага қўйилаётган талаблар В.Р.Топилдиев, Э.Дехқоновларнинг тадқиқотларида ўз мужассамини топган. [4,8].

Кафедранинг асосий вазифаларига қуйидагилар:

Барча ўқув шакллари бўйича Олий таълимнинг Давлат таълим стандартларига мувофиқ тузилган Малака талаблари, ўқув режаларида белгиланган маърузалар, семинарлар, амалий машғулотлар, лабораториялар ва бошқа турдаги машғулотларни юксак назарий, илмий-услубий ва касбий даражада ўтказиш;

Талабаларнинг малакавий амалиётига, курс лойиҳаларига, битирув малакавий ишларига, магистрлик диссертацияларига раҳбарлик қилиш, талабалар билимини баҳолашнинг рейтинг назоратини жорий этиш ва мустақил ишларни ташкил этиш бўйича тадбирлар ўтказиш;

Кафедра фанлари бўйича ўқув дастурларини ишлаб чиқиш ва белгиланган тартибда тасдиққа тақдим этиш, шунингдек турдош кафедралар томонидан тайёрланган ўқув дастурларига тақриз ва хулосалар тайёрлаш;

Дарслик, ўқув қўлланма, услубий ва методик кўрсатмаларни тайёрлаш;

Иқтидорли талабалар билан ишлаш, уларни олимпиада ва танловларда иштирок этишга тайёрлаш;

Белгиланган тартибда профессор-ўқитувчиларнинг малакасини оширишни ташкил этиш ҳамда уларнинг Республика ҳамда ҳалқаро илмий анжуманларда маърузалар билан иштирок этишини таъминлаш;

Тасдиқланган режага мувофиқ илмий тадқиқот ишларини олиб бориш, тугалланган илмий тадқиқот ишларини муҳокамадан ўтказиш ва уларнинг натижаларини ишлаб чиқаришга жорий этиш, таълим фан ва ишлаб чиқаришнинг самарали интеграциясини таъминлаш, талабаларнинг илмий-тадқиқот ишларига раҳбарлик қилиш;

Бюджетдан ташқари маблағларни жалб этиш, шунингдек, илмий-техникавий ёрдам кўрсатиш мақсадида саноат, қишлоқ хўжалиги корхоналари, кооперативлар, деҳқон, фермер ва бошқа хўжаликлар билан алоқа ўрнатиш;

Олий ўқув юртини битирганлар ва мазкур кафедрада мустақил тадқиқотчиликни ўтаганлар мониторингини олиб бориш ва улар билан мунтазам алоқаларни ташкил этиш;

Хорижий ҳамкорлик, илмий ва таълим муассасалари билан халқаро алоқаларни ривожлантириш ва ҳакозолар киради.

Олий таълим ташкилотларида кафедралар асосан икки турга бўлинади:

Мутахассис чиқарувчи кафедралар;

Хизмат кўрсатувчи кафедралар.

Бугунги кунда олий таълим ташкилотларида кафедра билан ишлашнинг қуйидаги механизмлари мавжуд:

РЕКТОРАТ --- ДЕКАНАТ --- КАФЕДРА

РЕКТОРАТ --- КАФЕДРА

Мазкур механизмлар бўйича кафедралар ўқув, ўқув-услубий, илмий-тадқиқот, Устоз-шогирд, ҳамкорлик алоқалари, миллий ва халқаро рейтингда иштирок этиш, илмий-педагогик кадрларни тайёрлаш борасида ўзларининг олдига қўйган вазифаларни ижросини таъминлаш учун қуйидагиларга алохида эътибор беришлари лозим.

Кафедра низоми;

2. Кафедранинг йиллик ва 5 йилга мўлжалланган стратегик режалари;

Кафедра штатлар жадвали;

Кафедранинг ўқув юкламалари;

Кафедрада ўқитиладиган фанлар, уларнинг фан дастурлари, силлабуслар;

Кафедрада ўқитиладиган фанларнинг ўқув адабиётлари билан таъминланганлик холати;

Кафедрада ижро интизоми (ОТМ Кенгаши қарорлари ва ОТМ ректори буйруқлари)

. Кафедра баённомалари;

Кафедрада магистрларнинг шахсий режаларининг бажарилиш холати, хисоботлари;

Кафедрада докторантларнинг шахсий режаларининг бажарилиш холати, хисоботлари;

.Кафедрада халкаро ва махаллий рейтинг бўйича кафедрада амалга оширилган ишлар;

.Кафедра профессор-ўқитувчилари томонидан очиқ лекциялар, махорат дарслари, очиқ дарсларни ташкил этиш ва ўтказиш, ўзаро дарсларга кириш холати;

Кафедрада малака ошириш ва стажировка режаларининг бажарилиши холати;

5.Кафедра томонидан ташкил этиладиган малакавий амалиётларнинг низомлари, дастурлари, хисоботлари ва ўтказилиш холати;

16.Кафедрада ўқитиладиган фанлар бўйича ўқув контентларини **HEMIS** платформасига жойлаштирилганлик ҳолати;

17.Кафедрада маънавий-маърифий ишларнинг ташкил этилганлик холати;

Кафедра фанлари бўйича талабаларнинг ўзлаштириш кўрсаткичларини тахлили;

19. Кафедрада иқтидорли талабалар билан ишлаш холати;

.Кафедрада фаолият олиб бораётган педагог ходимларни рағбатлантириш, доцент ва профессор вазифасини бажарувчи лавозимига ўтказиш холати;

.Ўқув жараёнига ўриндошлик (ички ва ташқи) асосида ишга олинганлар профессор-ўқитувчилар томонидан дарс жараёнларини олиб бориш холати ва хоказоларга.

Бизнинг фикримизча, олий таълим ташкилотларида кафедра фаолиятини самарали ташкил этиш ва бошқариш ўз навбатида кафедрага қўйилган талаблар, олий таълим сохасида давлат томонидан олиб борилаётган ислохотлар хамда олий таълим ташкилотидаги бошқарув тизими хусусиятларига боғлиқ бўлади.

Олий таълим ташкилотларида кафедра фаолиятини ташкил этиш, бошқариш, кафедранинг иш юритиш хужжатлари, кафедра мудирига қўйилган талаблар, кафедрага юклатилган мажбуриятлар айрим тадқиқотчилар томонидан аатрофлича тахлил этилган.[5,6,7,9,10].

Хулоса

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш жоизки, кафедра бу олий таълим ташкилотининг бирламчи асосий бўғини бўлиб, олий таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотларни рўёбга чиқарадиган, талабаларнинг танлаган сохасини малакали мутахассиси, хамда касбий тайёргарлик сифатини белгиловчи мухим омиллардан бири хисобланади.

Олий таълимда кафедра фаолиятининг анъанавий тарзда ташкил этилган хар бир йўналиши (ўқув, ўқув-услубий, илмий-тадқиқот, устоз-шогирд ва хоказолар) талабаларнинг, хам касбий хам умумкасбий компетенцияларини шакллантиришда бевосита ёки билвосита таъсир кўрсатади, уларнинг мехнат бозоридаги рақобатбардошлигини белгилаб беради.

Юқоридагиларга асосланган холда олий таълим ташкилотларида кафедра фаолиятини янада такомиллаштириш учун қуйидагиларни илгари суриш мумкин:

биринчидан, олий таълим ташкилоти тузилмасида кафедрани хуқуқий мақомини кўтариш;

иккинчидан, олий таълим ташкилотларида кафедра фаолиятини тартибга солувчи ягона меъёрий хужжат ишлаб чиқиш ва унда кафедра мудирининг ваколатларини аниқ белгилаб қўйиш;

учинчидан, олий таълим ташкилотида ички хужжатлар айланиш тизимини оптималлаштириш ва кафедранинг мажбурий хисобот хужжатларини минимум даражага тушириш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Иқтибослар/Сноски/References:

1.Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни. //Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон (34-модданинг олтинчи қисми Ўзбекистон Республикасининг 2024 йил 7 сентябрдаги ЎРҚ-957-сонли Қонуни таҳририда - Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 09.09.2024 й., 03/24/957/0689-сон).

2.Тоффлер Э. Футурошок / Э. Тоффлер. -СПб.: Лань, 1997.

3.Воскрекасенко О.А., Сергеева С.В. Кафедра как учебно-научное подразделение вуза и фактор профессиональной подготовки обучающихся // Современные наукоемкие технологии. 2021. № 10. С. 125-129;

4.Топилдиев В.Р., Дехқонов Э., Олий таълим тизимининг норматив-ҳуқуқий асослари. –Т., 2023. -194 б.

5.Топилдиев В.Р. Ўзбекистон Республикаси Президентининг олий таълим сохасига оид фармонларидан келиб чиқадиган вазифалар хусусида айрим мулохазалар // “Мирзо Улуғбек буюк мутафаккир олим ва давлат арбоби” мавзусидаги халқаро илмий анжуман материаллари. –Т., 2024. 1057-1065 бетлар.

6.Топилдиев В.Р. Таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун маъмурий жавобгарлик. Ilmiy xabarnoma, АДУ, №2 2017 йил. 48 б.

7.Топилдиев В.Р. Масофавий таълим хусусида айрим мулоҳазалар. 2023. *Journal of Integrated Education and Research*, *2* (2), 51-60 бетлар.

8.Топилдиев В.Р. Олий таълимнинг норматив-ҳуқуқий асослари. – Тошкент., 2018. 356. Б.

9.Топилдиев В.Р. Олий таълим тизимини ислоҳ қилишнинг меъёрий-ҳуқуқий таъминоти хусусида айрим мулоҳазалар // *Современное образование*, 2017. (6), 8-14.

10.Topildiyev V.R. Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etishning o‘ziga xos muammolari. Sotsiologiya va huquq, Ilmiy jurnali 2-сон, 11-21 бетлар.

11.Топилдиев В.Р. Замонавий технологияларни фуқаролик-ҳуқуқий фанларнинг ривожланиши ва фуқаролик ҳуқуқий муносабатларга таъсири // “Fuqarolik huquqiy fanlarini rivojlantirish tendensiyalari va fuqarolik qonunchiligini takomillashtirish istiqbollari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. –Т., 2022. 47-62 бетлар.

Research Science and Innovation House

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI NUTQIY KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Shamuratova Sevinch Quvondiq qizi
Urganch davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annatatsiya

Ushbu maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, ijtimoiy faoliyatda bo‘lajak pedagoglarning nutqiy ko‘nikmalarini shakllantirish haqida fikrlar bayon qilingan. Bo‘lajak pedagoglarning nutqiy ko‘nikmalarini badiiy texnologiyalar yordamida rivojlantirish shuningdek, nutq o‘stirish texnologiyalari yordamida bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy yondashuvlarini aniqlash va ulardan o‘quv jarayonida samarali foydalanish shartlarini aniqlash kabi muommolar haqida ma’lumot berilgan.

Шамуратова Севинч Кувондик кизи
Преподаватель Ургенчского государственного педагогического института

Абстрактный

Актуальность данной статьи заключается в том, что в ней изложены идеи по формированию речевых навыков будущих учителей в социальной деятельности. Приведена информация по таким проблемам, как развитие речевых навыков будущих учителей с использованием художественных технологий, а также выявлены теоретические подходы к формированию профессиональной компетентности будущих учителей с использованием речевых технологий и условия их эффективного использования в образовательном процессе.

Shamuratova Sevinch Quvondiq qizi
Teacher of the Urgench State Pedagogical Institute

The relevance of this article is that it presents ideas on the formation of speech skills of future teachers in social activities. It provides information on such problems as the development of speech skills of future teachers using artistic technologies, as well as the identification of theoretical approaches to the development of professional competence of future teachers using speech enhancement technologies and the conditions for their effective use in the educational process.

Kalit so‘zlar: Nutq, dialog, monolog, artikulatsiya, fonetika, to‘g‘ri tallafuz.

Ключевые слова: Речь, диалог, монолог, артикуляция, фонетика, правильное произношение.

Keywords: Speech, dialogue, monologue, articulation, phonetics, correct pronunciation.

Zamonaviy ta’lim tizimi pedagog shaxsiga katta talablar qo‘ymoqda. Ayniqsa, bo‘lajak o‘qituvchilarning nutqiy madaniyati va ko‘nikmalari – ularning kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismi hisoblanadi. Chunki pedagog faqat bilim beruvchi emas, balki muloqot orqali tarbiyachi, yo‘lboshchi, motivator hamdir. U o‘z fikrini aniq, tushunarli va lo‘nda yetkazishi, ta’lim oluvchilarning e’tiborini jalb eta olishi kerak. Shu sababli, bo‘lajak pedagoglarni tayyorlash jarayonida nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirish muhim vazifa sifatida qaraladi.

Nutqiy ko‘nikmalar tushunchasi va uning ahamiyati

Nutqiy ko‘nikmalar – bu insonning og‘zaki va yozma nutq orqali fikrini ifoda eta olishi, muloqot yurita olishi, auditoriyaga mos tarzda gapirish, uslubni tanlash kabi layoqatlaridir. Pedagogik jarayonda bu ko‘nikmalar quyidagilar orqali namoyon bo‘ladi:

aniq va tushunarli gapirish;

mavzuga mos va boy lug‘at zahirasiga ega bo‘lish;

uslubiy to‘g‘rilik va emotsional ta’sirchanlik;

tinglovchilar bilan samarali muloqot o‘rnatish.

Research Science and Innovation House

Bo‘lajak pedagogda yuqoridagi fazilatlarning rivojlanishi uning dars o‘tish malakasini oshiradi, o‘quvchilar bilan muloqotini yengillashtiradi, hamda o‘zini professionallik nuqtai nazaridan namoyon eta oladi.

Nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirish yo‘llari

Bo‘lajak pedagoglarning nutqiy ko‘nikmalarini shakllantirish uchun quyidagi metodlar va vositalardan foydalaniladi:

1. Nutq madaniyatini o‘rgatish mashg‘ulotlari – pedagogik oliy ta’lim muassasalarida alohida fan sifatida olib boriladi.
2. Ijtimoiy va kasbiy muloqot mashqlari – rol o‘ynash, bahs-munozaralar, muloqot trenajerlari.
3. Amaliyot darslari va mikrodarslar – talabalar kichik guruhlarda dars o‘tish orqali o‘z nutqiy faoliyatini sinovdan o‘tkazadilar.
4. Audio va video tahlil – mashhur o‘qituvchilarning chiqishlarini tinglash, ularni tahlil qilish.
5. Ijodiy yozuv mashqlari – insho, esselar yozish, og‘zaki bayon qilish.

Bu metodlar orqali talabaning muloqot qobiliyati, nutqning mazmunan boy va grammatik jihatdan to‘g‘ri bo‘lishi, ta’sirchanligi shakllanadi.

Bo‘lajak pedagoglar nutqida uchraydigan muammolar

Ko‘plab talabalar quyidagi nutqiy kamchiliklarga duch keladi:

so‘z boyligining kamligi;

talaffuzdagi nuqsonlar;

fikrni izchil ifodalashdagi qiyinchiliklar;

auditoriya oldida ishonchsizlik;

ortiqcha so‘zlar va parazit so‘zlardan foydalanish.

Bu kamchiliklar ustida tizimli ravishda ishlash, individual mashg‘ulotlar, o‘z ustida ishlash madaniyati bo‘lajak pedagogda nutqiy kompetensiyani shakllantiradi.

Nutqiy kompetensiya tushunchasi va pedagogik faoliyatdagi o‘rni

Nutqiy kompetensiya – bu nafaqat grammatik jihatdan to‘g‘ri, balki kontekstga, vaziyatga va auditoriyaga mos tarzda fikr bildiruvchi nutq tuza olish layoqatidir.

U quyidagi komponentlardan iborat:

1. Lingvistik kompetensiya – til qoidalarini bilish va qo‘llay olish.
2. Komunikativ kompetensiya – muloqot davomida ijtimoiy me’yorlarga rioya qilish.
3. Diskursiv kompetensiya – matn yoki nutq tuzilmasini yaxlit tarzda qurish.

4. Pragmatik kompetensiya – maqsadga muvofiq ravishda fikrni ifodalash.

Bu komponentlar pedagogik faoliyatda, xususan, dars jarayonida, tarbiyaviy suhbatlarda, ota-onalar bilan muloqotda va hamkasblar bilan professional aloqa o‘rnatishda muhim ahamiyatga ega.

Nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirishda innovatsion yondashuvlar

Zamonaviy pedagogikada quyidagi yondashuvlar orqali nutqiy ko‘nikmalar samarali rivojlantiriladi:

Konstruktorli muloqot metodikasi – talabalarni real hayotiy holatlarga mos ravishda fikr bildirishga o‘rgatish.Problemali o‘qitish – muammoli vaziyatlar yaratish va talabalardan asoslangan javoblar kutish orqali ularning fikrlash va ifoda qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Interfaol usullar – "Akvarium", "Bahs", "Press" kabi metodlar orqali talabalarni faol fikrlashga va to‘g‘ri nutq tuzishga o‘rgatish.

Multimedia vositalari – audio, video, prezentatsiyalar yordamida nutqni tahlil qilish va mashq qilish.

Bo‘lajak pedagoglar uchun tavsiyalar

1. Kundalik ovoz yozuvlarini olib borish – o‘z nutqini eshitib, xatolarni aniqlash.
2. O‘qituvchi roli bilan chiqish qilish – o‘zini haqiqiy auditoriya oldida sinab ko‘rish.
3. Nutqiy tezlik va ohang ustida ishlash – monotonsizlikka qarshi kurashish, emotsional ifoda kiritish.
4. Sinf oldida mashg‘ulotlar olib borish – real sharoitda o‘z nutqini sinovdan o‘tkazish.

Nutqiy kompetensiyaning shakllanishi quyidagi olimlar tomonidan chuqur o‘rganilgan:

L.S. Vygotskiy – til va tafakkur aloqadorligi haqida nazariya ilgari surgan.

A.A. Leontyev – nutq faoliyati tahlilida psixologik yondashuvni asoslagan.

Sh. Raxmatullayev – o‘zbek tili madaniyati, nutqiy uslub va talaffuz masalalarini yoritgan.

Ularning tadqiqotlariga asoslangan holda, pedagog shaxsida nutqiy ko‘nikmalar individual psixologik xususiyatlar, ijtimoiy muhit va o‘qitish metodikasiga bog‘liq holda rivojlanadi.

Hozirgi zamon ta’limi o‘qituvchidan faqat bilimga ega bo‘lishni emas, balki uni tushunarli va ta’sirchan tarzda yetkazish mahoratini ham talab qiladi. Bo‘lajak pedagoglarning og‘zaki va yozma nutqi to‘g‘ri, boy, mantiqan izchil bo‘lishi ta’lim jarayonining samaradorligini belgilaydi. Nutq nafaqat aloqa vositasi, balki shaxsiy

ta’sir ko‘rsatish, tarbiyaviy yondashuv va madaniy muloqot mezoni sifatida qaraladi. Shu bois, pedagogika sohasida tahsil olayotgan talabalar nutqiy kompetensiyani shakllantirish jarayoniga alohida e’tibor qaratishlari zarur.

Nutqiy ko‘nikma tushunchasi va uning pedagogik ahamiyati

Nutqiy ko‘nikma — bu insonning o‘z fikrini og‘zaki yoki yozma ravishda, mantiqan to‘g‘ri, aniq va ta’sirchan tarzda ifoda eta olish malakasi. Pedagogik faoliyatda bu malaka quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

O‘quvchilarga mavzuni tushunarli bayon qilish;

Emotsional ta’sir orqali darsga qiziqish uyg‘otish;

Kompyuter, slayd, video kabi vositalarni nutq bilan uyg‘unlashtira olish;

Har xil ijtimoiy qatlam vakillari bilan samarali muloqot yurita olish. Bo‘lajak o‘qituvchi o‘z kasbiy nutqida muloqotga ochiqlik, madaniy ifoda, intonatsion aniqlik kabi sifatlarni shakllantirishi lozim. Ayniqsa, og‘zaki nutqdagi talaffuz, intonatsiya va so‘z tanlovi ta’lim sifati va bolalarning e’tiborini boshqarish vositasi hisoblanadi.

Nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirishning samarali usullari

1. Nutqiy mashqlar – og‘zaki bayon qilish, tez aytishlar, hikoya tuzish, matn qayta so‘zlash kabi mashqlar og‘zaki ifoda malakasini rivojlantiradi.2. Bahs va munozaralar – talabalarni erkin fikr yuritishga, o‘z fikrini asoslashga va muloqot madaniyatiga o‘rgatadi.3. Dars ssenariysi yozish – bo‘lajak o‘qituvchi dars mazmunini tuzishda nutqning izchilligini rejalashtiradi.4. Jamoaviy ishlar – rolli o‘yinlar, sahnalashtirish orqali tabiiy va jonli muloqotga kirishadi.5. Tinglab tushunish va mulohaza yuritish – boshqa talabalarning chiqishlarini tahlil qilib, ulardan o‘rganish imkonini beradi.

Bu metodlar orqali talabalar nutqiy faollikni oshiradi, mustahkam lug‘aviy bazani shakllantiradi va professional ifoda uslubi bilan ishlashni o‘rganadi.

Xulosa

Bo‘lajak pedagoglarning nutqiy ko‘nikmalarini shakllantirish – bu nafaqat kasbiy tayyorgarlikning bir qismi, balki ularning butun mehnat faoliyatining asosidir. Pedagogning nutqi o‘quvchiga bilim uzatishda, uni tarbiyalashda, ongiga ta’sir qilishda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois, pedagogik ta’lim tizimida nutqiy tarbiya va madaniyatni shakllantirishga alohida e’tibor qaratilishi lozim.

MAKTABGACHA TA’LIM YOSHIDAGI BOLALARNI KITOBGA BO‘LGAN QIZIQISHINI UYG‘OTISH

Shamuratova Sevinch Quvondiq qizi
Urganch davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
Olloyorova Sojida Jo‘rabek qizi
Urganch davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgcha yoshdagi bolalarning kitobga bo‘lgan qiziqishini uyg‘otishda oila va ta’lim muassasalarining hamkorligi haqida qanday chora- tadbirlar olib borilishi haqida ma’lumotlar keltirilgan. Bolalarning kitobga bo‘lgan qiziqishini uyg‘otishga oid bir qator metod va usullar, tavsiyalar, keltirib o‘tilgan.Kitobga bo‘lgan munosabatning bugungi kun holati, va unga qanday chora-tadbirlar ko‘rilishi haqida bir qator tavsiyalar berilgan.

AROUSIN THE INTEREST OF CHILDREN OF PRESCHOOL ATGE IN BOOKS

Shamuratova Sevinch Quvondiq qizi
Teacher of the Urgench State Pedagogical Institute
Olloyorova Sojida Jo‘rabek qizi
Student of Urgench State Pedagogical Institute

ANNOTATION: This article provides information on the cooperation of families and educational institutions in stimulating preschool children's interest in books. A number of methods and recommendations are made for stimulating children's interest in books. A number of recommendations are made about the current state of attitudes towards books and measures to be taken.

Вызвать интерес к книгам у детей дошкольного возраста

Шамуратова Севинч Кувондик кизи
Преподаватель Ургенческого государственного педагогического института
Аллаёрова Сожида Журабек кизи
Студентка Ургенчского государственного педагогического института

В статье представлена информация о сотрудничестве семьи и образовательных учреждений в стимулировании интереса детей дошкольного возраста к книге. Рекомендован ряд методов и приемов стимулирования интереса детей к книге. Дан ряд рекомендаций о современном состоянии отношения к книге и о том, какие меры следует предпринять для его решения.

Kalit so‘zlar: Kitob, maktabgacha ta’lim, katta guruh, o‘rta guruh, kichik guruh, ertak kitoblar, xalq ertaklari, she’r, hikoya.

Ключевые слова: книга, дошкольное образование, старшая группа, средняя группа, младшая группа, сказки, народные сказки, стихотворение, рассказ

Keywords: book, preschool education, senior group, middle group, junior group, fairy tales, folk tales, poem, story.

Kitob insonning eng yaqin do‘sti va maslahatchisi bilim manbaidir.Kitob fikrlash quroli xazinalar kaliti hisoblanadi. Uni qadrlash, hurmat qilish asrab-avaylashimiz lozim. Kitob o‘qish - uni mazmunini anglab yetish, unga singdirilgan ma’no mazmunini qalban tuyish va bu orqali ma’nan ozuqaga ega bo‘lishdir. Kitobni mutoalaa qiluvchi har qanday inson yuksak ma’naviyatli shaxs bo‘lishi mumkin. Maktabgacha ta’lim tizimi har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalash hamda uni butun kelajagini belgilab beradigan bilim, ko‘nikma va malakalar bilan birga milliy qadriyatlarimizni ham millatimiz kelajagi bo‘lgan bolalarimiz qalbiga singdirishda juda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan maskandir. Shu bois mamlakatimizda bu sohaga e’tibor yanada kuchaydi.

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning kitobga bo‘lgan qiziqishlarini uyg‘otish bir muncha murakkab jarayon hisoblanadi. Bu yoshda ular juda o‘yinqaroq bo‘lishadi va tabiiyki, ularda mutolaa qilish ko‘nikmasi shakllanmagan bo‘ladi.Bu yoshda bolalarning e’tiborini rangli kitoblar, qahramonlar tasvirlangan chiroyli suratli kitoblar ularning diqqatini oshiradi. Bolalar kutubxonaga borganda ham birinchi rangli, suratli, kitoblar oldiga chopadi.

Bundan tashqari har bir kitobxonning o‘ziga xos tomoni, xarakteri, qiziqishi mavjud bo‘lib, tarbiyachi suhbat davomida bularni tezda ilg‘ab olishi lozim.[1] Mashhur shoirlar va yozuvchilar, pedagoglar A.Avloniy, H.H.Niyoziy, S.Ayniy, S.Delimov, S.Rajavob, X.To‘xtaboyevlar ifodali o‘qishga yuqori baho berganlar. Ovozli o‘qish va

[1] Asqarov,I.B (2017).Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini tadqiqot faoliyati uchun tayyorlashning asosiy bosqichlqari. Sharqiy Evropa ilmiy jurnali,(5).

so‘zlab berish bolani kitobga jalb qilishning tabiiy usuli bo‘lib, undan oilada ham keng foydalaniladi.[2]

Mashhur pedagog A.S.Makarenko oilada ovozli o‘qish muhim ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlab, imkoni boricha o‘qish har kuni va doimiy ravishda olib borilishi lozim.[3] Kitobxonlikni shakllantirish maktabgacha yoshdagi bolalarda ko‘rgazmalikka asoslangan bo‘ladi. Bolalar kitobxonligini o‘quvchilarning pedagogik- psixologik xususiyatlariga ko‘ra, quyidagicha guruhlarga ajratish mumkin:

1.Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar kitobxonligi (2yoshdan 7 yoshgacha);

2.Maktab yoshidagi kichik bolalar kitobxonligi (7 yoshdan 11-12 yoshgacha);

3.O‘rta va katta yoshdagi bolalar kitobxonligi (13-14 yoshdan 15-17 yoshgacha).[4]

Maktabgacha ta’lim yoshidagi kitobxonlarga asosan ota-onalar , buvi-bobolar, tarbiyachilarning ta’siri katta bo‘ladi, chunki hali o‘qish va yozishni bilmagan bolaning kitobxonlik madaniyati do‘stlik, halollik, botirlik, mehnatsevarlik, rostgo‘ylik, mehr-muhabbat g‘oyalariga asoslangan ertaklar tinglash orqali shakllanadi. Ertaklar xalq og‘zaki poetik ijodidagi eng boy va rang barang janrlardan biri hisoblanadi. Bundan tashqari topishmoqlar orqali bolalarning aqliy tafakkuri rivojlanadi, topqirlikka o‘rganadi. Maktabgacha ta’limdan kitobga mehr qo‘ygan kitobxon bora-bora o‘ziga mustaqil kitob tanlashga o‘rganadi.

Agar tahlil qiladigan bo‘lsak, ular Anvar Obidjonning “ G‘alati maktublar”, “Dahshatli meshpolvon”, Quddus Muhammadiyning “Erkinjon oyga chiqibdi”, Yusuf Shodmonning “Oydan kelgan bolalar” va shu kabi shoir va yozuvchilarning asarlarini juda katta qiziqish bilan tinglaydilar.

Merga M.Kristian bu o‘rinda o‘qituvchi va ota-onalarga quyidagi maslahatlarni beradi: bolalarni bolalar kutubxonasiga olib borish,ularga istagan kitobini olib berish, ovoz chiqarib o‘qishga yoki ovoz chiqarib o‘qib berish, qaysi asarni yoqtirayotganliklari bilan qiziqqan holda ular bilan tanishish orqali o‘smirlar bilan muloqotda bo‘lish, ijobiy qahramonni yoqtirib, salbiy qahramondan nafratlanish eng qiziq yeriga kelganda asarni tashlab ketish, bolalarni elektron qurilmalar bilan

[2] R.A.Mavlonova va boshqalar-Pedagogik texnologiya Fan 2008-y,20 bet.

[3] J.G‘.Yo‘ldashev – Interfaol ta’lim sifat kafolati O‘MOI T – 2007 y, 30 bet.

[4] Mamasoli Jumaboyev .Bolalar adabiyoti va folklor.Darslik 2006-yil 3-bet.

qurollantirishning o‘zi ularda kitobga bo‘lgan qiziqishni o‘z-o‘zidan yuzaga keltiradi,deb o‘ylash mumkin emas. 2 yoshdan 5 yoshgacha bo‘lgan davrda bola o‘z onggi yordamida san’atni hayotdan ajrata olmaydi,shuning uchun badiiy asarlarga ham, o‘yinchoqqa yondashgan singari munosabatda bo‘ladi, yoki hayotning aynan o‘zi aks etadi,deb hisoblaydi,san’atni esa xuddi qiziqarli o‘yin kabi qabul qiladi.O‘zining asar matnida bayon qilingan voqealar to‘g‘risidagi tasavvurlarida bola hech qachon badiiy asar chegaralaridan chiqmaydi,bayon etilayotgan voqealarni real joy yoki vaqt bilan bog‘lamaydi,voqealikni o‘zicha o‘zgartiradi,unga yangi persanojlar yoki boshqa asarlardagi badiiy qahramonlarni qo‘shadi.

5 yosh va undan keying davr bolaning o‘zi mustaqil ravishda hayotni san’atdan farqlay boshlaydi. Bola badiiy asarni boshqacha fikrlar,tuyg‘ular va tasavvurga ega begona kishi tomonidan yaratilgan,”o‘zga” dunyoning aksi sifatida qabul qila boshlaydi.Bu o‘rinda mahshur pedagog V.A.Suxomlinskiy kitob o‘qitishning ahamiyati haqida so‘z yuritar ekan,quyidagilarni yozadi: “Kitob bolalarning ma’naviy hayotida katta rol o‘ynaydi,faqat qachonki,bola yaxshi o‘qiy olsa.”Yaxshi o‘qish”deganda nima tushuniladi.Bu,avvalo,eng oddiy ko‘nikma-o‘qish texnikasini o‘zlashtira olishdir”.[5]Kitob o‘qishda eng muhim omil-qiziqish sanaladi.Asar syujetining qiziqarliligi, bayon etish usulining sodda,ravonligi bolalarni kitobga bo‘lgan e’tiborini tortadi.

Shu sababli maktabgacha yoshdagi bolalarni kitob o‘qishga majburlash emas, eng avvalo kitobga bo‘lgan qiziqishini rivojlantirishimiz kerak.Xo‘sh qanday omillar bolalarni qiziqishini uyg‘otadi? Pedagogik kuzatishlar, va bolalarning ota-onalari bilan olib borilgan suhbatlar natijasida bolalarda kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqish quyidagi omillar yordamida yuzaga kelishiga ishonch hosil qilindi: **1)**kitobning o‘ziga xos shaklga egaligi;**2)**ko‘plab tasvirlar bilan boyitilganligi, ularni bezatishda yorqin ranglardan foydalanganlik;**3)**asar syujetining oson, ravon bayon etilganligi;**4)** asar qahramonlarining hayvonlar, o‘simliklar, gullar, qo‘g‘irchoqlar, o‘yinchoqlardan iborat bo‘lishi; shuningdek, sehrgarlik, sarguzasht va sayohatlarga asoslanganligi;**5)** asar xotimasining ijobiy yakuni bolajonlarda kitobga bo‘lgan qiziqishini uyg‘otishga xizmat qiladigan omillar hisoblanar ekan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda idrok qilish,fikrlash tassavur etish shakllanib boradi.Ular kitobdagi qahramonlarning qiziqarli qiliqlarini,kulguli voqea va

[5] Suxomlinskiy V.A.”Bolalarga yurakimni beraman”2001-y,287-bet.

hodisalarini,tasodiflarini ko‘proq eslab qoladilar.O‘qib chiqilgan asar bo‘yicha haddan tashqari ko‘p nasihat qilish katta, ko‘pincha esa tuzatib bo‘lmas ziyon etkazadi: mayda-chuyda savollar bilan «sochib tashlangan» asar bolalar ko‘z o‘ngida o‘zining barcha jozibadorligini yo‘qotadi, oqibatda unga nisbatan bolalarning ham qiziqishi yo‘qoladi. Shuning uchun badiiy matnning tarbiya imkoniyatlariga to‘liq tayanish zarur.

XULOSA

Kitobxonlik – mehnatdir, inson ma’naviyatini yuksaltiradigan, aqliy mehnat sifatida katta qunt va diqqatni, sabr va bardoshni talab etadi, inson shuurini harakatga soladi. Kitobxonlik maktabgacha yoshdagi bolani mushohoda va mulohaza yuritish iqtidorini shakllantiradi, fikrini charhlaydi, teranlashtiradi, hodisalar mohiyatiga xos farqlar va mushtarak xususiyatlarni idrok qilishga, ulardan umumlashma xulosalar chiqarishga yo‘l ochadi.Tabiiyki, kitobxonlikda tashabbus hamisha kattalar tarafida bo‘ladi. Bunda bobolar yoki buvilarning bolalarga ertak go‘yligi yoki ota va onalarning kitobxonligi ayricha ahamiyat kasb etadi. A. S. Pushkin iste’dodining kurtak otishida buvisi Arina Radionovna nechog‘li rol o‘ynagan bo‘lsa, “bolalik kunlarida, uyqusiz tunlarida” buvisi so‘zlab bergan ertaklar Hamid Olimjonda shoirlik iste’dodining uyg‘onishida shu qadar rol o‘ynagani inkor etib bo‘lmas haqiqatdir.

To‘g‘ri, hozirgi axborotlar behad shiddat olayotgan bir sharoitda jamiyatda kitobxonlikda ham sur’atda, ham mazmunda, ham shaklda talay o‘zgarishlar sodir bo‘lmoqda. Endilikda televidenie va kino uning ashaddiy raqibiga aylanib borayotgani inkor etib bo‘lmas haqiqatdir, to‘g‘risini aytganda. Televidenie ham, kino ham, teatr ham ommaviy kitobxonlikning tezkor va ko‘rimli shakllari bo‘lib, ommaning ma’naviy kamolotiga jiddiy ta’sir ko‘rsatayotir. Qolaversa, bozor iqtisodiyoti sharoitida kitoblar narxining bir qadar qimmatlasha borayotgani oilaviy kitobxonlikda ma’lum muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shunday bir sharoitda televidenie, kino va teatr oilaviy kitobxonlik shaklida oila muhitiga singib borayotgan bo‘lsada, biroq bevosita kitobning o‘zini o‘qish kabi afzallikka, ega emasligidan ko‘z yummaslik darkor. Shu vajdan hamma zamonlarda ham kitob yetti mo‘jizaning biri sifatida kitobsevar elimiz ma’naviyatining ziynati bo‘lib qolaveradi.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TA'LIM BERISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV

Raximberganova Sohiba Jamol qizi
Urganch davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
Mavlonberganova Ro‘za Oybek qizi
Urganch davlat pedagogika instituti talabasi

Annotasiya

Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tizimida ta’lim-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda kompetensiyaviy yondashuvning o‘ziga xos xususiyatlari va zamonaviy innovatsion faoliyatlarnimaktabgacha ta`lim tashkilotlarida qo‘llash haqida ma`lumotlar batafsil yoritilgan. Shuningdekkompetensiya, tayanch kompetensiyalar va maktabgacha ta`lim tashkilotlaridagi ta`limiy faoliyatdagi mazmun-mohiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta’lim, kompetensiya, tayanch kompetensiyalar, faoliyat, ta`limiy faoliyat, tizim,yondashuv, shaxs, kommunikatsiya, ijtimoiy, bilish va “Men” konsepsiyasi,

Аннотация

В данной статье подробно описаны особенности компетентностного подхода в организацииобразовательного процесса в системе дошкольного образования и сведения об использованиисовременной инновационной деятельности в организациях дошкольного образования. Такжераскрываются компетентность, основные компетенции и сущность образовательнойдеятельности в организациях дошкольного образования.
Ключевые слова: Дошкольное образование, компетентность, базовые компетенции, деятельность,образовательная деятельность, система, подход, личность, общение, социальное, познаниеиконцепция «Я».

Abstract

This article describes in detail the specific features of the competence approach in the organizationofthe educational process in the preschool education system and information about the use of moderninnovative activities in preschool education

organizations. Also, competence, basic competencesandthe essence of educational activities in pre-school education organizations are revealed.

Keywords Preschool education, competence, basic competencies, activity, educational activity, system,approach, person, communication, social, cognition and "I" concept.

Kirish

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda kompetensiyaviy yondashuv muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bolaning har tomonlama rivojlanishiga ijobiy, samarali ta’sir ko‘rsatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning umumiy va muhim tayanch kompetensiyalari asosida ta’limiy faoliyat to‘g‘ri tashkil etilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Quyidagi keltiriladigan tayanch kompetensiyalarni dolzarbligini asoslash va mazmunan ta’lim jarayonida integratsiyaqilish maktabgacha ta’lim tizimida ta’lim sifatini oshishiga xizmat qiladi. Kommunikativ kompetensiya – muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish ko‘nikmasi hamda atrofdagi odamlar bilan o‘zaro munosabatlarning konstruktiv usullari va vositariga ega bo‘lishni taqozo qiladi; muloqot qilish va yuzaga kelgan o‘yin, bilish, maishiy va ijodiy vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish qobiliyati hisoblanadi. Shaxsiy kompetensiya (“Men” konsepsiyasini yaratish) – shaxsiy kompetensiyani rivojlantirish orqali bola maktabgacha yoshda shakllanadigan va butun hayoti davomida takomillashib boradigan bir qator xususiyatlarni namoyish etadi. Bu kompetensiya bolaning o‘z-o‘ziga g‘amxo‘rlik qilish uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish qobiliyatini hamda kundalik hayotini boshqarish va barqaror sog’lom turmush tarzini amalda qo‘llash mahoratini o‘z ichiga oladi. Ijtimoiy kompetensiya – hayotiy vaziyatlarda kattalar va tengdoshlari bilan muloqotda axloq qoidalari va me`yorlariga rioya qilgan holda o‘zini tutish qobiliyati; Bilish kompetensiyasi – atrofdagi olamni ongli ravishda idrok qilish va olingan bilim, ko‘nikma, malaka va qadriyatlardan o‘quv va amaliy vazifalarni hal qilish uchun foydalana olish jarayonlari kiradi. Yuqoridagi keltirilgan kompetensiyalar mazmuni maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga kompetensiyaviy yondashuv, ularni jamoaviy hamkorlikka undash, bola shaxsini hurmat qilish, erkin ijodiy o‘zini-o‘zi ko‘rsata olishi uchun yetarli shart-sharoitlar yaratish asosida shakllantirilib boriladi. Kompetensiyalarni bola maktabgacha yosh davrida egallab borishini tarbiyachi-pedagoglar kuzatib nazorat qilib boradilar va shu orqali bolaning maktabga tayyorgarlik darajasi belgilanadi shunday ekan, bola maktabgacha ta’lim tashkilotida har tomonlama maktabga tayyorlanadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotida

ta’lim va tarbiya jarayonining maqsadi bolaning tayanch kompetensiyalari va rivojlanish sohalarining kompetensiyalarini shakllantirish uchun shart-sharoitlarni yaratishdir. Rivojlanish sohalari bo‘yicha kompetensiyalarni o‘zaro bog‘liq holda takomillashtirish bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash, shuningdek, uning maktab ta’limi bo‘lgan keying bosqichiga muammosiz o‘tishi va unga tayyor bo‘lishi, boshlang‘ich ta’limda kompetensiyalarni shakllantirishi uchun zarurdir. Bolaning kompetensiyalari bola rivojining quyidagi sohalarida belgilanadi:

- jismoniy rivojlanish va sog‘lom turmush tarzining shakllanishi
- ijtimoiy-hissiy rivojlanish
- nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari
- bilish jarayonining rivojlanishi
- ijodiy rivojlanish

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim va tarbiya jarayonini rejalashtirish ta’lim sharoitlariga qarab o‘zaro bog‘liqlik, xilma-xillik va moslashuvchanlik asosida amalga oshiriladi. Shu bilan birga, yil fasllari va ob-havo sharoitlarini ham hisobga olish kerak. Ta’lim va tarbiya jarayonini rejalashtirish davlat talablarini, shuningdek, davlat o‘quv dasturini amalga oshirishga yordam beradigan qisqa muddatli (haftalik) va uzoq muddatli (yillik) rejalarni yaratishni o‘z ichiga oladi. Maktabgacha ta’lim tashkilotida rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishda bolalarning yoshi, individual xususiyatlari va ehtiyojlarini, shuningdek, mintaqaning madaniy va tarixiy xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida rivojlanish markazlarida ham tarbiyachilar va bolalar ta`limiy faoliyat olib bormoqdalar.

- Qurish-yasash va matematika markazi
- Til va nutq markazi
- Syujetli rolli o‘yinlar va sahnalashtirish markazi
- San`at markazi
- Ilm-fan va tabiat markazi

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida rivojlanish markazlarida tarbiyachilar va bolalar ta`limiytarbiyaviy faoliyatni ijodiy tashkil etadilar va muntazam rivojlantirilib boriladi.

Research Science and Innovation House

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Maktabgacha ta`limva tarbiyaningDavlat standartini tasdiqlash to‘g’risida”gi qarori 802-son 2020 yil 22-dekabr (1-2 ilova)

2. F.R.Qodirova “Maktabgacha pedagogika”Darslik, T-2019 yil

3. Takomillashtirilgan Ilk qadam davlat o‘quv dasturi T.:2022 yil

Research Science and Innovation House

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Нодиров Чоршанби Элмуродович
Преподователь кафедры Русского языка и литературы
Термезского государственного педагогического института
Ахмаджонова Зульфия Миноджоновна
студентка направления Родной язык и литература
Термезского государственного педагогического института

Аннотация: В статье рассматриваются современные педагогические технологии, направленные на развитие креативного мышления учащихся при обучении русскому языку. Анализируются методы и приёмы, способствующие формированию нестандартного, творческого подхода к решению языковых и речевых задач. На основе педагогического эксперимента доказывается эффективность интеграции творческих заданий, проектной деятельности, геймификации и визуальных технологий в образовательный процесс.

Ключевые слова: креативное мышление, русский язык, педагогические технологии, творческие задания, геймификация, визуализация.

Современное общество и рынок труда предъявляют всё более высокие требования к личности — способность к нестандартному мышлению, гибкость ума, инициативность и креативность становятся важнейшими компетенциями XXI века. В условиях обновления содержания образования и внедрения ФГОС, задача развития креативного мышления встает особенно остро и в преподавании русского языка.

Креативное мышление в контексте изучения языка — это способность учащихся находить оригинальные языковые решения, создавать новые тексты, интерпретировать произведения и выражать мысли в нестандартной форме. Формирование таких умений невозможно без внедрения активных и инновационных педагогических технологий, которые активизируют

мыслительную деятельность учащихся и способствуют формированию языковой личности.

Цель исследования — определить эффективные педагогические технологии, способствующие развитию креативного мышления учащихся при обучении русскому языку, и оценить их влияние на результаты учебной деятельности.

Для достижения поставленной цели были использованы следующие методы:

- анализ научно-методической литературы по психолингвистике и педагогике творчества;
- педагогический эксперимент (две группы учащихся по 20 человек);
- качественное и количественное наблюдение за учебной активностью и результатами;
- анкетирование учащихся и преподавателей по критериям развития креативности.

В экспериментальной группе применялись следующие технологии:

- Метод сторителлинга (сочинение историй, создание авторских текстов);
- Геймификация (использование игровых заданий и цифровых викторин);
- Метод шести шляп мышления (аналитико-креативная интерпретация текстов);
- Проектная и исследовательская деятельность (создание мультимедийных проектов на русском языке);
- Ментальные карты и визуализация.

Контрольная группа обучалась по традиционной методике без акцента на развитие креативности.

Сравнительный анализ показал следующие результаты:

- Средний балл за творческие задания в экспериментальной группе составил **89%**, в контрольной — **73%**;
- Повышение мотивации к изучению языка у 78% учащихся экспериментальной группы;

- Рост уверенности в устном и письменном самовыражении у 67% участников;
- Положительные отзывы преподавателей о повышении инициативности и оригинальности мышления студентов.

Анкетирование показало, что наибольший эффект дали задания с элементами визуализации (ментальные карты), групповые креативные упражнения и сторителлинг.

Развитие креативного мышления учащихся при обучении русскому языку требует переосмысления традиционной методики. Современные технологии позволяют не просто объяснить грамматику или лексику, но и создать условия для творческой переработки языкового материала. Особую ценность представляют:

- Методы дивергентного мышления, позволяющие находить несколько решений одной задачи;
- Технологии дизайн-мышления при разработке речевых проектов;
- Цифровые инструменты (Padlet, Canva, Quizlet) как средства интерактивного взаимодействия.

Креативные задания мотивируют учащихся, позволяют им раскрыть личный потенциал и сформировать устойчивую языковую компетенцию в условиях смыслового освоения языка.

Применение современных педагогических технологий, направленных на развитие креативного мышления, значительно обогащает процесс преподавания русского языка. Интеграция игровых, визуальных, исследовательских и проектных методов способствует формированию активной языковой личности, способной к самостоятельному мышлению и оригинальному самовыражению.

Результаты исследования подтверждают, что систематическая работа по развитию креативного мышления улучшает качество обучения, усиливает мотивацию и формирует компетенции, востребованные в современном мире. В

дальнейшем рекомендуется разработать специальные методические комплексы по обучению русскому языку с акцентом на творческое развитие учащихся.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Трошина Л.В. Креативное мышление в обучении. — М.: Просвещение, 2022.
2. Захарова Е.Н. Современные образовательные технологии в преподавании русского языка. — СПб., 2023.
3. Мельникова И.А. Сторителлинг как метод развития речевой креативности. — Вестник педагогики, №4, 2024.
4. De Bono E. Шесть шляп мышления. — М.: Альпина, 2021.
5. Бахтин М.М. Слово в романе: аспекты творчества. — М.: Наука, 2020.

Research Science and Innovation House

ИГРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ К ИЗУЧЕНИЮ РУССКОГО ЯЗЫКА

Киселёва Оксана Викторовна,
Студентка 3 курса направления образования: Филология и обучение языкам (русский язык) Термезского университета экономики и сервиса

Аннотация: В статье рассматривается использование игровых технологий как эффективного средства повышения учебной мотивации школьников к изучению русского языка. Описаны виды игровых методов, принципы их внедрения и результаты их влияния на учебную активность учащихся. Проведённое исследование показало, что игровая форма обучения способствует не только повышению интереса к предмету, но и улучшению качества усвоения языкового материала.

Ключевые слова: игровые технологии, мотивация, русский язык, школьники, активные методы обучения.

Введение

Проблема снижения мотивации к изучению русского языка особенно остро стоит в национальных школах, где он является неродным для большинства учащихся. Традиционные методы обучения зачастую оказываются недостаточно привлекательными для школьников. В этой связи актуальным становится внедрение игровых технологий в учебный процесс как способа активизации познавательной деятельности и повышения интереса к предмету. Игра, как форма организации обучения, создаёт благоприятную эмоциональную атмосферу, способствует снижению тревожности и стимулирует речевую активность.

Методы

Для достижения целей исследования применялись следующие методы:

- **Анализ педагогической литературы** по игровой методике и мотивации обучения.
- **Педагогический эксперимент**, проведённый в 6–7 классах трёх национальных школ.

- **Анкетирование учащихся** до и после внедрения игровых технологий.
- **Сравнительный анализ учебной успеваемости** по русскому языку за два учебных месяца.

Программа эксперимента включала следующие игровые формы:

- Лингвистические викторины и кроссворды.
- Ролевые игры и сценки.
- Грамматические игры («найди ошибку», «собери предложение»).
- Игровые тренажёры (онлайн и офлайн).

Результаты

Анализ собранных данных показал следующие изменения после внедрения игровых технологий:

- **Повышение учебной мотивации**: число учащихся, проявляющих активный интерес к предмету, увеличилось с 42% до 73%.
- **Улучшение успеваемости**: доля учащихся, получивших положительные оценки, выросла с 64% до 85%.
- **Активизация речевой деятельности**: 70% учащихся стали чаще использовать русский язык во внеурочной деятельности.
- **Психологический комфорт**: 80% учащихся отметили, что занятия стали более интересными и «менее напряжёнными».

Обсуждение

Полученные результаты подтверждают эффективность игровых технологий в обучении русскому языку. Игра позволяет реализовать личностно-ориентированный подход, учитывая возрастные особенности школьников и их индивидуальные интересы. Кроме того, игровые формы развивают коммуникативные навыки, способствуют сплочению коллектива и формированию положительного отношения к учебному процессу. Однако важно помнить, что игра — это не просто развлечение, а педагогически организованный процесс, требующий чёткой цели, структуры и обратной связи.

Заключение

Игровые технологии являются действенным инструментом повышения мотивации к изучению русского языка, особенно в билингвальной и поликультурной среде. Их систематическое и целенаправленное применение способствует улучшению не только учебных результатов, но и формированию устойчивого интереса к предмету. Перспективным направлением является

разработка игровых методических пособий и цифровых ресурсов для преподавания русского языка как неродного.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Богин Г.И. Игра как метод обучения. — М.: Просвещение, 2010.
2. Зимняя И.А. Психология обучения: Учебник для вузов. — М.: Логос, 2005.
3. Козлова С.А. Игровые технологии в обучении русскому языку. — СПб., 2017.
4. Леонтьев А.А. Психология общения и обучение речи. — М.: Смысл, 2003.
5. Мещерякова Л.Ф. Русский язык как неродной: современные методики. — Казань, 2019

Research Science and Innovation House

TA’LIM KELAJAK POYDEVORI

Sobirjonov Ravshanbek Tolipjon o‘g‘li
Filologiya va tillarni o‘qitish yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’limga xususan oliy ta’limga berilayotgan e’tibor va imkoniyatlar haqida batafsil so’z yuritilgan. Barchamizga ma’lumki, bugungi kunda oliy ta’limga kirish uchun yoshlarmizga 20 ga yaqin imtiyoz berilgan bo‘lib, ularning asosiy qismi davlat garnti asosida qabul qilinadi. Shu bilan birga talabalarga ham turli imtiyoz va imkoniyatlar yaratilib kelinmoqda.

Kalit so’zlar: yoshlar, ta’lim, rivojlanish, imkoniyatlar, kelajak, oliygohlar**.**

Keyingi yillarda yoshlarimizning ta’lim olishi uchun keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi axborot xizmatiga ko‘ra, o‘tgan 6 yil mobaynida oliy o‘quv yurtlari soni 77 tadan 170 taga yetdi, ularga qabul 3,5 baravarga ortdi. Oliy ta’limda raqobatni qo‘llab-quvvatlash va xususiy sektorni jalb qilish orqali 24 ta xorijiy hamda 27 ta nodavlat oliygohlar tashkil etildi. Shu asosda yoshlarni oliy ta’lim bilan qamrov darajasi 9 foizdan 32 foizga oshirildi.

Oliy ta’limga qamrov darajasini oshirish maqsadida respublika OTMlariga 2022/2023 o‘quv yilida qabul ko‘rsatkichlari jami 197 ming 858 tani (shu jumladan 16 ming 933 ta magistratura) tashkil etib, o‘tgan o‘quv yiliga nisbatan 15 foizga (27 ming 203 nafar) oshirilgan. Joriy yilda 25 ta yangi oliygoh faoliyati yo‘lga qo‘yilib, jumladan, nodavlat oliy o‘quv yurtlari 27 taga, xorijiy oliygohlar 31 taga, davlat oliygohlari esa 112 taga yetdi.

Universitetlar tarkibidagi 5 ta pedagogika instituti va 3 ta pedagogika fakultetlari negizida alohida Pedagogika institutlari, Toshkent davlat agrar universitetining Nukus hamda Termiz filiallari hamda Toshkent davlat texnika universitetining Termiz filiali negizida alohida institutlar tashkil etildi.

Mamlakatimizda o‘qituvchilarga bo‘lgan ehtiyojni inobatga olgan holda, Andijon davlat chet tillar instituti va Namangan davlat chet tillar instituti tashkil etildi. Toshkent

irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari institutiga «Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti» milliy tadqiqot universiteti, uning Buxoro va Qarshi filiallariga alohida institut maqomi berildi. Shu bilan birga yurtimizda xorijiy yetakchi universitetlar filiallari tashkil etildi. Bunda Sankt-Peterburg davlat universiteti, Pirogov nomidagi Rossiya milliy tadqiqot tibbiyot universiteti, Qozon federal universiteti, Italiyaning Piza universiteti filiallarini alohida qayd etish lozim. Bunday salohiyatli xorijiy oliygohlarning faoliyati mahalliy oliygohlarning rivojlanishiga ham ijobiy ta’sirini ko‘rsatmoqda.

Joriy o‘quv yilida 200 ming nafardan ortiq yoshlarimiz oliygohlarga qabul qilinishi rejalashtirilgan. Bunda davlat grantlari 4 ming 636 taga yoki 10 foizga oshirildi. 2022 yilda oliy ta’lim sohasida sog‘lom raqobat muhitini shakllantirish, yoshlarni oliy ta’lim bilan qamrov darajasini 38 foizga yetkazish maqsadida nodavlat oliy ta’lim muassasalari soni 27 tadan, jami oliygohlar soni esa 170 tadan oshiriladi. Respublika oliy ta’lim muassasalarini o‘quv adabiyotlari bilan ta’minlash ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. So‘nggi 5 yilda 11 ming 990 nomdagi yangi avlod o‘quv adabiyotlari yaratildi hamda nashr etishga ruxsat berildi. Jumladan, joriy yilning 1 iyul holatiga 1 ming 527 nomda (shundan, darslik – 504 ta, o‘quv qo‘llanma – 1 023 ta) o‘quv adabiyotlari nashr etishga ruxsat berilgan. Shu bilan birga, so‘nggi olti yilda (2017-2022 yy) respublika oliy ta’lim muassasalarining xorijiy universitetlar bilan o‘zaro hamkorlik dasturlari hamda “El-yurt umidi" jamg‘armasi grantlari doirasida 6 ming 151 nafar professor-o‘qituvchilar xorijiy oliy ta’lim hamda ilmiy-tadqiqot muassasalariga malaka oshirish va stajirovka o‘tash uchun yuborildi. Ularning 2185 nafari Yevropa, 445 nafari Amerika, 1059 nafari Osiyo, 2462 nafari MDH mamlakatlariga yuborildi. Oliy ta’lim tizimida ilmiy faoliyatni yaxshilash va salohiyatni oshirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Bugungi kunda OTMda 800 mingga yaqin talabalarga 33 ming 63 nafar professor-o‘qituvchi ta’lim bermoqda. Ilmiy darajaga egalar – 13 ming 2 nafar bo‘lib, shundan, fan doktori (DSc) – 2 ming 687, falsafa doktori (PhD) – 10 ming 315 nafarni tashkil etadi. Doktorlik dissertatsiya himoya ko‘rsatkichi esa 2017 yilga nisbatan 5,1 martaga oshirilib, ilmiy darajali pedagoglar ulushi respublika bo‘yicha 39,3 foizga yetkazildi.

2022 yilda kvotalar soni qariyb 100 foizga oshirilib, vazirlik tizimidagi oliygohlarga doktorantura uchun 1993 ta kvota (1704 ta PhD, 128 ta DSc, maqsadli doktoranturaga 156 ta PhD, 5 ta DSc) hamda stajyor-tadqiqotchilikka 308 ta kvota

ajratildi. bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarida 5 ming 166 nafar doktorant va 379 nafar stajyor-tadqiqotchilar ilmiy-tadqiqot faoliyati bilan shug‘ullanmoqda. Hozirgi kunda 71 ta oliy ta’lim muassasasi va 88 ta ilmiy tashkilotlarda (jami 159 ta) doktorantura faoliyati yo‘lga qo‘yilgan 2021 yilda 1765 ta dissertatsiya ishi, jumladan, 244 ta fan doktori (DSc), 1521 ta falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish bo‘yicha himoyalar amalga oshirildi. 2022 yilning 1-yarim yilligida respublika oliy ta’lim muassasalarida 929 ta dissertatsiya himoya qilindi.

Xalqaro standartlarga javob beradigan «O‘zbekiston ilmiy jurnallari» onlayn portali (https://uzjournals.edu.uz) yaratildi va 41 ta ilmiy jurnal xalqaro talablarga moslashtirildi. Mazkur jurnallarda bugungacha jami 8 ming 404 ta maqola chop etildi aqola chop etildi hamda 108 ta davlatdan 335 mingdan ziyod yuklab olishlar kuzatildi.

Talabalarning ijtimoiy sharoitini yaxshilash va bandligini ta’minlash masalasi muhim vazifalardan biriga aylanmoqda. bugungi kunga kelib, oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan ishlash va qo‘shimcha daromad topishga ehtiyoji mavjud jami 100 ming nafarga yaqin talabalardan 35 ming nafaridan ortig‘i, shundan, 3525 nafar chin yetim, nogiron hamda ijtimoiy himoya reyestrdagi daftarlarga kiritilgan talabalar ish bilan ta’minlandi. Muntazam ravishda oliy ta’lim muassasalarida ish beruvchilar bilan hamkorlikda turli mehnat yarmarkalari hamda biznes uchrashuvlar tashkil etish orqali bo‘sh ish o‘rinlariga talabalar ishga yo‘naltirilib, ularning ish bilan bandligi ta’minlanmoqda. Shuningdek, oliy ta’lim muassasalari talabalari bilan hokim va rektor uchrashuvlari doimiy o‘tkazilmoqda.

Darhaqiqat, balandparvozliklardan xoli bo‘lgan bu ko‘rsatkichlarda yoshlarning samarali oliy ta’lim olishi uchun keng imkoniyatlar mujassam.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Желамская В. А. Лингвистическая структура деловой документации на материале французского и итальянского языков: Дисс. канд. филол. наук. – Москва, 2017
2. Беляева Е.И. Грамматика и прагматика побуждения: Английский язык. – Воронеж: Изд-во Воронежского государственного университета, 1992.

TALABALARNING PSIXOLOGIK BILIMINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

Axmadjonova Shaxruza Jahongir qizi
O’zbekiston Jurnalistika va Ommaviy Kommunikatsiyalar universiteti amaliy psixologiya yo’nalishi 3 bosqich talabasi

Annotatsiya

Mazkur tezisda zamonaviy axborot texnologiyalarining talabalarning psixologik bilimini oshirishdagi ahamiyati, imkoniyatlari va samaradorligi tahlil qilinadi. Psixologik ta’lim jarayonida raqamli vositalardan foydalanish orqali talabalarning bilim darajasini chuqurlashtirish, amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish hamda mustaqil ta’limni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari yoritiladi. O‘rganish natijalari, ilg‘or tajribalar asosida ilmiy xulosalar beriladi.

Kalit so‘zlar: Axborot texnologiyalari, psixologik bilim, raqamli ta’lim, talaba, virtual resurslar, interaktiv dastur, masofaviy o‘qitish, media-psixologiya.

Kirish

XXI asrda ta’lim sohasining barcha bosqichlarida axborot texnologiyalarining joriy etilishi nafaqat o‘quv jarayonini modernizatsiya qilmoqda, balki psixologik ta’lim sifatini oshirishda ham muhim rol o‘ynamoqda. Ayniqsa, oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarning psixologik bilimini oshirishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalaridan oqilona foydalanish zaruriyati ortib bormoqda. Raqamli platformalar, onlayn o‘quv resurslari, psixodiagnostik vositalar talabalarning bilim olish jarayonini interaktiv, qulay va samarali shaklga keltirmoqda.

Mazkur ishda axborot texnologiyalarining psixologik bilimlarni egallash, tahlil qilish, qo‘llash va mustahkamlashdagi o‘rnini ko‘rib chiqamiz. Shuningdek, talabalarda o‘z-o‘zini anglash, refleksiya qilish va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda IT vositalarining roli tahlil qilinadi.

Psixologik bilim va uning ahamiyati

Psixologik bilim – bu inson psixikasining qonuniyatlarini, xatti-harakat motivlarini va ruhiy holatlarini tushunishga yordam beradigan nazariy va amaliy bilimlar yig‘indisidir. Oliy ta’limda bu bilimlar nafaqat psixologiya yo‘nalishida tahsil

olayotganlar uchun, balki pedagogika, tibbiyot, jurnalistika, boshqaruv kabi ko‘plab sohalar uchun ham zarurdir.

Psixologik bilimlar yordamida talaba:

-o‘zini va boshqalarni chuqurroq anglaydi;

-shaxsiy va ijtimoiy muammolarni yechishda konstruktiv yondashuvni qo‘llaydi;

-jamiyatda muvozanatli, madaniyatli va empatik shaxs sifatida shakllanadi.

Axborot texnologiyalarining imkoniyatlari

Axborot texnologiyalari bugungi kunda turli shakllarda psixologik bilimlarni uzatish va egallashda keng qo‘llanmoqda. Jumladan:

-Multimedia taqdimotlari – vizual va eshitish kanallari orqali bilimni samarali yetkazish;

-Psixologik testlar va diagnostikalar – onlayn tarzda o‘z-o‘zini tahlil qilish imkoniyati;

-Virtual laboratoriyalar – ruhiy jarayonlarni modellashtirish;

-Masofaviy ta’lim platformalari – psixologik kurslar va ma’ruzalarni istalgan vaqtda o‘rganish;

-Mobil ilovalar – stressni boshqarish, meditatsiya, motivatsiyani oshirish vositalari;

-Virtual haqiqat (VR) – real hayotiy vaziyatlarda psixologik yondashuvlarni sinovdan o‘tkazish.

Talabalar uchun psixologik bilimlarni IT orqali o‘rgatish uslublari

a) Interaktiv metodlar:

-Google Classroom, Moodle, Microsoft Teams platformalarida test, forum, viktorina orqali psixologik savodxonlikni oshirish.

-Kahoot, Quizlet kabi vositalar yordamida o‘quv jarayonini qiziqarli qilish.

b) Amaliy mashg‘ulotlar:

-Simulyatsiyalar orqali empatiya, stressni boshqarish, ijtimoiy muloqotga doir ko‘nikmalarni shakllantirish.

-Real hayotiy misollar asosida holat tahlillari.

c) Multimedia ta’limi:

-Video darslar, psixologik intervyular, TED Talks orqali mavzularni jonlantirish.

-Turli animatsiyalar yordamida psixologik model va nazariyalarni tushuntirish.

Axborot texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari va muammolari

Afzalliklar:

-Mustaqil o‘rganish imkoniyati;
-Qulaylik va moslashuvchanlik;
-Ko‘rish, eshitish, o‘zaro muloqot qilish orqali bilimni chuqurlashtirish;
-Talabada mustahkam motivatsiya va ishtirokchilikni shakllantirish.

Muammolar:

-E’tiborning tarqoqligi va ortiqcha ma’lumotlar oqimi;
-Internetga bog‘liqlik va texnologik charchoq;
-Tanlangan resurslarning ilmiy asoslanganligi kafolatlanmasligi;
-Har doim ham o‘zaro bevosita muloqot o‘rnini bosa olmasligi.

Xulosa

Talabalarning psixologik bilimini oshirishda axborot texnologiyalari ajralmas vositaga aylanmoqda. Zamonaviy ta’lim tizimi shaxsga yo‘naltirilgan, moslashuvchan va texnologik bo‘lishi zarur. IT vositalari orqali psixologik nazariyalarni samarali o‘rgatish, amaliy mashg‘ulotlar orqali chuqurroq anglash imkonini beradi. Biroq bu jarayonda ilmiy asoslangan, tanlangan, sifatli raqamli resurslardan foydalanish zarur. Kelajakda psixologik ta’limda media-psixologiya, sun’iy intellekt va raqamli pedagogika o‘rtasidagi integratsiya yanada muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdullaeva, G. (2021). Pedagogik psixologiyada axborot texnologiyalari. Toshkent: O‘zR Oliy ta’lim vazirligi nashriyoti.
2. Kadirova, M. (2020). “Psixologiyada virtual ta’lim metodikasi”. Ta’lim innovatsiyalari jurnali, №2.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–2909-son qarori. “2017–2021-yillarda axborot texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasi”.
4. Mayer, R.E. (2014). The Cambridge Handbook of Multimedia Learning. Cambridge University Press.
5. Kozma, R. (2005). “Technology and Classroom Practices: An International Study”. Journal of Research on Technology in Education, Vol. 38(1).

O‘SMIRLARDA GIYOHVANDLIKKA BERILISHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Oqberdiyeva Fotima Nazarali qizi
Alfraganus Universiteti Pedagogika fakulteti
Pedagogika va Psixologiya yo'nalishi 2kurs magistr

Annotatsiya

Mazkur tezisda o‘smir yoshdagilarda giyohvandlikka moyillikning ijtimoiy-psixologik omillari, bu jarayonning shakllanish mexanizmlari va psixologik jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, giyohvandlikka berilish xavfini oshiruvchi oilaviy, maktab muhitidagi va ijtimoiy omillar yoritiladi. O‘smirlarning shaxsiy rivojlanishida bu salbiy holatning oldini olishga doir psixoprofilaktik chora-tadbirlar muhokama qilinadi. Tadqiqot ijtimoiy-psixologik xizmatlar faoliyatida amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, yoshlar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etishning psixologik mexanizmlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar:O‘smirlik, giyohvandlik, psixologik omillar, ijtimoiy xavf, moslashuv, oilaviy muhit, psixoprofilaktika, deviant xulq, axloqiy inqiroz, emotsional noturg‘unlik.

Kirish

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida yoshlarning salomatligi, ma’naviy-axloqiy kamoloti, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish muhim yo‘nalishlardan biri sifatida e’tirof etilgan. Shunga qaramasdan, globallashuv, ochiq axborot maydonlari, ko‘cha va ommaviy madaniyat ta’sirida o‘smir yoshlar orasida giyohvandlik, spirtli ichimliklar, tamaki mahsulotlari va boshqa zararli odatlarga ruju qo‘yish holatlari kuzatilmoqda.

O‘smirlik davri shaxs rivojlanishining eng muhim bosqichi bo‘lib, bu davrda shaxsiy identifikatsiya, o‘ziga baho berish, atrofdagilar bilan o‘zaro munosabatlarni o‘rnatish, mustaqil fikr yuritish jarayonlari kechadi. Bu esa ularning salbiy tashqi omillarga nisbatan zaifligini oshiradi. Ayniqsa, psixologik noaniqlik, oilaviy muammolar, maktab muhitidagi ziddiyatlar, emotsional beqarorlik kabi holatlar o‘smirni deviant yo‘nalishlarga, jumladan giyohvandlikka undovchi omillardan biri sifatida ko‘riladi.

Shu bois, o‘smirlik davrida giyohvandlikka moyillikning psixologik mexanizmlarini o‘rganish, xavf omillarini aniqlash va samarali profilaktik yondashuvlar ishlab chiqish zarurati nihoyatda dolzarb masalalardan biridir.

Asosiy qism:

O‘smirlarda giyohvandlikka moyillikning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari

O‘smirlik yoshining psixologik o‘ziga xosligi

O‘smirlik — bu biologik va ijtimoiy pishish davri bo‘lib, quyidagi jihatlar bilan ajralib turadi:

-ichki emotsional beqarorlik;

-o‘z-o‘zini anglash va baholashda noaniqlik;

-katta yoshdagilarga qarshi kurashish istagi;

-do‘stlar ta’siriga beriluvchanlik;

-mustaqil qaror qabul qilishga bo‘lgan intilish.

Bu xususiyatlar, agar ijtimoiy muhit salbiy bo‘lsa, o‘smirni giyohvand moddalarni sinab ko‘rishga undashi mumkin.

Giyohvandlikka olib keluvchi ijtimoiy omillar

Giyohvandlikning shakllanishida quyidagi ijtimoiy omillar muhim rol o‘ynaydi:

-Oilaviy muhit: nazoratsiz qolish, oilaviy mehrning yetishmasligi, ota-onalarning befarqligi yoki giyohvandlikka ruju qo‘ygan bo‘lishi.

-Maktab muhiti: o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi sovuqlik, sinfdagi ijtimoiy izolyatsiya, o‘smirning o‘z tengdoshlari orasida qabul qilinmasligi.

-Mahalliy muhit va ommaviy madaniyat: ko‘cha madaniyati, yengil topilgan pul, jinoiy guruhlarning faoliyati.

-Media ta’siri: filmlar, ijtimoiy tarmoqlar orqali giyohvandlikni “zamonaviylik belgisi” sifatida targ‘ib qilinishi.

Psixologik omillar va individual xususiyatlar

Giyohvandlikka moyillikda quyidagi psixologik xususiyatlar rol o‘ynaydi:

-past o‘zini baholash;

-hayotiy maqsadning yo‘qligi;

-emotsional stressni boshqara olmaslik;

-depressiv holatlar va yolg‘izlik hissi;

-impulsivlik, xavfli xatti-harakatlarga moyillik.

O‘smirlar o‘rtasida giyohvandlikka qarshi psixoprofilaktik yondashuvlar

Psixologik xizmat tizimida quyidagi yondashuvlar samarali hisoblanadi:

-Psixota’limiy mashg‘ulotlar: giyohvandlikning oqibatlari haqida vizual materiallar, rolli o‘yinlar orqali tushuntirish.

-Psixodiagnostika: xavf guruhiga kiruvchi o‘quvchilarni aniqlash.

-Tengdoshlar bilan ishlash: sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qiluvchi yoshlar yetakchilari bilan hamkorlik qilish.

-Ota-onalar bilan ishlash: ota-onalarni farzandlarining psixologik ehtiyojlari haqida xabardor qilish.

-Kognitiv-behavioral terapiya elementlari: o‘smirda mas’uliyat hissi, qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Xulosa

Giyohvandlikka moyillik o‘smirlik davrida yuzaga chiqishi mumkin bo‘lgan eng xavfli psixologik muammolardan biridir. Bu muammo nafaqat shaxsiy, balki oilaviy, maktab, mahalla va jamiyat miqyosida ko‘rib chiqilishi lozim. Disfunktsional oilaviy tarbiya, ijtimoiy izolyatsiya, psixologik beqarorlik, ommaviy madaniyat bosimi — bularning barchasi giyohvandlikka eltuvchi yo‘ldir.

Shu sababli, o‘smirlar bilan tizimli psixoprofilaktik ishlarni yo‘lga qo‘yish, ularning ehtiyojlarini tushunish va psixologik yordam ko‘rsatish — sog‘lom avlodni tarbiyalash yo‘lida zaruriy omillardandir. Shu bilan birga, ta’lim tizimida psixologik xizmat faoliyatini kuchaytirish, media savodxonligini oshirish, sog‘lom turmush tarzini ommaviy targ‘ib qilish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimova, Z. (2020). *Yoshlar psixologiyasi*. Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti.
2. Ergasheva, D. (2019). “O‘smirlarning deviant xulq-atvoriga olib keluvchi psixologik omillar”. *Psixologiya va hayot*, №3.
3. A. Bandura (1986). *Social Foundations of Thought and Action*. Prentice-Hall.
4. Baxtiyorov, N. (2021). “Oila va maktab hamkorligida giyohvandlikka qarshi kurashish”. *Ilm-fan va taraqqiyot*, №4.
5. Mahmudova, Z. (2018). “Psixologik profilaktika va uning ijtimoiy xavf-xatarlarga qarshi kurashdagi o‘rni”. *O‘zbekiston psixologiyasi* jurnali, №1.

The Effectiveness of the Direct Method in Contemporary Language Instruction

Saparbayeva Ziyoda Rustamboy qizi
Student of Uzbekistan State World Languages University

Abstract.

The Direct Method emphasizes oral communication, exclusive use of the target language, and inductive grammar instruction. Though its origins lie in the late 19th century, the method continues to influence modern language pedagogy. This article reexamines the effectiveness of the Direct Method in current classrooms. Drawing upon pedagogical theory, empirical studies, and practical classroom examples, it evaluates the method’s impact on learner fluency, motivation, and communicative competence. The discussion includes research-supported benefits, limitations, and strategic implementations in blended teaching environments. Moreover, it analyzes the historical development, modern adaptations, and theoretical grounding that continue to shape the method’s relevance in second and foreign language instruction across diverse contexts.

Keywords:

Direct Method, second language acquisition, oral proficiency, language immersion, inductive grammar, communicative instruction, bilingual education, language pedagogy

Introduction

Language education has undergone substantial evolution over the past century, with teaching methodologies continuously shifting to reflect new insights from applied linguistics, cognitive psychology, and educational theory. One enduring approach that continues to attract interest, despite its age, is the Direct Method (DM). Originally formulated as a pedagogical response to the rigid and translation-heavy Grammar-Translation Method, the Direct Method focuses on the immediate and natural use of language.

By prioritizing oral language and direct associations between meaning and the target language, DM aligns more closely with how first languages are acquired. Rather than translating vocabulary or analyzing grammatical structures in the native language,

learners are encouraged to internalize the second language through repetition, question-and-answer exchanges, and contextual meaning-making.

In contemporary pedagogy—particularly where communicative competence and immersion-based education are emphasized—the Direct Method is reemerging as a valuable instructional tool. It is especially prevalent in early language acquisition programs, bilingual primary education, and private language institutions that aim to cultivate fluent, natural use of the target language.

Historical Context and Core Principles

The Direct Method originated in the late 19th century as a response to the Grammar-Translation Method, which had dominated European classrooms for centuries. Linguists and educators such as François Gouin and later Charles Berlitz sought a more natural approach, inspired by the way children learn their first language—through repeated exposure and active use, not through translation.

The method emphasized:

- Exclusive use of the target language in the classroom
- Spoken language as the foundation of learning
- Grammar taught inductively through exposure and usage
- Visual aids and real objects (realia) to convey meaning
- Question-and-answer techniques to promote spontaneous production
- Correction of errors in context, rather than isolated drills

By the early 20th century, the Berlitz schools had adopted and spread the method globally, especially in private and military language instruction.

Contemporary Classroom Applications

In today’s classrooms, the Direct Method is rarely used in isolation but forms a vital component of many communicative and blended methodologies. Examples of modern applications include:

- Bilingual primary schools that use full immersion in the target language for subjects like science or math.
- Private language institutions where lessons begin with oral drills, personalized Q&A, and everyday conversation.
- Technology-driven environments, such as mobile language apps (e.g., Rosetta Stone, Mondly), which use images, repetition, and listening to introduce new words and phrases without translation.

- Young learner classes, where teachers use props, flashcards, storytelling, and songs to create language-rich environments.

In all these cases, the focus is on immediate communication rather than analysis or translation. Teachers model the language and expect learners to respond orally, quickly, and in full sentences.

Research Findings: Evidence-Based Evaluation

1. Oral Proficiency Gains

A study by Coskun (2011) on Turkish EFL learners revealed that Direct Method instruction over 12 weeks led to significant improvements in pronunciation, speech rate, and confidence, especially among lower-intermediate learners. The study used classroom observations, oral tests, and learner self-assessments to compare the DM group with a Grammar-Translation group.

Conclusion: Intensive oral practice and target-language immersion foster automaticity and spontaneous speech.

2. Increased Learner Motivation

In a classroom-based study in South Korea, Kim and Lee (2015) found that students in Direct Method environments reported higher motivation, participation, and comfort speaking English. Teachers observed more frequent voluntary responses and peer collaboration in oral tasks.

Conclusion: The communicative, low-anxiety atmosphere of DM lessons helps learners take risks and build confidence.

3. Young Learners and Immersion Success

In a Canadian bilingual kindergarten, Reynolds and Sook (2017) examined the effectiveness of Direct Method instruction in French. Within one academic term, children began using complete French sentences, asking for help, and participating in songs and routines entirely in the L2.

Conclusion: Early immersion, supported by visual cues and contextual repetition, aligns well with children’s natural language acquisition patterns.

4. Grammar and Writing Limitations

In contrast, Arslan and Yıldız (2019) found that learners taught with the Direct Method alone underperformed in written grammar accuracy when compared with those who received hybrid instruction. Learners struggled with complex structures such as

conditionals and passive voice, indicating that implicit exposure was insufficient for deeper grammatical control.

Conclusion: Direct Method needs to be supplemented with explicit grammar teaching for comprehensive language development.

5. Success of Blended Approaches

Nguyen (2020) conducted action research in a Vietnamese university where the Direct Method was paired with post-task grammar reflection. Learners retained high oral fluency while improving significantly in writing accuracy and grammatical range on post-course exams.

Conclusion: A blended model offers the strengths of DM—oral fluency and immersion—alongside structured grammar learning.

Pedagogical Strengths and Limitations

Strengths:

- Improves speaking fluency and real-time processing;
- Builds pronunciation and listening skills through constant exposure;
- Encourages active participation and student-centered communication;
- Mirrors first language acquisition, especially useful for young learners;
- Reduces translation dependence, promoting direct conceptual mapping.

Limitations:

- Weak in teaching writing and complex grammar explicitly;
- Not ideal for large, mixed-ability classrooms;
- Requires highly fluent and dynamic teachers;
- Difficult to apply in test-oriented systems where accuracy in written form is prioritized.

Conclusion.

Although the Direct Method may seem dated, its core principles remain highly relevant in the age of communicative and immersive instruction. It provides a strong foundation for oral proficiency, pronunciation, and learner engagement, especially in early-stage and low-anxiety learning environments.

Modern educational contexts demand flexible, integrative methods. The Direct Method is most effective when blended with form-focused instruction, especially for intermediate and advanced learners. When implemented thoughtfully, it enhances the

communicative potential of learners and brings classroom language closer to authentic, real-world use.

References:

1. Arslan, R. Ş., & Yıldız, M. (2019). The impact of integrated grammar instruction on writing performance. International Journal of Instruction, 12(1), 205–220.
2. Coskun, A. (2011). An evaluation of the effectiveness of the Direct Method in improving spoken English: A case of Turkish learners. Journal of Language and Linguistic Studies, 7(1), 59–71.
3. Kim, J., & Lee, H. (2015). Effects of the Direct Method on learner motivation and oral participation in Korean EFL classrooms. Asia TEFL Journal, 12(2), 131–147.
4. Nguyen, T. M. H. (2020). Combining the Direct Method with reflective grammar instruction: A case from Vietnam. Language Education in Asia, 11(1), 75–88.
5. Reynolds, R., & Sook, H. (2017). Immersion through the Direct Method: A bilingual kindergarten case study. Canadian Journal of Applied Linguistics, 20(2), 155–172.
6. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching (3rd ed.). Cambridge University Press.

Research Science and Innovation House

O‘TKIR HOSHIMOVNING "IKKI ESHIK ORASI" ASARIDAGI TASVIRIY VOSITALAR

Tashimova Diyora
O‘zbekiston – Finlandiya pedagogika instituti, Tillar fakulteti, O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi, 1-bosqich talabasi
Gmail: diyoratashimova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi" asaridagi tasviriy vositalar tahlil qilinadi. Asarda qo‘llanilgan badiiy ifoda usullari, jumladan, epitet, o‘xshatish, metafora, tamsil kabi poetik vositalar orqali muallif hayotiy voqealarni yoritishda qanday yondashuv namoyon etganiga e’tibor qaratiladi. Mazkur vositalar nafaqat obraz yaratishda, balki asarning umumiy g‘oyaviy-estetik qimmatini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, bu maqolada tasviriy vositalarning semantik yuki va ularning o‘quvchiga ta’sir kuchi xususida ham fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: O‘tkir Hoshimov, Ikki eshik orasi, tasviriy vositalar, epitet, o‘xshatish, metafora, tamsil, badiiy tasvir, obraz

Kirish. O‘zbek adabiyotining zamonaviy taraqqiyotida O‘tkir Hoshimovning tutgan o‘rni beqiyosdir. Uning ijodi hayotiy voqealarni chuqur psixologik tahlil etishi, xalqona tilda yozilgan badiiy uslubi va inson qalbining nozik jihatlarini yoritishi bilan ajralib turadi. "Ikki eshik orasi" asari adibning eng mashhur va xalq orasida sevilgan romanlaridan biri bo‘lib, unda inson hayoti, onalik timsoli, muhabbat, taqdir va ijtimoiy adolat kabi mavzular ko‘tarilgan. Ushbu asarda ishlatilgan badiiy tasvir vositalari asarning badiiy qiymatini belgilovchi asosiy elementlardan biri sifatida e’tirof etilishi lozim. Ayniqsa, Hoshimovning betakror uslubi, hayotni obrazlar orqali tasvirlashdagi mahorati, o‘quvchini asarga tortib kirishida muhim rol o‘ynaydi.

Asosiy qism. "Ikki eshik orasi" asarida epitetlar muhim badiiy vosita sifatida qo‘llanadi. Masalan, "mehribon ona", "sabrli kampir", "qayg‘uli ko‘zlar", "ko‘ngli xira odam" kabi epitetlar orqali muallif obrazlarga emotsional rang bag‘ishlaydi. Bu ifodalar o‘quvchida tasvirlangan shaxsga nisbatan iliqlik, hurmat va hamdardlik hissini uyg‘otadi.

Shuningdek, o‘xshatishlar ham roman tili obrazliligining kuchayishiga xizmat qiladi. Masalan:

"Onamning yuragi quyoshday edi, har kimni isitardi, lekin o‘zini-kuydirardi."

"Yosh boladay ezilib yig‘lardi."

"Uning umidi bahordek yashil edi."

"Ko‘zlari yulduzdek porlardi, lekin ichida qorong‘ilik yashardi."

"Otam hayotida to‘fondek g‘azablanmagan edi."

Bu kabi o‘xshatishlar orqali asardagi qahramonlarning ichki kechinmalari, his-tuyg‘ulari obrazli va ta’sirli tarzda ifodalanadi. Bu o‘xshatishlar yordamida muallif hayotdagi oddiy voqealarni san’at darajasiga ko‘taradi.

Metaforalar esa ruhiy holatlarni, hissiy kechinmalarni chuqur ifodalashda alohida o‘rin tutadi:

"Yuragim bir g‘am daryosida suzardi."

"Umid shamchirog‘i yuragida miltirab turardi."

"Ko‘zlarida dard muzlagan edi."

"Hayot yo‘li g‘am toshlaridan tikilgan edi."

"Ona yuragi eng qudratli davo edi."

Bu metaforalar nafaqat obraz yaratadi, balki o‘quvchiga chuqur hissiy ta’sir o‘tkazadi. Muallif inson kechinmalarini tabiat hodisalari, yorug‘lik va qorong‘ilik, suv va olov kabi obrazlar bilan bog‘lab beradi. Bu esa asarning poetik kuchini sezilarli darajada oshiradi.

Bundan tashqari, tamsil va ramziy obrazlar ham roman badiiy tuzilmasining muhim qismi hisoblanadi. Asardagi Ona obrazi butunlay ramziy ma’noga ega bo‘lib, u nafaqat oila, balki Vatan, sabr, mehr, e’tiqod timsoli sifatida talqin etiladi. Shuningdek, "eshik" ramzi hayot va o‘lim, tanlov va imkoniyat, dunyoviy hayot va oxirat orasidagi murakkab bog‘liqlikni anglatadi. Asarda eshiklar orqali metaforik fikrlar ifodalanib, inson tanlovi va taqdir haqidagi falsafiy mulohazalar beriladi.

Roman davomida muallif tasviriy vositalar orqali real hayot manzaralarini estetik tasvirga aylantirib, o‘quvchini chuqur o‘y va tafakkur sari yetaklaydi. Hoshimov nafaqat voqeani aytadi, balki uni ko‘rsatadi, his qildiradi. Aynan tasviriy vositalar bu jarayonning kuchli badiiy mexanizmidir. Ular orqali hayotning ichki qatlamlari ochiladi, murakkab ijtimoiy va ruhiy muammolar ifoda etiladi.

Xulosa. "Ikki eshik orasi" asaridagi badiiy tasvir vositalari muallifning hayotni estetik idrok etishdagi mahoratini namoyon etadi. Epitet, o‘xshatish, metafora, tamsil

kabi vositalar roman badiiy qiyofasining tarkibiy qismidir. Bu vositalar orqali Hoshimov nafaqat obraz yaratadi, balki o‘quvchini hayajonlantiradi, fikrga chorlaydi va asarga yuksak estetik ta’sir bag‘ishlaydi. O‘tkir Hoshimovning ijodi, xususan "Ikki eshik orasi" asaridagi tasviriy vositalarni o‘rganish, o‘zbek adabiyotining badiiy-estetik taraqqiyotini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, asardagi badiiy vositalar orqali yozuvchi har bir o‘quvchiga shaxsiy hayotiy kechinmalarini yodga soluvchi va o‘zini qahramon o‘rnida his etish imkonini beruvchi estetik muhit yaratishga erishgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hoshimov O‘. Ikki eshik orasi. — Toshkent: Sharq, 2000.
2. U Normuhammad. A look at the history of biographical works or moses. International Journal of Pedagogics 4 (12), 232-234, 2024
3. ХУ Абсаламов, Ingliz tilida yozma nutq kompetentsiyasining tadqiqi, Международный журнал искусство слова, 2023
4. Tursunov D. Adabiy tahlil asoslari. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.
5. NX Ubaydullayev. The depiction of the image of a creative person in autobiographical inscriptions. Current research journal of philological sciences 2 (07), 36-39, 2021
6. Karimov A. Badiiy asarda poetik vositalar. — Samarqand, 2015.
7. ZBM Gulnora Ulashevna Ochilova. The importance of teaching and learning vocabulary. International Scientific Research Journal (WoS), 1029-1033, 2022
8. U Normuhammad. Biografik Asarlar Tarixi Yoxud Moziyga Bir Nazar. Miasto Przyszłości 55, 279-280, 2024
9. Jumayeva, M. (2022). Effective Creative Way Of Erkin Vahidov. Translator, Poet, Hero Of Uzbekistan. Science and innovation, 1(B5), 404-409.
10. ХУ Абсаламов, Ingliz tilida yozma nutq kompetentsiyasining tadqiqi, Международный журнал искусство слова, 2023
11. GU Ochilova. Teaching vocabulary to English for specific purposes (esp) students using communicative language teaching. Colloquium-journal, 57-58, 2021
12. Jumayeva, M. (2022). Uyg’onish davri allomalarining pedagogika va ta’limtarbiyaga o‘zgacha yondashuv asosidagi qarashlari tahlili. Science and innovation, 1(B5), 26-29.

13. Х Абсаломов, С Эсанов, Х Хакимов The importance of error correction in foreign language learning. Общество и инновации 3 (2), 289-293

14. N Ubaydullayev. “Makorim ul-axloq” asarida navoiy hayotiga chizgilar. Eurasian Journal of Entrepreneurship and pedagogy 2 (6), 25-27, 2024

15. AK Uchkunovich. Navigating the rapids: challenges and solutions in developing writing skills. Academic Integrity and Lifelong Learning (France) 3, 38-39

16. OG Ulashevna. A Brief History of Study of Kinship Terms. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education 2, 91-93, 2024

Research Science and Innovation House

STRESS AND COPING STRATEGIES

Abdakimova Mamlakat Abdusamad qizi
2nd-year student of the Applied Psychology program,
Faculty of Pedagogy, Chirchiq State Pedagogical University.
mamlakatabdakimova613@gmail.com

Abstract: This article explores the phenomenon of stress, its psychological and physiological effects, and the most effective coping strategies used by individuals to manage it. The research highlights both problem-focused and emotion-focused approaches and discusses the role of resilience and social support in stress management. Findings suggest that adaptive coping mechanisms can significantly reduce the negative impact of stress and improve well-being.

Keywords: stress, coping strategies, psychological resilience, emotional regulation, mental health

Stress is a universal psychological and physiological response to internal or external challenges that threaten an individual's equilibrium. In today’s fast-paced and demanding environment, stress has become an inevitable part of life, affecting people of all ages and professions. According to the World Health Organization (WHO), chronic stress is one of the leading contributors to various mental and physical disorders, including anxiety, depression, cardiovascular disease, and weakened immune function.

This paper aims to analyze the sources of stress and investigate effective coping mechanisms, with a particular focus on psychological strategies that promote emotional resilience and adaptive functioning.

Stress, though natural in moderate levels, can become detrimental when prolonged or unmanaged. The physiological responses to stress involve the activation of the hypothalamic-pituitary-adrenal (HPA) axis, which releases cortisol, commonly known as the stress hormone. While short-term stress may enhance performance or reaction time (e.g., in emergencies), chronic stress contributes to fatigue, irritability, sleep disturbances, and long-term health risks.

Modern life introduces various unique stressors, such as social media overload, economic instability, and uncertainty in career and education. Particularly among students and professionals, performance pressure has led to a sharp rise in reported anxiety and burnout. This necessitates a deeper understanding of effective coping mechanisms that can be applied in different contexts — academic, occupational, and personal life.

A qualitative analysis of recent psychological literature was conducted. Peer-reviewed journal articles from databases such as PubMed, PsycINFO, and Google Scholar were reviewed, focusing on the years 2015–2024. The selection criteria included studies that examined:

- Common stressors in daily life,
- Cognitive-behavioral approaches to stress,
- Mindfulness-based interventions,
- Emotional and problem-focused coping strategies,
- The role of social and psychological support systems.

In addition to reviewing academic literature, structured interviews were conducted with five licensed clinical psychologists and two mental health counselors to gain insight into common coping strategies observed in practice. A thematic analysis was applied to identify patterns in the strategies employed across age groups and stress-inducing situations.

Also, survey data from undergraduate students (n = 120) were collected to assess their preferred coping methods and perceived stress levels, using the Perceived Stress Scale (PSS) and Brief COPE Inventory. The combination of qualitative and quantitative approaches enhanced the reliability of the findings and allowed for cross-validation of themes.

The findings indicate that stress arises from various domains, such as academic pressure, workplace demands, interpersonal conflicts, and health-related concerns. Stress affects not only emotional well-being but also impairs concentration, decision-making, and productivity.

Two main categories of coping strategies were identified:

1. Problem-Focused Coping:

These strategies aim to address the root cause of stress. Examples include:

- Time management,
- Seeking solutions,

- Planning and organizing tasks,
- Seeking professional or social support.

2. Emotion-Focused Coping:

These strategies target emotional regulation rather than the stressor itself. Examples include:

- Mindfulness and meditation,
- Relaxation techniques (e.g., deep breathing, progressive muscle relaxation),
- Positive self-talk,
- Expressing emotions through journaling or creative activities.

Research shows that individuals who use **adaptive coping strategies**, such as problem-solving, emotional expression, and cognitive restructuring, report lower levels of anxiety and improved mental health. In contrast, **maladaptive strategies**, like avoidance, denial, or substance use, often exacerbate stress and lead to long-term psychological issues.

Moreover, resilience — the capacity to recover from adversity — plays a key role in managing stress. Resilient individuals are more likely to reframe stressful events positively and maintain emotional stability during difficult times.

The survey revealed that 62% of respondents identified academic deadlines as a major stressor, followed by financial concerns (45%) and social relationships (40%). Interestingly, female participants reported higher levels of emotional stress, while males were more likely to use avoidance-based strategies.

Cognitive-behavioral therapy (CBT) techniques, such as cognitive restructuring and exposure-based practices, emerged as highly effective in reducing irrational thoughts and promoting resilience. Participants who engaged in regular physical activity or mindfulness exercises reported significantly lower PSS scores.

Furthermore, emotional intelligence (EI) played a mediating role in stress perception. Individuals with higher EI were better at interpreting their emotional responses and choosing adaptive responses such as seeking social support or reappraising the situation. Group-based support programs, such as stress management workshops and peer counseling, also contributed positively by reducing feelings of isolation and helplessness.

Importantly, the coping style often depends on personality traits, cultural background, and availability of resources. For example, collectivist cultures may favor

emotional support from family, while individualist cultures emphasize personal strategies such as goal setting and self-regulation.

Stress is an unavoidable aspect of life, but it can be effectively managed through the use of appropriate coping strategies. Encouraging awareness about the types of stressors and promoting healthy psychological responses are essential in both clinical and educational settings. Problem-solving, mindfulness, and emotional regulation techniques should be integrated into mental health programs to strengthen individual resilience and enhance well-being.

Effective stress management requires a multifaceted approach that combines personal insight, practical techniques, and external support. Mental health education should be made a part of academic curricula to prepare students with tools for emotional resilience and mental hygiene. Institutions and workplaces must also foster environments where psychological well-being is prioritized alongside performance.

Future research may benefit from exploring digital interventions such as mobile health apps, which are increasingly used for stress tracking, guided meditation, and virtual therapy. As stress continues to evolve with societal changes, so too must our strategies for coping, ensuring that individuals not only survive but thrive under pressure.

References

1. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. Springer.
2. American Psychological Association (APA). (2020). *Stress in America™ Survey*.
3. Kabat-Zinn, J. (1994). *Wherever You Go, There You Are: Mindfulness Meditation in Everyday Life*. Hyperion.
4. Compas, B. E., Connor-Smith, J. K., Saltzman, H., Thomsen, A. H., & Wadsworth, M. E. (2001). Coping with stress during childhood and adolescence: *Psychological Bulletin*, 127(1), 87–127.
5. World Health Organization (2022). *Mental Health and Stress Management in the 21st Century*. Geneva.

Research Science and Innovation House

O'YIN TEXNOLOGIYALARINING BOLALAR INTELLEKTUAL SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI O‘RNI

Tuychiyeva Zulfizar Boxodir qizi
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti
Maktabgacha talim fakulteti, 2-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘yinga asoslangan ta’lim texnologiyalarining maktabgacha yoshdagi bolalar intellektual salohiyatini shakllantirish va rivojlantirishdagi o‘rni tahlil qilingan. Didaktik o‘yinlar, mantiqiy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar orqali bola tafakkurini faollashtirish, ularning muammoli fikrlashini rivojlantirishning metodik asoslari ko‘rsatib berilgan. Tadqiqotda tajriba-sinov ishlari natijalari asosida amaliy xulosalar va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: o‘yin texnologiyasi, maktabgacha ta’lim, intellektual salohiyat, didaktik o‘yinlar, mantiqiy fikrlash.

KIRISH

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimida ta’lim-tarbiyaning interfaol va innovatsion shakllari tobora ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, o‘yin texnologiyalarining bola rivojiga, xususan uning aqliy va intellektual salohiyatini shakllantirishdagi roli katta. Maktabgacha yosh — bu tafakkur, kuzatuvchanlik, tahlil qilish, taqqoslash kabi aqliy jarayonlar tez rivojlanadigan davr bo‘lib, bu bosqichda o‘yin orqali ta’lim berish bolaning tabiatiga mos va samarali usul hisoblanadi.

Maqolada o‘yin texnologiyalarining ta’limiy jarayonga integratsiyalashuvi va ular orqali bolalar intellektual faoliyatini rag‘batlantirishning metodik yo‘nalishlari ilmiy-nazariy hamda amaliy asosda ko‘rib chiqiladi.

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar faoliyatining asosiy turi bu – o‘yindir. O‘yin orqali bola atrof-muhitni o‘rganadi, o‘z fikrini bildiradi, rollar orqali ijtimoiy munosabatlarni anglaydi va o‘zlashtiradi. Bu jarayonda bola nafaqat zavqlanadi, balki bilmasdan turib, bilib olish, o‘rganish, anglash holatlarini boshdan kechiradi. Shu bois, ta’lim jarayoniga o‘yin elementlarini integratsiyalash orqali bolalarda yuqori darajadagi tafakkur faoliyatini shakllantirish imkoniyati vujudga keladi.

O‘yin texnologiyalari didaktik o‘yinlar, muammoli topshiriqlar, interfaol faoliyat shakllari, ijodiy mashqlar orqali bolaning mantiqiy, tanqidiy va ijodiy fikrlash

qobiliyatlarini o‘stiradi. Bolaning fikrlashi qanchalik faollashsa, uning intellektual salohiyati ham shunchalik yuksaladi. Bunday texnologiyalar bolaning rivojlanish darajasi va yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda tashkil etilganda, nafaqat ta’lim samaradorligi ortadi, balki tarbiyaviy maqsadlar ham muvaffaqiyatli amalga oshiriladi.

Shu nuqtai nazardan, maqolada o‘yin texnologiyalarining nazariy asoslari, ularni qo‘llash metodikasi va bolalar tafakkuriga ta’siri keng yoritiladi hamda amaliy misollar bilan asoslanadi.

METODLAR

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- **Nazariy tahlil:** maktabgacha ta’lim bo‘yicha ilmiy adabiyotlar, pedagogik va psixologik manbalar o‘rganildi;
- **Kuzatuv:** bolalarning o‘yin faoliyati jarayonida intellektual rivojlanish darajalari kuzatildi;
- **Tajriba-sinov ishlari:** 5–6 yoshli bolalar ishtirokida didaktik va mantiqiy o‘yinlar asosida sinov mashg‘ulotlari olib borildi;
- **Suhbat va so‘rovnoma:** ota-onalar va tarbiyachilar bilan bolalarning fikrlash qobiliyatidagi o‘zgarishlar bo‘yicha suhbatlar o‘tkazildi.

NATIJALAR

Tajriba-sinov ishlarida o‘yin texnologiyalarining bolalar tafakkurini rivojlantirishda quyidagi jihatlari kuzatildi:

O‘yin turi	Intellektual natija
Didaktik o‘yinlar	Tushunchalarni farqlash, guruhlash qobiliyati oshdi
Mantiqiy o‘yinlar	Analitik fikrlash, sabab-oqibat aloqalarini tushunish
Raqobatli o‘yinlar	Tez fikrlash, motivatsiya, e’tiborni jamlash
Rol o‘ynash o‘yinlari	Tasavvur, ijodiy yondashuv, nutq faolligi

Bu o‘yinlarning muntazam qo‘llanishi natijasida bolalarda quyidagi ijobiy o‘zgarishlar aniqlandi:

- Aqliy faollik oshdi;
- Mantiqiy fikrlash rivojlandi;
- Erkin ifoda va so‘z boyligi kuchaydi;
- Muammoli vaziyatlarda mustaqil yechim topish malakasi shakllandi.

Research Science and Innovation House

MUHOKAMA

O‘yin texnologiyalari bolalar uchun tabiiy faoliyat bo‘lib, ular orqali ta’limiy materiallarni oson o‘zlashtirish, tahlil qilish va qayta ishlash imkoniyati yaratiladi. Ular bolaning intellektual salohiyatini quyidagi yo‘nalishlarda rivojlantiradi:

1. **Kognitiv rivojlanish:** tafakkur, e’tibor, xotira, diqqat.
2. **Ijodiylik:** tasavvur qilish, ijodiy echimlar topish.
3. **Nutq va muloqot:** erkin fikr bildirish, so‘z boyligini kengaytirish.
4. **Muammoli fikrlash:** turli yechimlarni topishga bo‘lgan intilish.

Shu bilan birga, pedagoglar o‘yin texnologiyalaridan foydalanishda ularning maqsadga muvofiqligi, yosh xususiyatiga mosligi va tarbiyaviy-axloqiy ahamiyatini e’tiborga olishlari zarur.

XULOSA

O‘yin texnologiyalari maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda muhim vositadir. Ular bolalarning fikrlash, tahlil qilish, muloqot qilish, va ijodiy yondashuv kabi qobiliyatlarini samarali shakllantiradi. Bu texnologiyalarni metodik jihatdan puxta rejalashtirish va faol qo‘llash ta’lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Kelgusida pedagogik kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlashda o‘yin texnologiyalarini chuqur o‘rganish va qo‘llash bo‘yicha amaliy seminarlar tashkil etish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimova L. “Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi”. – Toshkent: TDPU, 2021.
2. Xodjayev N. “Pedagogik texnologiyalar asoslari”. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
3. Sharipova M. “Didaktik o‘yinlar orqali bolalar tafakkurini rivojlantirish”. – Ilmiy maqolalar to‘plami, 2022.
4. Tadjibaeva D. “Erta yoshdagi bolalar bilan ishlashda innovatsion yondashuvlar”. – Andijon, 2023.
5. Vygotsky L.S. “Imagination and Creativity in Childhood”. – Routledge, 2004.

Research Science and Innovation House

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIYNING "PADARKUSH" DRAMASIDA G‘OYAVIY-DIDAKTIK QARASHLAR

Arapjonova Zebo Otabek qizi
Andijon davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Padarkush” dramasidagi g‘oyaviy-didaktik qarashlar tahlil qilinadi. Drama o‘zbek milliy dramaturgiyasida tarbiyaviy va ma’rifiy ahamiyatga ega bo‘lib, yoshlar tarbiyasi, ota-onaga hurmat, milliy qadriyatlar va g‘arb madaniyatining salbiy ta’siri kabi ijtimoiy muammolarni yoritadi. Muallifning asardagi tarbiyaviy pozitsiyasi, obrazlar tizimi va dramatik ziddiyatlar orqali ma’naviy tanazzulga qarshi ogohlantirishlari ko‘rsatilib, asarning bugungi kun uchun dolzarbligi ta’kidlanadi. Maqola dramaturgiya, adabiy-tahlil va tarixiy metodlardan foydalangan holda yozilgan.

Kalit so‘zlar: Mahmudxo‘ja Behbudi, Padarkush, drama, g‘oyaviy-didaktik qarashlar, tarbiya, milliy qadriyatlar, ma’naviy tanazzul, o‘zbek dramaturgiyasi, ma’rifatparvarlik.

Kirish

Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Padarkush” dramasi o‘zbek milliy dramaturgiyasi taraqqiyotida alohida o‘rin egallaydi. Bu asar orqali muallif zamonasining eng og‘riqli ijtimoiy muammolarini – yoshlar tarbiyasi, ota-onaga munosabat, milliy qadriyatlarning yemirilishi, g‘arb madaniyatining salbiy ta’siri kabi masalalarni ko‘taradi.

Behbudiyning ma’rifatparvarlik ruhida yozilgan bu dramasi xalqni uyg‘otish, ogohlantirish va tarbiyalashga qaratilgan. Ayniqsa, “padarkush” atamasining ramziy yuki asar davomida yoshlarning ma’naviy tanazzuli va g‘arblik yo‘llariga ko‘zsiz ergashishining fojiaviy oqibatlarini ifodalaydi.

Ushbu maqolada “Padarkush” dramasining g‘oyaviy va didaktik xususiyatlari, muallifning tarbiyaviy pozitsiyasi hamda asarning ijtimoiy-ma’naviy ta’siri tahlil qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqola adabiy tahlil, tarixiy yondashuv, qiyosiy metod va didaktik tahlil usullari asosida yozildi. Avvalo, asarning asosiy syujeti, obrazlar tizimi va dramatik ziddiyatlari

o‘rganilib, ularning tarbiyaviy yuklamasi tahlil qilindi. Shuningdek, drama yaratilgan davrning ijtimoiy-siyosiy muhitiga tayanib, undagi g‘oyaviy maqsadlar tarixiy sharoit bilan bog‘liq holda baholandi.

Asar boshqa ma’rifatparvar adiblarning asarlari bilan tematik jihatdan qiyoslandi. Behbudiyning tarbiya, ma’rifat, axloqiy inqirozga qarshi kurash borasidagi pozitsiyasi o‘zbek milliy uyg‘onish davrining asosiy g‘oyalari bilan bog‘landi.

Natijalar

“Padarkush” dramasi birinchi navbatda tarbiyaviy funksiyaga ega bo‘lgan asardir. Asarda muallif quyidagi asosiy didaktik va g‘oyaviy tamoyillarni ilgari suradi:

- Yoshlar tarbiyasiga e’tiborsizlik jamiyat halokatiga olib keladi. Sodiq obrazida muallif noto‘g‘ri yo‘l tanlagan, milliy qadriyatlardan uzilgan, ota-onaga hurmatsizlik qiluvchi yoshlarni qattiq tanqid qiladi.
- Ota-onaga itoat, hurmat va vafodorlik sharqona tarbiyaning asosiy bo‘lagi sifatida talqin etiladi. Sodiqning otasiga qilgan muomalasi – ya’ni “padarkushligi” jamiyatda eng og‘ir axloqiy inqirozning belgisi sifatida beriladi.
- G‘arb ta’limining beqaror va buzuq tomonlari fosh qilinadi. Behbudi g‘arbdan ijobiy jihatlarni olish kerakligini tan olsa-da, ma’naviy tubanlikni tanqid ostiga oladi.
- Asarda milliy ma’naviyat, diniy e’tiqod, qadriyat va urf-odatlarga sodiqlik targ‘ib qilinadi.

Drama finali fojiali bo‘lishi bilan tomoshabinga kuchli psixologik va axloqiy ta’sir o‘tkazadi. Tomoshabin voqea orqali saboq oladi, o‘zini va jamiyatdagi hodisalarni tahlil qilishga undaladi.

Munozara

“Padarkush” dramasi – bu Behbudiyning ogohlantiruvchi da’vatidir. U asarda befarqlik, jaholat, ma’naviy susayish va taqlidga asoslangan ta’limning og‘ir oqibatlarini ko‘rsatadi. Asar milliy dramaturgiyada ilk fojia namunasi sifatida e’tirof etilishi bilan birga, uning asosiy maqsadi – tarbiya, sog‘lom jamiyat, ma’rifatli avlod g‘oyalarini singdirishdan iborat.

Mahmudxo‘ja Behbudiyning g‘oyaviy va didaktik qarashlari bugun ham dolzarbdir. Ayniqsa, hozirgi globallashuv, axborot oqimlari va madaniy aralashuv davrida yoshlar ongini asrash, ularda milliy o‘zlikni shakllantirish uchun bu kabi asarlar muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa

“Padarkush” dramasi Mahmudxo‘ja Behbudiyning ma’rifatparvarlik qarashlari ifodasi bo‘lib, unda yosh avlodning ma’naviy kamoloti, ota-onaga hurmat, milliy qadriyatlarni asrash kabi dolzarb tarbiyaviy g‘oyalar ilgari suriladi.

Asarda obrazlar orqali jamiyatdagi muammolar fosh etiladi, ularning yechimi esa ma’naviy uyg‘onish, ta’lim-tarbiya orqali ko‘rsatiladi. Behbudi bu dramasi orqali faqat bir oilaning fojiaviy tarixini emas, balki jamiyatdagi umumiy inqirozga qarshi kurashni ifodalaydi.

Bugun ushbu drama yoshlarga ogohlik, e’tibor va mas’uliyat tuyg‘ularini beruvchi muhim adabiy manba sifatida qayta-qayta o‘qilishi, sahnalashtirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Behbudi, M. (1910). *Padarkush*. Toshkent: O‘zbek yozuvchilar uyushmasi nashriyoti.
2. Qodirov, O. (2005). *O‘zbek dramaturgiyasi tarixi*. Toshkent: Fan.
3. Normurodov, S. (2012). *Mahmudxo‘ja Behbudi va uning ijodi*. Toshkent: Sharq.
4. Tashkentov, A. (1998). *Ma’rifatparvarlik va o‘zbek adabiyoti*. Toshkent: O‘zbekiston.
5. Karimova, N. (2015). “O‘zbek drama san’atida ijtimoiy-madaniy masalalar”. *Adabiyotshunoslik jurnali*, 3(15), 45-52.
6. Sobirov, J. (2009). *Milliy ma’naviyat va dramaturgiya*. Toshkent: O‘zbekiston.
7. Jalilov, B. (2017). “Mahmudxo‘ja Behbudi va ma’naviy tanazzulga qarshi kurash”. *Madaniyat va adabiyot*, 2(21), 12-19.

Research Science and Innovation House

TA’LIM JARAYONIDA O‘QITUVCHI VA O‘QUVCHI O‘RTASIDAGI EMOTSIONAL ALOQANING PSIXOLOGIK TAHLILI

Ergasheva Mazluma Xusan qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Pedagogika fakulteti
Amaliy psixologiya yo'nalishi 2-kurs talabasi
ergashevamazluma3@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi emotsional aloqaning ahamiyati, uning o‘quv jarayoniga ta’siri va psixologik xususiyatlari tahlil qilindi. Tadqiqotda pedagog va o‘quvchilar o‘rtasidagi ijobiy emotsional munosabatlarni shakllantirish usullari hamda o‘qituvchining psixologik tayyorgarligi o‘rganildi.

Kalit so‘zlar: emotsional aloqa, o‘qituvchi-o‘quvchi munosabati, ta’lim jarayoni, psixologik ta’sir, pedagogika

Kirish

Ta’lim jarayoni nafaqat bilim va ko‘nikmalarni uzatish, balki ijtimoiy va emotsional munosabatlarni rivojlantirish jarayonidir. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi emotsional aloqa — bu ta’lim samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biridir. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning emotsional xavfsizligi va qo‘llab-quvvatlanishi ularning o‘rganish motivatsiyasini oshiradi hamda darslarga qiziqishini kuchaytiradi (Johnson, 2018).

Shuning uchun pedagoglar o‘z faoliyatida o‘quvchilarning his-tuyg‘ularini tushunish, ularga psixologik yordam ko‘rsatish hamda ijobiy emotsional muhit yaratishni o‘rganishlari zarur. Ushbu maqolada o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi emotsional aloqaning psixologik asoslari va uning ta’lim jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Metodologiya

Tadqiqot 2024-yil Toshkent shahridagi 3 umumta’lim maktabida o‘tkazildi. Ishtirokchilar — 50 nafar 9-sinf o‘quvchilari va 5 nafar o‘qituvchi. Metodlar quyidagilar:

- **So‘rovnoma** (emotsional aloqa darajasini o‘lchash uchun maxsus ishlab chiqilgan savolnomalar)

- **Suhbatlar** (o‘quvchilar va o‘qituvchilar bilan individual va guruh suhbatlari)
- **Kuzatuv** (dars jarayonidagi o‘qituvchi-o‘quvchi munosabatlarini baholash)
- **Psixologik testlar** (emotsional barqarorlik va ijtimoiy moslashuv ko‘rsatkichlarini aniqlash)

Tadqiqotda sifatli va miqdoriy usullar birgalikda qo‘llanildi.

Natija

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi ijobiy emotsional aloqa o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi faolligi va motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi. So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, o‘quvchilarning 78%i o‘z o‘qituvchilaridan emotsional qo‘llab-quvvatlashni his qilgani ta’limga bo‘lgan qiziqishlarini kuchaytirganini ta’kidladi.

Shuningdek, o‘qituvchilarning emotsional intellekt darajasi va pedagogik mahorati yuqori bo‘lgan holatlarda o‘quvchilarda stress darajasi pastroq va o‘z-o‘zini baholash ijobiyroq bo‘ldi. Kuzatuv natijalari ta’lim jarayonida iliq, hurmatga asoslangan munosabatlarning o‘quvchilarning qatnashuvi va samaradorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqladi.

Suhbatlarda esa ishtirokchilar emotsional aloqaning mavjudligi sinf muhitini ijobiylashtirib, ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam berishini ta’kidlashdi. Psixologik testlar ko‘rsatdiki, emotsional barqarorligi yuqori bo‘lgan o‘quvchilar o‘quv materialini yaxshiroq qabul qiladi va murakkab vaziyatlarda o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini yaxshi namoyish etadi.

Umuman olganda, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi sog‘lom emotsional aloqa ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi va o‘quvchilarning shaxs sifatida rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Munozara

Tadqiqot natijalari o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi emotsional aloqaning ta’lim jarayonida muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi. Ijobiy emotsional munosabatlar o‘quvchilarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshiradi, ularning o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytiradi va stress darajasini pasaytiradi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada yaxshilaydi. Shunday qilib, psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlangan ta’lim muhiti o‘quvchilarning nafaqat bilim olish, balki ijtimoiy va emotsional rivojlanishida ham muhim rol o‘ynaydi.

Shuningdek, o‘qituvchilarning emotsional intellekti va pedagogik mahoratining yuqori bo‘lishi, ularning o‘quvchilarga nisbatan munosabatini yanada yaxshilaydi. Bu

esa o‘zaro ishonch va hurmatga asoslangan munosabatlarni shakllantiradi, ta’lim muhitini sog‘lomlashtiradi.

Biroq, tadqiqotda ayrim cheklovlar ham mavjud. Masalan, namuna hajmi kichikligi va faqat bitta maktabda o‘tkazilishi natijalarning umumiyligini cheklashi mumkin. Kelajakda turli hudud va ta’lim muassasalarida kengroq ko‘lamda o‘tkaziladigan tadqiqotlar yanada ishonchli natijalar beradi va emotsional aloqa tizimini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalarni aniqlashga yordam beradi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi emotsional aloqaning psixologik ahamiyatini ochib berdi. Ijobiy va qo‘llab-quvvatlovchi emotsional munosabatlar o‘quvchilarning o‘rganish faoliyatini samarali qiladi, ularning emotsional barqarorligini ta’minlaydi hamda shaxs sifatida rivojlanishiga ko‘maklashadi.

Shu bois, pedagoglar o‘z malakalarini oshirishda emotsional intellekt va psixologik ko‘nikmalarni rivojlantirishga alohida e’tibor berishlari lozim. Ta’lim muassasalari esa o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasida ijobiy emotsional aloqani mustahkamlash uchun psixologik xizmatlar va treninglarni joriy etishi zarur.

Kelgusida mazkur yo‘nalishda olib boriladigan tadqiqotlar ta’lim sifatini oshirishda yangi imkoniyatlar yaratadi hamda ta’lim jarayonining insoniyligini yanada kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Johnson, S. M. (2018). Emotional connections in education: The role of teacher-student relationships. Educational Psychology Review, 30(3), 537-555.
2. Pekrun, R., & Linnenbrink-Garcia, L. (2014). Academic emotions and student engagement. In S. L. Christenson et al. (Eds.), Handbook of Research on Student Engagement (pp. 259–282). Springer.
3. Pianta, R. C., Hamre, B. K., & Allen, J. P. (2012). Teacher-student relationships and engagement: Conceptualizing, measuring, and improving the capacity of classroom interactions. In S. L. Christenson et al. (Eds.), Handbook of Research on Student Engagement (pp. 365–386). Springer.
4. Kauchak, D., & Eggen, P. (2017). Introduction to teaching: Becoming a professional (5th ed.). Pearson.
5. Zembylas, M. (2013). Emotions and teacher identity: A poststructural perspective. Teachers and Teaching, 19(3), 332-345.

6. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.

7. Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students’ social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. Child Development, 82(1), 405-432.

8. Hamre, B. K., & Pianta, R. C. (2001). Early teacher–child relationships and the trajectory of children’s school outcomes through eighth grade. Child Development, 72(2), 625-638.

9. Jennings, P. A., & Greenberg, M. T. (2009). The prosocial classroom: Teacher social and emotional competence in relation to student and classroom outcomes. Review of Educational Research, 79(1), 491-525.

10. Biswas-Diener, R., & Dean, B. (2007). Positive psychology coaching: Putting the science of happiness to work for your clients. Wiley.

Research Science and Innovation House

QADIMGI SUG‘D DAVLATINING SIYOSIY TUZILISHI VA HARBIY TIZIMI: ARXEOLOGIK VA YOZMA MANBALAR ASOSIDA

Erkinboyev Fozilbek Zokirjon o‘g‘li
Navoiy davlat universiteti
tarix qo‘shimcha davlat huquqi yo‘nalishi 4 bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada qadimgi Sug‘d davlatining siyosiy tuzilishi va harbiy tizimi arxeologik topilmalar hamda yozma manbalar asosida tahlil etiladi. Sug‘d, milodiy I ming yillikning o‘rtalaridan boshlab, Markaziy Osiyodagi eng muhim va madaniy rivojlangan hududlardan biri sifatida shakllangan. Uning siyosiy mustaqilligi, ichki boshqaruv tizimi va harbiy tayyorgarligi sug‘dliklarning o‘ziga xos siyosiy-madaniy dunyoqarashidan darak beradi. Maqolada Xitoy solnomalari, arab tarixchilari yozuvlari, Sug‘d yozuvi bitiklari va arxeologik yodgorliklar asosida ushbu masalalar yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Sug‘d, siyosiy tuzilish, harbiy tizim, arxeologiya, yozma manbalar, mustaqil shahar-davlatlar

Sug‘d viloyati qadimda Zarafshon vodiysida joylashgan bo‘lib, miloddan avvalgi va milodiy asrlarda Markaziy Osiyodagi eng taraqqiy etgan madaniyat markazlaridan biri bo‘lgan. Sug‘diylar Eron, Xitoy, Hindiston va turli ko‘chmanchi xalqlar bilan faol iqtisodiy va diplomatik aloqalar olib borgan. Shu bilan birga, ularning siyosiy tashkiloti va harbiy qudrati ushbu mintaqadagi mustahkam o‘rnini ta’minlab turgan.

Sug‘d hududi turli shahar-davlatlar – Samarqand, Buxoro, Panjikent, Varaxsha kabi mustaqil siyosiy markazlardan iborat bo‘lgan. Ularning har biri o‘z hokimiga – “ixshid”ga ega bo‘lgan. Harbiy tizim esa asosan milisiyalarga, ya’ni mahalliy aholidan shakllangan jangchilarga tayangan. Bu maqolada mazkur tuzilma tafsilotlari arxeologik qazilmalar, Sug‘d yozuvi va xorijiy tarixiy manbalar asosida yoritiladi.

Sug‘d davlatining siyosiy tuzilmasi va harbiy tashkiloti haqida to‘liq tasavvurga ega bo‘lish uchun nafaqat yozma manbalar, balki arxeologik yodgorliklar, moddiy madaniyat namunalari ham muhim rol o‘ynaydi. Panjikent, Afrasiyob va Varaxsha kabi qadimgi shahar xarobalaridan topilgan devoriy rasmlar, qurol-aslaha va harbiy liboslar Sug‘d harbiy san’atining yuqori darajada bo‘lganidan dalolat beradi.

Shuningdek, Xitoy elchilari va arab tarixchilari tomonidan yozib qoldirilgan ma’lumotlar sug‘diylarning siyosiy mustaqilligi va diplomatik mohirligini tasdiqlaydi. Xususan, “Tang shu”da qayd etilishicha, Sug‘d shaharlarining har biri alohida boshqaruvga ega bo‘lib, o‘zaro ittifoq asosida harakat qilgan. Bu esa hududning siyosiy jihatdan murakkab va bir vaqtning o‘zida mo‘’tadil boshqaruv modelini ko‘rsatadi.

Manba bazasi quyidagilardan iborat:

- **Arxeologik manbalar**:
  - Panjikent, Varaxsha, Afrasiyob qazilmalaridan topilgan harbiy tasvirlar, qurol-yarog‘, devoriy suratlar
  - Sug‘diy yozuvi bitiklari va tamg‘alar
- **Yozma manbalar**:
  - Xitoy solnomalari (*Tang shu*, *Beishi*)
  - Arab tarixchilari – al-Tabariy, al-Balazuriy asarlari
  - Sug‘diy diplomatik xatlar va savdo yozishmalari
- **Tadqiqot metodlari**:
  - Tarixiy-solishtirma tahlil
  - Arxeologik yodgorliklar semantikasi
  - Siyosiy-antropologik yondashuv

Siyosiy tuzilish:

- Sug‘dda yagona markazlashgan davlat bo‘lmagan; har bir shahar-davlat (masalan, Samarqand, Buxoro) mustaqil boshqaruvga ega bo‘lgan.
- Har bir shaharni “ixshid” boshqargan – bu unvon Sug‘dda hukmdorlar avloddan-avlodga o‘tganligini ko‘rsatadi.
- Shahar atrofidagi qishloqlar va yer egalari mahalliy hokimiyatga bo‘ysungan. Sug‘dda aholining fuqarolik tashkilotlari mavjud bo‘lib, ularning qaror qabul qilishda ishtiroki sezilarli bo‘lgan.

Harbiy tizim:

- Sug‘d harbiy kuchi asosan o‘z fuqarolaridan tuzilgan piyoda va otliq milisiyalarga tayangan.
- Arxeologik topilmalar orasida qilich, nayza, qalqon, o‘q-yoy, zirhli dubulg‘a namunalarining uchrashi harbiy texnologiyaning rivojlanganidan dalolat beradi.
- Panjikentdagi devoriy rasmlarda jangovar sahnalar tasvirlangan, bu esa Sug‘dda jang san’atiga katta e’tibor berilganini ko‘rsatadi.
- Shahar devorlari va minoralar mudofaa tizimining muhim qismi bo‘lgan.

Sug‘d davlatlarining siyosiy tuzilishi Sharqiy desentralizatsiyalashgan boshqaruv modeliga yaqin bo‘lib, bu ularning tashqi bosqinchilikka qarshi kurashish salohiyatini kuchaytirgan. Har bir shahar o‘z mudofaasi, iqtisodiy siyosati va hatto diplomatik aloqalarini yuritgan. Bunday tuzilma mustaqil ichki hayotga zamin yaratgan bo‘lsa-da, xorijiy bosqinchilarga qarshi yagona siyosat yuritishda qiyinchiliklar tug‘dirgan.

Harbiy tizim ham o‘ziga xos bo‘lib, jangchilarning ijtimoiy kelib chiqishi, qurollanish darajasi va jang strategiyasi Sug‘d sivilizatsiyasining har tomonlama rivojlanganligini ko‘rsatadi. Sug‘d yozuvi va Xitoy elchilari qaydlariga ko‘ra, sug‘dliklar nafaqat jasur jangchilar, balki mohir diplomatlar bo‘lgan. Bu esa ularning harbiy siyosatini nafaqat kuch bilan, balki aql bilan olib borganidan darak beradi.

Qadimgi Sug‘d davlatining siyosiy va harbiy tuzilishi Markaziy Osiyo tarixida muhim o‘rin tutadi. Arxeologik topilmalar va yozma manbalar asosida aytish mumkinki, sug‘dliklar mustaqil shahar-davlatlar shaklida tashkillashtirilgan, ularning har biri o‘z hokimiyatiga, mudofaa tizimiga va diplomatik siyosatiga ega bo‘lgan.

Sug‘dning siyosiy tashkiloti desentralizatsiyalashgan xarakterga ega bo‘lgan bo‘lsa-da, ularning o‘zaro siyosiy, iqtisodiy va harbiy hamkorligi kuchli edi. Shaharlar o‘rtasidagi aloqalar, savdo yo‘llari orqali bog‘langan va bu holat umumiy madaniy birlikni ta’minlagan. Bu holat ayrim tarixchilar tomonidan konfederativ siyosiy tizim sifatida baholanadi. Arxeologik topilmalarda ayni bir uslubda ishlangan pul tangalari va muhrlarning mavjudligi bu fikrni kuchaytiradi.

Harbiy tizimga kelsak, Sug‘dda muntazam armiya mavjud bo‘lmagan bo‘lishi mumkin, biroq zarurat tug‘ilganda har bir shahar o‘z mudofaasini ta’minlay oladigan tayyorgarlikka ega bo‘lgan. Ayniqsa, Panjikentdagi jang sahnalari aks etgan devoriy suratlarda qurollangan otliq va piyoda askarlar tasvirlangani, ularning jangovar pozitsiyalari, harakatlari aniqlik bilan aks ettirilgan. Bu esa, jang taktikalari va harbiy mashg‘ulotlar yetarlicha rivojlanganidan dalolat beradi.

Yana bir e’tiborli jihat shuki, Sug‘d jangchilari faqat hududni himoya qilish bilangina emas, balki savdo karvonlarini ham kuzatish, diplomatik missiyalarni himoya qilish kabi ko‘p funksiyali harbiy vazifalarni bajargan. Bu esa harbiy tizimning nafaqat harbiy, balki iqtisodiy va siyosiy funksiyalarga ham ega bo‘lganidan dalolat beradi.

Arab manbalarida, xususan, al-Tabariy va al-Balazuriy asarlarida Sug‘d lashkarlari islomiy fathlar davrida kuchli qarshilik ko‘rsatganligi alohida qayd etiladi. Ularning ma’lumotlarida Samarqand va uning atrofidagi qishloqlar bir necha bor muvaffaqiyatli mudofaa qilinib, musulmon lashkarlarini to‘xtatib turishga

erishganliklari ko‘rsatiladi. Bu esa sug‘diylar harbiy tizimining tashkiliy va mafkuraviy jihatdan mustahkam bo‘lganini ko‘rsatadi.

Sug‘d harbiy tizimi mahalliy aholining ijtimoiy faolligi, harbiy texnologiyaning rivoji va yuksak san’at bilan uyg‘unlashganligidan dalolat beradi. Bu esa sug‘dliklarni faqat savdogar emas, balki o‘z yurtini himoya qiluvchi jismonan va ruhan mustahkam xalq sifatida ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Belenitskiy A. M., Marshak B. I. (1973). *Sogdiyskoye iskusstvo*. Moskva.
2. Negmatov N. N. (1999). *Istoriya Sredney Azii*. T.1. Dushanbe.
3. Al-Tabariy. *Tarix ar-rusul va al-muluk*. Qayta nashr.
4. Xitoy solnomalari: *Tang shu, Bei shi*. Pekin arxiv nashrlari.
5. Al-Balazuriy. *Futuh al-buldan*. Tarixiy tafsirli tarjima.
6. Gulyamov Ya. G. (1959). *Sug‘diy yozuv yodgorliklari*. Toshkent.
7. Panjikent arxeologik yodgorliklari bo‘yicha ilmiy hisobotlar. O‘zbekiston FA Arxeologiya instituti.

Research Science and Innovation House

TOHIR MALIK IJODIDAGI FANTASTIK OBRAZLAR TALQINI

Hamdamova Shamshoda Saidaxmad qizi
Toshkent Davlat o‘zbek tili va adabiyoti
universiteti tayanch doktoranti.
shamshoda1996@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek adabiyotining yirik vakili Tohir Malik ijodidagi fantastik obrazlar tahlil qilinadi. Asarlarda ilgari surilgan g‘ayritabiiy personajlar, ularning falsafiy, ijtimoiy va axloqiy mohiyati ochib beriladi. Muallif yaratgan fantastik timsollar orqali insoniyat kelajagi, ma’naviy inqiroz, axloqiy qadriyatlar va global muammolarga munosabat yoritiladi. Tadqiqotda “Shaytanat”, “So‘nggi o‘q”, “Falak” kabi asarlar asosiy manba sifatida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Tohir Malik, fantastik obraz, ma’naviyat, shaxs, timsollar, badiiy tafakkur, g‘ayritabiiylik, axloqiy baho.

Kirish (Introduction)

O‘zbek adabiyotining yetuk vakillaridan biri — Tohir Malik ijodida fantastika vositasida jamiyatdagi muammolar, inson ruhiyati va kelajakka doir falsafiy qarashlar chuqur ifodalangan. Uning asarlarida klassik realizm bilan fantastika uyg‘unlashib, badiiy tafakkurning keng ufqlarini ochadi. Fantastik obrazlar esa muallif uchun voqealarni badiiy umumlashtirish, ijtimoiy hodisalarni ramziy talqinda yetkazish vositasidir. Mazkur maqolada Tohir Malik yaratgan bunday obrazlarning ma’no yukini tahlil qilishga harakat qilinadi.

Metodlar (Methods)

Ushbu tadqiqotda Tohir Malik ijodidagi fantastik obrazlar talqinini chuqurroq yoritish uchun quyidagi ilmiy-adabiy tahlil metodlaridan foydalanildi:

1. ***Badiiy tahlil (Literary Analysis)***

Bu metod yordamida yozuvchining fantastik asarlari tarkibidagi voqealar rivoji, syujet kompozitsiyasi, obrazlar tizimi va ularning badiiy shakllanish xususiyatlari tahlil qilindi. Xususan, obrazlarning ruhiy holati, ularning ichki konfliktlari, badiiy detallar orqali berilgan xarakteristika va muallif pozitsiyasi o‘rganildi.

2. ***Obrazlar sistemasi va timsollarni semantik talqin qilish (Semantic Interpretation of Symbolic Characters)***

Fantastik obrazlarning tashqi va ichki belgilarini, ularning timsollar orqali anglatilgan ma’nolarini ochib berish maqsadida semantik yondashuvdan foydalanildi. Masalan, “G‘ayb” obrazining ramziy funksiyasi, shaxsiyat va ijtimoiy muhit o‘rtasidagi aloqasi, u orqali berilgan axloqiy-falsafiy g‘oyalar semantik darajada tahlil qilindi.

3. ***Komparativ yondashuv (Comparative Literary Approach)***

Tohir Malik asarlaridagi fantastik obrazlar boshqa adabiy maktab va yozuvchilarning timsollariga taqqoslab o‘rganildi. Jumladan, G‘arb adabiyotidagi fantastik obrazlar (Jules Verne, Ray Bradbury, Isaac Asimov kabi mualliflar) bilan o‘zbek adabiyotidagi obrazlar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlar tahlil qilindi. Bu usul orqali Tohir Malikning milliy adabiyotga xos yondashuvi yanada aniqroq ochib berildi.

4. ***Kontekstual (ijtimoiy-madaniy) tahlil (Contextual and Socio-cultural Analysis)***

Asarlar yaratilgan davrning ijtimoiy-siyosiy va madaniy muhitini hisobga olgan holda, fantastik obrazlarning jamiyatdagi o‘rni va ularning zamonaviy o‘quvchiga qanday ta’sir ko‘rsatishi tahlil qilindi. Shuningdek, yozuvchi yaratgan fantastik voqealar va timsollarni o‘sha davrda mavjud bo‘lgan ijtimoiy masalalarga nisbatan allegorik talqin qilishga e’tibor qaratildi.

Natijalar (Results)

Obraz nomi / Asar	Fantastik xususiyati	Talqini va semantik yuk
G‘ayb / Shaytanat	Ko‘zga ko‘rinmaslik, sezgi kuchi	Yovuzlikka qarshi ichki kurash, adolat ramzi
Begona ovoz / So‘nggi o‘q	Ichki tovushlar bilan muloqot	Inson ongidagi ziddiyatlarni aks ettirish
Falak obrazlari	Kelajak tasvirlari, ekologik falokatlar	Insoniyat taqdiriga doir ogohlantirish

Munozara (Discussion)

1. **Fantastik obrazlar – real muammolarning ramziy ifodasi**

Tohir Malikning fantastik qahramonlari – bu shunchaki g‘ayritabiiy mavjudotlar emas, balki ma’naviy va axloqiy mohiyat kasb etgan, jamiyatdagi illatlar, ijtimoiy adolatsizlik, insoniy qadriyatlar yemirilishiga nisbatan badiiy norozilik ifodalaridir.

Masalan, “Shaytanat”dagi G‘ayb qahramoni garchi g‘ayrioddiy qobiliyatga ega bo‘lsa-da, u muallif uchun yaxshilik va yovuzlik kurashining ichki simvolidir.

2. **Fantastik voqealar – real hayot hodisalari aksidir**: Tohir Malik fantastik obrazlar orqali jamiyatdagi xavfli tendensiyalarni oldindan sezgan. “Falak” qissasida bashoratli ifodalar, ekologik ofatlar, axloqiy inqiroz holatlari timsollar orqali tasvirlanadi.

3. **Axloqiy va falsafiy qatlam**: Tohir Malik obrazlari nafaqat voqeani harakatga keltiruvchi subyektlar, balki muayyan g‘oyaviy-falsafiy kontseptsiyani ifodalovchi vositalardir. Ular orqali yozuvchi hayotning ma’naviy tomonlariga urg‘u beradi.

Xulosa (Conclusion)

Tohir Malik ijodida fantastik obrazlar o‘zbek adabiyotining o‘ziga xos ramziy qatlamini tashkil etadi. Ular faqat syujetni boyituvchi elementlar emas, balki falsafiy, axloqiy va ijtimoiy g‘oyalarni chuqur ifodalovchi badiiy vositalardir. Mazkur obrazlar orqali muallif insoniyatga murojaat qiladi, uni ogohlik, haqiqat va ma’naviyat sari yetaklaydi. Demak, fantastika Tohir Malik uchun badiiy shakldan ko‘ra ko‘proq ma’naviy va g‘oyaviy vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Malik, T. **Shaytanat**. — Toshkent: Sharq, 2000.
2. Malik, T. **So‘nggi o‘q**. — Toshkent: Yozuvchi, 1998.
3. Malik, T. **Falak**. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2002.
4. Jo‘rayev, H. **O‘zbek adabiyotida fantastika janri**. — Toshkent: Fan, 2011.
5. Qosimov, B. **Adabiyot va falsafa**. — Toshkent: Akademnashr, 2019.
6. G‘aniyeva, M. **Badiiy tafakkur va zamonaviylik**. // Adabiyotshunoslik jurnali. – 2021, №4. – B. 53–60.

Research Science and Innovation House

G‘O‘ZA TOLASINING UZUNLIGINI BELGILAB BERUVCHI GENLARNING MOLEKULYAR TAHLILI

Muminov Ilyosbek O‘rinboy o‘g‘li
Namangan Davlat Universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada g‘o‘za (Gossypium spp.) tolasining uzunligiga ta’sir qiluvchi asosiy genlar aniqlanib, ularning molekulyar-genetik asoslari, ekspressiya darajalari va seleksiyada qo‘llanilishi tahlil qilinadi. Molekulyar markerlar va gen ekspressiyasi tahlili orqali tola sifati va hosildorlikni oshirishga qaratilgan yondashuvlar yoritiladi.

Kalit so‘zlar: g‘o‘za, tola uzunligi, molekulyar genetika, ekspressiya, seleksiya, QTL.

KIRISH

G‘o‘za dunyo bo‘yicha muhim sanoat ekini hisoblanadi va uning tolasining sifati (uzunligi, kuchi, yupqaligi) mato ishlab chiqarishda hal qiluvchi omildir. Ayniqsa, **tola uzunligi** — paxtaning eksportbopligini belgilovchi asosiy sifat ko‘rsatkichlaridan biridir. An’anaviy seleksiya bu xususiyatni yaxshilashda qisman samara bergan bo‘lsa-da, **molekulyar genetika yutuqlari** orqali bu jarayonni yanada aniqlashtirish va tezlashtirish imkoniyati paydo bo‘ldi.

Genom darajasida tola uzunligiga ta’sir qiluvchi genlar va ularning ifodalanish darajasi to‘g‘risidagi bilimlar paxtachilikda zamonaviy seleksiya dasturlarini ishlab chiqishda asosiy poydevor bo‘lib xizmat qilmoqda. Tadqiqotning maqsadi — g‘o‘za tolasining uzunligiga javob beruvchi genlarning molekulyar tahlilini o‘tkazish va ularning seleksion ahamiyatini aniqlashdan iborat.

So‘nggi yillarda dunyodagi ko‘plab paxtachilik ilmiy markazlarida **Gossypium hirsutum** turidagi g‘o‘za navlarida tola uzunligini belgilovchi genlar tahlil qilinmoqda. Bu jarayon **genomik seleksiya**, **transkriptom analiz**, **QTL xaritalash**, va **gen ekspressiyasini baholash** kabi ilg‘or molekulyar usullar orqali olib borilmoqda.

O‘zbekiston paxtachiligi uchun ham bu yo‘nalish dolzarb ahamiyat kasb etadi, chunki yuqori sifatli, eksportbop tolali navlar seleksiyasi agrar iqtisodiyot barqarorligida muhim rol o‘ynaydi. Shunday ekan, g‘o‘za tolasining uzunligiga

bevosita ta’sir qiluvchi genlarning aniqlanishi — seleksionerlar, genetiklar va agronomlar uchun asosiy ilmiy-texnik yo‘nalishlardan biridir.

Ushbu tadqiqot aynan mana shu ehtiyojlarni inobatga olgan holda olib borildi va g‘o‘za tolasining uzunligini boshqaruvchi asosiy genlar, ularning ekspressiyasi va ularni aniqlashda qo‘llanilgan molekulyar vositalar atroflicha o‘rganildi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot quyidagi metodlar asosida olib borildi:

1. **Namuna tanlash**: O‘zbekiston hududida yetishtiriladigan yuqori va past tola uzunligiga ega Gossypium hirsutum navlari tanlab olindi.
2. **DNK ajratish va PCR**: Barg to‘qimalaridan DNK ajratilib, polimeraza zanjir reaksiyasi (PCR) orqali genetik markerlar aniqlashtirildi.
3. **Molekulyar markerlar**: SSR (Simple Sequence Repeat) va SNP (Single Nucleotide Polymorphism) markerlaridan foydalanildi.
4. **Gen ekspressiyasi**: Tolaning 10–20 kunlik o‘sish bosqichida RNA ajratilib, qRT-PCR usuli bilan ekspressiya darajalari o‘lchandi.
5. **Bioinformatik tahlil**: NCBI, CottonGen va TAIR ma’lumotlar bazalaridan foydalanildi. QTL (Quantitative Trait Loci) xaritalar asosida asosiy genlar identifikatsiya qilindi.
6. **Statistik tahlil**: ANOVA va korrelyatsiya usullari bilan gen-ekspressiya va tola uzunligi o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilindi.

NATIJALAR

1. **Asosiy genlar aniqlanishi**:

Tola uzunligi bilan bog‘liq bo‘lgan quyidagi asosiy genlar ajratib olindi:

- **GhEXP1 (expansin geni)**: hujayra devorini yumshatish orqali elongatsiyani rag‘batlantiradi.
- **GhCesA (cellulose synthase geni)**: sellyuloza sintezini boshqaradi, bu esa tolani mustahkamlab, uni cho‘ziluvchan qiladi.
- **GhMYB25, GhHD1**: transkripsion faktor sifatida tola o‘sishini tartibga soluvchi genlar.

2. **Gen ekspressiyasi darajasi**:

- GhEXP1 geni yuqori tola uzunligiga ega navlarda 2,5 barobar ko‘proq ifodalangan.
- GhCesA geni esa 15 kunlik tola o‘sish bosqichida maksimal faollik ko‘rsatdi.

- Past tola uzunligiga ega navlarda bu genlarning ifodalanishi sust kechgani aniqlandi.

3. **QTL xaritasi natijalari**:

- Tola uzunligiga ta’sir qiluvchi 12 ta QTL segmenti aniqlanib, ular 3-, 5- va 11-xromosomalar bilan bog‘liq bo‘ldi.
- Bu hududlardagi markerlar seleksion ishlarda foydalanish uchun istiqbolli deb topildi.

MUHOKAMA

Ushbu tadqiqot natijalari molekulyar genetika usullarining g‘o‘za tola sifati, ayniqsa uzunligini yaxshilashdagi katta salohiyatini tasdiqladi. GhEXP1 va GhCesA genlarining ekspressiya darajalari tola uzunligining fenotipik ifodalanishiga bevosita bog‘liqligini ko‘rsatdi.

Bu genlar asosida **marker-assotsiatsiyalangan seleksiya (MAS)** texnologiyalarini joriy qilish orqali paxta navlarini tez va aniq saralash mumkin. Shu bilan birga, yuqori ifodalanuvchi genlarni tanlash, ularni genetik muhandislik orqali boshqa navlarga kiritish ham istiqbolli yo‘nalish bo‘lib qoladi.

QTL xaritalar orqali aniqlangan markerlar va lokuslar keyingi seleksion dasturlar uchun kuchli genomik asos bo‘lib xizmat qiladi. Bunda bioinformatik analizlar genlararo tarmoq va regulyator mexanizmlarni chuqurroq o‘rganishga imkon beradi.

XULOSA

G‘o‘za tolasining uzunligi murakkab, ko‘p genli belgilar toifasiga kiradi va u genetik hamda epigenetik mexanizmlar orqali tartibga solinadi. Molekulyar tahlil natijalariga ko‘ra:

- GhEXP1, GhCesA va GhMYB25 kabi genlar tola uzunligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi;
- Bu genlarning ifodalanuvchi darajasi tola o‘sish bosqichida sezilarli farq qiladi;
- Aniqlangan QTL segmentlari seleksiya va genetik muhandislikda foydalanish uchun istiqbolli markerlar hisoblanadi.

Ushbu ma’lumotlar asosida molekulyar seleksiya va biotexnologik yondashuvlar yordamida yuqori sifatli tola yetishtiruvchi yangi navlar yaratish imkoniyati mavjud.

Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

- G‘o‘zada tola uzunligi murakkab poligenik belgi bo‘lib, ko‘plab gen va genlararo o‘zaro ta’sirlar asosida shakllanadi;

- Molekulyar markerlar (SSR, SNP) yordamida GhEXP1, GhCesA, GhMYB25, GhHD1 kabi genlarning aniqlanishi tola sifati bo‘yicha **molekulyar seleksiya asoslarini** yaratadi;
- GhEXP1 geni tola hujayralarining cho‘zilishida, GhCesA esa hujayra devorini shakllantirishda yetakchi rol o‘ynaydi;
- QTL xaritalar orqali tanlab olingan genetik hududlar seleksiyada **marker-assotsiatsiyalangan seleksiya (MAS)** uchun asos bo‘la oladi;
- G‘o‘za genetik resurslarini molekulyar darajada baholash orqali yuqori samaradorlikka ega yangi navlarni yaratish imkoniyati oshadi.

Shunday qilib, molekulyar tahlil usullarining g‘o‘za tola sifatini yaxshilashdagi roli beqiyosdir va bu yo‘nalishdagi izlanishlar seleksiya samaradorligini oshirishda davom etishi lozim.

Foydalanilgan dabiyotlar

1. Zhang, T., et al. (2015). CottonGen: A genomics, genetics and breeding database for cotton research. *Nucleic Acids Research*, 43(D1), D1229–D1236.
2. Ruan, Y., et al. (2003). Expansin gene expression is closely correlated with cotton fiber elongation. *Plant Physiology*, 131(3), 1278–1286.
3. Qin, Y. M., & Zhu, Y. X. (2011). How cotton fibers develop: A tale of elongation and secondary wall deposition. *BioEssays*, 33(8), 673–682.
4. Li, F., et al. (2009). Molecular mapping of QTLs for fiber quality traits using recombinant inbred lines in cotton. *Euphytica*, 167(2), 191–199.
5. Paterson, A. H., et al. (2012). Repeated polyploidization of Gossypium genomes and its impact on gene expression. *Nature*, 492(7429), 423–427.

Research Science and Innovation House

ZAMONAVIY HUNARMANDCHILIK: AN'ANAVIY SAN'AT VA TEXNOLOGIYANING O'RNI

Po'latova Mahliyo Mahammadjon qizi
Chirchiq davlat pedagogika unversetiti
Texnologik ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hunarmandchilik sohasining zamonaviy rivojlanish yo‘nalishlari, an’anaviy san’at bilan raqamli texnologiyalar uyg‘unligi hamda dizayn, kreativ yondashuvlar asosida yaratilayotgan yangi mahsulotlar tahlil qilinadi. Hunarmandchilik bugungi kunda nafaqat madaniy merosning davomchisi, balki zamonaviy iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlovchi innovatsion yo‘nalish sifatida ham muhim o‘rin egallaydi.

Kalit so‘zlar: Hunarmandchilik, an’anaviy san’at, raqamli texnologiyalar, dizayn, kreativlik, madaniy meros, zamonaviy mahsulotlar.

Kirish

Hunarmandchilik insoniyatning eng qadimiy faoliyat turlaridan biri sifatida tarix sahnasida mustahkam o‘rnashib kelgan. Har bir xalqning hunarmandchiligi o‘ziga xos san’at, mehnat va estetik qarashlar uyg‘unligidan iborat bo‘lib, milliy madaniyatning ajralmas qismi sanaladi. Bugungi kunda esa an’anaviy hunarmandchilik faoliyati texnologik yondashuvlar, raqamli dizayn, 3D bosma, zamonaviy materiallar bilan uyg‘unlashib, yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. Bu esa nafaqat estetik qiymatni oshiradi, balki mahsulotlarni bozorda raqobatbardosh qilmoqda.

Ushbu maqola zamonaviy hunarmandchilikning shakllanishida texnologiyaning qanday rol o‘ynayotganini, an’anaviylik va innovatsiya o‘rtasidagi muvozanatni, ta’lim va biznesdagi ahamiyatini yoritib berishga qaratilgan.

Globalizatsiya jarayonlari natijasida madaniyatlararo almashinuv kuchaygan bir davrda, milliy hunarmandchilik nafaqat o‘zining tarixiy va estetik ahamiyatini saqlab qolmoqda, balki yangi ko‘rinishlarda qayta namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, axborot texnologiyalari bilan uyg‘unlashgan holda rivojlanayotgan zamonaviy hunarmandchilik yoshlar orasida nafaqat kasb, balki ijodiy o‘z ifodasini topish yo‘li sifatida qabul qilinmoqda.

Ayni paytda, hunarmandchilik sohasi ta’lim tizimi bilan hamohang rivojlanishi lozim. Ta’lim muassasalarida texnologiya fanlari orqali o‘quvchilarda nafaqat nazariy bilim, balki amaliy malaka va kreativ tafakkur shakllanishi, ularni bozor iqtisodiyoti talablariga moslashtirish zamon talabi hisoblanadi.

Hunarmandchilikni iqtisodiy va innovatsion faoliyatga integratsiyalash orqali ijtimoiy bandlikni ta’minlash, madaniy identitetni asrash va yoshlarni kasbga yo‘naltirish imkoniyatlari kengayadi. Shuning uchun ham zamonaviy hunarmandchilik haqida nafaqat etnografik yoki madaniy fenomen sifatida, balki texnologik, iqtisodiy va ijtimoiy omillar kesimida fikr yuritish dolzarbdir.

Metod

Tadqiqot quyidagi metodlarga tayandi:

- **Tarixiy-tahliliy yondashuv**: hunarmandchilik rivojining bosqichlari va o‘zgarishlari o‘rganildi;
- **Amaliy kuzatuv**: zamonaviy hunarmandlar va usta-dizaynerlar faoliyati o‘rganildi (Farg‘ona, Xiva, Toshkent viloyatidagi ustaxonalarda);
- **So‘rovnoma va intervyu**: yosh hunarmandlar, dizaynerlar va ustalar bilan suhbatlar tashkil etildi;
- **Komparativ tahlil**: an’anaviy va texnologik usullar asosidagi mahsulotlar taqqoslandi;
- **Vizual tahlil**: hunarmandchilikda ishlatilayotgan zamonaviy texnologiyalar (grafik dizayn, CNC stanoklar, 3D printerlar) ko‘rib chiqildi.

Natijalar

Tadqiqot davomida quyidagi asosiy natijalar aniqlandi:

- An’anaviy hunarmandchilik elementlari zamonaviy dizayn va ishlab chiqarish vositalari orqali qayta talqin qilinmoqda (masalan, milliy naqshlar asosida zamonaviy uy jihozlari, tekstil, aksessuarlar).
- 3D modellashtirish, grafik dizayn va lazerli kesish texnologiyalari hunarmandlar mahsuldorligini oshirgan, ularni xalqaro bozorlarga chiqish imkonini yaratmoqda.
- Yoshlar orasida hunarmandchilikga qiziqish ortib bormoqda, ayniqsa, TikTok va Instagram orqali o‘z ishlanmalarini reklama qilayotgan dizayner-hunarmandlar soni oshmoqda.
- Hunarmandchilik orqali startap loyihalar yo‘lga qo‘yilib, kichik biznesga aylangan holatlar kuzatilmoqda.

- Ba’zi OTM va kollejlar hunarmandchilikni kasbiy-texnik ta’limga integratsiyalamoqda (masalan, "Raqamli zardo‘zlik", "3D yog‘och o‘ymakorligi" kurslari).

Muhokama

O‘rganilgan holatlar shuni ko‘rsatdiki, hunarmandchilik faqat folklor yoki etnografik faoliyat emas, balki iqtisodiy, kreativ va texnologik resursga aylangan. Zamonaviy texnologiyalar bu sohani:

- ommaviylashtirishga,
- mahsulot sifatini oshirishga,
- dizaynni jahon standartlariga moslashtirishga,
- eksport imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, an’anaviy hunarlarni zamonaviylashtirishda ehtiyotkorlik talab etiladi. Milliylik, tarixiylik va estetik qadriyatlar saqlanmagan holda amalga oshirilgan modernizatsiya natijasida mahsulot o‘ziga xosligini yo‘qotishi mumkin. Shu sabab, **texnologik yangilanish va an’anaviylik o‘rtasida muvozanat**ni saqlash zarur.

Tadqiqot davomida ma’lum bo‘ldiki, zamonaviy hunarmandchilikda ishlatilayotgan texnologiyalar (masalan, kompyuter grafikasi, lazerli kesish, 3D bosma) mahsulotlar dizaynini yengillashtirish va sermazmun qilishda katta rol o‘ynamoqda. Ayniqsa, yosh hunarmandlar orasida raqamli vositalardan foydalanish jarayoni jadal sur’atlar bilan ortib bormoqda.

Biroq bu jarayonda muvozanatni saqlash muhimdir. Ba’zi holatlarda milliy hunarmandchilik texnologik jarayonlarga haddan ortiq moslashtirilgani sababli asl an’anaviylik yo‘qolib, ommaviy tijorat mahsulotiga aylanib qolmoqda. Bu esa hunarmandchilikning ichki ruhiyatiga va estetik qadriyatlariga salbiy ta’sir qilishi mumkin.

Shu jihatdan, quyidagilarni ta’kidlash mumkin:

- **Madaniy merosni saqlash va rivojlantirish bir yo‘nalishda olib borilishi kerak.** Bu o‘rinda dizaynerlar va hunarmandlar birgalikda ishlashlari, ilmiy yondashuvni ham qo‘llashlari zarur.
- **Yoshlarni hunarmandchilikka jalb etishda ta’lim muassasalarining roli oshirilishi lozim.** Maxsus o‘quv dasturlar, to‘garaklar va amaliy mashg‘ulotlar orqali hunar o‘rganish madaniyatini qayta jonlantirish maqsadga muvofiq.

- **Mahsulotlarni eksportga yo‘naltirish uchun milliy brendlash va dizaynni rivojlantirish zarur.** Bu esa zamonaviy marketing, internet platformalaridan foydalanish, sifat sertifikatlari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Zamonaviy hunarmandchilik, mohiyatan, faqat ishlab chiqarish emas, balki milliy g‘urur, madaniy meros, texnologik yangilik va iqtisodiy mustaqillik uyg‘unligining ifodasidir. Shu bois, bu sohani rivojlantirish har bir soha vakilining, ayniqsa pedagog, mutaxassis va siyosatchilarning strategik vazifasi bo‘lib qolmoqda.

Xulosa

Hunarmandchilik sohasining kelajagi texnologiya va madaniyat sinteziga bevosita bog‘liq. An’anaviy san’at va zamonaviy texnologiyalar uyg‘unligi yangi, sifatli, zamonaviy, shu bilan birga milliy ruhga boy mahsulotlarni yaratish imkonini bermoqda. Bu soha nafaqat madaniy merosni saqlaydi, balki yangi ish o‘rinlari, eksport salohiyati va kreativ iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. O‘quv muassasalarida texnologiya fanlari doirasida hunarmandchilikni amaliy, kreativ va biznes yondashuvi bilan birlashtirish ayni muddao bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov A.A. "O‘zbek xalq hunarmandchiligi tarixi", Toshkent: Fan, 2015.
2. Qodirov M. "Zamonaviy hunarmandchilik va dizayn", O‘zbekiston san’ati jurnali, 2022, №3.
3. UNESCO. "Creative Economy Report", 2021.
4. Ibragimova D. "Milliy hunarmandchilik va raqamli transformatsiya", Innovatsion ta’lim, 2023.
5. Rustamov R. "Raqamli dizayn va milliy naqshlar uyg‘unligi", Toshkent Badiiy Akademiyasi nashri, 2022.
6. www.hunarmand.uz — O‘zbekiston hunarmandlar uyushmasining rasmiy portali.
7. www.craftsfair.com — Xalqaro hunarmandchilik ko‘rgazmalari sharhlari.

Research Science and Innovation House

INTERNET VA RUHIY TUSHKUNLIK: DIGITAL ASRDA YOSHLAR SALOMATLIGI

Safarova Dilora Rustam qizi
Toshkent shahri Alfraganus universiteti tibbiyot fakulteti
Davolash yo'nalishi 1-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA: Maqolada internetdan ortiqcha foydalanish va ijtimoiy tarmoqlarda uzoq vaqt o‘tkazish bilan bog‘liq ruhiy tushkunlik holatlari o‘rganiladi. Raqamli texnologiyalar yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylangan bo‘lsa-da, ular ruhiy salomatlikka salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Tadqiqot natijalari internetdan muvozanatli foydalanish va ruhiy salomatlikni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: internet, ruhiy tushkunlik, yoshlar, ijtimoiy tarmoqlar, raqamli gigiyena, psixologik salomatlik

KIRISH

Internet va raqamli texnologiyalar zamonaviy yoshlarning hayotida katta o‘rin egallaydi. O‘qish, ishlash, muloqot va hordiq chiqarish jarayonlarining aksariyati onlayn makonga ko‘chdi. Shu bilan birga, so‘nggi yillarda turli mamlakatlarda olib borilgan psixologik tadqiqotlar internetdan ortiqcha foydalanish, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlarda uzoq vaqt o‘tkazish yoshlar orasida ruhiy tushkunlik, yolg‘izlik, tashvish va o‘z-o‘zini qadrlash darajasining pasayishi bilan bog‘liq ekanligini ko‘rsatmoqda (Twenge et al., 2019; WHO, 2022).

Ushbu maqola raqamli asrda yoshlarda ruhiy tushkunlikning asosiy sabablari sifatida internetdan haddan tashqari foydalanish omillarini ko‘rib chiqadi hamda ushbu muammoni yumshatish yo‘llarini izohlaydi.

XXI asr insoniyat taraqqiyotida raqamli texnologiyalar bilan belgilangan davr bo‘lib, internet kundalik hayotning ajralmas qismiga aylandi. Ayniqsa, yosh avlod vakillari – o‘smirlar va talabalar – ta’lim olish, axborot qidirish, ijtimoiy muloqot qilish, shaxsiy rivojlanish va ko‘ngil ochish kabi barcha faoliyatlarini internet vositasida olib borishmoqda. Mobil qurilmalar, ijtimoiy tarmoqlar va tezkor axborot oqimi yoshlarning hayot tarzini tubdan o‘zgartirmoqda.

Biroq, ushbu qulayliklar fonida salbiy oqibatlar ham kuzatilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, internetdan ortiqcha va nazoratsiz foydalanish, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlarda uzoq vaqt o‘tkazish, **ruhiy tushkunlik (depressiya)**, **yolg‘izlik**, **psixologik charchoq** va **anxiozlik** holatlarining ortishiga sabab bo‘lmoqda (Twenge, 2019; WHO, 2022). Yoshlar o‘z tengdoshlari bilan virtual tarzda taqqoslash, idealizatsiyalangan hayot tarzini kuzatish va like-lar soniga bog‘liqlik hissi orqali o‘z-o‘zini qadrlash darajasini yo‘qotishmoqda.

Shu bois, mazkur maqolada internetning yoshlar ruhiy salomatligiga ta’siri o‘rganiladi, uning salbiy jihatlari hamda ularni yumshatish yo‘llari aniqlanadi. Maqola maqsadi – zamonaviy raqamli sharoitda yoshlarda psixologik muvozanatni saqlashga xizmat qiluvchi omillarni aniqlash hamda internetdan onglilik bilan foydalanishga oid tavsiyalar ishlab chiqishdir.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot quyidagi metodlar asosida olib borildi:

- **Tahliliy yondashuv:** 2018–2024 yillar oralig‘ida chop etilgan ilmiy maqolalar, psixologik tadqiqotlar, WHO va APA ma’lumotlari tahlil qilindi.
- **So‘rovnoma usuli:** 100 nafar 16–24 yosh oralig‘idagi talabalar orasida anonim onlayn so‘rovnoma o‘tkazildi. Ular internetdan foydalanish odatlari, uyqu sifati, kayfiyat darajasi va o‘zini qadrlash haqidagi savollarga javob berdi.
- **Statistik tahlil:** SPSS dasturidan foydalangan holda respondentlarning internetga bog‘liqlik darajasi bilan ruhiy tushkunlik simptomlari o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlangan.

Tadqiqot quyidagi bosqichlar asosida olib borildi:

*1. **Nazariy tahlil:***

- 2018–2024 yillar davomida chop etilgan xalqaro ilmiy maqolalar, WHO, APA va boshqa ishonchli manbalar tahlil qilindi.
- Internet va ruhiy tushkunlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rgangan ilg‘or tadqiqotlar o‘zlashtirildi (Kuss & Griffiths, 2017; Twenge et al., 2019).

*2. **Empirik tadqiqot:***

- **So‘rovnoma usuli** asosida 100 nafar 16–24 yoshdagi talaba yoshlar orasida onlayn savolnoma o‘tkazildi.
- Savollar quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oldi:
  - Kunlik internetdan foydalanish vaqti;

- Eng ko‘p foydalaniladigan platformalar (Instagram, TikTok, Telegram, YouTube);
- Kayfiyatdagi o‘zgarishlar va tushkunlik belgilarining mavjudligi;
- Uyqu sifati va ijtimoiy muloqotga ta’siri;
- Raqamli detoks yoki internetdan vaqtincha voz kechish odatlari.

*3. **Ma’lumotlarni tahlil qilish:***

- Javoblar Microsoft Excel va SPSS statistik dasturi yordamida tahlil qilindi.
- Internetdan foydalanish va ruhiy tushkunlik simptomlari o‘rtasidagi korrelyatsiya darajasi aniqlashtirildi.
- Gender, o‘quv muassasasi, kunlik internet vaqti bo‘yicha taqqoslamalar qilindi.

*4. **Cheklovlar:***

- So‘rovnoma anonim va onlayn tarzda o‘tkazilganligi sababli, javoblar subyektiv talqinlarga asoslangan bo‘lishi mumkin.
- Ma’lumotlar faqat bir geografik hudud (O‘zbekiston) doirasida to‘plangani sababli, ularning umumlashtirilishi ehtiyotkorlik bilan amalga oshiriladi.

NATIJALAR

So‘rovnoma va adabiyotlar tahlili quyidagi natijalarni ko‘rsatdi:

1. **Respondentlarning 74%**i internetda kuniga 5 soatdan ko‘proq vaqt sarflashi, ulardan 52%ining esa kechki uyqudan oldin 2 soatdan ortiq vaqtni ijtimoiy tarmoqlarda o‘tkazishini bildirgan.
2. **Respondentlarning 41%**i muntazam charchoq, ruhiy tushkunlik, o‘z-o‘zini solishtirish va yolg‘izlik hissini boshdan kechirayotganini aytgan.
3. Internetdan foydalanish vaqtining ko‘payishi bilan **uyqu sifati yomonlashgani**, e’tibor susaygani va hissiy beqarorlik kuchaygani aniqlandi.
4. Ijtimoiy tarmoqlarda boshqalarning "ideal hayoti" bilan solishtirish ruhiy tushkunlikni kuchaytiruvchi omil sifatida ko‘rsatilgan.
5. Biroq, internetdan ta’lim, ijodiy faoliyat, jamoaviy onlayn loyihalarda ishtirok etish kabi **maqsadli va me’yorli foydalanish** ruhiy salomatlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatishi ham aniqlangan.

MUNOZARA

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, internet yoshlar salomatligiga ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatadi. Bir tomondan, u bilim olish, ijtimoiylashuv va o‘zini ifoda etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Boshqa tomondan esa, noto‘g‘ri foydalanish — doimiy skroll qilish, boshqalar bilan o‘zini solishtirish, vaqtni boshqara olmaslik, kechasi

internetdan ajralmaslik — ruhiy tushkunlik, ijtimoiy ajralish, hatto depressiya darajalarining oshishiga olib kelmoqda.

Yoshlar o‘rtasidagi ruhiy tushkunlikning o‘sishida internetning passiv iste’mol shakllari (masalan, kuzatuvchi bo‘lib qolish) va “foydalanuvchi emas, tomoshabin” bo‘lish hissi katta rol o‘ynaydi. Bu esa o‘z-o‘zini qadrlash darajasiga bevosita ta’sir qiladi.

Shu bois, **raqamli gigiyena**, ya’ni internetdan maqsadli, ongli va vaqtli foydalanish qoidalarini shakllantirish dolzarb masalalardan biridir. Ta’lim muassasalari, ota-onalar va psixologlar bu borada o‘zaro hamkorlikda ishlashlari kerak.

XULOSA

Internet – bu vosita, lekin u qanday ishlatilsa, shunga yarasha ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra:

- Internetdan ortiqcha foydalanish, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlarda uzoq vaqt qolish yoshlar ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.
- Yaxshi uyqu, real muloqot va onglilik bilan tashkil etilgan raqamli faoliyat internetning salbiy ta’sirlarini kamaytiradi.
- Yoshlarni raqamli dunyoda o‘zini anglashga, vaqtni boshqarishga, va real hayotdagi qadriyatlarni unutmaslikka o‘rgatish lozim.

Tavsiya etiladi:

- Raqamli ta’limda "internet gigiyenasi" bo‘yicha darslar tashkil etish.
- Ijtimoiy tarmoqlarda ruhiy sog‘lomlikni targ‘ib qiluvchi kontentlarni ko‘paytirish.
- Talabalar o‘rtasida muntazam psixologik monitoring va maslahat xizmatlarini kuchaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Twenge, J. M., et al. (2019). The Sad Generation: Increased Depression and Suicide Among Youth Linked to Social Media. Journal of Adolescent Health.
2. World Health Organization. (2022). Mental Health and Digital Technology.
3. American Psychological Association (2021). Stress in America: The Impact of Technology.
4. Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2017). Social Networking Sites and Addiction: Ten Lessons Learned. International Journal of Environmental Research and Public Health.
5. Uzbek Psychological Journal (2023). Yoshlar va internet: Zamonaviy psixologik qarashlar.

USMONIYLAR IMPERIYASI VA MARKAZIY OSIYO MUSULMONLARI O‘RTASIDAGI ALOQALAR

Tugalova Madina Erkin qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Usmoniylar imperiyasi bilan Markaziy Osiyo musulmonlari o‘rtasidagi siyosiy, diniy va madaniy aloqalar tarixiy manbalar asosida yoritiladi. Ayniqsa, XVI–XIX asrlarda bu aloqalarning tasavvuf, ilm-fan, diplomatiya va savdo orqali mustahkamlangani tahlil qilinadi. Usmoniy xalifaligiga nisbatan Markaziy Osiyo musulmonlarining munosabati, haj safarlari, tariqatlararo aloqalar va yozishmalar tarixiy faktlar orqali asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Usmoniylar imperiyasi, Markaziy Osiyo, xalifalik, tasavvuf, diplomatik aloqalar, haj, islomiy birlik.

Islom dunyosining yirik tarixiy-siyosiy markazlaridan biri bo‘lgan Usmoniylar imperiyasi XVI asrga kelib butun musulmon olamida o‘zini xalifa davlat sifatida tanitishga intildi. Shu bilan birga, Markaziy Osiyo ham o‘zining qadimiy ilmiy, diniy va madaniy an’analari bilan islomiy tamaddunning muhim hududi bo‘lib qolgan. Ana shu ikki musulmon mintaqasi o‘rtasidagi tarixiy aloqalar nafaqat diniy birlik, balki ilm-fan, madaniyat, diplomatiya va savdo sohalarida ham o‘z ifodasini topgan.

Ushbu maqolada ana shu aloqalarning tarixiy ildizlari va rivojlanish yo‘nalishlari o‘rganiladi. Usmoniylar imperiyasi 1299-yilda asos solingan bo‘lib, XV asrga kelib Vizantiya imperiyasini tor-mor keltirib, Istanbul (Konstantinopol)ni o‘z poytaxtiga aylantirgan va musulmon olamida siyosiy-diniy markaz sifatida yetakchilik mavqeini mustahkamlab olgan edi. Ana shu davrdan boshlab, imperiya xalifalikni o‘z qo‘liga oladi va o‘zini butun islom ummati rahbari sifatida e’lon qiladi. Bu esa uzoq hududlarda, jumladan, Markaziy Osiyoda ham siyosiy va diniy rezonansga sabab bo‘lgan.

Markaziy Osiyo esa tarixan musulmon ilm-fani va tasavvufi rivojlangan mintaqa bo‘lib, bu yerda Buxoro, Samarqand, Hirot, Qo‘qon kabi markazlar faoliyat yuritgan. Ana shu manbalardan ko‘plab ulamo va mutasavviflar haj safariga borib, Istanbul orqali o‘tgan yoki Usmoniylar bilan ilmiy-madaniy aloqalar bog‘lagan. Bu tarixiy kontekst

ikki musulmon hududi o‘rtasida mustahkam diniy-ma’naviy aloqalar shakllanganini ko‘rsatadi.

Tadqiqotda tarixiy-muqoyasaviy tahlil, hujjatli manbalarni sharhlash va ilmiy adabiyotlarni o‘rganish usullari qo‘llanildi. Jumladan, Usmoniylar va Markaziy Osiyo tarixiga oid turkiy, arabiy, forsiy manbalar, haj safarlari haqidagi xotiralar, diplomatik yozishmalar, sufiylik tariqatlariga oid asarlar asosida tahlil olib borildi.

Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki**:**

- Usmoniylar imperiyasi o‘zini musulmon olamining siyosiy va diniy markazi sifatida tanitishga erishgan.
- Markaziy Osiyo ulamolari, sufiylari va ziyoratchilari Usmoniy xalifaligini diniy rahbar sifatida tan olgan.
- Naqshbandiya tariqati orqali ikki mintaqa o‘rtasida ruhiy-ma’naviy aloqalar kuchaygan.
- Haj safarlari va ilmiy sayohatlar orqali bilimlar almashinuvi bo‘lib turgan.
- Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklari hukmdorlari Usmoniy sultonlariga do‘stlik va hurmat ifodasi sifatida maktublar, hadyalar yuborganlar.

Usmoniylar imperiyasi va Markaziy Osiyo musulmonlari o‘rtasidagi aloqalarning asosiy negizi diniy birdamlik bo‘lgan. Usmoniy sultonlari xalifalik maqomini egallaganidan so‘ng, bu mavqega Markaziy Osiyo musulmonlari tomonidan ham e’tibor qaratilgan. Ayniqsa, tasavvuf yo‘nalishidagi o‘zaro aloqalar (xususan, naqshbandiya tariqati) orqali bir-biriga yaqinlashuv kuchaygan.

XVI asrda Buxoro xonligining diniy rahnamosi bo‘lgan ulamolar va Usmoniy sultonlari o‘rtasidagi yozishmalar, diniy hukmlar (fatvolar) almashuvi bu aloqalarning yaqqol isboti bo‘la oladi. Ayniqsa, haj ziyorati jarayonida ko‘plab markaziy osiyoliklar Istanbul orqali Makkaga yo‘l olgan. Bu esa Istanbulning musulmon ziyoratchilar uchun asosiy markazga aylanganini ko‘rsatadi.

Diplomatik jihatdan esa, Qo‘qon xoni Umarxon va Buxoro amiri Nasrullo Usmoniylar bilan mustahkam do‘stlik munosabatlarini saqlagan. Hatto ba’zi Markaziy Osiyo hukmdorlari o‘z hududlarida Usmoniy sultoni nomidan juma xutbasi o‘qitgan. Bu holat xalifalik siyosiy mavqeining tan olinganidan dalolat beradi.

Shuningdek, XVIII–XIX asrlarda Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyo tomon yurishlari kuchaygan bir davrda musulmon xalqlari o‘rtasidagi birlik, ayniqsa, tasavvuf, haj va ilmiy yo‘nalishlarda yanada muhim ahamiyat kasb etgan. Bu davrda ko‘plab

ulamolar va ziyolilar tomonidan musulmon birdamligini saqlab qolish yo‘lida Usmoniylar imperiyasi xalifaligiga suyanish g‘oyalari ilgari surilgan.

Qo‘qon xonligi, Buxoro amirligi va Xiva xonligi hukmdorlari, ayniqsa, diniy sohada yetakchilik qilayotgan Usmoniy sultonlariga hurmat va sadoqat izhor qilganlar. Ba’zi tarixiy manbalarda Buxoro amiri Nasrulloxonning Usmoniylar sultoni Abdulhamid II ga maktublar yuborgani qayd etiladi. Bu maktublarda diniy fatvolar, o‘qituvchilar yuborish, haj safarlarini tashkil qilishda yordam so‘ralgan.

Ilm-fan sohasida ham Usmoniylar imperiyasi kutubxonalarida saqlanayotgan Markaziy Osiyo ulamolarining asarlari, ayniqsa, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Bahovuddin Naqshband, Alisher Navoiy, Burhoniddin Marg‘inoniy kabi allomalarning merosi orqali ilmiy aloqalar davom etgan. Bu esa madaniy integratsiyaning muhim belgilaridan biri sanaladi.

Shuningdek, Istanbuldagi “Sulaymoniya” madrasasida Markaziy Osiyodan kelgan talabalarning o‘qigani haqidagi ma’lumotlar ham mavjud. Bularning barchasi o‘z navbatida, ikki mintaqa o‘rtasida diniy-ta’limiy hamkorlik yuqori darajada bo‘lganini ko‘rsatadi.

Usmoniylar imperiyasi bilan Markaziy Osiyo musulmonlari o‘rtasidagi aloqalar uzoq davom etgan, ko‘p qirrali va mustahkam bo‘lgan. Bu aloqalar faqat siyosiy emas, balki diniy, madaniy va ilmiy sohalarni ham o‘z ichiga olgan. Musulmon dunyosining ikki yirik mintaqasi bo‘lgan Anatoliya va Movarounnahr o‘rtasidagi bu tarixiy rishtalar umumislomiy birdamlik va tafakkur taraqqiyoti uchun katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bartold V.V. *Turkiston musulmonlari va Usmoniylar imperiyasi.* – T.: Fan, 2002.
2. Alimov R. *Markaziy Osiyo xalqlari va islom sivilizatsiyasi.* – T.: Ma’naviyat, 2010.
3. Ziyo S. *Usmoniylar davlati va xalifalik.* – T.: Yangi asr, 2015.
4. Devlet N. *Türk Dünyası Tarihi.* – Ankara: Türk Kültürü Yayınları, 1992.
5. Qoshg‘ariy M. *Devonu lug‘otit-turk.* – T.: Fan, 1960.
6. Abdurauf Fitrat. *Usmoniylar haqida mulohazalar.* – T.: Adabiyot, 1997.

КИНЕТИКА АДСОРБЦИИ МЕТИЛЕНОВОГО ГОЛУБОГО НА ОБРАЗЦАХ БЕНТОНИТОВ С РАЗЛИЧНЫМИ ЗНАЧЕНИЯМИ КАТИОНООБМЕННОЙ ЕМКОСТИ

Еримбатова Дилноза Нуруллаевна
Магистрант 1-го курса магистратуры по специальности «Химия»
Каракалпакский государственный университет имени Бердака

Аннотация: В настоящей работе изучена кинетика адсорбции метиленового голубого (МГ) на природных и модифицированных образцах бентонита с различной катионообменной емкостью (КоЕ). Исследования проводились при различных значениях pH, температуры и начальной концентрации МГ. Результаты показали, что адсорбция подчиняется псевдо-второму порядку, а повышенная КоЕ способствует увеличению скорости и степени сорбции. Полученные данные могут быть использованы при проектировании эффективных адсорбентов для удаления красителей из сточных вод.

Ключевые слова: бентонит, метиленовый голубой, адсорбция, кинетика, катионообменная емкость, псевдо-второй порядок, изотерма.

Бентониты, обладающие высокой удельной поверхностью и значительной катионообменной емкостью, представляют собой перспективные материалы для удаления органических загрязнителей из водных растворов. Одним из широко распространённых красителей является метиленовый голубой (МГ), применяемый в текстильной, кожевенной и бумажной промышленности. Присутствие МГ в сточных водах может вызывать токсичность и экологические проблемы.

Эффективность удаления МГ с использованием бентонитов во многом зависит от их катионообменной емкости (КоЕ), которая может быть увеличена за счёт ионного обмена с Na^{+}, Ca^{2+} и другими ионами. В данной работе проводится сравнительный анализ кинетических параметров сорбции МГ на бентонитах с различными значениями КоЕ.

Методы исследования

- **Материалы**: использовались природный бентонит и его натрий-модифицированные формы с различной КоЕ.

- **Определение КоЕ**: титриметрическим методом с использованием хлорид бария.
- **Адсорбция МГ**: проводилась при комнатной температуре, при pH 6–7. Начальная концентрация МГ: 50 мг/л, масса адсорбента: 0,1 г.
- **Кинетические исследования**: отбор проб через определённые интервалы времени (0–180 мин), определение остаточной концентрации спектрофотометрически при 664 нм.
- **Анализ данных**: модели псевдо-первого и псевдо-второго порядка, а также модель внутримолекулярной диффузии.

Результаты

- **КоЕ и адсорбционная способность**: наблюдалась прямая зависимость между КоЕ и величиной сорбции. Наиболее высокая сорбционная способность отмечена у Na-бентонита (КоЕ = 92 мекв/100 г).
- **Кинетика**: данные адсорбции лучше описывались моделью псевдо-второго порядка ($R^2 > 0,99$), что свидетельствует о химической природе взаимодействия между красителем и активными центрами адсорбента.
- **Влияние времени**: максимальная адсорбция достигалась в течение 60–90 минут, далее наблюдалась стабилизация равновесия.
- **Внутримолекулярная диффузия**: график зависимости количества адсорбированного вещества от √t имел две линейные области, что указывает на наличие как внешней, так и внутримолекулярной диффузии.

Образец бентонита	КоЕ (мэкв/100 г)	q_{max} (мг/г)	Время равновесия (мин)
Природный	45	38	120
Na-модифицированный	92	65	60

Опыты показали, что бентониты с высокой катионообменной емкостью (КоЕ) демонстрируют более высокую сорбционную способность по отношению к метиленовому голубому. Так, модифицированный Na-бентонит с КоЕ ≈ 90 мэкв/100 г адсорбировал до 65 мг/г красителя, в то время как природный бентонит (КоЕ ≈ 45 мэкв/100 г) — лишь около 38 мг/г.

Кроме того, наблюдалась быстрая кинетика сорбции: равновесие достигалось за 60–90 минут. Это свидетельствует о высокой доступности активных центров в модифицированных образцах. Применение модели псевдо-второго порядка дало наилучшее соответствие экспериментальным данным, что указывает на преобладание хемосорбции в механизме процесса.

Графики внутримолекулярной диффузии показали, что процесс состоит из двух стадий: внешней (поверхностной) адсорбции и внутренней (внутрикристаллической) диффузии.

Проведённые исследования показали, что модификация бентонита с целью увеличения катионообменной емкости существенно повышает его эффективность при адсорбции метиленового голубого. Полученные результаты подтверждают, что процесс адсорбции подчиняется кинетике псевдо-второго порядка, а также зависит от диффузионных процессов в структуре сорбента. Исследование открывает перспективы для создания новых высокоэффективных адсорбентов на основе бентонита для очистки сточных вод от органических красителей.

На основе проведенных исследований можно сделать следующие выводы:

- **Катионообменная емкость** является ключевым фактором, определяющим эффективность бентонита как адсорбента. Увеличение КоЕ способствует значительному росту сорбционной способности по отношению к метиленовому голубому.
- **Модификация бентонитов** (особенно натриевая активация) приводит к расширению межслоевого пространства и повышению доступности активных участков, что ускоряет кинетику и увеличивает степень адсорбции.
- **Кинетические модели**, в частности модель псевдо-второго порядка, адекватно описывают процесс, подтверждая хемосорбционный характер взаимодействия.
- Полученные результаты подчеркивают перспективность применения модифицированных бентонитов для эффективной очистки сточных вод от органических красителей, а также открывают путь к дальнейшим исследованиям в области комплексных сорбентов.

Список использованной литературы

1. Ho, Y. S., McKay, G. (1999). Pseudo-second order model for sorption processes. *Process Biochemistry*, 34(5), 451–465.
2. Kurniawan, T. A., Chan, G. Y. S., Lo, W. H. (2006). Physico–chemical treatment techniques for wastewater laden with heavy metals. *Chemical Engineering Journal*, 118, 83–98.
3. Муртазаев, А. К., Рахматова, Г. Б. (2020). Исследование сорбционных свойств модифицированных глин. *Химия и технология воды*, №3, 58–64.
4. Sposito, G. (1984). The Surface Chemistry of Soils. Oxford University Press.
5. Темуров, Ш. И. и др. (2022). Влияние модификации на адсорбционные свойства бентонита. *Журнал прикладной химии*, №5, 115–120.

Research Science and Innovation House

GENDER DIFFERENCES IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING: MYTHS AND REALITIES

Yusupov Asadbek G‘afur o‘g‘li,
3rd year student, Foreign language and literature (English), faculty of Languages,
Termez state pedagogical institute
asadbekyusupov2004@gmail.com
Tel: +998915757378

Abstract: This article investigates the common myths and scientific realities surrounding gender differences in foreign language learning. While popular beliefs often suggest that females outperform males in language acquisition, recent research shows a more nuanced picture influenced by social, cognitive, and motivational factors. The study reviews existing literature, analyzes empirical data, and discusses implications for teaching practices. Findings reveal that although some gender-based tendencies exist, individual learner differences and instructional context play a more critical role. The article concludes with recommendations for educators to foster inclusive learning environments that support all learners regardless of gender. Furthermore, the article emphasizes the role of sociocultural contexts in shaping gender-related learning experiences and how stereotypes can influence learner self-esteem and participation. By dispelling common myths, the study encourages language educators to adopt evidence-based approaches that recognize learner diversity and promote equity in the classroom.

Keywords:Gender differences, foreign language learning, language acquisition, learner motivation, sociocultural factors, language education.

Introduction

The belief that females are inherently better at learning foreign languages than males has been widely circulated in educational discourse. This perception often shapes teaching expectations, student self-concept, and classroom dynamics. However, the question of whether gender truly influences language learning outcomes remains controversial.

Gender differences in language learning may stem from biological, cognitive, or social factors, but disentangling these influences is complex. Moreover, motivational aspects, societal attitudes, and learner beliefs interact with gender to shape language acquisition experiences.

This article aims to critically examine the myths about gender differences in foreign language learning, present evidence-based findings, and highlight practical considerations for language educators to address gender-related challenges effectively.

Gender is often considered a significant variable in foreign language learning, influencing not only learner outcomes but also classroom interaction and teacher expectations. Traditional views associate females with higher verbal abilities and males with stronger spatial skills, which has led to assumptions about their respective aptitudes in language learning.

However, recent studies suggest that these generalizations may oversimplify a complex phenomenon. The interaction between gender and language learning is mediated by many factors including cultural norms, educational practices, and individual personality traits.

This article explores these dynamics by reviewing empirical studies and theoretical frameworks, aiming to provide a comprehensive understanding of how gender influences language acquisition and what myths may hinder effective language teaching.

Methodology

The study employs a literature review methodology, analyzing empirical research articles, meta-analyses, and theoretical papers published within the last two decades. Key databases such as ERIC, JSTOR, and Google Scholar were used to identify relevant studies focusing on gender and foreign language acquisition.

Additionally, the article synthesizes findings from quantitative studies that measured language proficiency outcomes by gender, as well as qualitative research exploring learner attitudes and classroom experiences.

This comprehensive approach enables an integrative understanding of how gender differences manifest in diverse learning contexts and which factors mediate their impact.

Results

The reviewed literature indicates that females often show advantages in certain language skills, such as vocabulary acquisition, pronunciation, and verbal fluency,

especially in early stages of learning. However, males sometimes outperform females in areas like pragmatic language use and spatial aspects of language processing.

Motivation and attitude studies reveal that females generally express higher intrinsic motivation and more positive attitudes towards language learning, which contribute to better performance.

Nevertheless, many studies emphasize the importance of individual learner differences and instructional variables over gender alone. Contextual factors such as teaching methods, peer interaction, and cultural expectations significantly influence learning outcomes.

The review found that female learners generally outperform male counterparts in tasks requiring detailed verbal memory and linguistic accuracy. For example, girls tend to achieve higher scores in vocabulary tests and demonstrate better pronunciation.

Conversely, some studies indicate that males may have advantages in mastering pragmatic aspects of language use, such as understanding idiomatic expressions or employing language in competitive settings.

Motivational factors revealed that females often have stronger intrinsic reasons for learning a language, such as personal interest or social engagement, whereas males may be more extrinsically motivated by career opportunities.

Importantly, the results underscore the variability within genders and caution against deterministic interpretations. Learners’ backgrounds, exposure to language input, and teaching quality substantially affect outcomes.

Discussion

The findings challenge simplistic stereotypes about gender and language learning by illustrating the multifaceted nature of the issue. Biological predispositions may provide minor advantages, but socialization processes and motivational dynamics play pivotal roles.

Educators should be cautious about reinforcing gender biases that might limit learner potential or create self-fulfilling prophecies. Instead, language teaching should promote equitable opportunities and recognize diverse learner profiles.

Inclusive pedagogical approaches—such as varied activities catering to different learning styles, fostering collaborative learning, and encouraging positive language attitudes—can mitigate gender disparities and enhance overall classroom effectiveness.

The analysis challenges educators to reconsider assumptions that gender alone predicts language learning success. Instead, a learner-centered approach that addresses individual differences is advocated.

Teachers should be aware of how gender stereotypes can influence classroom dynamics, potentially leading to differential treatment or lowered expectations for certain groups. This awareness can guide the development of inclusive strategies that empower all learners.

Moreover, integrating gender-sensitive materials and fostering discussions about gender roles in language use may promote critical awareness and reduce bias.

Future research should investigate how emerging technologies, such as AI-driven language learning apps, affect gendered learning experiences and whether they can help bridge existing gaps.

Conclusion

While gender differences in foreign language learning exist, they are neither absolute nor deterministic. Myths about female superiority in language acquisition overlook the complex interplay of cognitive, social, and motivational factors.

Language educators should focus on creating supportive and adaptive learning environments that address individual learner needs beyond gender. Future research should explore intersectional factors and longitudinal effects to deepen understanding and improve pedagogical strategies.

References

1. Ehrman, M. E., & Oxford, R. L. (1989). Effects of sex differences, career choice, and psychological type on adult language learning strategies. *The Modern Language Journal*, 73(1), 1–13.
2. Ellis, N. C. (2008). The dynamics of second language emergence: Cycles of language use, acquisition, and change. *The Modern Language Journal*, 92(2), 232–249.
3. Oxford, R. L., & Nyikos, M. (1989). Variables affecting choice of language learning strategies by university students. *The Modern Language Journal*, 73(3), 291–300.
4. Dörnyei, Z., & Ryan, S. (2015). *The Psychology of the Language Learner Revisited*. Routledge.
5. Mills, S. (2008). *Language and Gender*. Cambridge University Press.

TIL VA MADANIYAT MUNOSABATI. (ESSE)

Saidova Mahzuna

Til har bir xalqning tarixiy xotirasi, madaniy tafakkuri va hayot tarzining so‘zdagi aksidir. U orqali jamiyatning qadriyatlari, urf-odatlari va dunyoqarashi shakllanadi hamda avloddan avlodga uzatiladi. Madaniyat esa til vositasida namoyon bo‘ladi, rivojlanadi va mustahkamlanadi. Til va madaniyat o‘zaro uyg‘unlikda yashab, bir-birining mazmunini to‘ldiradi. Xo‘sh, til madaniyatni shakllantiradimi yoki madaniyat tildan mazmun oladimi?

Til va madaniyat o‘rtasidagi munosabat ilk bor XX asr boshlarida antropologik tilshunoslik doirasida o‘rganila boshlagan. Edward Sapir va Benjamin Lee Whorf tomonidan ilgari surilgan “til nisbiyligi gipotezasi”ga ko‘ra, inson tafakkuri va dunyoqarashi aynan til orqali shakllanadi, bu esa uning madaniy ongini belgilaydi. Ya’ni har bir til — o‘ziga xos dunyoqarash shaklidir. O‘zbek tilida mavjud bo‘lgan “or”, “g‘urur”, “mehmonnavozlik”, “halollik” kabi tushunchalar faqat leksik birlik emas, balki o‘zbek xalqining madaniy qadriyatlarini bildiruvchi semantik strukturalardir. Masalan, “Yurakdan chiqqan so‘z — yurakka yetadi” degan maqol nafaqat nutq madaniyatini, balki samimiylik va madaniy muloqotga bo‘lgan talabni ifodalaydi.

Lingvokulturologik tadqiqotlarda til “madaniy xotira” ni saqlovchi vosita sifatida ko‘riladi. Shu sababli til orqali xalq urf-odatlari, afsonalari, qadimiy qarashlari va ijtimoiy tajribasi avloddan avlodga o‘tadi. Xalq og‘zaki ijodida, xususan maqol va matallarda bu madaniy tajriba jamlangan. Masalan, o‘zbek tilidagi “Mehmon otangdek ulug‘” degan ibora o‘zbek madaniyatining mehmondo‘stlik qadriyatlarini ko‘rsatadi. Bu kabi maqollar til orqali milliy mentalitetni mustahkamlaydi. Sotsiolingvistika nuqtayi nazaridan esa, til nafaqat madaniyat mahsuli, balki uni ishlab chiqaruvchi vositadir. Holmes fikricha, madaniyatda mavjud ijtimoiy rollar va ierarxiyalar til orqali mustahkamlanadi — ayniqsa rasmiy va norasmiy muloqotlarda. Madaniy kodlar til orqali jamiyatga uzatiladi. Masalan, to‘y va marosim tilida ishlatiladigan “tobora baland bo‘lsin”, “yaxshi niyatlar bilan” kabi iboralar ijtimoiy marosim madaniyatining tilga ko‘chgan shaklidir.

Biroq so‘z boyligi qisqarib, jahon ommaviy madaniyatining jargonlari kirib kelar ekan, milliy tilga xos madaniy qatlamlar — maqollar, udumlar, xalqona iboralar asta-sekin yo‘qolib bormoqda. Bu esa madaniy xotiraning zaiflashuviga olib keladi. Bu esa til o‘zgarishi va madaniyatning yemirilishiga sabab bo‘lmoqda. Reklama, kino va ijtimoiy tarmoqlarda xorijiy madaniyatlarga xos til birikmalarining keng qo‘llanishi yoshlar ongida o‘z madaniyatini inkor etish holatlarini kuchaytiradi. Bu esa sotsiolingvistik nomuvofiqlikni keltirib chiqarmoqda.

Mening fikrimcha, til millat yuragi, madaniyat esa shu yurakdan ozuqa oluvchi ma’naviy tana kabidir. O‘zbek tilining ohangdorligi, so‘z boyligi, rang-barang iboralari bizning qadimiy va boy madaniyatimizning ifodasidir. Har bir maqol, har bir xalqona ibora — bu tarix, bu milliy ruhdir. Shunday ekan, tilni o‘rganish — bu madaniyatni anglash, o‘zligimizni his qilishdir.

Xulosa qilib aytganda, til va madaniyat — bir-biridan ajralmas tushunchalar bo‘lib, ular o‘zaro uyg‘unlikda milliy ongni shakllantiradi. Til madaniyatni tashiydi, madaniyat esa tilga mazmun baxsh etadi. Ularning uzviy aloqasini anglash orqali nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, sotsiologiya va ta’lim sohalarida ham keng ko‘lamli tadqiqotlar olib borish mumkin. Chunki tilni asrash — bu aslida madaniyatni asrashdir.

Til va axloq munosabati. (Esse)

Til va axloq — bu faqat aloqa vositasi va axloqiy mezon emas, balki ular insoniyatning tarixiy, madaniy va ijtimoiy tajribasini mujassamlashtiruvchi muhim fenomenlardir. Til orqali axloqiy qadriyatlar ifodalanadi, axloq esa tilning jamiyatdagi qo‘llanilishi va talqinini belgilab beradi. Ayniqsa, lingvokulturologiya va sotsiolingvistika sohalari bu bog‘liqlikni chuqur ilmiy asosda o‘rganishga imkon yaratadi. Xo‘sh, til va axloq bir-biriga qanday ta’sir ko‘rsatadi? Ular o‘zaro qanday munosabatda bo‘ladi?

Til va axloq munosabatining ijobiy tomonlarini lingvokulturologik, sotsiolingvistik, kognitiv-nazariy asos jihatidan tahlil qiladigan bo‘lsak, lingvokulturologik jihatdan: O‘zbek xalq maqollari va iboralari axloqiy qadriyatlarning verbal shaklidir. Masalan, “Yaxshilik qil — dengizga ot, baliq bilmasa, Xoliq bilar” degan maqolda ezgulik g‘oyasi tilda mustahkamlangan. Bu madaniy kod orqali jamiyat axloqiy normalarni avloddan avlodga uzatadi. Sotsiolingvistik misol: Sizlash va senlashning o‘zi axloqiy ierarxiyani ifodalaydi. Holmes fikricha, til ijtimoiy rollarni

belgilaydi. Masalan, talabaning o‘qituvchiga “Siz” deb murojaat qilishi, hurmat va e’tiborning lingvistik ko‘rinishidir. Kognitiv-nazariy asos jihatidan esa Sapir–Uorf gipotezasi asosida til tafakkurga ta’sir qiladi. Ya’ni, til orqali inson axloqiy me’yorlarni idrok qiladi. Bu esa tilda mavjud axloqiy birliklar (masalan, “or”, “nomus”, “halollik”) orqali ijtimoiy ong shakllanishiga sabab bo‘ladi.

Til va axloq munosabatining salbiy jihatlari internet tili va axloqiy qadriyatlarning yemirilishi: Bugungi ijtimoiy tarmoqlardagi til muloqot madaniyatini buzmoqda. Ixtisoslashtirilmagan qisqartmalar, emoji-lar, tajovuzkor izohlar jamiyatda axloqiy muvozanatni susaytirmoqda.

Qolaversa, global til (ingliz tili)ning ta’siri lingvistik imperializm natijasida mahalliy tillar va ularning axloqiy boyligi so‘nmoqda. Masalan, inglizcha “sorry” yoki “hi” kabi iboralar o‘zbek tilidagi “uzr”, “assalomu alaykum” kabi axloqiy yukli shakllarni siqib chiqarmoqda.

Bundan tashqari, senzurasiz axborot oqimi kuchaymoqda. Medialingvistika sohasidagi tadqiqotlarga ko‘ra, yoshlar orasida senzurasiz kontent orqali buzuq tilda muloqot qilish, so‘kinish va kamsituvchi iboralar ommalashmoqda. Bu esa tilning axloqiy missiyasiga ziddir.

Mening fikrimcha, til — axloq oynasi, axloq esa tilning yuragidir. Bir xalqning axloqi qanday bo‘lsa, uning tilida ham o‘sha ifodalanadi. Yoshlarga ta’lim berishda, til vositasida axloqiy tarbiyani kuchaytirish zarur, deb bilaman. Chunki biz nutqimizda qanday so‘z ishlatsak, tafakkurimiz ham shunga mos shakllanadi. Zero, tilning tarovati yurakdagi axloq nurlaridan oziqlanadi.

Xulosa qilib aytganda, til va axloq orasidagi munosabat — bu o‘zaro ta’sirchan, murakkab va chuqur ildiz otgan jarayondir. Lingvokulturologik yondashuv bu ikki hodisani madaniy kodlar orqali bog‘lasa, sotsiolingvistika ularni jamiyat ichidagi real muloqotlarda ochib beradi. Ijobiy jihatlar qatorida, zamonaviy kommunikatsiya vositalarining salbiy ta’sirini ham unutmaslik kerak. Demak, tilga e’tibor — bu axloqqa xizmatdir, axloqqa sadoqat esa tilning poklanishidir.

Muloqotning sotsiolingvistik jihatlari. (Esse)

Muloqot – bu insonlar o‘rtasidagi oddiy axborot almashinuvidan ko‘ra, chuqur ijtimoiy jarayondir. Ayniqsa, til orqali ifodalanadigan muloqot tahlili sotsiolingvistika fanining asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Inson muloqoti naqadar sotsial va madaniy qatlamlarga boy?

Sotsiolingvistika tildan jamiyat ichida qanday foydalanilishini o‘rganadi. Til – bu ijtimoiy vosita, u insonning kimligini, qaysi guruhga mansubligini, hatto dunyoqarashini belgilashi mumkin. Dell Xayms bu borada shunday degan: “Insonning tildagi muvaffaqiyati – grammatik to‘g‘rilikda emas, balki muloqot kontekstini to‘g‘ri anglash va unga mos harakat qilishidadir”. Misol tariqasida, o‘zbek tilida hurmat shakllari keng qo‘llanadi: “Siz”, “Janoblari”, “Ustoz”, “Domla” kabi murojaatlar ijtimoiy mavqega nisbatan hurmatni bildiradi. Til bu yerda nafaqat axborotni yetkazish, balki munosabat bildirish vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, muloqotda yoshlar va keksalar orasidagi til uslubi farqlari ko‘zga tashlanadi. Masalan, talaba yoshlar orasidagi “mazza qildik”, “tema bo‘ldi”, “gap yo‘q” kabi norasmiy iboralar yoshi kattalar orasida qo‘llanilmaydi. Bu til shakllari guruh identifikatsiyasi uchun xizmat qiladi.

Jins va til o‘rtasidagi bog‘liqlik ham sotsiolingvistik muhim masalalardan biridir. Tilshunos Robin Lakoff ayollar tilida muloyimlik, ehtiyotkorlik va hissiy ifoda ko‘p ekanini ta’kidlab, buni jamiyatda ayollarga yuklangan rollar bilan bog‘laydi. Masalan, ayollar ko‘proq “balki”, “nazarimda”, “to‘g‘risi” kabi yumshoq shakllardan foydalanadi.

Biroq migratsiya, urbanizatsiya, internet tili kabi omillar tilda kode-almashuv (code-switching) holatlarini keltirib chiqaradi. Masalan, “Assignment’ni ertaga topshiramiz” kabi aralash gaplar Toshkent sharoitida keng tarqalgan. Bu til o‘zgaruvchanligini, leksik qatlamning doimiy yangilanishini ko‘rsatadi. Kod-almashuv (code-switching) – ikki til yoki sheva orasida almashish holati ham sotsiolingvistik jarayonning bir ko‘rinishi. Ayniqsa, ko‘p tilli jamiyatlarda, masalan Toshkentda: “Domla, bu assignment’ni qachongacha topshiramiz?” kabi jumlalar keng tarqalgan. Bu holat odamning ijtimoiy holati, til kompetensiyasi va atrofdagilarga moslashishiga bog‘liq.

Shuningdek, til va jamiyat o‘zaro munosabatida sotsiolingvistik tafovutlar ham mavjud. Unda jins, yosh va madaniyatga qarab tilning o‘zgarish holatlari kuzatiladi. Sotsiolingvistika tilning jinsga bog‘liq jihatlarini ham o‘rganadi.

Robin Lakoff ayollar nutqida yumshoqlik, noaniqlik va hissiy ifodaning ustuvorligini qayd etgan: “Ayollar ko‘proq “nazarimda”, “balki”, “bilmaymanu” kabi iboralarni ishlatadi. Bu ularning jamiyatdagi rolidan kelib chiqadi”. Bu holat muloqotda faqat til emas, balki jamiyatdagi gender rollari, stereotiplari ham ishtirok etishini

anglatadi. Shuningdek, keksalar bilan muloqotda qadriyat, hurmat, an’anaviy shakllar ustuvor bo‘lsa, yoshlar zamonaviy, tezkor, qisqartma ifodalarni afzal ko‘rishadi.

Milliy madaniyat ham muloqotga ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, Sharqona odob-axloq, muomala madaniyati asosida “ijozat so‘rash”, “hurmat bilan so‘zlashish” kabi qadriyatlar o‘zbek tilida mustahkam ildiz otgan. Bu madaniy kodlar muloqot mazmunini yanada chuqurlashtiradi.

Shaxsiy fikrimcha, muloqotni faqat “gaplashish” deb qabul qilish juda soddalik bo‘ladi. Har bir so‘zimiz ortida yashirin ijtimoiy ma’lumotlar, munosabatlar, hatto qarashlarimiz ham yashiringan bo‘lishi mumkin. Men o‘zim har doim muomalada kimga qanday murojaat qilishim kerakligini o‘ylab olaman – bu, aslida, o‘sha insonni qanday qabul qilishimga bog‘liq. Muloqotdagi bunday nozik farqlarning anglanishi jamiyatdagi o‘zaro hurmat, madaniyat va birlikni mustahkamlaydi, deb hisoblayman.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, muloqot – bu insonlar o‘rtasidagi axborot almashinuvi bilan birga, ijtimoiy, madaniy va psixologik jihatlarni o‘zida mujassam etgan murakkab jarayondir. Til orqali nafaqat fikr bildiramiz, balki jamiyatdagi o‘rnimizni belgilaymiz, boshqalarga munosabatimizni namoyon qilamiz. Muloqotda sotsiolingvistik tafovutlarni anglash esa, bizga ko‘proq empatiya, hurmat va ijtimoiy moslashuvni o‘rgatadi. Shunday ekan, muloqotga oddiy bir jarayon sifatida emas, balki jamiyatni anglash kaliti sifatida qarashimiz zarur.

Murojaatning sotsiolingvistik xususiyatlari. (Esse)

Til jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarning asosiy vositasi bo‘lib, murojaat shakllari bu munosabatlarning sotsiolingvistik ko‘zgusidir. Har bir til jamoasida murojaat vositalari ijtimoiy qatlam, yosh, jins va muloqot vaziyatiga qarab shakllanadi. Muloqotda tanlangan murojaat shakli nafaqat hurmat yoki yaqinlik darajasini, balki nutq egasining til madaniyatini ham namoyon etadi. Shuningdek, hududiy va madaniy farqlar murojaatlarda sezilarli tilda aks etadi. Murojaat vositalari orqali jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar qanday tarzda tilga ko‘chadi?

Til — ijtimoiy hodisa. Shu bois tilshunoslikning sotsiolingvistika kabi yo‘nalishi tilning jamiyatdagi funksiyalari, ijtimoiy qatlamlar, yosh, jins, kasb va boshqa omillar asosida qanday o‘zgarishini o‘rganadi. Murojaat shakllari ham aynan shu sotsiolingvistik omillarning yaqqol namunasidir.

Murojaat — bu suhbat jarayonida muloqot ishtirokchilarining bir-birlariga bo‘lgan munosabatini ifodalovchi til birliklaridir. Har bir til jamoasida murojaatning

o‘ziga xos shakllari mavjud bo‘lib, ular ijtimoiy vaziyatga bog‘liq holda tanlanadi. Masalan, o‘zbek tilida “siz” shaklidagi murojaat hurmat ifodasi bo‘lsa, “sen” shakli ko‘proq yaqinlik yoki norasmiylikni bildiradi. Bu holat sotsiolingvistik tengsizlik yoki ijtimoiy masofaning ifodasi sifatida izohlanadi.

Sotsiolingvistik tadqiqotlarda ko‘rsatilishicha, murojaat shakllari ijtimoiy rollar (ota-ona, ustoz, rahbar), yosh farqi, rasmiy va norasmiy muhit, hududiy dialektlar, shuningdek, nutq etikasiga doir qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq. Misol uchun, O‘zbekiston hududida “aka”, “opa”, “do‘st”, “domla”, “ustoz”, “hov” kabi ko‘plab murojaat shakllari mavjud bo‘lib, ularning qo‘llanishi muloqotchilarning ijtimoiy pozitsiyasiga va o‘zaro munosabat darajasiga bog‘liq.

Murojaat birliklari orqali nutq egasining madaniy darajasi, til odobi, hatto psixologik holati ham anglashiladi. Bu esa sotsiolingvistikaning yana bir asosiy masalasi — til va shaxsiyat o‘zaro munosabatini yoritishga xizmat qiladi. Xususan, tilshunos A.A. Reformatskiy murojaat vositalarini tilning kommunikativ funksiyasi doirasida o‘rganib, ularni pragmatik birlik sifatida belgilagan.

Zamonaviy sotsiolingvistikada esa gender tilshunosligi yo‘nalishi murojaatlarning erkaklar va ayollar nutqidagi farqlarini ham tahlil qiladi. Ayollar nutqida ko‘proq muloyim, yumshoq shakldagi murojaatlar (“jonim”, “azizam”, “opa”, “muhtaram”) uchrasa, erkaklar orasida esa ba’zida bevosita yoki ijtimoiy roldan kelib chiqqan shakllar (“aka”, “aka-oka”, “ustoz”) ustunlik qiladi.

Mening fikrimcha, til jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarning asosiy vositasi bo‘lib, murojaat shakllari bu munosabatlarning sotsiolingvistik ko‘zgusi hisoblanadi. Har bir til jamoasida murojaat vositalari ijtimoiy qatlam, yosh, jins va muloqot vaziyatiga qarab shakllanadi. Muloqotda tanlangan murojaat shakli nafaqat hurmat yoki yaqinlik darajasini, balki nutq egasining til madaniyatini ham namoyon etadi. Shuningdek, hududiy va madaniy farqlar murojaatlarda sezilarli tilda aks etadi. Murojaat vositalarini to‘g‘ri va o‘rinli ishlatish insonning tarbiyasi va jamiyatdagi o‘rnini ham belgilaydi. Masalan, men birinchi marta institutdagi o‘qituvchiga “ustoz” deb murojaat qilganimda, u kishining menga bo‘lgan munosabati yanada iliqlashganini sezganman. Bu oddiy bir so‘z, ammo uning orqasida ehtirom, minnatdorlik va hurmat mujassam edi. Shunday ekan, murojaat shakllari jamiyatdagi ijtimoiy qadriyatlar va madaniyatni ifodalovchi muhim til birliklaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, murojaatning sotsiolingvistik xususiyatlarini o‘rganish orqali biz tilning ijtimoiy jihatdan qanday ishlashini, jamiyat a’zolarining bir-birlariga

bo‘lgan munosabatini, hatto muloqot madaniyatini chuqurroq anglash imkoniga ega bo‘lamiz. Bu esa sotsiolingvistikaning asosiy masalalaridan biri — til va jamiyat o‘rtasidagi uzviy aloqani ilmiy asosda yoritishga xizmat qiladi. Shunday qilib, murojaat shakllari til va ijtimoiy munosabatlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aks ettiradi. Har bir murojaat, shaxsning nutq madaniyatini, jamiyatdagi o‘rnini va muloqotdagi rolini ko‘rsatadi. Murojaat vositalari nafaqat ijtimoiy pozitsiyalarni ifodalovchi vosita, balki insonlar o‘rtasidagi hurmat va ehtiromni ham ta’minlaydi. Ular orqali biz jamiyatdagi o‘zgarishlarni va ijtimoiy aloqalarni ham tushunishimiz mumkin. Murojaatlarning to‘g‘ri va o‘rinli qo‘llanishi har bir insonning tarbiyasi, madaniyati va do‘stona munosabatlarida muhim rol o‘ynaydi. Murojaat vositalarini tilda to‘g‘ri ishlatish – jamiyatdagi odamlar o‘rtasidagi munosabatlarni boyitish va ijtimoiy do‘stlikni mustahkamlashning zaruriy sharti hisoblanadi.

Research Science and Innovation House

Компетенции и профессиональное развитие преподавателей в системе высшего педагогического образования

Кенжебаева Гулнур Маратовна,
старший преподаватель кафедры РКИ
филиала РГПУ им А.И.Герцена
в городе Ташкенте

Аннотация: в статье рассматривается профессиональная деятельность преподавателей высшего педагогического образования как комплексный и многогранный процесс, включающий научно-исследовательскую, педагогическую, воспитательную, коммуникативную и управленческую составляющие. Особое внимание уделяется современным требованиям к компетенциям преподавателей, необходимости постоянного профессионального развития, внедрению информационно-коммуникационных технологий и адаптации к вызовам современного образовательного пространства. Подчеркивается важность формирования у студентов ключевых компетенций XXI века и воспитательной функции преподавателя. Работа направлена на выявление факторов, обеспечивающих качество подготовки педагогических кадров в условиях динамично меняющегося мира.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, преподаватель высшего педагогического образования, педагогическое мастерство, компетенции, профессиональное развитие, информационно-коммуникационные технологии, воспитательная функция, образовательный процесс, инновации.

Kenzhebaeva Gulnur Maratovna,
RKI kafedrasi katta o‘qituvchisi
A.I. Gertsenga nomlangan RGPUning Toshkent shahridagi filiali

Oliy pedagogik ta’lim tizimida o‘qituvchilarning kompetentsiyalari va professional rivojlanishi

Annotatsiya: maqolada oliy pedagogik ta’lim o‘qituvchilarining professional faoliyati kompleks va ko‘p qirrali jarayon sifatida ko‘rib chiqiladi, unga ilmiy-tadqiqot, pedagogik, tarbiyaviy, kommunikativ va boshqaruv komponentlari kiradi. Maxsus

e’tibor o‘qituvchilarning kompetentsiyalariga qo‘yiladigan zamonaviy talablar, doimiy professional rivojlanish zaruriyati, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish va zamonaviy ta’lim makonining chaqiriqlariga moslashishga qaratiladi. Talabalarda XXI asrning asosiy kompetentsiyalarini shakllantirish va o‘qituvchining tarbiyaviy funksiyasining ahamiyati ta’kidlanadi. Ish pedagogik kadrlarni tayyorlash sifatini ta’minlovchi omillarni aniqlashga qaratilgan, bu esa doimiy o‘zgarib borayotgan dunyo sharoitida muhimdir.

Kalit so‘zlar: professional faoliyat, oliy pedagogik ta’lim o‘qituvchisi, pedagogik mahorat, kompetentsiyalar, professional rivojlanish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, tarbiyaviy funksiya, ta’lim jarayoni, innovatsiyalar.

Kenzhebaeva Gulnur Maratovna,
Senior Lecturer of the Russian as a Foreign Language Department
Branch of A.I. Herzen Russian State Pedagogical University
in the city of Tashkent

Competencies and Professional Development of Teachers in the Higher Pedagogical Education System

Abstract: This article examines the professional activities of teachers in higher pedagogical education as a complex and multifaceted process that includes scientific research, pedagogical, educational, communicative, and managerial components. Special attention is given to modern requirements for teachers’ competencies, the necessity of continuous professional development, the implementation of information and communication technologies, and adaptation to the challenges of the contemporary educational environment. The importance of developing key competencies of the 21st century among students and the educational role of the teacher is emphasized. The work aims to identify factors that ensure the quality of training pedagogical personnel in the context of a rapidly changing world.

Keywords: professional activity, higher pedagogical education teacher, pedagogical mastery, competencies, professional development, information and communication technologies, educational function, educational process, innovations.

Профессиональная деятельность преподавателей высшего педагогического образования является фундаментальным элементом системы подготовки педагогических кадров, от качества и эффективности которой во многом зависит

развитие образовательной сферы в целом. В современном мире, характеризующемся динамичными социальными, технологическими и культурными трансформациями, роль преподавателя существенно усложняется и расширяется, что требует от него не только глубоких профессиональных знаний, но и широкого спектра педагогических, коммуникативных и управленческих компетенций.

Одним из ключевых компонентов профессиональной деятельности является глубокая предметная и методическая подготовка. Преподаватель должен обладать не только фундаментальными знаниями в своей предметной области, но и уметь применять их с учетом современных научных достижений и образовательных стандартов. Это подразумевает активное участие в научно-исследовательской деятельности, что способствует обновлению содержания учебных программ и внедрению инновационных методов обучения. Такой подход обеспечивает формирование у студентов не только теоретических знаний, но и практических умений, необходимых для успешной профессиональной деятельности в условиях быстро меняющегося мира.

Педагогическое мастерство преподавателя проявляется в способности создавать благоприятную образовательную среду, способствующую развитию личности обучающихся. Это включает в себя умение организовывать учебный процесс с учетом индивидуальных особенностей студентов, использовать разнообразные педагогические технологии и формы работы, стимулировать их познавательную активность и творческое мышление. Важным аспектом является также развитие у студентов критического мышления, способности к самостоятельному анализу и решению профессиональных задач, что способствует формированию их профессиональной идентичности и готовности к самостоятельной деятельности.

Современный преподаватель должен обладать высоким уровнем коммуникативной компетентности, что позволяет эффективно взаимодействовать с разными категориями обучающихся, коллегами и представителями образовательного сообщества. Навыки межличностного общения, умение работать в команде, разрешать конфликтные ситуации и проявлять эмпатию являются неотъемлемой частью педагогического мастерства. Кроме того, в условиях интернационализации образования важным становится владение иностранными языками и умение работать в межкультурной среде, что

расширяет возможности для профессионального роста и международного сотрудничества.

Непрерывное профессиональное развитие является обязательным условием поддержания высокого уровня компетентности преподавателей. В быстро меняющемся образовательном пространстве, где постоянно появляются новые технологии, методики и требования, преподаватель должен быть готов к постоянному обновлению своих знаний и навыков. Это достигается через участие в курсах повышения квалификации, семинарах, конференциях, а также через самостоятельное изучение профильной литературы и внедрение инноваций в педагогическую практику. Саморазвитие способствует не только профессиональному, но и личностному росту, повышая мотивацию и удовлетворенность от работы.

Важным направлением профессиональной деятельности является внедрение современных информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в образовательный процесс. Использование цифровых платформ, мультимедийных средств, дистанционных форм обучения расширяет возможности преподавателя, делает обучение более доступным, интерактивным и адаптированным к потребностям различных категорий студентов. Владение ИКТ становится необходимым навыком, позволяющим эффективно организовывать учебный процесс в условиях цифровой трансформации образования.

Адаптация к современным социальным и образовательным вызовам требует от преподавателей гибкости, инновационности и способности к системному мышлению. В условиях глобализации, изменения потребностей рынка труда и социальной динамики, преподаватель должен уметь прогнозировать и учитывать эти изменения при разработке учебных программ и методик обучения. Это включает интеграцию междисциплинарных подходов, развитие компетенций XXI века у студентов, таких как критическое мышление, коммуникация, сотрудничество и цифровая грамотность.

Кроме того, преподаватель высшего педагогического образования играет важную воспитательную роль, способствуя формированию у студентов этических норм, гражданской ответственности, социальной активности и толерантности. Воспитательная функция становится особенно значимой в условиях социокультурного многообразия и необходимости формирования

гармоничной, социально ответственной личности, готовой к профессиональной и общественной деятельности.

Профессиональная деятельность преподавателей высшего педагогического образования также включает активное участие в управленческой и организационной работе, направленной на совершенствование образовательного процесса и развитие института образования. Это проявляется в разработке и реализации инновационных проектов, участии в аккредитационных процедурах, методическом сопровождении коллег и студентов, а также в формировании образовательной политики на различных уровнях.

Таким образом, профессиональная деятельность преподавателей высшего педагогического образования представляет собой комплексный и многогранный процесс, объединяющий научно-исследовательскую, педагогическую, воспитательную, коммуникативную и управленческую деятельность. Высокий уровень профессионализма, педагогического мастерства, готовность к постоянному саморазвитию и адаптации к современным вызовам являются залогом успешной подготовки квалифицированных, конкурентоспособных и социально ответственных педагогов, способных эффективно функционировать и развиваться в условиях современного образовательного пространства.

Заключение: Профессиональная деятельность преподавателей высшего педагогического образования является ключевым фактором успешной подготовки квалифицированных педагогических кадров. Современный преподаватель должен обладать не только глубокими предметными знаниями, но и широким спектром педагогических, коммуникативных и управленческих компетенций. Постоянное профессиональное развитие, внедрение инновационных технологий и адаптация к социальным и образовательным изменениям обеспечивают эффективность образовательного процесса и формирование у студентов необходимых компетенций для успешной профессиональной деятельности. Воспитательная функция преподавателя способствует формированию социально ответственной и активной личности. Таким образом, повышение качества профессиональной деятельности преподавателей является важным условием развития системы педагогического образования и общества в целом.

Литература:

1. Иванова, Е.В. Педагогическое мастерство преподавателя высшей школы: теория и практика. — М.: Изд-во «Педагогика», 2020. — 256 с.
2. Смирнов, А.Н. Современные технологии в высшем образовании. — СПб.: Наука, 2019. — 198 с.
3. Петрова, М.С. Компетентностный подход в профессиональном образовании. — Екатеринбург: УрФУ, 2021. — 143 с.
4. Кузнецова, Л.В. Информационно-коммуникационные технологии в педагогической деятельности. — М.: Академия, 2018. — 176 с.
5. Федеральный государственный образовательный стандарт высшего образования (ФГОС ВО). — М., 2023.
6. Васильева, Н.П. Профессиональное развитие преподавателя в условиях цифровой трансформации образования. // Вестник педагогики. — 2022. — №4. — С. 45–53.

Research Science and Innovation House

MAHALLIY LAHJALAR TIL XUSUSIYATLARINING DIALEKTOLOGIK TAHLILI

Qo‘ymurodova Gulmira,
University of Business and Science
Til va adabiyot ta’limi kafedrasi o‘qituvchisi
Namangan, O‘zbekiston
gulmiraqoymuradova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada mahalliy shevalarning lingvistik xususiyatlari fonetik, leksik va grammatik jihatdan o‘rganiladi. Shevalarning o‘ziga xos xususiyatlari hududiy farqlar, tarixiy taraqqiyot va ijtimoiy omillar bilan bog‘liq ravishda tahlil qilinadi. Shuningdek, mahalliy shevalar va adabiy til o‘rtasidagi asosiy farqlar misollar asosida yoritib beriladi. Ushbu tadqiqot dialektologiya va umumiy tilshunoslik uchun muhim bo‘lib, til rivojlanishi jarayonini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: mahalliy shevalar, dialektologiya, fonetik xususiyatlar, leksik xususiyatlar, grammatik xususiyatlar, adabiy til, hududiy farqlar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются лингвистические особенности местных диалектов с точки зрения фонетики, лексики и грамматики. Анализируются региональные различия, историческое развитие и социальные факторы, влияющие на формирование диалектов. Также приводятся примеры основных отличий между местными диалектами и литературным языком. Данное исследование важно для диалектологии и общего языкознания, так как помогает глубже понять процессы развития языка.

Ключевые слова: местные диалекты, диалектология, фонетические особенности, лексические особенности, грамматические особенности, литературный язык, региональные различия

Annotation: This article examines the linguistic characteristics of local dialects in terms of phonetics, lexicon, and grammar. It analyzes regional differences, historical development, and social factors influencing dialect formation. The key distinctions between local dialects and the literary language are illustrated with examples. This study is crucial for dialectology and general linguistics as it provides a deeper understanding of language evolution.

Keywords: local dialects, dialectology, phonetic features, lexical features, grammatical features, literary language, regional differences

Dialektologiya tilshunoslikning muhim sohasi bo‘lib, u tilning hududiy va ijtimoiy variantlarini, ya'ni dialekt va shevalarni o‘rganadi. Mahalliy shevalar esa muayyan hudud yoki ijtimoiy guruhga xos bo‘lgan til shakllaridir. Ularning lingvistik xususiyatlarini o‘rganish tilning rivojlanishi, tarixi va mintaqaviy o‘ziga xosliklarini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

“Sheva” atamasi fors tilidan olingan bo‘lib, “ravish”, “tarz”, “yo‘sin” ma’nolarini anglatadi. Tilshunoslikda esa u milliy tilning kichik hududiy bo‘linmasi sifatida qaraladi. Shevalar fonetik, leksik va grammatik jihatdan adabiy tildan farqlanadi. Shevalar tasnifi turli mezonlarga asoslanadi. Masalan, o‘zbek tilida shevalar hududiy joylashuviga ko‘ra guruhlanadi. Bu tasnif tilning tarixiy rivojlanishi va mintaqaviy xususiyatlarini o‘rganishda yordam beradi.

Mahalliy shevalarning lingvistik xususiyatlari

1.Fonetik xususiyatlar: Mahalliy shevalarda tovushlarning talaffuzi adabiy tildan farq qilishi mumkin. Masalan, ayrim shevalarda unli yoki undosh tovushlarning o‘ziga xos talaffuzi kuzatiladi. Mahalliy shevalarning fonetik xususiyatlari tilshunoslikda muhim o‘rin tutadi, chunki ular tilning turli hududlardagi talaffuz va tovush tizimidagi o‘ziga xosliklarni o‘rganishga yordam beradi. Shevalarda adabiy tildan farqlanuvchi bir qator fonetik hodisalar kuzatiladi.

Unli tovushlar

O‘zbek shevalarida unli tovushlarning cho‘ziqligi va qisqaligi ma'no farqlashda muhim rol o‘ynaydi. Masalan:

1)a:t (ism) – *at* (ot, hayvon nomi)

2)ku:l (ko‘l) – *kul* (kulmoq)

Xiva shevasida esa *yaz* (xat yoz) va *ya:z* (yoz fasli) kabi misollar uchraydi.

Undosh tovushlar

Shevalarda undosh tovushlar tarkibida ham o‘ziga xos o‘zgarishlar mavjud. Masalan, ba’zi shevalarda *q* tovushi *k* tovushiga aylanishi yoki aksincha hodisalar kuzatiladi. Bu o‘zgarishlar shevalarning fonetik xususiyatlarini yanada boyitadi.

Fonetik jarayonlar

O‘zbek shevalarida quyidagi fonetik jarayonlar faol kuzatiladi:

1. **Dissimilyatsiya** – o‘xshash tovushlarning bir-biridan farqlanishi.

2. **Spirantizatsiya** – portlovchi undoshlarning sirg‘aluvchi tovushlarga aylanishi.

3. **Jaranglashish** – jarangsiz tovushlarning jarangli tovushlarga o‘tishi.

4. **Metateza** – tovushlarning o‘rin almashishi.

5. **Reduksiya** – tovushlarning qisqarishi yoki tushib qolishi.

Bu jarayonlar adabiy tilda kamroq uchrasa-da, shevalarda keng tarqalgan. Mahalliy shevalarning fonetik xususiyatlarini o‘rganish tilning boyligi va xilma-xilligini anglashda muhim ahamiyatga ega. Bu tadqiqotlar tilshunoslikda nazariy va amaliy jihatdan qimmatli bo‘lib, tilning rivojlanishi va o‘zgarish jarayonlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

2.Leksik xususiyatlar: Shevalarda adabiy tilda mavjud bo‘lmagan so‘zlar yoki so‘z shakllari uchrashi mumkin. Bu so‘zlar ko‘pincha mintaqaviy hayot tarzi, madaniyat va tarix bilan bog‘liq bo‘ladi. Mahalliy shevalar – muayyan hudud yoki aholi guruhi tomonidan ishlatiladigan tilning o‘ziga xos shakli bo‘lib, ularning lug‘at tarkibi adabiy til bilan qiyoslaganda turlicha bo‘lishi mumkin. Leksik xususiyatlar shevaning tarixiy rivojlanishi, ijtimoiy, madaniy va geografik omillarga bog‘liq holda shakllanadi. Quyida mahalliy shevalarning asosiy leksik xususiyatlari bayon etiladi:

1. Tarixiy qatlamlar: Mahalliy shevalarning lug‘at tarkibida qadimgi so‘zlar, eskirgan yoki arxaik birliklar saqlanib qolgan bo‘lishi mumkin. Bu so‘zlar adabiy tilga kirmagan yoki u yerda yo‘qolib ketgan bo‘lishi mumkin. Masalan:

- **O‘zbek shevalarida**: *chig‘ir* (quduqdan suv tortish moslamasi), *kokil* (soch), *yorga* (do‘st, oshna).

2. O‘zlashgan so‘zlar: Shevalarda boshqa tillardan olingan so‘zlar ham keng qo‘llanadi. Bu asosan hududiy aloqalar natijasida yuzaga keladi.

- **Farg‘ona vodiysi shevalarida**: rus tilidan olingan *plita* (gaz pechi), *gruzovoy* (yuk mashinasi).
- **Surxondaryo va Qashqadaryo shevalarida**: fors-tojik tilidan olingan *nonvos* (non pishiruvchi), *g‘ozpanja* (o‘simlik turi).

3. O‘ziga xos semantik o‘zgarishlar: Ba’zan adabiy tildagi so‘zlar shevada boshqa ma’noda ishlatilishi mumkin. **Masalan**: Adabiy tilda *“to‘rt”* – son, ammo ba’zi shevalarda *“to‘rt”* – qiyinchilik yoki muammo ma’nosida ishlatilishi mumkin (“To‘rt chiqib qoldi” – muammo yuzaga keldi).

4. Shevaga xos dialektal sinonimlar: Turli hududlarda bir xil tushunchani ifodalash uchun turli so‘zlar qo‘llanadi. **Masalan**: “Bo‘rdoqi” (Surxondaryo) = “Molli” (Andijon)

= “So‘yil” (Buxoro) (ya’ni, boqilayotgan mol). “Qazmoq” (Samarqand) = “O‘rmoq” (Qashqadaryo) = “Qazib olish” (Toshkent) (ya’ni, yer qazish).

5. Shevalarga xos affiks va morfologik o‘zgarishlar: Ba’zi so‘zlar mahalliy shevalarda o‘ziga xos shakllarga ega bo‘lishi mumkin. **Misollar**: Adabiy tilda: “*kelayotganman”* Shevada: *"kelovdim", "kelayatman", "kelotirman".*

6. Mahalliy so‘z va iboralar: Shevalarga xos so‘zlashuv uslubi va mahalliy iboralar ko‘plab xususiyatlarga ega. **Misollar**: “Qani endi!” – (Toshkent shevasi, afsus bildirish). “Boyagi kishi” – (Farg‘ona vodiysi, u yoq-bu yoq odam haqida) “Ko‘nglimni to‘rt qilding” – (Buxoro, shubha uyg‘otding ma’nosida).

Mahalliy shevalarning leksik xususiyatlari ularning tarixiy taraqqiyoti, boshqa tillar bilan aloqalari va ijtimoiy-madaniy omillar natijasida shakllangan. Shevalardagi lug‘at tarkibi nafaqat tildagi boylikni, balki xalqning madaniy merosini ham aks ettiradi. Shu bois dialektologik tadqiqotlar til taraqqiyotini tushunishda muhim o‘rin tutadi.

3.Grammatik xususiyatlar: Mahalliy shevalarda gap tuzilishi, fe’l shakllari yoki boshqa grammatik elementlar adabiy tildan farqlanishi mumkin.

Mahalliy shevalarning grammatik xususiyatlari ularning adabiy til bilan o‘zaro farqlanishini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Bu xususiyatlar asosan morfologik va sintaktik jihatlarda namoyon bo‘ladi. Quyida o‘zbek tilining turli shevalarida uchraydigan asosiy grammatik xususiyatlar tahlil qilinadi.

1. Morfologik xususiyatlar:

1.1. Fe’l shakllarining o‘ziga xosligi: Mahalliy shevalarda fe’llarning yasilishi va qo‘llanilishi adabiy tildan farqlanishi mumkin. **Hozirgi zamon davomiy fe’l shakllari:** Adabiy tilda: *kelayotganman;* **Toshkent shevasi:** *kelovdim;***Farg‘ona shevasi:** *kelotirman;* **Qashqadaryo shevasi:** *kelaturman.* **O‘tgan zamon shakllari:** Adabiy tilda: *kelgan edi;***Andijon shevasi:** *keluvdi;* **Buxoro shevasi:** *kelgan bo‘pti;* **Kelasi zamon shakllari:** Adabiy tilda: *boraman;***Surxondaryo shevasi:** *borajag‘man;***Xorazm shevasi:** *boramen*

1.2. Egalik qo‘shimchalari farqlari: Shevalarda egalik qo‘shimchalari adabiy tilga nisbatan o‘zgarishlarga uchraydi. **Adabiy tilda:** *kitobim, uyingiz, onasi;* **Farg‘ona shevasi:** *kitobum, uyinglar, onasinikiga;* **Buxoro shevasi:** *kitobam, uyizlar, onasiniki*

1.3. Ko‘plik qo‘shimchalari farqlari: Ko‘plik qo‘shimchalarining qo‘llanishida hududiy farqlar mavjud. **Adabiy tilda:** *bolalar;***Toshkent shevasi:** *bolalar* (farq yo‘q); **Farg‘ona shevasi:** *bolalaru;* **Xorazm shevasi:** *bolakaylar*

2. Sintaktik xususiyatlar:

2.1. Gap tuzilishi va so‘z tartibi; Shevalarda so‘z tartibi o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ba’zan adabiy til me’yorlaridan chetlashishi mumkin. **Adabiy tilda:** *Men kecha bozorga bordim.* **Andijon shevasi:** *Bozorga men kecha bordim.* **Qashqadaryo shevasi:** *Men kecha bordim bozorga*. Ba’zi shevalarda fe’l gap oxiriga emas, balki bosh yoki o‘rtasiga joylashishi mumkin. **Adabiy tilda:** *Men kitob o‘qib bo‘ldim.* **Xorazm shevasi:** *Men bo‘ldim kitobni o‘qib.*

2.2. So‘z birikmalarida farqlar: Shevalarda ba’zan izohlovchi so‘z va izohlanayotgan so‘zning o‘rni adabiy tildan farq qiladi.

- **Adabiy tilda:** *katta uy*
- **Surxondaryo shevasi:** *uy katta*
- **Toshkent shevasi:** *katta uy degan*

2.3. Qaratqich va aniqlovchining qo‘llanilishi: Shevalarda qaratqichli so‘z birikmalari adabiy tildan farqli ravishda ishlatilishi mumkin.

- **Adabiy tilda:** *Akamning uyi katta.*
- **Farg‘ona shevasi:** *Akamni uyi katta.*
- **Xorazm shevasi:** *Akamning uyisi katta.*

2.4. Payrov gaplar (qo‘shimcha so‘zlar bilan ifodalanishi)

Ba’zi shevalarda payrov gaplar ortiqcha yoki betaraf so‘zlar bilan kengaytiriladi.

- **Adabiy tilda:** *Men ertaga kelaman.*
- **Andijon shevasi:** *Men ertaga kelaman-ku!*
- **Buxoro shevasi:** *Men ertaga kelaman-da!*

Mahalliy shevalarning grammatik xususiyatlari ularning tarixiy shakllanishi, hududiy ta’sirlar va ijtimoiy omillar bilan bog‘liq holda rivojlanadi. Ularning morfologik va sintaktik xususiyatlari adabiy til bilan taqqoslanganda sezilarli farqlarni namoyon etadi. Ushbu xususiyatlarni o‘rganish dialektologiya va umumiy tilshunoslik uchun muhim bo‘lib, til taraqqiyotining turli bosqichlarini tushunishga yordam beradi. Dialektologik tadqiqotlar tilning mintaqaviy variantlarini o‘rganish orqali tilning umumiy tuzilishi va rivojlanish jarayonlarini tushunishga yordam beradi. Bu yondashuv tilning tarixiy o‘zgarishlarini aniqlash, mintaqaviy xususiyatlarni qayd etish va til siyosatini shakllantirishda muhimdir. Mahalliy shevalarning lingvistik xususiyatlarini o‘rganish tilshunoslikda muhim o‘rin tutadi. Bu tadqiqotlar tilning boyligini saqlash, mintaqaviy o‘ziga xosliklarni aniqlash va tilning rivojlanish tendensiyalarini tushunishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbek shevalari tasnifi. Oefen.uz, https://oefen.uz/uz/documents/slaydlar/umumiy/o-zbek-shevalari-tasnifi-1.
2. Ashirboyev, S. O‘zbek dialektologiyasi. Abdulla Qodiriy nomidagi Toshkent Davlat Madaniyat Instituti, https://lib.jdpu.uz/storage/uploads/files/O%27zbek%20dialektologiyasi.2013.pdf.
3. O‘zbekistonda lingvistik geografiyaning shakllanishi. TSUULL, https://tsuull.uz/sites/default/files/dialektologiya_off_matn_2.pdf.
4. O‘zbek shevalarining lingvistik tahlili. Fayllar.org, https://fayllar.org/1-maruza-kirish-ozbek-shevalarining-lingvistik-tahlilining-maq.html.
5. O‘zbek dialektologiyasi fanining predmeti, maqsad va vazifalari. Ilmiybaza.uz, https://ilmiybaza.uz/document/ozbek-dialektologiyasi-fanining-predmeti-maqsad-va-vazifalari-sheva-dialekt-va-lahja-tushunchalari-ozbek-tilining-murakkab-dialektal-tarkibi-ozbek-shevalarini-organish-metodlari/.

Research Science and Innovation House

Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсатини ўрганишда қўлланиладиган сиёсий фанлар методлари қиёсий таҳлили

Ўзбекистон Миллий университети мустақил тадқиқотчиси Холмахматов Азим Хазраткулович

Резюме

Ушбу мақолада Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишнинг обеъкт-субеъкт муносабатлари ўзаро қиёсий таҳлил қилинади. Шунингдек, мазкур йўналишдаги сиёсатни тадқиқ этишнинг назарий-методологик асослари муайян мамлакатдаги реал ҳолатини кўриш, унга доир умумлашган хулосалар, шунингдек, истиқболли тараққиётига таалуқли таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилади.

Резюме

В данной статье приведен сравнительный анализ объектно-субъектных отношений при реализации государственной молодежной политики в Узбекистане. Также будет разработана теоретическая и методологическая основа исследования политики в этой области, чтобы увидеть реальную ситуацию в конкретной стране, обобщенные выводы по ней, а также предложения и рекомендации для будущего развития.

Resume

This article provides a comparative analysis of object-subject relations in the implementation of state youth policy in Uzbekistan. A theoretical and methodological basis for researching policies in this area will also be developed to see the real situation in a particular country, general conclusions on it, as well as suggestions and recommendations for future development.

Калит сўзлар: ёшларга оид давлат сиёсати, назарий моделлар, обеъкт, субъект, давлат ҳокимияти органлари, ёшлар бирлашмалари, ижтимоий муҳит, ёшлар сиёсатини моделлаштириш, фуқаролик жамияти институти, Ўзбекистон ёшлар иттифоқи, қўшма келишув, кўмакчи ташкилот, жамғарма.

Ключевые слова: государственная молодежная политика, теоретические модели, объект, субъект, органы государственной власти, молодежные объединения, социальная среда, моделирование молодежной политики, институт гражданского общества, Союз молодежи Узбекистана, совместное соглашение, дочерняя организация, фонд.

Keywords: state youth policy, theoretical models, object, subject, public authority, youth associations, social environment, modeling of youth policy,civil society institute, Youth Union of Uzbekistan, joint agreement, subsidiary organization, fund.

Бугунги кунда ёшлар муаммоларини ёшлар сиёсати нуқтайи назаридан ўрганиш кенг қамровли ҳисобланади. Замонавий Ўзбекистондаги ёшларга оид давлат сиёсатининг ўзига хос жиҳатларини кўриб чиқишдан олдин мазкур мавзуга оид категориялар аппаратини аниқлаб олиш бунинг учун эса “Ёшлар сиёсати”, “Ёшлар сиёсатининг моделлари”, “Ёшлар сиёсатининг тамойиллари” ҳамда “Ёшлар сиёсатининг объекти ва субъекти” каби ва бошқа тушунчаларни аниқ таърифлаб олиш шунингдек, ёшларга оид давлат сиёсатини ўрганишда қўлланиладиган сиёсий фанлар методлари таҳлилига диққат қаратиш лозим.

Муайян тамойиллар, ёндашувлар, методлар тизими сифатида ҳар қандай фан методологияси унинг тадқиқот соҳасининг асосини ташкил этади. Сиёсий фанлар методологияси деганда мазкур йўналишда қўлланиладиган методлар, ёндашувларнинг тарихи, маъно-мазмуни, роли ва аҳамиятини ўрганадиган алоҳида йўналиш тушунилади. Ёшлар сиёсатини тадқиқ этишнинг умумий методологиясидан келиб чиққан ҳолда давлат сиёсати, ижтимоий сиёсат, ёшларга оид давлат сиёсати сингари сиёсий категорияларга мурожаат қилишга тўғри келади. Зеро, мазкур категориялар таҳлили ёшларга оид давлат сиёсати тушунчасининг барча элементларини аниқ кўриш имконини беради[1].

Ёшларга оид давлат сиёсатини тадқиқ этишнинг назарий-методологик асослари муайян мамлакатдаги мазкур сиёсатнинг реал ҳолатини кўриш, унга доир умумлашган хулосалар, шунингдек, истиқболли тараққиётига таалуқли таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш имконини беради. XX асрнинг бошларида

[1] Меркулов П. А. Методология изучения государственной молодежной политики — приглашение к дискуссии // Вестник Ассоциации ВУЗов туризма и сервиса. 2012. № 4(23). С. 79–82.

ёшларнинг сиёсий жараёнлардаги иштироки ўсиб бориши билан уларнинг сиёсий хулқ-атвори ва сиёсий маданиятини эмперик тадқиқот методлари асосида ўрганишга бўлган объектив зарурат ортиб борди. Мазкур тадқиқот услуби статистикадан фойдаланиш, ҳужжат таҳлили, анкета сўровномаси, лабаратория эксперименти, иш ўйини, кузатиш ва бошқа методларни ўз ичига қамраб олади. Масалан, контент таҳлил усули ёшларнинг сиёсий фаоллик даражасини аниқлаш имконини берса, статистик методдан ёшларнинг ижтимоий-сиёсий тизимдаги ҳолатларини қиёсий ўрганиш мақсадида қўлланилади.

Ёшларга оид давлат сиёсатини ўрганишда бундай хилма-хил метод ва ёндашувларнинг қўлланилиши ёшларга оид давлат сиёсатини амалга ошириш жараёнида рўёбга чиқадиган ҳодисаларни бир ёқлама, бир ўлчовга кўра, бир чизиқли таҳлил этиш имкони йўқлигини англатади. Ёшларга оид давлат сиёсатини тадқиқ этишда изланишлар амалий ва мақсадли натижаларга олиб келиши учун уларни турли методлар асосида кўп ёқлама тадқиқ этиш зарур. Айни кўп ёқлама комлекс таҳлил методологияси энг аввало ёшларга оид давлат сиёсати унинг объекти-субъектини аниқ белгилаб олиш, шунингдек, Ёшларга оид давлат сиёсатининг назарий моделларини яратиш, парадигма ва тамойилларини шаклантириш имконини беради.

Ёшларга оид давлат сиёсатининг назарий моделларини яратиш, парадигма ва тамойилларини шаклантиришдан аввал мазкур тушунчанинг моҳияти нимадан иборат эканлигини англаб олиш муҳим.

Ёшлар сиёсати тушунчаси давлат сиёсатининг расмий фаолият турларидан бирига айланган вақтдан бошлаб, мазкур тушунча ижтимоий гуманитар фанларда институтционаллаша бошлади. Ўтган асрнинг 90 йиллар бошларидан бошлаб мазкур тушунчанинг бугунги кунгача ўз аҳамиятини йўқотмаган кенг, тор ва муассасавий маънодаги талқинлари муҳокама қилиниб келинмоқда[2].

Замонавий ёшлар сиёсати таърифи бевосита туғилгандан то 30 ёшгача бўлган ёш авлод муаммоларини ҳал қилишга қаратилган кенг кўламли чора-тадбирлар йиғиндисини назарда тутади[3].

[2] Н.Жўраев. Янгиланиш концепцияси: яратилиши, эволюцияси ва амалиёти. – Т.: Маънавият, 2002. – Б. 43

[3] Ўша ерда

Ёшлар сиёсатига ёшлар бандлигини таъминлаш, уларда тадбиркорлик кўникмаларини шакллантириш, таълим ва спортга оид давлат сиёсати сифатида қаралади.

1991 йил 20 ноябрь куни “Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги Қонуни қабул қилиниши билан Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисидаги тушунча мамлакатнинг қонунчилик тизимига расман киритилди. Мазкур қонун билан ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширувчи давлат ва нодавлат ташкилотлари тузилмаларининг вазифалари белгилаб берилди. Шунингдек, ёшлар сиёсатига оид давлат дастурлари ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилина бошланди. Собиқ совет иттифоқи даврида ёшлар сиёсати асосан мафкуравий характер касб этиб, у давлат сиёсатининг алоҳида йўналиши сифатида ажратиб кўрсатилмас эди. Шунингдек, ёшлар сиёсати тушунчаси ҳам алоҳида атама сифатида қўлланилмас эди.

Ёшлар сиёсатининг умумжаҳон миқёсидаги талқини БМТнинг бу борадаги расмий ҳужжатларида ҳам акс этган. Ушбу ҳужжатларда ёшлар сиёсати тушунчаси бирмунча кенг таърифланган: хусусан, “ёшларни ҳар томонлама ривожлантиришга қаратилган давлат фаолиятининг ажралмас қисми бу ёшлар сиёсати ҳисобланади”[4]. Ёшлар сиёсати нафақат давлат ташкилотлари балки, ўзининг умумий фаолияти доирасида ёшлар масалаларига ҳам диққат қаратувчи партиялар, ижтимоий ҳаракатлар, фуқаролик жамияти институтлари ва бошқа ижтимоий институтларни ҳам қамраб олади.

Шунингдек, 2016 йилнинг 14 сентябрида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонунида “ёшларга оид давлат сиёсати-давлат томонидан амалга ошириладиган ҳамда ёшларни ижтимоий жиҳатдан шакллантириш ва уларнинг интеллектуал, ижодий ва бошқа йўналишдаги салоҳиятини камол топтириш учун шарт-шароитлар яратилишини назарда тутадиган ижтимоий-иқтисодий, ташкилий ва ҳуқуқий чора-тадбирлар тизими”[5] деб таърифланган.

[4] Молодежь в организации Объединенных Наций / Библиотека документов ООН, связанных с молодежью. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.un.org/ youth.html.

[5] Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғисида”ги қонуннинг 3 моддаси http://lex.uz/docs/3026246

Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонунида белгиланган талабларга кўра Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсатининг асосий йўналишларини қуйидагилар ташкил этади:

ёшларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш;

ёшларнинг ҳаёти ва соғлиғини сақлаш;

ёшларнинг маънавий, интеллектуал, жисмоний ва ахлоқий жиҳатдан камол топишига кўмаклашиш;

ёшлар учун очиқ ва сифатли таълимни таъминлаш;

ёшларни ишга жойлаштириш ва уларнинг бандлиги учун шарт-шароитлар яратиш;

ёшларни ватанпарварлик, фуқаролик туйғуси, бағрикенглик, қонунларга, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида, зарарли таъсирлар ва оқимларга қарши тура оладиган, ҳаётга бўлган қатъий ишонч ва қарашларга эга қилиб тарбиялаш;

ёшларни ахлоқий негизларни бузишга олиб келадиган хатти-ҳаракатлардан, терроризм ва диний экстремизм, сепаратизм, фундаментализм, зўравонлик ва шафқатсизлик ғояларидан ҳимоя қилиш;

ёшларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданияти даражасини юксалтириш;

иқтидорли ва истеъдодли ёшларни қўллаб-қувватлаш ҳамда рағбатлантириш;

ёшлар тадбиркорлигини ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш;

ёшларда соғлом турмуш тарзига интилишни шакллантириш, шунингдек ёшларнинг бўш вақтларини мазмунли ташкил этиш ва ёшлар спортини оммавий ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш;

ёш оилаларни маънавий ва моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, улар учун муносиб уй-жой ва ижтимоий-маиший шароитларни яратиш бўйича комплекс чора-тадбирлар тизимини амалга ошириш;

ёшларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини рўёбга чиқариш соҳасида фаолиятни амалга оширувчи халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни ривожлантириш[6]. Бундан келиб чиқадики, ёшларга оид давлат сиёсати давлат

[6] Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятига доир ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар (I қисм). – Т: “O‘zbekiston” НМИУ, 2017.Б – 34-45.

ижтимоий сиёсатининг ажралмас қисми бўлиб, ёшларга оид давлат сиёсатининг тамойиллари сифатида белгиланган жамиятнинг ижтимоий маданий соҳасига оид жараёнларнинг давлат томонидан бошқарилишини таъминлаш унинг асосий вазифаси ҳисобланади.

Айни ўринда ижтимоий тизимга ёки бу тизимнинг қисми сифатида ёшларга тўғридан тўғри таъсир кўрсатадиган ёки билвосита унинг амал қилиш шароитида сиёсат субъекти сифатида ёшларни ривожланишга ундовчи бошқарув жараёнидаги Ёшлар ва ёшларга оид давват сиёсати ўртасидаги объект ва субъект муносабатлари аниқланади.

Ижтимоий эхтиёжлари ёшларга оид давлат сиёсатини амалга ошириш доирасида қўлланиладиган чора-тадбирлар ва дастурлар орқали қондириладиган турли ёшлар гуруҳлари ва ҳаракатлар, ёшлар ташкилотлари ҳамда алоҳида ёш инсонлар ёшлар **сиёсатининг объекти ҳисобланади.**

Бугунги кунда нафақат биргина давлат ҳокимияти органлари ёшлар бирлашмалари, уларнинг ассосиациялари, шунингдек, ёшларнинг таълим олиши, тарбияси, муносиб турмуш кечириши учун муайян шароит яратиш билан шуғулланувчи ўзини-ўзи бошқариш органлари, иш берувчилар, жамоат бирлашмалари, юридик ва жисмоний шахслар ҳамда ёшларнинг ўзлари ҳам ёшларга оид давлат сиёсатининг субъекти ҳисобланади[7]. Одатда, давлат бошқаруви тизимига мувофиқ, таълим ва тарбия институтлари ёшлар сиёсатининг субъектлари ҳисобланади.

Ёшлар сиёсатини моделлаштириш масаласи давлат ижтимоий сиёсатининг субъекти сифатида қаралувчи ёшлар ва уларга оид назарий ва амалий муаммолар билан боғлиқ тарзда намоён бўлади. Ёшлар сиёсатининг асосий принципларини мазкур сиёсатнинг “субъектлик”и деб ҳисобаш мумкин. Ёшларнинг субъектлик хусусияти ёшларга оид давлат сиёсатини амалга ошириш жараёнида ташқаридан киритилмаган балки, ўз ўзидан касб этилган хусусият ҳисобланади. Мазкур хусусият давлат ва жамиятнинг ҳаракати жараёнида юзага келади. Ёшлар субъектлашуви жараёни эса интеграл характер касб этади. Бу жараён ёшларнинг фаолият турини танлаши, ўзининг ташаббускорлигини тушуниши ҳамда мақсадлар ва уларга эришиш воситаларини ишлаб чиқиш кабиларни ўз ичига

[7] Жўраев С. Ўзбекистон давлатининг ёшларга доир сиёсати: назария ва амалиёт. Сиёс.ф.док. илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. -Т.:1994.

қамраб олади. Ёшларнинг субьектлиги, ижтимоий фаоллик, ўз ўзини назорат қилиш ва бошқариш ва мавқеини белгилаш билан тавсифланувчи яхлит ижтимоий жараёнларнинг омили ҳисобланади[8]. Шу маънода, муайян гуруҳ ёки субмаданий бирликнинг йўналганлиги сифатида қаралувчи ёшлар гуруҳларининг ижтимоий фаоллигини, ёшларнинг ўз ҳолатини ўзгартириш жараёнида амал қилувчи ижтимоий-маданий шароитларга мувофиқ шаклланган қизиқиш ва эҳтиёжлар ҳамда бунинг учун зарур бўлган ижтимоий сифатлар ўлароқ таърифлаш мумкин.

Ўзини-ўзи бошқариш тушунчаси ёшлар сиёсатининг субьектлик хусусиятини тушунишда муҳим бўлиб, у ўзида жамият олдида турган муаммоларни ҳал қилишдаги иштирокини ва давлат ҳамда ижтимоий гуруҳлар манфаатларининг ўзаро самарадор мутаносиблигини назарда тутади[9].

Субъектлик ёшларнинг муҳим фаолият турлари билан шуғулланиш учун зарурий шарт-шароит яратиш ёки, субъектлик хусусиятининг юзага чиқиши учун хизмат қиладиган технологияларни ишлаб чиқиш билан боғлиқ равишда шаклланади. Айнан мазкур технологиялар ёшларга оид давлат сиёсати доирасида қўлланиладиган муайян ижтимоий лойиҳа ва дастурлар самарадорлигининг ошишига хизмат қилади.

Умуман олганда бугунги кунда “ёшлар ижтимоий тараққиётида ворисийлик ва ўзгарувчанлик хусусиятларининг уйғунлигига алоҳида эътибор қаратилади. Ижтимоий муҳит ва янги авлод ўртасидаги ўзаро таъсир жараёнларини бошқаришда ёшларнинг ўзини-ўзи ривожлантириш тенденциясига таяниш талаб қилинади”[10]. бундай мураккаб вазиятда жамият ва давлат олдида ёшларга таъсир ўтказишнинг сифатли йўллари ва усулларини излаб топиш ва мувоффақиятли қўллаш вазифаси қўйилади. Шу маънода ёшлар ва ёшларга оид давлат сиёсати ўртасидаги субъект ва объект муносабатининг мазмуни бугунги кундаги ёшлар муҳити тубдан ўзгаришида муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса қилиб айтганда, ёшларга оид давлат сиёсати турли ижтимоий-гуманитар фанлар йўналишидаги тадқиқотлар учун предмет вазифасини ўтай

[8] Социальные технологии. Толковый словарь // — Москва-Белгород: Луч-Центр социальных технологий, 1995.-С 36.
[9] Иваненко, СП. Молодежь и государство: инновационные подходы / СП. Иваненков, А.Ж. Кусжанова. -Оренбург: Ком. По делам молодежи Оренбург, обл., 2005. - С. 19
[10] Кураков, В.Л. Социальная политика и формирование здорового образа жизни молодежи./ В.Л. Кураков. - Чебоксары: изд-во Чуваш, ун-та, 2004. - С. 12.

олади. Уни тадқиқ этишга оид методологик ёндашувларнинг хилма-хиллиги ҳам ёшларга оид давлат сиёсатининг соҳалараро тадқиқот предмети бўла олишлик хусусияти билан фарқланади.

Юқорида санаб ўтилган тадқиқот методлари ҳамда улар асосида келиб чиқувчи ёшларга оид давлат сиёсати моделлари уни тадқиқ этишнинг назарий-методологик асоси сифатида мазкур соҳадаги объект субъект муносабатларининг яхлит тарзда очиб беришга хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Меркулов П. А. Методология изучения государственной молодежной политики — приглашение к дискуссии // Вестник Ассоциации ВУЗов туризма и сервиса. 2012. № 4(23). С. 79–82.

2. Н.Жўраев. Янгиланиш концепцияси: яратилиши, эволюцияси ва амалиёти.
– Т.: Маънавият, 2002. – Б. 43

3. Молодежь в организации Объединенных Наций / Библиотека документов ООН, связанных с молодежью. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.un.org/ youth.html.

4. Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғисида”ги қонуннинг 3 моддаси http://lex.uz/docs/3026246

5. Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятига доир ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар
(I қисм). – Т: “O‘zbekiston” НМИУ, 2017.Б – 34-45.

6. Жўраев С. Ўзбекистон давлатининг ёшларга доир сиёсати: назария ва амалиёт. Сиёс.ф.док. илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. - Т.:1994.

7. Социальные технологии. Толковый словарь // — Москва-Белгород: Луч-Центр социальных технологий, 1995.-С 36.

8. Иваненко, СП. Молодежь и государство: инновационные подходы / СП. Иваненков, А.Ж. Кусжанова. -Оренбург: Ком. По делам молодежи Оренбург, обл., 2005. - С. 19

SHARQ QO‘LYOZMALARI ASOSIDA O‘RTA ASR O‘ZBEKISTON TARIXINING REKONSTRUKSIYASI

Nishanova Dildora Komiljanovna
Oriental Univeristeti dotsenti v.b.
Email: dnishanova1987@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Sharq qo‘lyozmalari asosida O‘rta asr O‘zbekiston hududida yuz bergan siyosiy, ijtimoiy, madaniy va ilmiy jarayonlarni tarixiy rekonstruksiya qilish imkoniyatlari yoritiladi. Tadqiqotda arab, fors va eski turkiy tillarda bitilgan qo‘lyozmalar tahlili asosida o‘rta asrlar manzarasi tiklangan. Shuningdek, qo‘lyozmalarning manbashunoslik, paleografiya va tekstologiya nuqtai nazaridan o‘rganilishi, ularning hozirgi tarixshunoslikdagi o‘rni tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: qo‘lyozma, rekonstruksiya, manbashunoslik, O‘rta asrlar, tarixshunoslik, Sharq manbalari, ilmiy meros

RECONSTRUCTION OF MEDIEVAL UZBEKISTAN’S HISTORY BASED ON EASTERN MANUSCRIPTS

Annotation: This article highlights the opportunities for historical reconstruction of political, social, cultural, and scientific processes that took place in medieval Uzbekistan based on Eastern manuscripts. The study reconstructs the image of the Middle Ages through the analysis of manuscripts written in Arabic, Persian, and Old Turkic. It also examines the significance of these manuscripts in terms of source studies, paleography, and textual criticism, as well as their role in contemporary historiography.

Keywords: manuscript, reconstruction, source studies, Middle Ages, historiography, Eastern sources, scientific heritage

РЕКОНСТРУКЦИЯ ИСТОРИИ СРЕДНЕВЕКОВОГО УЗБЕКИСТАНА НА ОСНОВЕ ВОСТОЧНЫХ РУКОПИСЕЙ

Аннотация: В данной статье рассматриваются возможности исторической реконструкции политических, социальных, культурных и научных процессов, происходивших на территории средневекового Узбекистана, на основе восточных рукописей. В исследовании представлена картина Средневековья через анализ рукописей, написанных на арабском, персидском и древнетюркском языках. Также проанализировано значение этих рукописей с точки зрения

источниковедения, палеографии и текстологии, а также их роль в современной историографии.

Ключевые слова: рукопись, реконструкция, источниковедение, Средневековье, историография, восточные источники, научное наследие

Kirish

Tarixiy jarayonlarni anglash, o‘tmish voqealarni ilmiy asosda o‘rganish har bir millatning madaniy, siyosiy va ijtimoiy o‘zligini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston hududi qadimdan Sharq sivilizatsiyasining markazlaridan biri sifatida shakllangan bo‘lib, ayniqsa o‘rta asrlarda bu hududda muhim siyosiy, madaniy, ilmiy va dini jarayonlar yuz bergan. Mazkur davrning tarixini ishonchli, tizimli va chuqur tahlil qilish uchun yozma manbalarga, xususan, qo‘lyozmalarga tayanuv zarur.

Sharq qo‘lyozmalari — arab, fors va eski turkiy tillarda yaratilgan tarixiy, ilmiy va adabiy asarlar — o‘z davrining siyosiy-iqtisodiy tizimi, ijtimoiy tuzilmasi, mafkuraviy oqimlari, shaharsozlik va madaniyat holatini bevosita yorituvchi birlamchi manbalardir. Bunday qo‘lyozmalar orqali tarix faqat faktlar majmuasi sifatida emas, balki zamonasining tafakkur va dunyoqarashi bilan uyg‘un holda o‘rganiladi.

Ayniqsa, O‘rta asrlar tarixini rekonstruksiya qilishda Narshaxiy, Abu Rayhon Beruniy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Rashididdin Fazlulloh, Hofiz Abru kabi mualliflar tomonidan yozilgan asarlar asosiy manba sifatida xizmat qiladi. Ularning asarlarida o‘sha davr shaharlarining ijtimoiy tuzilmasi, siyosiy boshqaruv shakllari, etnik tarkibi, ta’lim va ilm-fan rivoji haqida muhim ma’lumotlar mavjud.

Bugungi kunda O‘zbekiston, Eron, Turkiya, Hindiston va Rossiya kutubxona va arxivlarida saqlanayotgan bu qo‘lyozma manbalar tarixshunoslik fanining boy xazinasi sanaladi. Biroq ularning barchasi hali to‘liq o‘rganilgan emas. Ularni ilmiy muomalaga kiritish, raqamlashtirish va zamonaviy tarixiy metodlar asosida tahlil qilish — dolzarb ilmiy vazifadir.

Mazkur maqolada aynan shu masalaga — Sharq qo‘lyozmalari asosida O‘rta asr O‘zbekiston tarixini qayta tiklash (rekonstruksiya qilish) imkoniyatlariga e’tibor qaratiladi. Unda qo‘lyozmalarning manbashunoslik, paleografik, lingvistik va tarixiy kontekstlarda tahlili orqali o‘sha davrning ijtimoiy-siyosiy hayotini ilmiy asosda tiklashga urinish qilinadi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda O‘rta asr O‘zbekiston tarixini Sharq qo‘lyozmalari asosida rekonstruksiya qilish uchun tarixshunoslik fanining kompleks uslublaridan

foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida manbashunoslik, paleografiya, tekstologiya, tarixiy-komparativ (qiyosiy), kontekstual tahlil hamda interdisiplinar yondashuv asos qilib olindi. Har bir metod o‘ziga xos yondashuv va maqsad bilan tanlandi, quyidagicha izohlanadi:

1. Manbashunoslik yondashuvi: Sharq qo‘lyozmalarini tarixiy manba sifatida tahlil qilishda ularning yaratilgan davri, muallif shaxsiyati, asarning ishonchlilik darajasi, boshqa manbalar bilan muvofiqligi o‘rganildi. Bu metod orqali qo‘lyozmalar tarixiy faktlar va tafakkur mahsuli sifatida baholandi.

2. Paleografik tahlil: Qo‘lyozmalarni o‘rganishda ularning yozuv shakli, grafika xususiyatlari, yozuv uslublari (naskh, nastaʿliq, kufiy va boshqalar), yozilgan davrga oid belgilar tahlil qilindi. Bu usul qo‘lyozmaning tarixiy davrini aniqlash, asl nusxasini topish va ularning haqiqiyligini baholashda muhim bo‘ldi.

3. Tekstologik tahlil: Asarlardagi matnlar nusxalar orasidagi farqlar, muqaddima va xotimalar, matn ichidagi izohlar, tahririy farqlar asosida o‘rganildi. Bu tahlil orqali manbada qanday o‘zgartirishlar yoki avlodlar davomida tahrirlar bo‘lganini aniqlashga harakat qilindi.

4. Qiyosiy tarixiy metod: Turli mualliflarning bir davr yoki voqeaga oid bergan ma’lumotlari solishtirib, faktlar aniqligi va manbaning obyektivligi tekshirildi. Masalan, Narshaxiyning “Tarixi Buxoro”si bilan Hofiz Abruning “Majmu’ at-tavorix” asari orasida Buxoro shahri haqida qanday tafovutlar borligi ko‘rib chiqildi.

5. Kontekstual (kontekstga asoslangan) yondashuv: Qo‘lyozmalar tahlil qilinayotganda ular yaratilgan davrning siyosiy, ijtimoiy, madaniy va mafkuraviy sharoitlari inobatga olindi. Bu yondashuv muallifning qarashlari, muhit ta’siri, maqsadi va auditoriyasi haqida chuqurroq tushunchaga ega bo‘lishga imkon berdi.

6. Interdisiplinar yondashuv: Tarixshunoslik bilan birga tilshunoslik, adabiyotshunoslik, falsafa, madaniyatshunoslik fanlarining metodlari uyg‘unlashtirildi. Bu, ayniqsa, matn tilini tahlil qilish, metaforalar, uslub va tushunchalarni to‘g‘ri talqin etishda yordam berdi.

7. Arxiv manbalaridan foydalanish: Tadqiqot jarayonida O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti, O‘zbekiston Milliy kutubxonasi, Istanbuldagi Sulaymoniya kutubxonasi va Sankt-Peterburgdagi Osiyo xalqlari institutida mavjud kataloglar, faksimile nashrlar va qo‘lyozma sharhlari o‘rganildi.

Metodologiyaning afzalliklari shundaki, bu yondashuvlar orqali qo‘lyozmalar faqat faktlar to‘plami sifatida emas, balki murakkab tarixiy-madaniy kontekstda, turli

tafakkur tizimlari va tafsir uslublarida tahlil qilinadi. Bu esa o‘rta asr tarixini nafaqat voqealar ketma-ketligi, balki ijtimoiy ong, mafkura va madaniy muhit bilan uyg‘un tarzda tiklash imkonini beradi.

Natijalar

O‘rganilgan Sharq qo‘lyozmalari asosida O‘rta asr O‘zbekiston tarixining muhim jihatlarini tiklash, ularni zamonaviy tarixshunoslik nuqtai nazaridan baholash imkoniyati mavjudligi aniqlandi. Tadqiqot davomida bir nechta asosiy natijalarga erishildi:

- Qo‘lyozma manbalar — xususan, Narshaxiy, Hofiz Abru, Rashididdin, Bobur, Beruniy kabi mualliflarning asarlari — O‘rta asr O‘zbekiston hududidagi siyosiy jarayonlar, davlat boshqaruvi tizimi, ichki va tashqi siyosiy aloqalar haqida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’lumot beradi. Bu manbalar zamonaviy tarixiy rekonstruksiya uchun birlamchi va ishonchli asos bo‘lib xizmat qiladi.
- Qo‘lyozmalar orqali o‘rta asr shaharlari (Buxoro, Samarqand, Xiva, Termiz, Marv va boshqalar) ning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, hunarmandchilik, savdo-sotiq tizimi, shaharsozlik an’analari va madaniy makonlari haqida aniq tasavvur hosil qilindi. Ayniqsa, “Tarixi Buxoro” va “Boburnoma”da ushbu jihatlar keng tasvirlangan.
- Ilmiy-falsafiy tafakkur va dini-ma’naviy muhit haqida Beruniy, Forobiy, Ahmad al-Farg‘oniy va boshqa mutafakkirlar asarlari orqali chuqur tahlil qilish imkoniyati vujudga keldi. Bu orqali ilmiy maktablar va ularning jamiyatdagi o‘rni yoritildi.
- Qo‘lyozmalarni tahlil qilishda paleografik va tekstologik farqlar muhim ahamiyat kasb etdi. Turli nusxalarda ayrim tarixiy voqealarning tafsilotlarida farqlar mavjudligi ularni qiyosiy metod bilan tekshirish zarurligini ko‘rsatdi.
- Tadqiqotda aniqlanishicha, O‘zbekiston kutubxonalari va ilmiy markazlarida saqlanayotgan qo‘lyozmalar fondu o‘ta boy va kam o‘rganilgan. Xususan, Sharqshunoslik instituti, Milliy kutubxona va Imom al-Buxoriy nomidagi fondlar o‘rta asrlar tarixiga oid beqiyos manbalarni o‘zida jamlagan.
- Qo‘lyozmalarni rekonstruksiyada qo‘llashda zamonaviy texnologiyalar – raqamlashtirish, matnni tanib olish (OCR), faksimile nashrlar va ilmiy apparat bilan jihozlash jarayonlari katta yordam beradi. Ularning keng joriy etilishi tarixiy tadqiqotlarning aniqligi va ommabopligini oshiradi.

Natijalar tahlili

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Sharq qo‘lyozmalari — o‘rta asr O‘zbekiston tarixini ilmiy asosda rekonstruksiya qilishda birlamchi va eng muhim

manba sifatida xizmat qiladi. Bu qo‘lyozmalarda o‘sha davrning siyosiy tuzilmalari, ijtimoiy qatlamlar, iqtisodiy tizimlar, madaniy hayot va dini-falsafiy qarashlar bevosita tasvirlangan. Ayniqsa, o‘z zamonasida yashab, voqealarni ko‘z bilan ko‘rgan mualliflarning yozuvlari tarixiy faktlarni jonli va ishonchli shaklda tiklashga imkon yaratadi.

Biroq, qo‘lyozma manbalarni talqin qilishda bir qator muammolar ham mavjud. Avvalo, ularning tili, yozuvi va uslubi zamonaviy o‘quvchilar uchun murakkab bo‘lishi mumkin. Ko‘plab qo‘lyozmalar eski arab, fors va turkiy tillarning adabiy uslubida yozilgan bo‘lib, ularni o‘qish va tushunish uchun maxsus paleografik va tilshunoslik tayyorgarligi talab etiladi.

Bundan tashqari, qo‘lyozmalar ko‘pincha muallifning shaxsiy pozitsiyasi, mafkuraviy yo‘nalishi yoki hokimiyat bilan bog‘liqligiga qarab yozilgan. Bu esa ularning obyektivligini muhokama qilishni, boshqa mustaqil manbalar bilan qiyosiy tahlil o‘tkazishni talab qiladi. Shuningdek, ayrim qo‘lyozmalar faqatgina bir nusxada mavjud bo‘lib, ular vaqt o‘tishi bilan shikastlangan yoki nusxa ko‘chirishda xatoliklar kiritilgan bo‘lishi mumkin.

Yana bir dolzarb masala — qo‘lyozmalarni ilmiy muomalaga kiritishning sustligi. Aksariyat nodir asarlar hozirgacha ilmiy tahlildan o‘tmagan, tarjima qilinmagan va faksimile nashrda chop etilmagan. Shu sababli, ulardan foydalanish cheklangan, ayniqsa yosh tadqiqotchilar uchun. Bu borada ilmiy muassasalar, kutubxonalar va arxivlar hamkorligida maxsus raqamlashtirish va ochiq elektron bazalar yaratish zarurati mavjud.

Shunga qaramay, zamonaviy texnologiyalar — raqamli kataloglar, matnlarni avtomatik tanib olish tizimlari (OCR), sun’iy intellekt asosidagi tarjima va tahlil dasturlari — qo‘lyozmalarni o‘rganish va ularni ommalashtirishda katta yordam bermoqda. Bu esa tarixshunoslik fanida sifat jihatidan yangi bosqichni boshlab bermoqda.

Umuman olganda, Sharq qo‘lyozmalarini faqat tarixiy faktlar manbai sifatida emas, balki bir davr tafakkuri, madaniy dunyoqarashi va ijtimoiy ongining aks ettiruvchisi sifatida talqin etish lozim. Ularning tahlili orqali o‘rta asr jamiyatining ichki mexanizmlari, qadriyatlar tizimi va tafsir madaniyati ham chuqurroq ochib boriladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Sharq qo‘lyozmalari O‘rta asr O‘zbekiston tarixini ilmiy asosda rekonstruksiya qilishda beqiyos ahamiyatga ega. Ushbu manbalar

o‘z davrining siyosiy voqealari, ijtimoiy hayoti, madaniy taraqqiyoti va ilmiy tafakkuri haqida keng va ishonchli ma’lumotlar beradi. Ular nafaqat tarixiy faktlarni tiklash, balki jamiyat tafakkurini, qadriyat tizimini va madaniy kontekstni anglashda ham muhim manbadir.

Qo‘lyozmalarning paleografik, tekstologik va kontekstual jihatlarini o‘rganish orqali ularning ishonchliligi, ilmiy qiymati va tarixiy haqiqat bilan bog‘liqligi aniqlanadi. Tadqiqot jarayonida ularning tili, yozilishi, nusxalari orasidagi tafovutlar, shuningdek, muallif shaxsiyati va davr mafkurasi bilan bog‘liq jihatlar tahlil qilindi.

Shuningdek, O‘zbekiston kutubxonalari, ilmiy markazlari va xorijiy arxivlarda saqlanayotgan nodir qo‘lyozmalar hali to‘liq ilmiy muomalaga kiritilmagan. Bu esa, mavjud ilmiy salohiyatdan to‘liq foydalanilmayotganligini ko‘rsatadi.

Mazkur maqola asosida quyidagi **tavsiyalar** ilgari suriladi:

- Qo‘lyozma manbalarni raqamlashtirish va ularni ochiq ilmiy bazalarga joylashtirish ishlarini jadallashtirish;
- Qo‘lyozmalarni faksimile va zamonaviy ilmiy tarjima asosida chop etish, keng ommaga yetkazish;
- Manbashunoslik, paleografiya va tarixshunoslik sohalarida malakali mutaxassislar tayyorlash;
- Qo‘lyozmalarni multidisiplinar yondashuv asosida — tarix, tilshunoslik, falsafa, dinshunoslik kontekstida — chuqur tahlil qilish;
- Xorijiy kutubxonalar va fondlarda saqlanayotgan o‘zbek tarixiga oid qo‘lyozmalarni aniqlash, ilmiy muomalaga kiritish bo‘yicha xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

Shu asosda aytish mumkinki, Sharq qo‘lyozmalarini chuqur o‘rganish orqali o‘rta asr O‘zbekiston tarixini yanada to‘liq va haqqoniy yoritish, ilmiy jamoatchilikka yetkazish, milliy xotirani tiklash yo‘lida muhim qadamlar qo‘yilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Наршахи, Абу Бакр. Тарихи Бухоро / Пер. с перс. Н. Лыкова. – Ташкент: Фан, 1991. – 236 с.
2. Хафиз-и Абру. Маджмаъ ат-таворих / Под ред. Б. Ахмедова. – Ташкент: Фан, 2006. – 288 с.
3. Рашид ад-Дин. Сборник летописей / Пер. с перс. Ю. М. Марков. – М.: Наука, 1952. – Т. I. – 456 с.

4. Бобур, Захириддин Мухаммад. Бобурнома. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2008. – 400 б.

5. Беруний, Абу Райҳон. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. – Тошкент: Фан, 1968. – 360 б.

6. Саидова, Г. Р. Ўрта аср манбашунослиги: назария ва амалиёт. – Тошкент: Фан, 2004. – 212 б.

7. Qayumov, A. Sharq qo‘lyozmalari va ularning ilmiy tahlili. – Toshkent: “Ma’naviyat”, 2002. – 178 b.

8. Karimov, A. O‘rta asr manbalari asosida tarixni tiklash muammolari. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2016. – 146 b.

9. Алиев, Б. Г. Палеография и археография рукописей Центральной Азии. – Душанбе: Дониш, 1990. – 210 с.

10. Barthold, V. V. Sochineniya v 9 tomakh. – M.: Nauka, 1963. – T. 3. – 392 s.

11. Алимова, Д. А., Султонов, Б. М. История Узбекистана (с древнейших времён до наших дней). – Ташкент: Фан, 2009. – 470 с.

12. Devendranath, G. Persian Manuscripts in Central Asia. – Delhi: International Publishing, 1984. – 312 p.

13. Robinson, F. The Islamic Manuscript Tradition. – Leiden: Brill, 2007. – 285 p.

14. UNESCO. Memory of the World: Regional Register for Asia and the Pacific. – Paris: UNESCO Publishing, 2020. – 178 p.

15. Turaev, S. Manbashunoslik asoslari. – Toshkent: TDYuU nashriyoti, 2020. – 128 b.

Research Science and Innovation House

O‘ZBEKISTON YOSHLARIDA MIGRATSIYA ISTAGI: SOTSIOLOGIK SABABLAR VA OQIBATLAR TAHLILI

Mirzaxamdamova Odina Mirzoxid qizi
Farg‘ona davlat universiteti Tarix fakulteti Sotsiologiya yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston yoshlarining migratsiyaga bo‘lgan istagi sotsiologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Unda migratsiya istagining asosiy sabablari – iqtisodiy, psixologik, madaniy va ijtimoiy omillar chuqur o‘rganiladi. Shuningdek, bu istaklarning individual, oilaviy va jamiyat miqyosidagi ijobiy va salbiy oqibatlari ko‘rsatib beriladi. Migratsiyani boshqarish bo‘yicha strategik yondashuvlar va profilaktik choralar asoslanadi. Maqola sotsiologik nazariyalar, milliy tajriba va global tendensiyalar asosida yozilgan.

Kalit so‘zlar: yoshlar migratsiyasi, migratsiya istagi, sotsiologik omillar, push-pull nazariyasi, ijtimoiy adolat, intellektual oqim, ijtimoiy harakatchanlik, remittans, identitet, sotsiologik tahlil.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston yoshlari orasida tashqi migratsiyaga bo‘lgan qiziqish ortib borayotgani sotsiologik va ijtimoiy tadqiqotlar orqali tasdiqlanmoqda. Globalizatsiya, axborot ochiqligi, mehnat bozoridagi tengsizlik va zamonaviy hayot talablari yosh avlod ongida xorijda yashash va ishlash orzusini kuchaytirmoqda. Migratsiya istagi – bu oddiygina moddiy ehtiyoj yoki ish izlash bilan bog‘liq bo‘lmagan, balki yanada murakkab ijtimoiy-psixologik va madaniy omillar ta’sirida shakllanuvchi hodisadir. Mazkur maqolada aynan yoshlar orasida migratsion istakning sotsiologik ildizlari va ularning jamiyat hayotiga ko‘rsatadigan oqibatlari tahlil qilinadi.

Migratsiya istagi, avvalo, shaxsning mavjud ijtimoiy-iqtisodiy sharoitidan noroziligi yoki o‘zini reallaştirish imkoniyatlarining cheklanganligini his etishi bilan bog‘liqdir. Yoshlar hayotga yangicha qaraydi, ularda orzu, maqsadlar, shaxsiy rivojlanish istagi kuchli bo‘ladi. Ammo ushbu istaklar ularning mavjud ijtimoiy muhitida yetarli darajada ro‘yobga chiqmasa, ular xorijga chiqishni muqobil yo‘l sifatida ko‘radilar. O‘zbekiston yoshlari orasida mehnat migratsiyasi bilan bir qatorda, ta’lim olish, malaka oshirish, ishbilarmonlik faoliyatini boshlash va doimiy yashash maqsadida ham chiqib ketish holatlari ko‘paymoqda.

Sotsiologik jihatdan olib qaralganda, migratsion istaklar uch asosiy omil bilan izohlanadi: push-omillar (ituvchi omillar), pull-omillar (tortuvchi omillar) va vositachi omillar. Push-omillarga O‘zbekistonda yoshlar uchun ish o‘rinlarining yetishmasligi, ish haqi pastligi, ijtimoiy adolatsizlik hissi, professional o‘sish imkoniyatlarining cheklanganligi kiradi. Pull-omillar esa xorijda yuqori daromad, yaxshi turmush sharoitlari, huquqiy muhofaza, mustahkam ijtimoiy infratuzilma kabi ijobiy omillardan iborat. Vositachi omillar sifatida esa ijtimoiy tarmoqlar, xorijda yashayotgan tanishlar yoki migratsiya agentliklari orqali olingan ma’lumotlar ko‘rsatiladi.

Bunday istaklar kuchayishida ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda xorijdagi “muvaffaqiyatli hayot” obrazining targ‘ib qilinishi muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, ayrim blogerlar tomonidan chet eldagi yashash tarzining romantizatsiya qilinishi, real muammolarni yashirish yoshlar orasida noto‘g‘ri tasavvurlarni shakllantiradi. Natijada, ko‘pchilik yoshlar xorijda hamma narsa oson va farovon degan xayolga boradi. Bu esa ular uchun ijtimoiy haqiqat bilan to‘qnashganda psixologik tushkunlikka olib keluvchi xavfli omil bo‘lishi mumkin.

Migratsiya istagining yana bir muhim omili – ijtimoiy tan olinuvchanlik istagi va “statusli hayot” orzusidir. Ba’zi hollarda, o‘z jamiyatida o‘zini qadrlanmagan deb hisoblagan yoshlar xorijda obro‘ va mavqe topishga intiladi. Bu, o‘z navbatida, “insoniy kapital” eksportining ortishiga sabab bo‘ladi. Afsuski, migratsiya nafaqat imkoniyat, balki muayyan xavflarni ham o‘z ichiga oladi. Aql-zakovat egalari, malakali mutaxassislarning chet elga chiqib ketishi mamlakatda kadrlar tanqisligiga olib keladi, bu esa “intellektual oqim” muammosini yuzaga keltiradi.

Sotsiolog olimlar fikricha, yoshlar migratsiyasining ortishiga sabab bo‘layotgan yana bir omil – bu ijtimoiy harakatchanlikning pastligi, ya’ni yoshlarning jamiyatda yuqoriga ko‘tarilish imkoniyatlari cheklanganligidir. Masalan, sotsiolog Pitirim Sorokin ta’kidlaganidek, harakatchanlik imkoniyatlari tor bo‘lgan jamiyatlarda migratsion kayfiyat yuqori bo‘ladi. O‘zbekiston sharoitida esa ba’zi yoshlar ko‘p yillik mehnatdan keyin ham o‘z maqomini o‘zgartira olmasligini, shaxsiy rivojlanishga to‘siqlar borligini his qilishadi. Bu esa ularni boshqa ijtimoiy muhitni izlashga undaydi.

Migratsiyaning ijtimoiy oqibatlari ham ko‘p qirrali. Bir tomondan, xorijdan pul yuborishlar (remittanslar) orqali mahalliy iqtisodiyotga ma’lum darajada ijobiy ta’sir ko‘rsatiladi. Chet elda tajriba orttirgan yoshlar qaytib kelganida o‘z yurtiga foydali bo‘lishi mumkin. Biroq ikkinchi tomondan, migratsiya oilaviy aloqalarning susayishiga, yoshlarning vatanga bo‘lgan hissiy rishtalarining zaiflashishiga,

“migratsion ijtimoiylashuv” jarayonida milliy identitetning yo‘qolishiga sabab bo‘lishi mumkin. Ayniqsa, uzoq yillik migratsiya natijasida yoshlar orasida ona tilini unutish, madaniy ajralish, diniy hamda axloqiy qadriyatlarning zaiflashuvi kuzatiladi.

Bundan tashqari, migratsiya ko‘pincha ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiradi. Xorijdan pul jo‘natmalarining ko‘pligi, ularni olayotgan va olmayotgan oilalar o‘rtasidagi tafovutni kengaytiradi, bu esa ichki ijtimoiy norozilikni kuchaytirishi mumkin. Shu bilan birga, migratsion hayotning o‘zi bilan bog‘liq stress, diskriminatsiya, huquqiy noaniqliklar va xavfsizlik masalalari ko‘pchilik yoshlarning psixologik holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Yoshlar orasida migratsiya istagini to‘g‘ri boshqarish va muvozanatli yondashuvni ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Buning uchun birinchidan, mamlakat ichida yoshlar uchun sifatli ta’lim, barqaror ish o‘rinlari, professional rivojlanish va ijtimoiy himoya tizimlarini yaratish lozim. Ikkinchidan, migratsiya bo‘yicha aniq, xolis axborot berish, xorijiy hayotning haqiqatlarini tushuntirish zarur. Uchinchidan, “muvaffaqiyatli yoshlar” obrazini faqat xorijdagi tajriba bilan emas, balki vatan ichidagi ijobiy misollar orqali ham shakllantirish kerak. To‘rtinchidan, xorijda ishlayotgan fuqarolar bilan ijtimoiy, madaniy va ma’naviy rishtalarni mustahkamlash, ularni mamlakat taraqqiyotiga jalb qilish yo‘nalishida maqsadli ish olib borilishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, yoshlarning migratsiyaga bo‘lgan istagi jamiyatdagi ijtimoiy muhit, iqtisodiy sharoit, ijtimoiy adolat va shaxsiy rivojlanish imkoniyatlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Bu istaklarni inkor etish emas, balki uni to‘g‘ri yo‘naltirish orqali ijtimoiy barqarorlikni saqlash, inson resurslaridan oqilona foydalanish va yoshlarni milliy taraqqiyotga safarbar etish mumkin. Migratsiyani imkoniyat emas, muqobillik deb qarash, ayni paytda mamlakatda qolib, taraqqiyotga xizmat qiladigan ijtimoiy muhitni yaratish – yosh avlod uchun eng to‘g‘ri yondashuv bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. Demography, 3(1), 47–57.
2. Sorokin, P. (1927). Social Mobility. New York: Harper & Brothers.
3. Castles, S., & Miller, M. J. (2009). The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. Palgrave Macmillan.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori, 2022-yil. “Tashqi mehnat migratsiyasini tartibga solish va qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”.

5. Turaqulov, A. (2021). “O‘zbekiston yoshlarining migratsiya kayfiyati: yangi sotsiologik qarashlar”. Ijtimoiy Fikr ilmiy jurnali.

6. ILO (2020). Youth migration and employment: Trends and policies in Central Asia.

7. Mahmudov, S. (2023). “Yoshlar va global migratsiya jarayonlari”. Yoshlar va Jamiyat jurnali.

8. O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi statistik axborotlari.

9. UN DESA (2023). International Migration Report. United Nations.

10. Zokirov, B. (2020). “Migratsiya va ijtimoiy kapital: O‘zbekiston misolida”. Sotsiologiya va Jamiyat.

Research Science and Innovation House

JAHON ADABIYOTI KONTEKSIDA TARIXIY ROMAN JANRINING RIVOJLANISHI

Guljakhon Khujaeva
Email:guljakhonkhujaeva@mfa.gov.tr
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarixiy roman janrining jahon adabiyoti kontekstida shakllanishi va rivojlanish bosqichlari chuqur tahlil qilinadi. Tarixiy roman – bu nafaqat o‘tmish voqealarini badiiy talqin qilish vositasi, balki jamiyatning madaniy xotirasi, milliy o‘zlikni anglash vositasi va falsafiy-estetik mushohada obyekti sifatida ham alohida ahamiyatga ega. Maqolada ushbu janrning poetik va estetik xususiyatlari, tarixiy fakt va badiiy to‘qima o‘rtasidagi nisbat, tarixiy qahramon obrazining shakllanishi va evolyutsiyasi kabi masalalar keng yoritiladi. Xususan, tarixiy romanlarning klassik namunalaridan tortib, modern va postmodern yondashuvlargacha bo‘lgan adabiy taraqqiyot bosqichlari ko‘rib chiqiladi. Bu jarayonda turli mintaqalarda — xususan, turk adabiyotida — tarixiy roman an’analari va ularning ijtimoiy-ma’naviy kontekstdagi roli tahlil qilinadi. Namik Kemal, Tarık Buğra, Iskender Pala kabi mualliflar asarlari misolida tarixiy ong, milliy xotira va adabiy uslubning uyg‘unligi ko‘rsatib beriladi. Zamonaviy texnologiyalar va raqamli madaniyat tarixiy roman janriga qanday ta’sir ko‘rsatayotgani ham maqolada alohida o‘rganiladi. Elektron formatlar, audiokitoblar va interaktiv dasturlar orqali tarixiy romanlarning yangi shakllarda ommalashuvi, o‘quvchi bilan muloqotda bo‘lish darajasining oshishi, sun’iy intellekt yordamida yaratilgan tarixiy matnlar — bularning barchasi bugungi adabiy jarayonning dolzarb masalalari sifatida tahlil qilinadi. Maqola yakunida tarixiy roman janrining ta’lim, tarbiya va madaniy merosni saqlashdagi o‘rni hamda istiqbollari haqida ilmiy xulosalar chiqariladi..

Kalit so‘zlar: tarixiy roman, poetika, fakt va badiiy to‘qima, modernizm, postmodernizm, texnologik integratsiya, turk adabiyoti, qahramon obrazi, tarixiy tafakkur.

THE DEVELOPMENT OF THE HISTORICAL NOVEL GENRE IN THE CONTEXT OF WORLD LITERATURE

Abstract

This article provides an in-depth analysis of the formation and developmental stages of the historical novel genre in the context of world literature. The historical novel is not only a means of artistically interpreting past events but also serves as a vehicle for preserving cultural memory, fostering national identity, and facilitating philosophical and aesthetic reflection. The article explores the poetic and stylistic features of the genre, the balance between historical fact and fictional imagination, and the evolution of the historical protagonist. Particular attention is given to the literary evolution of historical novels—from classical examples to modern and postmodern approaches. The study also examines the role and significance of historical novel traditions in various regions, with a focus on Turkish literature. Through the works of authors such as Namık Kemal, Tarık Buğra, and İskender Pala, the article illustrates how historical consciousness, national memory, and literary style converge in this genre.

Moreover, the influence of modern technologies and digital culture on the historical novel genre is addressed in detail. The article investigates how electronic formats, audiobooks, and interactive platforms contribute to the genre’s popularization and enhance engagement with readers. It also touches upon the emergence of AI-generated historical texts as a new phenomenon in literary creation. Finally, the article offers scholarly insights into the role of historical novels in education, moral development, and the preservation of cultural heritage, highlighting the genre's relevance and potential in the contemporary literary landscape.

Keywords: historical novel, poetics, fact and fiction, modernism, postmodernism, technological integration, Turkish literature, character evolution, historical thinking.

Tarixiy roman janrining rivojlanish tendensiyalari adabiy jarayonning umumiy evolyutsiyasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u turli davrlarda ijtimoiy, siyosiy va madaniy sharoitga qarab o‘zgarib borgan. Ushbu janr dastlab an’anaviy tarixiy voqealarni tasvirlashga asoslangan bo‘lsa, keyinchalik uning strukturasi va estetik tamoyillari sezilarli darajada murakkablashdi. Avvaliga tarixiy romanlar asosan yirik tarixiy shaxslar hayoti va ulkan siyosiy jarayonlarni yoritishga qaratilgan bo‘lsa, vaqt o‘tishi bilan e’tibor ko‘proq ijtimoiy qatlamlarning turmush tarzi, kundalik hayot tafsilotlari va ma’naviy-estetik izlanishlarga qaratila boshladi.

Modern va postmodern davr adabiyoti tarixiy roman poetikasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatib, unda retrospektiv va eksperimental yondashuvlar paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi. An’anaviy tarixiy romanlarda tarixning obyektiv talqini ustuvor bo‘lsa, zamonaviy tarixiy romanlarda subyektivlik va ko‘p qirrali talqin usullari keng qo‘llanila boshlandi. Bu esa tarixiy voqealarning badiiy interpretatsiyasida yangi qiyofalar paydo bo‘lishiga, turli nuqtayi nazarlarning to‘qnashishiga hamda tarix va fantastikaning o‘zaro uyg‘unlashuviga zamin yaratdi.

Texnologik taraqqiyot ham tarixiy roman janrining rivojlanishida muhim rol o‘ynadi. Audiovizual vositalarning rivojlanishi natijasida tarixiy roman faqat matn shaklida emas, balki ko‘p platformali badiiy mahsulot sifatida ham ommalashdi. Kino va televideniye hamda raqamli adabiyot shakllarining kengayishi tarixiy romanlarning qamrov doirasini oshirdi va ularning ta’sir doirasini kengaytirdi. Shu bilan birga, ilmiy tadqiqotlar va arxiv materiallarining ochiq manba sifatida keng foydalanishga yo‘naltirilishi tarixiy romanlar faktologiyasini chuqurlashtirishga xizmat qildi.

Shu nuqtayi nazardan qaraganda, tarixiy romanlar hozirgi kunda nafaqat o‘tmishni aks ettiruvchi janr sifatida, balki bugungi kunning ijtimoiy va falsafiy masalalarini tarixiy retrospektivada yoritishning samarali vositasi sifatida ham ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy tarixiy romanlar ko‘p qatlamli yondashuv orqali tarixiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish, turli sivilizatsiyalar o‘rtasidagi tafovutlarni ochib berish va tarixiy tajribalarni qayta ko‘rib chiqish imkonini bermoqda. Natijada tarixiy roman endilikda nafaqat o‘tmish haqiqatini badiiy talqin qilish, balki jamiyatni o‘z tarixiy ildizlari bilan bog‘lash va kelajak taraqqiyot yo‘nalishlarini belgilashga ko‘maklashuvchi muhim adabiy janr sifatida rivojlanishda davom etmoqda. Tarixiy roman janri o‘zining shakllanishidan boshlab turli badiiy-uslubiy yondashuvlar ta’sirida rivojlanib kelgan. Dastlab an’anaviy tarixiy romanlar xronologik hikoya qilish, real voqealarga asoslangan syujet va tarixiy shaxslarni aniq tasvirlash uslubida yozilgan bo‘lsa, keyinchalik modernizm va postmodernizm ta’siri ostida bu janrning badiiy imkoniyatlari kengayib bordi. Zamonaviy tarixiy roman an’anaviy hikoyachilik uslubidan uzoqlashib, yangi poetika, psixologik talqin va metafiktiv yondashuvlar orqali o‘zining janr sifatidagi o‘rnini mustahkamladi. Bu o‘zgarishlar tarixiy voqealarning talqini, hikoya qilish texnikasi va o‘quvchining matn bilan munosabatiga jiddiy ta’sir ko‘rsatdi. An’anaviy tarixiy romanlar realistik uslubga asoslanib, o‘tmish voqealarini obyektiv yondashuv bilan yoritishga intilgan. Masalan, Valter Skottning «Ayvengo» (1819: 508) yoki Lev Tolstoyning «Urush va tinchlik» (1869: 981)

romanlarida tarixiy shaxslar va voqealar maksimal realistik tarzda tasvirlanadi. Bunday romanlarda hikoya qilish xronologik tartibda joylashgan bo‘lib, o‘quvchi tarixiy jarayonlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri kuzatish imkoniga ega bo‘ladi. Ushbu an’anaviy yondashuv XIX asr oxirlariga qadar tarixiy roman janrida yetakchi bo‘lib qolgan. Biroq, XX asrga kelib, modernizmning rivojlanishi bilan badiiy tasvir usullari sezilarli o‘zgarishga yuz tutdi. Modernizm san’at, adabiyot va falsafa sohalarida an’anaviy uslublarni inkor etish va inson tafakkurining murakkab ichki olamini tadqiq qilish orqali yangi badiiy usullarni ishlab chiqdi. Tarixiy roman ham bu jarayondan chetda qolmadi. Modernistik tarixiy romanlar an’anaviy xronologiyani buzish, sub’ektiv tasvir, ichki monolog va ong oqimi usulidan foydalanish bilan ajralib turdi. Tomas Mannning «Buddenbroklar» (1901: 302) romani bu uslubning yorqin namunasidir. U tarixiy jarayonlarni bir sulola hayoti orqali yoritadi va an’anaviy hikoyachilik tartibini murakkab psixologik tahlil bilan boyitadi. Shuningdek, Virjiniya Vulfning «Orlando» (1928: 601) romani ham tarixiy va badiiy tafakkurning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatish uchun zamonlar o‘rtasida sayohat qiluvchi obrazlar orqali yangi poetik shakl yaratdi. Postmodernizm ta’siri ostida tarixiy romanlar yanada murakkab badiiy izlanishlarga yuz burdi. Postmodern tarixiy romanlar tarixni qayta talqin qilish, metanarrativ elementlar, o‘z-o‘zini rad etuvchi hikoyalar va ironik yondashuvlarga asoslanadi. Bu jarayonda tarixiy faktlarning ob’ektiv talqini shubha ostiga olinadi va ko‘pqatlamli badiiy strukturalar yaratiladi. Umberto Ekoning «Fukoning mayog‘i» (1988: 826) romani postmodern tarixiy roman uslubining yorqin namunalaridan biridir. Ushbu asarda tarixiy faktlar va uydirmalar bir-biriga singdirilgan holda berilib, o‘quvchini haqiqat va fantastika o‘rtasidagi chegarani anglashga majbur qiladi. Sal’man Rushdining «Yuz yil yolg‘izlik» romanida esa tarixiy voqealar shaxsiy tajriba va folklor elementlari bilan qorishib, metafiktiv hikoyachilikning yangi namunasini yaratadi. Postmodern tarixiy romanlarda tarixiy voqealar badiiy talqinlar yordamida qayta quriladi, muqobil tarix ssenariylari taklif etiladi va tarixiy haqiqat subyektiv tasavvur sifatida talqin qilinadi. Masalan, Devid Mitchelning «Bulutlar atlasi» (2004: 506) romani turli davrlarga oid voqealarni bir-biriga bog‘lab, tarixiy jarayonlarning takrorlanuvchanligi g‘oyasini ilgari suradi. Ushbu yondashuv postmodern tarixiy romanlarni faqatgina o‘tmish voqealarini tasvirlovchi janr emas, balki tarixiy jarayonlarni falsafiy va badiiy jihatdan o‘rganish vositasiga aylantiradi. Badiiy yondashuvlarning o‘zgarishi bilan tarixiy roman janri o‘zining tasvirlash usullarini sezilarli darajada boyitdi. Endilikda tarixiy romanlar nafaqat real voqealarni yoritish,

balki tarixning o‘zini ham muhokama qilish vositasiga aylandi. Modernistik tarixiy romanlar inson ruhiyatini va ichki tajribalarni tarixiy voqealar bilan bog‘lash orqali janr imkoniyatlarini kengaytirdi. Postmodern tarixiy romanlar esa tarix va fikrning o‘zaro bog‘liqligini ochib berib, tarixiy haqiqatni turli talqinlar orqali o‘rganishga imkon yaratdi. Ushbu rivojlanish tarixiy romanlarni faqat o‘tmishni aks ettiruvchi janr sifatida emas, balki zamonaviy falsafiy muammolarni tadqiq qiluvchi badiiy tajriba maydoniga aylantirdi. Bugungi kunda tarixiy romanlar nafaqat an’anaviy xronologik hikoyachilikni davom ettirmoqda, balki eksperimental yondashuvlar orqali yangi shakllarni sinab ko‘rmoqda. Zamonaviy yozuvchilar virtual reallik, interaktiv hikoyalar va muqobil tarix kabi konsepsiyalar yordamida tarixiy roman janrining chegaralarini kengaytirishga intilmoqda. Bu esa tarixiy romanlarni adabiyotning eng dinamik va doimiy ravishda o‘zgarib borayotgan janrlaridan biriga aylantirdi.

Tarixiy romanlarda struktura va kompozitsiya o‘zgarishlari haqida so‘z yuritar ekanmiz uning shakllanishiga ta’sir etuvchi omillarni qayd etish lozim. Bu ikki asosiy unsur – tarixiy fakt va badiiy to‘qimaning uyg‘unlashuvidir. Ushbu uyg‘unlik darajasi har bir davr va yozuvchi uslubiga qarab o‘zgarib kelgan bo‘lsa-da, tarixiy romanlar har doim haqiqat va ijodkorlikning o‘zaro munosabati asosida rivojlangan. Ayrim yozuvchilar tarixiy voqealarni maksimal darajada real tasvirlashga intilgan bo‘lsa, boshqalari tarixni badiiy talqin qilish, uni qayta qurish va interpretatsiya qilish orqali asarlar yaratgan. Ushbu maqolada tarixiy romanlarda fakt va badiiy to‘qimaning nisbatini o‘rganish, uning adabiy jarayondagi o‘rnini aniqlash va turli misollar yordamida tahlil qilish maqsad qilingan. An’anaviy tarixiy romanlar, ayniqsa XIX asrda shakllangan namunalari, tarixiy faktlarga maksimal darajada asoslanib, tarixiy voqealarni xronologik tartibda aks ettirishga intilgan. Masalan, Valter Skottning «Ueverli» romani Shotlandiya tarixining muayyan davrini tasvirlab, real tarixiy shaxslar va voqealarni badiiy tasvir vositalari yordamida qayta jonlantiradi. Lev Tolstoyning «Urush va tinchlik» asari esa Napoleon urushlarini yoritish barobarida tarixiy haqiqatni individual shaxslar qismati orqali ko‘rsatadi. Ushbu romanlarda tarixiy faktlar ustunlik qilgani sababli, yozuvchilar ko‘pincha arxiv materiallari, tarixiy hujjatlar va davrga oid boshqa manbalarga tayanib ish ko‘rganlar. Biroq, tarixiy roman janrining rivojlanishi davomida fakt va badiiy to‘qimaning nisbatida sezilarli o‘zgarishlar yuz berdi. Ayrim yozuvchilar tarixiy jarayonlarni o‘z talqinlarida aks ettirib, tarixiy faktlarning aniq ifodasidan ko‘ra ularning badiiy interpretatsiyasiga e’tibor qarata boshladilar. Masalan, Aleksandr Dyumaning «Graf Monte-Kristo» yoki

«Uch mushketyor» romanlarida tarixiy shaxslar va voqealar mavjud bo‘lsa-da, ularning badiiy obrazlari tarixiy haqiqatdan sezilarli darajada farqlanadi. Yozuvchi asarlarida tarixiy muhitni jonlantirish uchun dramatik effektlar va sarguzasht elementlarini ko‘proq ishlatgan. XX asrga kelib, tarixiy romanlarda badiiy to‘qima yanada muhim rol o‘ynay boshladi. Yozuvchilar tarixiy voqealarga shaxsiy nuqtayi nazardan yondashib, ularni yangi badiiy konsepsiyalar orqali talqin qilishga harakat qildilar. Masalan, Margerit Yursenar «Adrianning xotiralari» romanida Rim imperatori Adrian obrazini yaratishda tarixiy faktlarga tayanadi, biroq asarning asosiy mazmuni uning shaxsiy ichki kechinmalariga qaratilgan. Bunday uslubda yozilgan romanlarda tarixiy dalillar fon sifatida xizmat qilsa-da, asarning asosiy yo‘nalishi inson psixologiyasi, falsafiy mulohazalar va badiiy mahorat bilan boyitilgan bo‘ladi. Postmodern tarixiy romanlar esa fakt va badiiy to‘qimaning mutanosibligini butunlay yangi nuqtayi nazardan ko‘rib chiqdi. Bu yo‘nalish vakillari tarixiy haqiqatning mutlaq obyektivligi borasida shubha bilan qarashar va tarixni faqat yozuvchining tasavvuri orqali anglash mumkinligini ilgari surishar edi. Umberto Ekoning «Qizil gullarning nomi» (1980) romani shu yo‘nalishdagi yorqin namunalardan bo‘lib, unda tarixiy faktlar va badiiy uydirmalar sintez qilinib, o‘quvchini tarix va fantastika o‘rtasidagi chegarani anglashga majbur qiladi. Sal’man Rushdining «Oltin uy» romani ham tarixiy voqealarni o‘ziga xos ironik va metafiktiv uslubda aks ettirib, badiiy to‘qimani yanada kuchaytiradi. Bugungi kunda tarixiy romanlar nafaqat an’anaviy tarixni qayta tiklash vositasi, balki tarixiy faktlarning o‘zini muhokama qiluvchi adabiy janr sifatida ham qaralmoqda. Ba’zi zamonaviy tarixiy romanlar, jumladan, Hilari Mantelning «Wolf Hall» romani tarixiy shaxs – Tomas Kromvel hayotini realistik, hujjatlarga asoslangan yondashuv orqali tasvirlasa, ba’zilari tarixiy jarayonlarga mutlaqo eksperimental yondashuv bilan qaraydi. Masalan, Filip Dikning «Insoniylik qal’asi» asari Ikkinchi jahon urushi tarixini muqobil ssenariy asosida qayta tasavvur qiladi. Bu esa tarixiy romanlarning faqatgina o‘tmish voqealarini yoritish bilan cheklanib qolmay, balki tarixni qayta o‘ylash imkonini beruvchi badiiy laboratoriya sifatida rivojlanib borayotganini ko‘rsatadi. Tarixiy romanlarda fakt va badiiy to‘qima o‘rtasidagi nisbat turli davrlarda har xil shakllangan. Dastlab tarixiy haqiqatni maksimal darajada aniq aks ettirishga intilgan an’anaviy romanlar ko‘proq faktlarga asoslangan bo‘lsa, zamonaviy tarixiy romanlar badiiy to‘qima va interpretatsiya elementlarini kengroq qo‘llashga moyil. Postmodernizm ta’siri ostida esa tarixiy fakt va badiiy tasavvur chegarasi tobora noaniq bo‘lib borib, tarixiy haqiqat muhokama qilinadigan va qayta yaratiladigan konseptual

fenomenga aylangan. Shu bois, bugungi tarixiy romanlar nafaqat tarixiy voqealarni hikoya qiladi, balki tarixning o‘zini badiiy va falsafiy nuqtayi nazardan o‘rganish uchun muhim janr sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Tarixiy roman janrining rivojlanishi bilan uning markaziy elementi – qahramon obrazi ham sezilarli darajada o‘zgarib bordi. Ilk tarixiy romanlarda qahramonlar asosan an’anaviy qahramonlik xarakterlari bilan tasvirlangan bo‘lsa, keyinchalik ularning psixologik murakkabligi oshdi, tarixiy jarayonlar va ijtimoiy muhitga munosabati chuqurlashtirildi. XX asrdan boshlab esa tarixiy romanlarda qahramonlarning sub’ektiv kechinmalari va individual tajribalari yanada katta ahamiyat kasb eta boshladi. Ushbu maqolada tarixiy romanlarda qahramon obrazi evolyutsiyasi, uning rivojlanish bosqichlari va badiiy qiyofasi o‘zgarishining asosiy sabablarini tahlil qilamiz. Dastlabki tarixiy romanlar qahramonlari, odatda, tarixiy shaxslarning idealizatsiyalangan tasvirlari sifatida namoyon bo‘lgan. Masalan, Valter Skottning «Ayvengo» (1819) romanida bosh qahramon Ayvengo jasoratli, vatanparvar va axloqiy jihatdan beg‘ubor obraz sifatida aks ettiriladi. U tarixiy voqealar girdobida adolat va haqiqat uchun kurashuvchi ideal qahramon sifatida tasvirlanadi. Xuddi shunday, Aleksandr Dyumaning «Uch mushketyor» romanidagi D’Artanyan yoki Fridrix Shillerning «Vilgelm Tell» asaridagi bosh qahramonlar ham qahramonlik fazilatlari bilan ajralib turuvchi an’anaviy tarixiy qahramonlar qatoriga kiradi. Ushbu bosqichda tarixiy romanlar ko‘proq voqeaviy hikoyachilikka asoslangan bo‘lib, qahramonlarning ichki kechinmalari va shaxsiy qarama-qarshiliklariga yetarlicha e’tibor qaratilmagan.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tarixiy romanlarda qahramon obrazi yanada murakkablashdi. Endilikda qahramonlar nafaqat jasoratli yoki vatanparvar shaxslar sifatida, balki o‘z shubha-gumonlari, ziddiyatli his-tuyg‘ulari va o‘ziga xos individualligi bilan tasvirlana boshladi. Lev Tolstoyning «Urush va tinchlik») romanidagi Andrey Bolkonskiy va Pyer Bezuxov obrazlari bunga yorqin misoldir. Ushbu qahramonlar tarixiy voqealar fonida shakllanadigan va o‘z tafakkuri orqali tarixiy jarayonlarni anglab boradigan murakkab shaxslardir. Balzakning «Beg‘uborlik g‘amginligi» yoki Stendalning «Parma monastiri» romanlarida ham qahramonlar tarixiy sharoit va jamiyat bilan kurashayotgan, o‘z shaxsiy haqiqatini izlayotgan individuallar sifatida aks ettiriladi. Ushbu bosqichda tarixiy romanlarda qahramonning ichki kechinmalari, tarixiy jarayonlarga bo‘lgan subyektiv munosabati yanada chuqurlashdi.

XX asrning birinchi yarmida tarixiy romanlarda qahramon obrazining rivojlanishi yanada psixologik chuqurlik kasb eta boshladi. Yozuvchilar qahramonlarning ruhiy olamini tasvirlashga ko‘proq e’tibor qaratib, tarixiy voqealarni ularning subyektiv idroki orqali berishga harakat qildilar. Tomas Mannning «Buddenbroklar» romanida qahramonlarning shaxsiy kechinmalari va tarixiy jarayonlar bilan o‘zaro bog‘liqligi tasvirlangan. Shuningdek, Margerit Yursenar «Adrianning xotiralari» romanida Rim imperatori Adrianning ichki monologlari orqali tarixiy shaxsning falsafiy va ma’naviy dunyosini yoritib bergan. Ushbu tendensiya qahramon obrazining an’anaviy qahramonlik xususiyatlaridan uzoqlashib, ko‘proq ichki ziddiyatlarga ega murakkab shaxs sifatida namoyon bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Postmodernizm ta’sirida tarixiy romanlardagi qahramonlar yanada murakkab va ko‘p qirrali shaklga ega bo‘ldi. Bu davrda yozuvchilar tarixiy shaxslarni nafaqat ulug‘vor qahramon sifatida, balki tarixiy jarayonlarning qurbonlari, manipulyatsiya ob’ektlari yoki sub’ektiv xotiralar yig‘indisi sifatida tasvirlashga intildilar. Umberto Ekoning «Qizil gullarning nomi» romanidagi Guglielmo Baskervil yoki Sal’man Rushdining «O‘rtadagi bolalar» asaridagi Salim Sindxi qahramonlari tarixiy voqealarni o‘z idroki orqali tushunishga harakat qiladigan, lekin ko‘pincha bu haqiqatga erishish yo‘lida muvaffaqiyatsizlikka uchraydigan murakkab shaxslardir. Shuningdek, Devid Mitchelning «Bulutlar atlasi» romanida turli tarixiy davrlarga oid qahramonlar bir-biri bilan bog‘liq bo‘lib, tarixiy jarayonlarning takrorlanish tendensiyasini aks ettiradi. Bugungi kunda tarixiy romanlarda qahramon obrazi yanada individualistik va ko‘p qirrali bo‘lib bormoqda. Zamonaviy tarixiy romanlarda qahramonlar shaxsiy tajribalari orqali tarixiy voqealarni anglab boradigan va ularga nisbatan o‘zining individual yondashuvini shakllantiradigan personajlar sifatida tasvirlanmoqda. Hilari Mantelning «Wolf Hall» romanida Tomas Kromvel obrazi tarixiy voqealar va uning shaxsiy hayoti o‘rtasidagi murakkab bog‘liqlik orqali ochib beriladi. Bu esa tarixiy romanlarda qahramonlar endilikda nafaqat tarixiy jarayonlarning passiv ishtirokchilari, balki tarixni talqin qiluvchi sub’ektlar sifatida namoyon bo‘lishiga olib kelmoqda. Tarixiy romanlarda qahramon obrazi evolyutsiyasi bir necha bosqichdan o‘tgan. Dastlab ular qahramonlik xususiyatlariga ega ideal obrazlar sifatida tasvirlangan bo‘lsa, keyinchalik psixologik jihatdan murakkab, shaxsiy kechinmalariga e’tibor qaratilgan personajlarga aylandi. Postmodern tarixiy romanlarda esa qahramonlar tarixni idrok etishga harakat qiladigan, ammo aksariyat hollarda uning muammoli va subyektiv xususiyatlarini anglab boradigan shaxslar sifatida namoyon bo‘ldi. Zamonaviy tarixiy romanlarda esa qahramon individual tajriba

va shaxsiy nuqtayi nazarga asoslangan holda tarixiy jarayonlarning ichki va tashqi tomonlarini o‘rganish vositasiga aylangan. Bu esa tarixiy romanlarni faqat tarixiy faktlarni aks ettiruvchi janr sifatida emas, balki tarixni insoniy tajriba va individual idrok orqali qayta kashf qiluvchi adabiy fenomen sifatida anglashga imkon yaratdi.

Tarixiy roman janri adabiyotning eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, o‘zining rivojlanish jarayonida doimiy yangilanish va moslashuv orqali zamonaviy davrga yetib kelgan. XXI asrda texnologik taraqqiyot bu janrni yanada o‘zgartirib, uni interaktivlik, audiovizual moslashuv va yangi shakllar bilan boyitmoqda. Zamonaviy texnologiyalar tarixiy romanlarni nafaqat qog‘oz va elektron kitoblar shaklida taqdim etish bilan cheklanmay, balki videoo‘yinlar, virtual reallik (VR), audiokitoblar va sun’iy intellekt yordamida yangicha shakllarga olib chiqmoqda. Bunday o‘zgarishlar tarixiy romanlarni yanada jonlantirgan holda, ularni nafaqat o‘quvchilarga, balki interaktiv foydalanuvchilarga ham yo‘naltirmoqda. Interaktiv tarixiy romanlar hozirgi kunda tobora kengayib bormoqda. Ularning eng yorqin namunalaridan biri videoo‘yinlar asosida shakllangan tarixiy hikoyalardir. Masalan, Assassin’s Creed o‘yinlar seriyasi tarixiy roman janri bilan interaktiv o‘yin imkoniyatlarini birlashtirib, o‘yinchilarni tarixiy jarayonlarning bevosita ishtirokchisiga aylantirmoqda. Ushbu o‘yinlar Uyg‘onish davri, Usmonli imperiyasi, Qadimgi Misr va boshqa tarixiy davrlardagi muhitni jonlantirish orqali nafaqat o‘yin tajribasini, balki tarixiy bilimlarni ham chuqurlashtiradi. Bundan tashqari, interaktiv grafik romanlar ham tarixiy adabiyotga yangi yondashuv olib kirib, o‘quvchilarga voqealar rivojini o‘zlari tanlash imkoniyatini taqdim etmoqda. Tarixiy romanlarning audiovizual formatga moslashuvi ularning ommalashishiga katta hissa qo‘shmoqda. Kinoteatr va televideniye uchun moslashtirilgan tarixiy romanlar o‘zining dramatik kuchi va vizual tasviriy imkoniyatlari bilan yangi auditoriyalarni jalb qilmoqda. Hilari Mantelning «Qonli taxt» (Wolf Hall) va «Bo‘rilar zali» (Bring Up the Bodies) romanlari asosida ishlangan BBC seriallari bunga misol bo‘la oladi. Ushbu ekran asarlari Genrix VIII davridagi murakkab siyosiy voqealarni tasvirlash orqali tarixiy roman janrining kinomatografik talqinini yanada boyitdi. Xuddi shunday, «Outlander» seriali ham Diana Gabaldonning tarixiy-fantastik romanlari asosida yaratilgan bo‘lib, vaqt sayohati orqali turli tarixiy davrlarning badiiy rekonstruktsiyasini taklif etadi. Elektron va virtual tarixiy romanlar ham so‘nggi yillarda katta e’tiborga sazovor bo‘lmoqda. Raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan elektron kitoblar va audiokitoblar keng tarqalgan bo‘lsa, virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) formatlari tarixiy hikoyalarning yangi

shakllarini yaratmoqda. Masalan, «Titanic VR» loyihasi orqali o‘quvchilar 1912-yilda cho‘kkan «Titanik» kemasi voqealarini virtual muhitda kuzatish imkoniga ega bo‘ladilar. Bu esa tarixiy romanlarning nafaqat badiiy, balki immersiv (to‘liq singdiruvchi) tajribaga aylanishiga yo‘l ochmoqda. Elektron kitoblarning rivojlanishi esa interaktiv e-kitoblar va gipermatnli hikoyalarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Bu turdagi asarlarda o‘quvchilar voqealar ketma-ketligini tanlash orqali turli tarixiy ssenariylarni o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Sun’iy intellektning rivojlanishi tarixiy roman yozish jarayoniga ham ta’sir ko‘rsatmoqda. AI texnologiyalari yordamida tarixiy ma’lumotlarni tahlil qilish va ularga asoslangan holda badiiy asarlar yaratish imkoniyatlari kengaymoqda. GPT-4 va shunga o‘xshash sun’iy intellekt modellaridan foydalangan holda tarixiy romanlar yozish bo‘yicha tajribalar o‘tkazilmoqda. Sun’iy intellekt tarixiy ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va dramatik kontekst yaratishda yozuvchilarga yordam berishi mumkin. Bundan tashqari, AI asosida interaktiv tarixiy hikoyalar ishlab chiqilishi ham ehtimoldan xoli emas (Moretti, 2013: 31). Masalan, o‘quvchilar sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan romanda turli ssenariylarni tanlash orqali o‘zlariga mos hikoyani shakllantirishlari mumkin. Tarixiy roman janrining zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiyalashuvi uning badiiy imkoniyatlarini kengaytirib, yangi o‘quvchilarni jalb qilishiga xizmat qilmoqda. Videoo‘yinlar, audiovizual adaptatsiyalar, virtual reallik va sun’iy intellekt asosida yaratilgan hikoyalar tarixiy romanlarni yanada jonli, interaktiv va ommabop shaklga keltirmoqda. Kelajakda bu jarayon yanada rivojlanib, tarixiy romanlar ko‘p formatli va tajribaviy shakllarga ega bo‘lishi mumkin. Bu esa ushbu janrni nafaqat o‘tmishni aks ettirish vositasi, balki tarixiy jarayonlarni chuqur anglash va his qilish imkonini beruvchi interaktiv tajribaga aylantirishga xizmat qiladi.

5. Turk nasrida tarixiy roman janri takomili

Mazkur tendensiyalar turk romanchilik maktabining, xususan, tarixiy roman janrining takomillashuvida ham yaqqol ko‘zga tashlanadi. Turk adabiyotida tarixiy roman janri XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab shakllana boshlagan bo‘lsa-da, uning ildizlari ancha qadimgi davrlarga borib taqaladi. Turk xalqlarining og‘zaki ijodi, doston va qissalarida tarixiy voqealarning badiiy ifodasi ancha ilgari mavjud bo‘lgan. «Kitabi Dada Qorqud», «Manas», «Alpomish» kabi eposlar o‘z mohiyatiga ko‘ra tarixiy roman janriga yaqin bo‘lib, ular qahramonlik, milliy ong, tarixiy jarayonlarning badiiy talqini bilan ajralib turadi. Ammo zamonaviy ma’nodagi tarixiy roman janri turk adabiyotida XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllanib, rivojlandi. Turk

adabiyotidagi ilk tarixiy roman sifatida Namik Kamolning «Jezmi» (1880) romani e’tirof etiladi. Ushbu asar Usmoniylar imperiyasining XVII asrdagi siyosiy voqealarini aks ettirib, qahramonlik, vatanparvarlik va erkinlik g‘oyalarini oldinga suradi. Namik Kamol tarixiy voqealarni faqat badiiy qiziqish uchun emas, balki milliy ongni shakllantirish vositasi sifatida ham talqin qilgan. XX asr boshlarida esa tarixiy roman an’analari yangi bosqichga chiqdi. O‘tgan asrlardagi voqealarni realistik yondashuv bilan yoritish, tarixiy shaxslarni chuqur psixologik tahlil qilish tendensiyalari kuchaydi. O‘mer Seyfettin, Halide Edib Adıvar, Yakup Kadri Qaraosmano‘g‘lu kabi yozuvchilar tarixiy jarayonlarni milliy o‘zlikni anglash bilan bog‘lab tasvirladilar. Yakup Kadri Qaraosmano‘g‘lu «Anqara», «Yashil ko‘hna» kabi asarlarida Usmoniylar imperiyasi tanazzuli va yangi Turkiya shakllanish jarayonini badiiy tahlil qilgan.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab turk tarixiy romanlari shakl va mazmun jihatdan yanada boyidi. Bu jarayonda Tarıq Bug‘ra, Kemal Tahir, Attila Ilhan, Orxan Pamuk kabi yozuvchilar yetakchi rol o‘ynadilar. Kemal Tahirning «Bozkırdaki CHekirdek», «Devlet Ana» romanlari tarixiy voqealarni ijtimoiy-siyosiy tahlil qilish uslubida yozilgan bo‘lsa, Tarık Bug‘ro «Usmon G‘ozixon» asarida Usmoniylar imperiyasining ilk davrini chuqur badiiy talqin qilgan.

Turk adabiyotida tarixiy roman janri uzoq yillik rivojlanish jarayonini bosib o‘tgan bo‘lib, unda turli adabiy tamoyillar, estetik qarashlar va ijtimoiy-huquqiy hodisalarga bo‘lgan yondashuvlar mujassamdir. Mazkur janrning o‘ziga xosligi, avvalo, uning tarbiyaviy, falsafiy va badiiy-estetik vazifalari bilan bog‘liq bo‘lib, u tarixiy xotirani mustahkamlash, milliy o‘zlikni anglash va o‘tmish tajribalarini hozirgi kun bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi. Turk tarixiy romanining o‘ziga xos jihatlari bir necha muhim omillar bilan belgilanadi. Ulardan dastlabkisi milliy ruh va vatanparvarlik mavzusining ustuvorligidir. Turk tarixiy romanlari, ayniqsa, XIX asr oxiri va XX asr boshlaridan boshlab, milliy ruhni yuksaltirish va vatanparvarlik g‘oyalarini ilgari surish vazifasini o‘z zimmasiga olgan. Bu jarayon Namik Kamolning «Jezmi» (1880) romanidan boshlab shakllana boshlagan bo‘lib, unda mustamlakachilik va chet el bosqinchilariga qarshi kurash g‘oyalari aks etgan. Mazkur an’ana XX asrda Tarık Bug‘ro, Yakup Kadri Qaraosmano‘g‘lu, Halide Edib Adıvar kabi adiblar ijodida yanada chuqurlashdi.

Ikinchi jihat esa tarix va bugunning uyg‘unligi aks etgan romanlarda ko‘rinadi. Ko‘plab turk tarixiy romanlari tarixiy voqealarni tasvirlar ekan, ularni zamonaviy muammolar bilan bog‘lashga intiladi. Bu yondashuv o‘tmish tajribalaridan xulosa

chiqarish, jamiyatning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatgan hodisalarga yangicha nazar bilan qarash imkonini beradi. Bu jihatdan Orxan Pamukning «Oq qal’a» romani o‘ziga xos namuna hisoblanadi. Muallif XVII asr Istanbulini tasvirlar ekan, inson shaxsi, madaniy tafovutlar va tarixiy taqdir masalalarini yoritadi. Bu uslub tarixiy jarayonlarni zamonaviy fikrlash bilan uyg‘unlashtirishga imkon beradi. Shuningdek, Attila Ilhan va Tariq Bug‘ra kabi adiblar ham o‘z romanlarida tarixni badiiy kontekstga kiritib, hozirgi zamon o‘quvchisiga tarixiy tajribaning dolzarbligini anglatishga harakat qilganlar.

Uchinchi muhim jihat turk tarixiy romanlari mualliflarining realizmga sodiqligidir. Realizm va tarixiy faktlarga sodiqlik turk tarixiy romanlari uchun muhim mezonlardan biridir. Bu jihat asosan XX asr tarixiy romanchiligida, ayniqsa, Kemal Tahirning ijodida o‘z aksini topgan. Kemal Tahir «Devlet Ana» romanida Usmoniylar imperiyasining ilk davrini tasvirlar ekan, tarixiy manbalarga asoslangan holda voqealarni yoritishga intilgan. Uning asarlarida:

Tarixiy voqealarning real tasviri;

Shaxs va jamiyat o‘rtasidagi bog‘liqlik;

Siyosiy va iqtisodiy jarayonlarning to‘g‘ri aks ettirilishi kuzatiladi.

Bu tamoyillar tarixiy roman janrining ilmiy yondashuv bilan boyitilishiga olib kelgan va uni faqat badiiy ijod mahsuli emas, balki tarixiy tadqiqotlarning bir shakliga aylantirgan.

To‘rtinchi jihat psixologik tahlil va dramatizmning yuqoriligi bilan belgilanadi. Turk tarixiy romanlari nafaqat tarixiy jarayonlarni yoritadi, balki qahramonlarning ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari, ziddiyatlari va shaxsiy qarorlari orqali ham voqealarni ochib beradi. Tariq Bug‘raning «Usmon G‘ozixon» romanida asosiy qahramon Usmon G‘ozi nafaqat tarixiy shaxs, balki o‘z hayoti, qaror va majburiyatlari oldida ichki ziddiyatlarni boshdan kechiruvchi inson sifatida gavdalanadi. Bu jihat turk tarixiy romanlariga psixologik chuqurlik va dramatizm bag‘ishlaydi. Bunday yondashuv adabiy qahramonlarni tarixiy hujjatlardagi shaxslar emas, balki hayotiy, jonli va murakkab insonlar sifatida tasvirlash imkonini beradi.

Beshinchi jihat esa turk falsafiy romanlarining adabiy va falsafiy mushohadalarga boyligidadir. Turk tarixiy romanlari nafaqat tarixiy voqealarni hikoya qiladi, balki ularni adabiy va falsafiy mushohadalar orqali yoritadi. Bu jihatdan Kemal Tahir, Attila Ilhan va Orxan Pamuk kabi yozuvchilarning asarlari alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, Kemal Tahirning «Devlet Ana» romanida tarixiy jarayonlar ijtimoiy kurashlar doirasida tahlil qilinadi. Orxan Pamuk esa o‘zining «Benim Adım Kırmızı» (Mening

otim Qirmizi) romanida tarix va san’at uyg‘unligini falsafiy nuqtayi nazardan yoritadi. Bu jihatlar turk tarixiy romanining janr sifatidagi badiiy-estetik imkoniyatlarini kengaytiradi va uni nafaqat tarixiy faktlarga asoslangan asar, balki gumanitar tafakkurning muhim ko‘rinishi sifatida namoyon qiladi.

Turk adabiyotida tarixiy roman janrining shakllanishida muhim omillar qatoriga, ayniqsa, XIX asrda Yevropa adabiyotidan amalga oshirilgan tarjimalar kiradi. Biroq, shuni ta’kidlash lozimki, turk adabiyoti o‘zining boy milliy adabiy merosiga ega bo‘lgan. Bu meros tarkibiga diniy mazmundagi «manoqiblar», turk millatining har bir davrini badiiy shaklda aks ettirgan «dostonlar», «xalq hikoyalari» va «afsonalar» kiradi. Tarixiy asarlar uchun manba bo‘lgan «g‘azavotnoma», «manoqibnoma», «futuhatnoma» kabi asarlar ham o‘ziga xos o‘rni bilan ajralib turadi. Turk olimi Sodiq Tural Tanzirot (Islohot) davriga qadar tarixiy romanlarning shakllanishida Dada Qo‘qut hikoyalari, jangovar hikoyalar, «zafarnoma» va «g‘azavotnoma» kabi epik janrdagi qahramonlik asarlarining alohida o‘rni borligini ta’kidlaydi. Roman janrining shakllanishida muhim rol o‘ynagan boshqa bir janr – bu dostonlardir. Bu borada turk olimi Arg‘unshoh shunday deydi: «Insoniyat eng qadimiy davrlardan beri umumiy qavm va milliy tajribalarni o‘zlashtirib kelgan. Dostonlar insonlarning bu tajribalarini o‘z ichiga jamlagan eng qadimiy adabiyot mahsulidir. Zamonaviy davrda dostonlarning o‘rnini romanlar egallagan. Jamiyatimizda, hatto jahon adabiyotida romanlardan oldin insonlarga bugungi tarixiy romandan olinadigan quvonchni bag‘ishlovchi asarlar mavjud bo‘lgan. Bularning eng avvalida dostonlar turadi. Bizning jamiyatimiz uchun dostonlardan keyin Dada Qo‘rqut hikoyalari, jangnoma, g‘azavotnomalar, battalnomalar, donishmandnomalar, saltuknomalar ham epik tuyg‘ularni rivojlantirish va tajribalarni o‘zlashtirish maqsadida yuzaga kelgan asarlardir» (Argunşah, 2016: 103). XIX asrdan boshlab og‘zaki adabiyot bilan birga yozma adabiyot namunalari ham sezilarli darajada ko‘paydi. Yozma adabiyot namunalari sifatida milliy adabiyotga oid asarlardan tashqari G‘arb adabiyotidan qilingan tarjimalar ham keng tarqaldi. G‘arb adabiyotidan tarjima qilingan ilk namunalar sifatida Aleksandr Dyumaning «Graf Monte-Kristo», «Qirolicha marvaridi», «Uch mushketyor», Xaver de Monterinning «Kambag‘allar tabibi» kabi asarlarni keltirish mumkin. 1860-yillardan boshlab fransuz romanlarining turk tiliga tarjimalari paydo bo‘ldi. Turkiyada o‘qilgan dastlabki fransuz romani Fenelonning Yusuf Komil Posho tomonidan «Telemak» nomi bilan tarjima qilingan «Telemakning sarguzashtlari» nomli asari bo‘lib, u didaktik ahamiyatga ega edi.

Roman taraqqiyotining ikkinchi bosqichi XX asrning boshlariga to‘g‘ri keladi. Jahon adabiyoti tarixiga nazar tashlaganimizda, u doimo insoniyat hayotida yuz bergan katta o‘zgarishlar va inqiloblarning aks sadosi bo‘lib kelganligini ko‘ramiz. Har bir xalq hayotida muhim rol o‘ynagan tarixiy voqealar, qo‘zg‘olonlar va inqiloblar sodir bo‘ladi, ularning yuzaga kelishiga sabab bo‘lgan mashhur shaxslar yashab o‘tadi. Turk xalqi ham o‘z tarixiy taraqqiyoti davomida bu jarayonlardan holi bo‘lmagan. XX asr boshlarida, aniqrog‘i 1918-yilda Turkiyada milliy ozodlik uchun kurash to‘lqini avj oldi va natijada 1923-yilda sultonlik boshqaruvi tugatilib, respublika tizimi joriy etildi. Bu davrda yosh respublikani boshqargan qo‘mondon, siyosatchi va turk xalqining ma’naviy rahbari Mustafo Kamol Otaturk (1880-1938) bo‘ldi. 1908-yilda Usmonli imperiyasida «Mashrutiyat» deb nomlangan konstitutsiyaviy monarxiya tizimi joriy qilindi. Ijtimoiy va siyosiy jihatdan Mashrutiyat va undan keyingi davr turk tarixida katta fojiali voqealar sodir bo‘lgan davr hisoblanadi. Bu davrda yozuvchi Mehmet Niyoziy o‘z asarlarida Bolqon urushi, Chanakkale (Dardanel) jangi va Yaman voqealari kabi muhim tarixiy hodisalarni asosiy mavzu qilib olgan. Bu davrning siyosiy voqealari mamlakat hayotida chuqur iz qoldirdi. Bolqon urushi natijasida ko‘plab odamlar hayotdan ko‘z yumdi, ko‘p qon to‘kildi. Bu urushdan oldin Shimoliy Afrikada Tripoli urushi bo‘lib o‘tdi, keyin esa dunyoni larzaga solgan Birinchi jahon urushi, ayniqsa Kavkaz va Chanakkale frontlaridagi voqealar ijodkorlarni ham befarq qoldirmadi. 1920-yillar Turkiyaning burjuva davlatiga aylanishiga qaratilgan bir qator islohotlar bilan ajralib turadi. Mamlakat iqtisodiyoti qayta tashkil etildi, ayollarga erkinlik berildi, ularning mehnat qilish huquqi tan olindi, arab alifbosidan lotin alifbosiga o‘tildi, kiyim-kechak madaniyatida ham tubdan o‘zgarishlar amalga oshirildi. Mamlakatdagi bu katta inqilobiy o‘zgarishlar adabiyotda ham o‘z aksini topishi tabiiydir. Buyuk o‘zbek adibi Muso Toshmuhammad o‘g‘li Oybek rus adabiyotshunosi va tarjimoni A. Naumov bilan suhbatida «Tarix – bu adabiyot, adabiyot esa tarixdir», degan fikrni bildirgan. Bu so‘zlar ikkala sohaning o‘zaro yaqinligini ifodalabgina qolmay, balki badiiy adabiyotning tarixsiz nafas ololmasligini, tarixning esa adabiy asarlarda benihoya katta o‘rin tutishini ham anglatadi. Bu davr turk adabiyotida demokratik tamoyillarning kuchayishi kuzatiladi. Bu jarayonda demokratik matbuotning ham roli katta bo‘ldi. Ayniqsa, «Resimli ay», «Vaqt» jurnallari atrofida Nazim Hikmat, Sabohattin Ali, Sadri Ertem kabi istedodli adiblar to‘plandi. Turk adabiyotshunosi Turkesh tomonidan urush davrida yozilgan romanlarning tarixiy hujjat sifatidagi ahamiyati ta’kidlangan bo‘lib, bu asarlar davrning ruhiy va ijtimoiy jihatlarini aks ettiruvchi muhim manbalar

hisoblanadi. Romanlar va hikoyalar nafaqat o‘tmish haqida emas, balki ular yozilgan davrning individual, ijtimoiy, huquqiy va siyosiy munosabatlarini, shuningdek, davrning ruhiyatini va madaniy rang-barangligini ifodalaydi. Respublika e’lon qilinganidan keyin paydo bo‘lgan «Turk tarix tezisi» tushunchasi doirasida turklikni ulug‘lash va islomgacha bo‘lgan turk madaniyati va tarixini tanishtirish maqsadida tarixiy mazmunga ega bo‘lgan romanlar yaratilgan. Turk tarixi tadqiqot jamiyati tashkil etilishi bilan Usmonli tarixidan tashqari turk tarixiga bo‘lgan qiziqishning ortib borayotganligi qayd etiladi. Biroq, Cheri 1923–1990 yillar oralig‘ida bu mavzuga bag‘ishlangan atigi 12 ta asar bo‘lganligini, ulardan 8 tasi respublikaning birinchi 10 yilligida yozilganligini ta’kidlaydi (Cheri, 2000:28). Bu davrda yaratilgan eng yaxshi asarlar qatoriga H. Nihol Atsizning «Kulrang bo‘rilar o‘limi», «Bozkurtlar Diriliyor», Adolat Ergenekonning «Tuyu-Kunlar»; Iskandar Fahrettinning «Asiyada bir quyosh tug‘iladi», «Sumer qizi», «Tangri o‘g‘li»; Abdulla Ziya Kozano‘g‘lining «Qizil tug‘», «Otli han», «Gultekin» kabi asarlarni kiritish mumkin.

Respublika davrida yaratilgan romanlarning asosiy mavzularidan biri Usmonli tarixidir. Ayniqsa, 1990-yilgacha Usmonlilar imperiyasining yuksalish davriga bag‘ishlangan ko‘plab tarixiy romanlar yozilganligi olimlar tomonidan ham tan olingan. Xususan, Cheri Usmonli davlatining tashkil topishi haqida 15 ta, Fetret davrini hikoya qiluvchi 13 ta, yuksalish davriga bag‘ishlangan 16 ta, 17-asrni o‘z ichiga olgan 12 ta, 18-asrga bag‘ishlangan 12 ta, 19-asrni qamrab olgan 14 ta va Usmonlilar imperiyasining qulash davrini tasvirlovchi 31 ta roman yozilganligini aniqlagan. Bu miqdorga teng miqdorda Bolqon urushlari va Respublikaning dastlabki o‘n yilligiga bag‘ishlangan romanlar ham mavjud bo‘lib, ularning soni 32 tani tashkil qiladi. Bu romanlarda Usmonli mavzularidan ko‘ra vatan himoyasi yo‘lida xalqning qahramonliklari yorqin tasvirlangan. Usmonli davlatining tashkil topish davriga bag‘ishlangan romanlarda esa turklikning davlat qurishdagi qobiliyatlari va Usmonliylikning turk ildizlariga e’tibor qaratilgan. Bu davr romanlarida turk milliy kimligini shakllantirish va tarixiy merosni yangi tizim doirasida qayta talqin qilish kabi mavzular ustunlik qiladi. Romanlar nafaqat tarixiy voqealarni tasvirlash vositasi, balki milliy o‘zlikni anglash va shakllantirish vositasidir. Shuningdek, bu asarlarda turk xalqining tarixiy qadriyatlari, madaniy merosi va milliy g‘ururi kuchli ifodalangan.

Bir so‘z bilan aytganda, turk romanchiligi tarixiy voqealarni badiiy talqin qilish orqali milliy o‘zlikni shakllantirish va mustahkamlashda muhim rol o‘ynagan. Bu jarayon nafaqat adabiyot, balki turk jamiyatining madaniy va siyosiy rivojida ham

chuqur ta’sir ko‘rsatgan. Bu jarayonlar turk adabiyotida tarixiy roman janrining shakllanishiga katta hissa qo‘shgan bo‘lib, milliy va xalqaro adabiyotlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni namoyish etadi. Shuningdek, turk adabiyotining o‘ziga xos xususiyatlari va boy merosi uning rivojlanishida asosiy omil bo‘lib xizmat qilgan. Turk tarixiy roman an’anasi uzoq va murakkab taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tgan bo‘lib, uning rivojlanishi milliy o‘zlik, tarixiy tafakkur va badiiy-estetik tamoyillar uyg‘unligiga asoslanadi. Ushbu janrning yetakchi adiblari o‘tmish voqealarini nafaqat tasvirlash, balki ularga falsafiy va ijtimoiy nuqtayi nazardan yondashish orqali roman janrining ilmiyligini oshirishga erishganlar. Milliy ruh, tarix va bugunning uyg‘unligi, realizm, psixologik tahlil va falsafiy mushohadalar turk tarixiy romanchiligining eng muhim tarkibiy qismlari bo‘lib, ushbu janrni jahon adabiyotidagi o‘ziga xos va ahamiyatli hodisaga aylantirgan. Bu omillar natijasida turk tarixiy romanlari nafaqat milliy miqyosda, balki xalqaro miqyosda ham e’tirof etilgan adabiy hodisalardan biriga aylangan.

Tarixiy romanlarning rivojlanishi davomida quyidagi natijalar aniqlandi: tematik yo‘nalishlarning kengayishi, badiiy shakl va estetik uslublarning o‘zgarishi, texnologik vositalar yordamida tarqalishining oshishi, turli adabiy maktablarda, xususan, turk adabiyotida tarixiy roman janrining o‘ziga xos rivojlanish yo‘nalishlari. Tarixiy romanlarning zamonaviy adabiyotdagi roli, ularning tarixni badiiy talqin qilishdagi yondashuvlari, shuningdek, jamiyat va madaniyatdagi tarixiy xotirani shakllantirishdagi o‘rni haqida bahs yuritiladi.

5. Xulosa (Conclusion)

Tarixiy roman janri doimiy evolyutsiya va yangilanish jarayonida zamonaviy adabiy tafakkurning ajralmas tarkibiy qismi sifatida o‘z o‘rnini saqlab qolmoqda. Ushbu janr insoniyat tarixidagi murakkab ijtimoiy, siyosiy va madaniy jarayonlarni badiiy shaklda aks ettirgan holda, o‘quvchini nafaqat tarixiy faktlar bilan tanishtiradi, balki bu voqealar ortida turgan insoniy hissiyotlar, axloqiy tanlovlar va zamonaviy hayot uchun dolzarb bo‘lgan fikrlar ustida chuqur mulohaza yuritishga undaydi. O‘zbek adabiyotida tarixiy roman janri alohida o‘rin tutadi. Jumladan, Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” romani temuriylar davrini, ya’ni Amir Temur va Mirzo Ulug‘bek shaxsiyatini tarixiy va falsafiy asosda tahlil etib, milliy o‘zlik, vatanparvarlik va ilm-ma’rifat qadriyatlarini targ‘ib etadi. Shuningdek, Abdulla Qodiriyning “O‘tgan kunlar” romani Turkistonning XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi ijtimoiy hayotini aks ettirgan holda, tarixiy va ma’naviy xotiraning muhim namunasi hisoblanadi. Bu kabi asarlar

orqali tarixiy ong, xalqning o‘z o‘tmishiga bo‘lgan hurmati va milliy birlik tuyg‘usi mustahkamlanadi.

Turk adabiyotida ham tarixiy romanlar taraqqiyotida yuksak namunalarga duch kelamiz. Masalan, turk yozuvchisi Namik Kemalning “Vatan yahut Silistre” asari va Tarik Bug‘raning “Kichik Aga” romani turk milliy ozodlik harakati va ijtimoiy uyg‘onish davrini badiiy ifodalagan. Ayniqsa, tarixiy voqealar fonida vatanparvarlik, erkinlik, insoniylik va jamiyatdagi o‘zgarishlarga bo‘lgan munosabatlar chuqur yoritiladi. Bu romanlar orqali turk adabiyoti tarixni faqat voqealar ketma-ketligi sifatida emas, balki milliy ruh, madaniy meros va zamonaviy tafakkur bilan uyg‘un holatda taqdim etadi. Bugungi globallashuv davrida tarixiy romanlar nafaqat milliy, balki umuminsoniy qadriyatlarni targ‘ib etish vositasiga aylangan. Ular o‘tmishni jonlantirish, zamonni tahlil qilish va kelajakni ongli ravishda qurishga xizmat qiluvchi muhim adabiy vosita sifatida qadrlanmoqda. Kelajakda bu janrning falsafiy, estetik va texnologik imkoniyatlari yanada kengayishi, ayniqsa raqamli adabiyot va sun’iy intellekt bilan uyg‘unlashuvi kutilmoqda. Shu sababli tarixiy romanlar kelajak avlodlar uchun ham ruhiy-ma’naviy boylik manbai sifatida o‘z dolzarbligini saqlab qoladi.

Manbalar (References)

1. Argunşah, H. (2016). Tarih ve Roman: Makaleler. Ankara: Kitabevi Yayınları.
2. Atwood, M. (1985). The Handmaid’s Tale. Toronto: McClelland and Stewart.
3. Çeri, B. (2000). Cumhuriyet Dönemi Türk Romanlarında Osmanlı Tarihi. Istanbul.
4. Dik, P. K. (1962). The Man in the High Castle. New York: Putnam.
5. Dumas, A. (1844). The Three Musketeers. Paris: Baudry.
6. Eco, U. (1980). Il nome della rosa. Milan: Bompiani.
7. Eco, U. (1988). Foucault’s Pendulum. New York: Harcourt.
8. Adivar, H. E. (1936). Sinekli Bakkal . Istanbul: Istanbul University Press.
9. Harris, R. (1992). Fatherland. London: Hutchinson.
10. Kamol Tohir. (1967). Devlet Ana. Istanbul: Remzi Kitabevi.
11. Mann, T. (1901). Buddenbrooks: Verfall einer Familie. Berlin: S. Fischer Verlag.
12. Mitchell, D. (2004). Cloud Atlas. London: Sceptre.
13. Moretti, F. (2013). The Bourgeois: Between History and Literature. London: Verso.

14. Pamuk, O. (1998). Benim Adım Kırmızı. İstanbul: İletişim Yayınları.
15. Rushdie, S. (1981). Midnight’s Children. London: Jonathan Cape.
16. Scott, W. (1819). Ivanhoe. Edinburgh: Archibald Constable and Company.
17. Tolstoy, L. (1869). War and Peace. Moscow: The Russian Messenger.
18. Woolf, V. (1928). Orlando: A Biography. London: Hogarth Press.
19. Yursenar, M. (1951). Memoirs of Hadrian. Paris: Plon.
20. Zola, É. (1885). Germinal. Paris: G. Charpentier.

Research Science and Innovation House

Inkluziv ta’limning rivojlanish tendensiyalari va uning dolzarbligi

Ahmatova Farangiz Xoshim qizi.
Denov tadbirkorlik va pedagogika
instituti boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim tizimida inkluziv ta’limning ahamiyati, rivojlanish yo‘nalishlari va amaliy muammolari tahlil etilgan. Tadqiqotda so‘rovnoma, pedagogik kuzatuv va hujjatlarni tahlil qilish metodlari orqali mavjud holat o‘rganilgan. Inkluziv ta’limning ijtimoiy dolzarbligi, xalqaro tajribalardagi o‘rni va O‘zbekistondagi joriy holati asosida tahlil qilinadi hamda muammolarga yechim sifatida metodik, tashkiliy va infratuzilmaviy takliflar ilgari suriladi. Maqola pedagoglar, ta’lim siyosatchilari va tadqiqotchilar uchun foydalidir.

Kalit so‘zlar: inkluziv ta’lim, imkoniyati cheklangan bolalar, teng huquqli ta’lim, pedagogik integratsiya, metodik moslashuv, differensial yondashuv, jamiyatga integratsiya, ta’lim siyosati, tolerantlik, zamonaviy pedagogika.

Kirish

Zamonaviy jamiyatda har bir insonning teng huquqli ta’lim olish imkoniyatini ta’minlash masalasi global darajada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, inkluziv ta’lim tushunchasi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy, madaniy va siyosiy jarayonlarning ajralmas bir qismiga aylanmoqda. Inkluziv ta’lim — bu imkoniyati cheklangan, maxsus ehtiyojga ega bo‘lgan bolalarning umumiy ta’lim muassasalarida sog‘lom tengdoshlar bilan birgalikda o‘qishlarini tashkil etishga qaratilgan zamonaviy yondashuvdir.

Mazkur maqolada inkluziv ta’limning rivojlanish tendensiyalari, uning jahon va O‘zbekiston tajribasidagi o‘rni, dolzarbligi hamda pedagogik amaliyotda duch kelinayotgan muammolar va ularning yechimlari ilmiy-nazariy hamda amaliy asosda tahlil etiladi.

Metod

Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi: sifatli va miqdoriy tahlil, so‘rovnoma, suhbat, pedagogik kuzatuv va hujjatlarni tahlil qilish. Asosiy empirik ma’lumotlar Toshkent shahri va viloyatlarda faoliyat yuritayotgan 10 ta umumta’lim

maktabida olib borilgan kuzatuvlar va intervyular orqali yig‘ildi. Umumiy hisobda 200 nafar o‘quvchi, 40 nafar o‘qituvchi va 30 nafar ota-ona so‘rovnomada ishtirok etdi.

Tadqiqotda mavjud qonunchilik bazasi, xalqaro hujjatlar (BMTning "Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi", YUNESKO tavsiyalari), O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining va Vazirlar Mahkamasining so‘nggi qarorlari tahlil qilindi. Shuningdek, nufuzli olimlarning ilmiy maqolalari, tajriba sinov loyihalari natijalari asos qilib olindi.

Na tijalar

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda inkluziv ta’limga bosqichma-bosqich o‘tish jarayoni sezilarli darajada jadallashmoqda. So‘nggi yillarda bu boradagi huquqiy baza mustahkamlanmoqda, maxsus pedagogik kadrlar tayyorlash, ularni qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimi kengaymoqda. 10 ta umumta’lim maktabining tahlili shuni ko‘rsatdiki, ularning 60 foizi allaqachon ayrim shakllarda inkluziv yondashuv elementlarini amaliyotga joriy etgan.

So‘rovnomada qatnashgan o‘qituvchilarning 72 foizi maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash uchun yetarli metodik tavsiyalarga ega emasliklarini bildirdilar. Shu bilan birga, 84 foiz o‘quvchi o‘z tengdoshlarini sinfda qabul qilishda ijobiy munosabat bildirgan, bu esa ijtimoiy-psixologik muhitning moslashuvchanligidan dalolat beradi. Ota-onalarning 68 foizi esa o‘z farzandlarining imkoniyati cheklangan bolalar bilan bir sinfda o‘qishiga ijobiy munosabat bildirgan.

Inkluziv ta’limning asosiy muammolari sifatida quyidagilar ajralib chiqdi: o‘qituvchilarning maxsus tayyorgarligi yo‘qligi, sinflarda moslashtirilgan dars materiallarining yetishmasligi, infratuzilmaning nogiron bolalar uchun qulay emasligi, metodik qo‘llanmalar kamligi.

Tahlil va Munozara

Inkluziv ta’lim faqatgina nogiron bolalar uchun emas, balki butun ta’lim tizimi uchun yangilanishga, insonparvarlikka asoslangan yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu model o‘z ichiga barcha farzandlarning teng huquqliligini, moslashuvchan ta’lim strategiyalarini va shaxsga yo‘naltirilgan metodlarni qamrab oladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, xalqaro tajribada, ayniqsa Skandinaviya mamlakatlari, Kanada, Avstraliya va Yaponiya ta’lim tizimlarida inkluziv yondashuv nafaqat maxsus ehtiyojli bolalarni jamiyatga integratsiya qilish, balki barcha o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional, muloqot va tolerantlik ko‘nikmalarini riv

ojlantirish vositasi sifatida qaraladi. O‘zbekiston sharoitida esa bu jarayon endigina boshlangan bo‘lib, jiddiy metodik, tashkiliy va kadrlar tayyorlash borasida to‘liq tizimga ehtiyoj sezilmoqda.

Ayni vaqtda pedagoglarni qayta tayyorlashda inkluziv metodikaga alohida e’tibor berilmoqda. Respublikamizda bu borada ko‘plab trening va seminarlar tashkil etilmoqda, lekin ular doimiy va tizimli emas.

Pedagogik yondashuvlar yangilanishi, individual o‘quv rejimlarining ishlab chiqilishi, differensial yondashuvlar asosida dars jarayonini tashkil qilish orqali inkluziv ta’limning samaradorligini oshirish mumkin.

Xulosa

Inkluziv ta’lim bu — zamonaviy ta’limning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. U nafaqat ijtimoiy adolatni ta’minlaydi, balki butun jamiyatda tolerantlik, hurmat va o‘zaro yordam kabi ijobiy qadriyatlarning shakllanishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda inkluziv ta’limga o‘tish jarayoni ijobiy dinamikani namoyon etmoqda. Biroq bu borada tizimli, ilmiy asoslangan, ko‘p bosqichli rejalashtirishga ehtiyoj katta. O‘qituvchilarni tayyorlash va metodik ta’minotni kuchaytirish, infratuzilmani moslashtirish orqali bu boradagi muammolarni bartaraf etish mumkin.

Inkluziv ta’limni muvaffaqiyatli joriy etish orqali O‘zbekiston ta’lim tizimi yanada adolatli, zamonaviy va insonparvarlik tamoyillariga asoslangan tizimga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedova, D. A. (2022). *Pedagogik texnologiyalar asoslari*. Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti.
2. Abduqodirov, A. A. (2020). *Ta’limda interaktiv metodlar va ularning amaliy qo‘llanilishi*. Samarqand: “Ilm ziyo” nashriyoti.
3. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Prensky, M. (2001). *Digital Game-Based Learning*. New York: McGraw-Hill.
5. Gee, J. P. (2007). *What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy*. New York: Palgrave Macmillan.
6. Saidov, A. (2019). *Ta’limda zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalar*. Toshkent: “Yangi asr avlodi”.

INFORMATION CONTROL AND CENSORSHIP UNDER THE TOTALITARIAN REGIME: THE SUPPRESSION OF FREE THOUGHT

Raykhon Zokir qizi Toshtemirova
Email: shtemirovarayxona4@gmail.com
Termez State Pedagogical Institute
Department: History
Scientific Advisor: Abdurashidov Anvar Abdurashidovich

Abstract: This article explores the mechanisms and effects of information control and censorship in the Soviet Union during the era of totalitarian rule, particularly under Joseph Stalin. Through archival data, historical analysis, and comparisons with other authoritarian regimes, the study demonstrates how censorship served as a political tool to eliminate dissent, restrict public discourse, and create a singular ideological narrative. The suppression of free expression profoundly impacted intellectual, cultural, and scientific development, while also shaping the psychological climate of fear and conformity among the population.

Keywords: censorship, propaganda, totalitarianism, Soviet Union, free speech, media control, ideological repression, Stalinism

Totalitarian regimes thrive on absolute control—not only of political structures and economic systems but, critically, of information. In the Soviet Union, especially during Stalin's rule (1924–1953), the state’s monopolization of information through censorship, surveillance, and propaganda became a cornerstone of governance. Censorship was used not merely to eliminate political opposition but to craft a homogenous ideological identity and suppress intellectual freedom.

The right to free thought and expression, fundamental to human dignity and democratic society, was systematically violated. Writers, journalists, scientists, and artists were among the most affected, as their work was rigorously monitored and often altered or banned. This article analyzes how censorship and information control operated under Soviet totalitarianism and discusses its lasting impact on society and culture.

This research uses a multidisciplinary approach combining:

- **Historical document analysis**: Examination of Soviet-era censorship policies, internal party communications, and government decrees.
- **Archival sources**: Review of declassified NKVD/KGB materials, samizdat (underground press) documents, and censored literary works.
- **Comparative analysis**: A juxtaposition of censorship in the USSR with other totalitarian regimes (e.g., Nazi Germany, Maoist China).
- **Theoretical framework**: Draws from political theory (Arendt, Orwell), media studies, and sociopolitical psychology to assess the implications of censorship.

Results

- **Censorship was institutionalized and multi-layered**: The Glavlit (Main Directorate for Literature and Publishing) served as the central authority regulating all publications, radio broadcasts, films, and educational content. Local censorship offices worked under direct political supervision.
- **Suppression of dissent was systemic**: Any critique of the Communist Party or alternative ideologies was labeled as “counter-revolutionary” and punishable by imprisonment, exile, or execution. Entire libraries of books were banned or edited to conform to state ideology.
- **Propaganda replaced factual reporting**: State media distorted or omitted facts to suit political narratives, glorifying the leader and promoting fabricated success stories (e.g., exaggerated harvest reports, industrial achievements).
- **Fear stifled intellectual creativity**: Writers and academics engaged in self-censorship to avoid persecution. The environment of surveillance and denunciation made independent thought dangerous, resulting in cultural stagnation.

Censorship in the Soviet Union was not merely a bureaucratic practice; it was a core strategy of psychological control. By regulating what people could read, see, and say, the regime shaped what they could *think*. This led to the creation of the “Homo Sovieticus”—a model citizen devoid of individual critical thought and fully aligned with state ideology.

The consequences of suppressing free expression extended far beyond the Stalin era. Even after de-Stalinization, remnants of censorship culture persisted in public institutions and education. The long-term psychological effects included generational mistrust, fear of authority, and apathy toward civic participation.

Moreover, censorship severely hindered scientific advancement. Many intellectuals were exiled or executed, and entire fields of research were declared

“bourgeois” or “anti-Marxist,” leaving Soviet science and humanities decades behind global progress.

The Soviet case highlights how censorship, when tied to ideological purity, becomes a form of violence—destroying both individual freedom and collective progress.

The pervasive culture of censorship under totalitarian rule extended far beyond the formal structures of the state. Citizens were encouraged to monitor one another, and denunciation became a normalized practice. This turned families, friends, and co-workers into potential informants, creating a climate of deep mistrust and paranoia. As a result, the boundaries between public and private life were blurred — even casual conversations could be construed as subversive.

The psychological toll of this repression was enormous. Individuals developed a dual consciousness — one for the public sphere and one for the private, internal world of thought. People learned to remain silent or to speak in coded language, which limited honest dialogue and intellectual exchange. Over time, this led to what scholars call “internalized censorship,” where individuals preemptively silenced their own thoughts out of fear, effectively turning the regime’s ideology inward.

In addition to stifling dissent, censorship under the totalitarian regime shaped history itself. Textbooks were rewritten to fit ideological narratives, inconvenient facts were removed, and historical figures were erased from public memory. This manipulation of historical truth not only deprived future generations of accurate knowledge but also fostered a distorted national identity built on myth rather than critical understanding.

When censorship becomes normalized, its most dangerous legacy is cultural amnesia. In the post-totalitarian period, societies often struggle to reconstruct lost narratives and to understand the full extent of the damage. In Uzbekistan and other post-Soviet countries, archives are still being opened, and researchers continue to uncover evidence of mass repression, falsified trials, and fabricated propaganda. Acknowledging this history is a crucial step in building a democratic culture based on transparency and accountability.

Lastly, the comparison with contemporary authoritarian trends around the world reveals that the lessons of Soviet-style censorship remain relevant. As governments today increasingly manipulate media, restrict press freedom, or deploy digital

surveillance, the mechanisms may have changed, but the core logic remains the same: control information to control thought.

The Soviet regime's use of censorship and information control was a deliberate, organized effort to suppress dissent and maintain ideological monopoly. In doing so, it sacrificed human rights, intellectual freedom, and cultural vitality. The suppression of free thought under totalitarianism serves as a powerful reminder of the importance of protecting freedom of expression in any society.

As post-Soviet states continue to confront their authoritarian pasts, acknowledging and learning from the consequences of censorship is essential. Ensuring open access to information, fostering critical thinking, and supporting independent media are key steps toward democratic resilience.

References

1. Fitzpatrick, S. (1999). *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times*. Oxford University Press.
2. Orwell, G. (1949). *1984*. Secker & Warburg.
3. Arendt, H. (1951). *The Origins of Totalitarianism*. Harcourt.
4. Sinyavsky, A., & Daniel, Y. (1966). *The Trial: Soviet Writers and Censorship*. Samizdat Archive.
5. Conquest, R. (2007). *The Great Terror: A Reassessment*. Pimlico.
6. Inkeles, A. (1961). *The Soviet Citizen: Daily Life in a Totalitarian Society*. Harvard University Press.
7. Glavlit Archives, Russian State Archive of Literature and Art (RGALI), Moscow.
8. UNESCO (1997). *Freedom of Information: A Comparative Legal Survey*.

Research Science and Innovation House

THE ROLE OF PEER ASSESSMENT METHODOLOGY IN DEVELOPING INDEPENDENT THINKING SKILLS AMONG STUDENTS

Jumayeva Mukarrama Bekzod qizi
Master’s Student, Gulistan State Pedagogical Institute

Abstract: This article explores the importance of peer assessment as a pedagogical strategy for developing independent thinking in students. It highlights the methodological foundations of peer assessment, its psychological and cognitive benefits, and its practical application in various classroom settings. The study emphasizes how structured peer feedback fosters reflection, critical analysis, responsibility, and self-regulation—core components of independent thinking in 21st-century education.

Keywords: peer assessment, independent thinking, critical reflection, student autonomy, collaborative learning, metacognition

In contemporary education, fostering independent thinking has become a central goal. The shift from teacher-centered instruction to learner-centered approaches demands that students take more responsibility for their own learning. One effective strategy for supporting this shift is **peer assessment**, which encourages students to evaluate each other’s work using set criteria and constructive feedback.

Peer assessment not only strengthens academic understanding but also nurtures essential soft skills such as **critical thinking**, **reflection**, **responsibility**, and **autonomous judgment**. When students assess their peers, they engage in deeper analysis, compare perspectives, and learn to justify their opinions—all of which contribute to the development of independent thinking.

The methodology of peer assessment is grounded in social constructivist theories, particularly Vygotsky’s **Zone of Proximal Development**, which supports learning through social interaction. When students engage in peer feedback, they collaboratively construct meaning and reflect on learning outcomes.

According to metacognitive theory, peer assessment also promotes **self-awareness** and **regulatory skills**, as learners monitor and evaluate both their own and others’ performance. Bloom’s taxonomy reinforces this, placing evaluation and analysis at the higher levels of cognitive engagement.

Effective peer assessment should be structured and scaffolded. Key methodological principles include:

- **Clear rubrics and criteria**: Students must understand what quality looks like.
- **Training in constructive feedback**: Providing useful and respectful critique is a skill that needs to be developed.
- **Two-way dialogue**: Feedback should involve discussion, questions, and justification of opinions.
- **Reflection journals**: Students can track what they learn from both giving and receiving feedback.

Peer assessment significantly contributes to independent thinking through:

- **Analytical reasoning**: Evaluating others' work sharpens the ability to identify strengths and weaknesses.
- **Self-efficacy**: Students gain confidence in their judgment and academic responsibility.
- **Perspective-taking**: Engaging with peers' ideas broadens intellectual horizons.
- **Accountability**: Knowing that their work will be reviewed by others increases motivation and care.
- **Decision-making**: Students practice making academic judgments based on criteria, not authority.

Peer review in writing assignments: Students exchange essays and provide annotated feedback using scoring rubrics.

Group presentations: Teams evaluate one another’s work and reflect on group dynamics.

Science experiments: Students assess lab reports from peers, focusing on hypothesis, method, and data analysis.

Digital tools: Platforms like Google Docs, Peergrade, or Edmodo facilitate structured online peer assessment.

While peer assessment has many benefits, it can face issues such as bias, lack of engagement, or insufficient training. Solutions include:

- Rotating peer partners to reduce bias;
- Giving exemplars of good feedback;
- Integrating teacher moderation;
- Creating a safe classroom culture where feedback is normalized and valued.

Research Science and Innovation House

The implementation of peer assessment as a means of fostering independent thinking represents a paradigm shift in educational practice—from passive reception to active participation. As students are entrusted with evaluating their peers, they take on a dual role: both as learners and as assessors. This duality promotes **metacognitive development**, wherein students not only engage with the material but also reflect on the process of learning itself.

Another key aspect lies in the **democratization of classroom dynamics**. Peer assessment reduces reliance on the teacher as the sole authority and encourages a more horizontal exchange of knowledge. This empowerment fosters a sense of agency and ownership over learning outcomes—essential traits of independent thinkers.

Moreover, in multicultural or multilingual classrooms, peer assessment allows for **diverse perspectives** to emerge. Students learn to evaluate and appreciate different approaches to problem-solving or expression, thereby enhancing both **intellectual flexibility** and **tolerance for ambiguity**—attributes vital for innovation and global citizenship.

In digitally supported learning environments, peer assessment can be even more impactful. Online feedback tools allow for **asynchronous reflection**, **anonymity when needed**, and **visual tracking of revisions and responses**. This makes peer evaluation not only more manageable but also more transparent and authentic.

However, for peer assessment to truly enhance independent thinking, educators must guard against **mechanical implementation**. When peer feedback becomes a routine task rather than a **meaning-making process**, its effectiveness diminishes. Thus, feedback sessions should be scaffolded with guiding questions, opportunities for dialogue, and reflective follow-ups.

In sum, peer assessment nurtures a wide spectrum of thinking abilities—analytical precision, interpretative depth, ethical responsibility, and creative insight. These are the very qualities that define **autonomous learners**, capable of navigating complex academic and social environments with confidence and clarity.

Peer assessment is not only a tool for evaluating student work but a powerful method for cultivating **independent, critical, and reflective thinkers**. By engaging students in the process of assessment, educators help them develop autonomy, responsibility, and the confidence to form and express their own ideas—skills that are essential in both academic and real-life contexts.

References

1. Falchikov, N. (2005). *Improving Assessment Through Student Involvement: Practical Solutions for Aiding Learning in Higher and Further Education*. Routledge.
2. Black, P., & Wiliam, D. (2009). *Developing the theory of formative assessment*. Educational Assessment, Evaluation and Accountability, 21(1), 5–31.
3. Topping, K. (2009). *Peer Assessment*. Theory into Practice, 48(1), 20–27.
4. Nicol, D. (2010). *From monologue to dialogue: Improving written feedback processes in mass higher education*. Assessment & Evaluation in Higher Education, 35(5), 501–517.
5. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.

Research Science and Innovation House

Божхона орқали ҳаракатланаётган жисмоний шахслар товарлари иқтисодий таҳлилини ахборот технологиялари ёрдамида такомиллаштириш йўналишлари

Мўйдинова Зилола Вохид қизи
Божхона қўмитасининг Божхона институти
ўқитувчиси, божхона хизмати катта лейтенанти
E-mail: zilolamoydinova747@gmail.com

Жисмоний шахсларнинг товарлари таҳлилини такомиллаштириш истеъмолчиларнинг хулқ-атвори ва бозор динамикасини чуқурроқ тушунишни таъминлайдиган юқори автоматлаштирилган технологияларни жорий этишни талаб қилади. Катта ҳажмдаги маълумотларни қайта ишлаш учун машинани ўрганиш ва сунъий интеллектдан фойдаланиш асосий йўналишлардан биридир. Ушбу технологиялар мижозларнинг афзалликлари, харидлар тарихи ва мавсумий тенденциялар ҳақида маълумот тўплашни автоматлаштиришга имкон беради, бу таҳлил жараёнини сезиларли даражада тезлаштиради ва унинг аниқлигини оширади.

Прогнозлаш тизимларининг интеграцияси ҳам бу йўналишда муҳим қадам ҳисобланади. Муайян товарларга талабни башорат қилишга қодир аналитик воситалар ёрдамида компаниялар ўз захираларини оптималлаштиришлари ва сақлаш харажатларини камайтиришлари мумкин. Бу нафақат молиявий хавфларни минималлаштириш, балки керакли маҳсулотларни ўз вақтида тақдим этиш орқали уларга хизмат кўрсатиш даражасини ошириш имконини беради.

Бундан ташқари, таҳлилий жараёнларни автоматлаштириш интерактив ҳисоботлар ва бошқарув панелларини яратишни ҳам ўз ичига олади, бу менежерларга долзарб маълумотлар асосида тезкор қарор қабул қилишга ёрдам беради. Шундай қилиб, технология ва таҳлилни бирлаштириш компанияларга нафақат бозордаги ўзгаришларга мослашиш, балки уларни олдиндан билиш имкониятини беради.

1-жадвал

2020-2024 йиллар мос даврлари бўйича божхона чегараси орқали ҳаракатланган жисмоний шахслар ҳаракат тури кесимида[1]

(минг ҳисобида)

Ҳаракат тури		2020 йил	2021 йил	2022 йил	2023 йил	2024 йил	Фарқ (2023 йил даврига)
Республика бўйича		11 278,0	15 491,3	29 510,5	47 365,6	55 402,7	*16,9%*
	АВТО ўтказиш пунктлари орқали	9 242,9	11 009,2	24 180,5	37 304,0	42 980,8	*15,2%*
	Темир йўл ўтказиш пунктлари орқали	388,5	107, 3	305,5	544,8	593,1	*8,8%*
	АВИА ўтказиш пунктлари орқали	1 646,6	4 374,8	5 016,5	9 044,8	11 812,2	*30,5%*

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида 56 та чегара божхона постлари мавжуд бўлиб, 2020 йилдан 2024 йилнинг мос давригача бўлган вақт оралиғида 117 289 317 нафар йўловчилар чегара божхона постлари орқали ҳаракатланган бўлиб, йўловчилар ҳаракати йилдан-йилга ўсиб бораётганлигини кўрамиз *(1-жадвал)*.

[1] Божхона қўмитаси ААТ дастурлари асосида муаллиф ишланмаси

Чегара божхона постлари орқали ҳаракатланувчилар сони 2023 йилнинг мос даврига нисбатан умумий 5,9 % га ортганлигини кўрамиз. Мамлакатда туристлар оқимининг тобора кенгайиши, халқаро стандартлар асосида соддалаштирилган божхона назоратини жорий этиш хавфларни бошқарган ҳолда танлаб текширишни тақозо этади. Натижада, чегара божхона постлари орқали ҳаракатланаётган жисмоний шахслар товарларини тўлиқ божхона назоратидан ўтказиш имконияти камаяди. Бундай ҳолларда, ноқонуний товарлар айланувини олдини олиш мақсадида доимий тизимли равишда таҳлил қилиб бориш долзарб аҳамият касб этади.

Чегара божхона постлари орқали ҳаракатланаётган жисмоний шахслар товарлари иқтисодий таҳлилини такомиллаштиришдаги кучли томонларини ўрганадиган бўлсак, мамлакатимизда рақамли иқтисодиётни ривожлантириш борасида олиб борилаётган ислоҳотлар доирасида божхона органларида замонавий ахборот тизимлари ва электрон хизматларни кенг жорий этишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ўзбекистоннинг ташқи савдо кўрсаткичлари ҳамда чегара божхона постлари орқали ҳаракатланаётган жисмоний шахслар, товар ва транспорт воситалари сони ошиб бораётган ҳозирги ҳолатда божхона органлари фаолиятини рақамлаштириш орқалигина божхона тартиботларида самарадорликка эришиш мумкин. Шу мақсадда сўнгги уч йилда божхона органлари фаолиятига 23 та янги ахборот тизими, 13 та янги электрон хизмат, 9 та мобиль илова жорий этилди. 8 та давлатнинг божхона хизматлари билан, шунингдек, 30 дан зиёд вазирлик ва идоралар, 39 та авиакомпаниялар билан ўзаро ахборот алмашинуви йўлга қўйилди.

Мавжуд ахборот тизимларига 250 дан зиёд янги модуллар, ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди. Дастурий таъминотларнинг узлуксиз ишлаши учун 87 та қурилмалар фаолияти таъминланди.

Соҳани рақамлаштириш ҳисобига экспорт товарларининг 92 фоизи ва импорт товарларининг 74 фоизи соддалаштирилган тартибда расмийлаштирилди. Бунда декларацияларни инсон омилисиз расмийлаштириш ҳажми 16 фоизга етказилиб, бу кўрсаткич экспорт товарларига оид декларациялар бўйича 42 фоизни ташкил қилди.

Хавф даражаси паст бўлган 145 мингдан ортиқ экспорт божхона декларациялари расмийлаштируви инсон омилисиз ўртача 3-5 дақиқада амалга оширилди.

Чегара божхона постлари орқали ҳаракатланадиган жисмоний шахслар товарлари иқтисодий таҳлилини такомиллаштириш ҳамда унинг натижаси асосида самарали қарорлар қабул қилиш ҳамда истиқбол режалар белгилаш учун Йўловчи божхона декларациясини реал вақт режимида жисмоний шахслар электрон тарзда тўлдирилишини амалиётга жорий этиш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Натижада, тадқиқот иши давомида ишлаб чиқилган чегара божхона постлари орқали ҳаракатланувчи жисмоний шахслар товарларини таҳлил қилиш кўрсаткичлари асосида тўлиқ ва аниқ иқтисодий таҳлил қилиш, шунингдек, моделлаштириш имкони яратилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1.М.Қ.Пардаев ва А.Х.Шоалимов, Бошқарув таҳлили. -Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 2005.

2. М.Қ.Пардаев, Иқтисодий таҳлил назарияси. -Самарқанд. Зарафшон, 2001.

3.М.Қ.Пардаев, Б.И.Исроиловлар, Иқтисодий таҳлил. -Т.:Меҳнат, 2004.

4. М.Қ.Пардаев, Б.И.Исроилов, Молиявий таҳлил. -Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 1998.

5. А.Х.Шоалимов, М.Х.Ходжаева, Ш.И.Илхомов, Бошқа тармоқларда иқтисодий таҳлил ва аудит. -Т.: ТДИУ, 2011.

6. Жаҳон Божхона Ташкилоти, Data analysis – Practitioner’s book, World customs organization, 2018.

7. Andi Fild, SPSS dan foydalanib statistikani kashf etish, 3-nashr, AQSH.: S&M Dijitals Ltd,2009. (Andy Field, Discovering statistics using SPSS, 3rd edition, — USA.:C&M Digitals Ltd, 2009)

Aytmatov asarlarida folklor til qatlamlari va intertekstual aloqalar

Ergasheva Zebo Odiljon qizi
Termiz davlat pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Chingiz Aytmatov asarlarida folklor til qatlamlari va intertekstual aloqalarning badiiy-estetik va lingvokulturologik jihatlari tahlil qilinadi. Aytmatov ijodida xalq og‘zaki ijodining unsurlari – afsona, rivoyat, maqol, doston, mifologik obrazlar orqali milliy mentalitet, tarixiy xotira va falsafiy tafakkur aks ettiriladi. Yozuvchi folklor til qatlamlarini asarlarida semantik va konnotativ jihatdan boyitib, ularni zamonaviy kontekstda qayta talqin qiladi.

Aytmatovning “Asrga tatigulik kun”, “Oq kema”, “Qiyomat”, “Ona Yer” kabi mashhur romanlarida folklor elementlarining vositasida yaratilgan obrazlar inson va tabiat, madaniyat va ong, tarix va zamonaviylik orasidagi o‘zaro aloqalarni ochib beradi. Intertekstual yondashuvlar orqali muallif nafaqat turkiy og‘zaki merosga, balki jahon madaniyati – Bibliya, Qur’on, yunon mifologiyasi kabi manbalarga ham murojaat qiladi. Bunda folklor qatlamlarining nafaqat matn mazmunini boyitishdagi, balki o‘quvchi ongida arxetipik xotirani faollashtirishdagi roliga ham urg‘u beriladi.

Shuningdek, maqolada folklor tili va uslubining Aytmatov poetikasiga ta’siri, badiiy tilga berayotgan ritmik va intonatsion ohangi, leksik boyligi hamda ifoda vositalari tahlil qilinadi. Natijada, Aytmatov asarlari orqali til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir, xalq tafakkurining zamonaviy adabiyotda davomiyligi va uyg‘unligi ko‘rsatib beriladi.

Kalit so’zlar: Chingiz Aytmatov, folklor, intertekstual aloqa, xalq og‘zaki ijodi, afsona, rivoyat, maqol, mifologiya, badiiy til, til qatlamlari, lingvokulturologiya, arxetip, ramz, madaniy meros.

Chingiz Aytmatov ijodi – nafaqat modern adabiyot, balki xalq og‘zaki ijodi, afsona, epos va diniy-falsafiy qatlamlar bilan uyg‘unlashgan noyob badiiy makondir. Uning asarlarida folklor unsurlarining til qatlamlari chuqur estetik va semantik yuklamalarga ega bo‘lib, ular orqali muallif xalq tafakkuri, tarixiy xotira va madaniy arxetiplarga murojaat qiladi. Ayniqsa, turkiy xalqlar eposi, qadimiy afsonalar, rivoyatlar va maqollar Aytmatov asarlarida yangi badiiy kontekstda yashab ketadi va intertekstual aloqalar vositasida zamonaviy ma’noga ega bo‘ladi.

Aytmatov “Asrga tatigulik kun”, “Oq kema”, “Qiyomat”, “Ona Yer”, “Alvido, Gulsari!” kabi roman va hikoyalarida xalq og‘zaki ijodining nutqiy va semantik unsurlarini chuqur poetik jihatdan qayta ishlaydi. Masalan, “Oq kema” asarida bolakayning otasidan eshitgan afsonalar – xalq ruhiyatining timsoli, orzular olamiga intilishning belgisi sifatida talqin qilinadi. Bu yerda xalq ertaklaridagi obrazlar badiiy haqiqat bilan chatishib, asar ichki semantikasini boyitadi. “Asrga tatigulik kun”da esa Nayman Ona obrazining afsonaviy tilda berilishi, qadimiy matnlarning yo‘qotilgan ovozi sifatida aks etadi. Bu kabi folklor qatlamlari Aytmatov tilining poetik tuzilmasini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

Aytmatovning badiiy uslubida folklor til qatlamlari faqat manba emas, balki intertekstual ko‘prikdir. U o‘z asarlarida turli madaniyatlar, diniy matnlar, tarixiy rivoyatlar bilan aloqalarni o‘rnatadi. Masalan, “Qiyomat” romanida Injil syujetlari bilan bog‘langan dialoglar, “Asrga tatigulik kun”da Qur’on va turkiy mifologiyadagi obrazlar bilan bo‘lgan intertekstual o‘zaro ta’sirlar kuzatiladi. Muallif birgina xalq og‘zaki ijodi bilan cheklanmay, butun insoniyat ma’naviy merosidan badiiy kuch sifatida foydalanadi.

Folklor til qatlamlarining Aytmatov ijodida o‘z aksini topishi asarlarining zamonaviy va universal qiyofasini yaratadi. Bu til qatlami orqali muallif ijtimoiy, axloqiy, ekologik va falsafiy muammolarni ko‘taradi. Ayniqsa, metaforik obrazlar, mifologik kontekstlar, xalqona iboralar orqali insoniyatning tub mohiyatiga nazar tashlaydi. Aytmatov uslubidagi bu o‘ziga xoslik o‘zbek va boshqa turkiy adabiyotlarda chuqur iz qoldirgan, yangi yozuvchilar avlodiga kuchli adabiy ta’sir ko‘rsatgan.

Shuningdek, folklor unsurlari va intertekstual aloqalar Aytmatovda ko‘p qatlamli o‘qish imkonini beradi. Asar matni ostida yashiringan rivoyat, epos yoki diniy motiv o‘quvchini izlashga, tafakkur qilishga undaydi. U o‘z ijodida xalq tilini, arxaik so‘zlarni, og‘zaki nutq turlarini (ertak, afsona, doston uslubi) zamonaviy adabiy til bilan sintezlab, yangi poetik sifatlar yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, Chingiz Aytmatov asarlarida folklor til qatlamlari va intertekstual aloqalar muallifning milliy ildizlarga sadoqatini, insoniyat madaniy merosiga chuqur hurmatini, va eng muhimi – o‘quvchiga badiiy haqiqatni ko‘p qirrali tarzda etkazish mahoratini ko‘rsatadi. Bu yondashuv uning asarlarini faqat adabiy emas, balki lingvokulturologik va semiotik jihatdan ham chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Aytmatov folklorni san’at darajasiga olib chiqqan yozuvchilardan biri sifatida jahon adabiyotida o‘z o‘rniga ega bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aytmatov, Ch. (1988). *Asrga tatigulik kun*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot.
2. Aytmatov, Ch. (1981). *Oq kema*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot.
3. Karimova, Z. (2021). “Aytmatov asarlarida xalq og‘zaki ijodining aks etishi”. *Adabiyotshunoslik va tillar*, 4(2), 55–61.
4. Maslova, V. (2001). *Lingvokulturologiya*. Moskva: Akademiya.
5. Baxtiyorov, A. (2019). “Intertekstual yondashuv va Aytmatov poetikasi”. *Til va adabiyot*, 2(1), 73–80.
6. Yusupov, Sh. (2007). *Til va tafakkur: lingvokulturologik yondashuvlar*. Toshkent: Fan.
7. Lotman, Yu. M. (1992). *Semiosfera*. Sankt-Peterburg: Iskusstvo-SPB.
8. Bakhtin, M. M. (1981). *Dialogic Imagination*. Austin: University of Texas Press.
9. Barthes, R. (1977). *Image-Music-Text*. New York: Hill and Wang.

Research Science and Innovation House

ЦВЕТ КАК НОСИТЕЛЬ КУЛЬТУРЫ: АНАЛИЗ КОНЦЕПТОВ "WHITE" И "BLACK" В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Джумамуратова Гульбахар Женисбаевна
Нукусский Государственный Педагогический Институт имени Ажинияза

Аннотация: В статье рассматриваются лингвокультурные особенности концептов "white" и "black" в англоязычном дискурсе. Цвета в языковом сознании играют важную роль, формируя культурные стереотипы, символические значения и ассоциативные ряды. Белый и чёрный цвета — это не только элементы палитры, но и многозначные культурные коды, которые в английском языке обретают специфические функции. Исследование включает анализ фразеологизмов, метафор и концептуальных оппозиций, где эти цвета проявляются в роли символов добра и зла, чистоты и тьмы, порядка и хаоса. Работа освещает, как лингвистическая репрезентация цвета отражает культурные установки и историко-социальный контекст.

Ключевые слова: цвет как концепт, лингвокультура, символика цвета, английский язык, концепт “white”, концепт “black”, межкультурная семантика.

Цвет — это не только физическое восприятие, но и мощный культурный и семиотический инструмент. Каждый цвет может выступать в роли знака, несущего информацию о ценностях, эмоциях, отношениях и менталитете народа. В рамках англоязычного лингвокультурного пространства концепты “white” и “black” имеют сложную семантическую структуру и множество ассоциативных значений, встроенных в национальное сознание и культурный дискурс. Изучение этих концептов позволяет глубже понять механизмы формирования культурных стереотипов и символических значений, закодированных в языке.

Современная лингвокультурология рассматривает язык как носитель культуры, где каждое слово может отражать опыт, мировоззрение и ценностную систему носителей языка. Цветовые концепты особенно насыщены культурными значениями. Исследования В. А. Масловой, Е. С. Кубряковой, Дж. Лакоффа и М. Джонсона, а также представителей когнитивной лингвистики показывают, что

цвета в языке не являются нейтральными: они создают устойчивые метафоры, фразеологизмы и культурные архетипы.

Концепт “white” в английской культуре в первую очередь ассоциируется с чистотой, невинностью, порядком, светом, жизнью. Слова и выражения, включающие слово “white”, часто имеют положительную коннотацию. Например, “white lie” — безобидная ложь, “white magic” — магия добра, “white wedding” — традиционная церемония, символизирующая чистоту. Кроме того, в религиозном и культурном сознании белый цвет связывается с божественным, светом и истиной: в христианской традиции ангелы изображаются в белом, символизируя духовное превосходство. На уровне символики белый цвет часто используется для подчеркивания легитимности, доверия и профессионализма: белый халат врача, белый флаг капитуляции (символ мира). Даже в маркетинге и дизайне белый представляет минимализм, чистоту и надежность.

Противоположность белого — чёрный цвет — в английском языке традиционно связан с тьмой, злом, опасностью, смертью и хаосом. Концепт “black” нередко несёт негативную семантику. Такие выражения, как “black market” (чёрный рынок), “blackmail” (шантаж), “black sheep” (белая ворона в отрицательном смысле), “blacklist” (чёрный список) указывают на скрытность, нарушение норм, социальную изоляцию и угрозу. Символически чёрный цвет часто ассоциируется с трауром, страхом и неизвестностью. В художественной литературе и кинематографе чёрный цвет используется для визуального и психологического усиления образа антагониста, злодея, тайного и опасного персонажа. Однако стоит отметить и положительные оттенки концепта “black” в современном англоязычном мире. В определённом культурном контексте чёрный может быть символом элегантности, силы и власти — например, “black-tie event” означает официальное торжественное мероприятие. Также в рамках движения Black Pride и дискурса социальной справедливости, цвет “black” переосмысливается и приобретается как символ идентичности, достоинства и борьбы.

В английской культуре противопоставление “white” и “black” сформировало устойчивую бинарную оппозицию, основанную на архетипах: свет/тьма, добро/зло, чистота/грязь, знание/неведение. Это противопоставление глубоко укоренено в языке и культуре, что видно не только на уровне слов и выражений, но и в структурах нарратива, мифах и религиозных текстах. Такое

противопоставление часто критикуется в постколониальной и антирасистской литературе за то, что оно может способствовать формированию культурных предубеждений и закреплению негативных стереотипов в отношении цвета кожи. Тем не менее, эти концепты продолжают оставаться активными в лингвокультурной системе англоязычного мира.

Заключение

Цвета в языке — это не просто лексические единицы, обозначающие физические свойства, но и глубоко укоренённые культурные концепты, несущие в себе целый пласт значений, ассоциаций и символов. Концепты “white” и “black” в английском языке представляют собой важную часть лингвокультурного пространства, демонстрируя, как язык отражает и формирует восприятие мира. Их изучение необходимо для глубокого понимания межкультурной семантики, выявления национальных картин мира и устранения межкультурных барьеров. Учитывая социальную чувствительность этих концептов, важно подходить к ним с лингвистической осторожностью и культурным осознанием.

Список литературы:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). Metaphors We Live By. University of Chicago Press.
2. Маслова, В. А. (2001). Лингвокультурология. Москва: Академия.
3. Кубрякова, Е. С. (2004). Язык и знание. На пути к новому пониманию языка. Москва: Языки славянской культуры.
4. Wierzbicka, A. (1992). Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations. Oxford University Press.
5. Berlin, B., & Kay, P. (1969). Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. University of California Press.

Research Science and Innovation House

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА КАК ОБЪЕКТ ИЗУЧЕНИЯ В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Таженова Саёра Байроновна
Нукусский Государственный Педагогический Институт

Аннотация: В данной статье рассматривается лексико-семантическая репрезентация концепта как объект сравнительно-сопоставительного языкознания. Концепт, будучи когнитивной единицей, отражает мировоззрение носителей языка и воплощает в себе ментальные структуры, формирующие содержание культуры. Лексическая оболочка концепта в разных языках может варьироваться, что представляет собой значительный интерес для сравнительной лингвистики. Особое внимание уделяется способам вербализации концептов, различиям и сходствам в их семантической структуре, а также роли национально-культурных факторов в формировании концептуального содержания. Статья подчеркивает важность комплексного подхода к исследованию концептов в межъязыковом сопоставлении с целью выявления глубинных культурно-языковых различий и универсалий.

Ключевые слова: концепт, лексико-семантическая репрезентация, сопоставительное языкознание, вербализация, лингвокультура, ментальные структуры, когнитивная лингвистика.

В последние десятилетия в лингвистике наблюдается устойчивый интерес к проблемам концептуализации и репрезентации знаний в языке. Особое внимание уделяется концепту как основополагающей единице когнитивной лингвистики, отражающей содержание мышления и культуры народа. Концепт выступает в роли смыслового ядра, вокруг которого организуется лексико-семантическое пространство. В рамках сопоставительного языкознания изучение концептов приобретает особую значимость, так как позволяет выявить сходства и различия в мировосприятии носителей различных языков.

Лексико-семантическая репрезентация концепта — это процесс его выражения в языковой форме, прежде всего с помощью лексических единиц. Эти единицы могут быть как непосредственно обозначающими концепт (ядро концепта), так и ассоциативно связанными с ним (периферия концепта).

Например, концепт "дом" в русском языке охватывает не только физическое жилище, но и значения уюта, родного очага, безопасности. В английском языке аналогичный концепт "home" также включает эмоциональные и культурные смыслы, но может акцентировать индивидуализм, личную свободу, приватность. Сопоставление подобных концептов дает исследователю возможность увидеть, какие элементы являются универсальными, а какие — специфичными для той или иной лингвокультуры.

При сравнительном анализе важно учитывать, что семантическое поле концепта формируется не только под воздействием языка, но и под влиянием исторических, культурных, религиозных и социальных факторов. Так, концепт "время" в западной культуре чаще интерпретируется линейно, как движение от прошлого к будущему, в то время как в восточных культурах преобладает цикличное восприятие времени. Эти различия находят отражение в языке: в английском распространены выражения вроде “time is money”, подчёркивающие ценность времени, его экономическую природу. В то же время в японском языке концепт времени может быть выражен через образы природы и циклов, подчеркивая гармонию и естественность течения жизни.

Методология исследования лексико-семантической репрезентации концепта в сопоставительном аспекте включает лексикографический анализ, корпусный анализ, компонентный анализ значений, а также анализ ассоциативных полей. Важную роль играет привлечение данных фразеологии и паремии, так как именно в устойчивых выражениях наиболее ярко проявляется культурно-ценностный компонент концепта. Например, концепт "свобода" в английском и русском языках имеет общую основу — независимость, автономию, но в английском варианте он чаще коррелирует с понятием "individual rights", в то время как в русском языке — с идеей освобождения от внешнего давления, коллективного освобождения.

Еще один важный аспект — наличие концептов-реалий, не имеющих прямых эквивалентов в других языках. Такие концепты часто отражают уникальные элементы культуры. Например, японский концепт “wabi-sabi” выражает эстетику несовершенства и эфемерности, что трудно передать средствами английского или русского языков без комментариев. Подобные концепты требуют особого подхода в межъязыковом сравнении: необходимо

выявлять не столько лексические соответствия, сколько функциональные и семантические аналоги, основанные на сходных культурных функциях.

Лексическая репрезентация концепта может осуществляться через прямую номинацию, метафору, метонимию, а также через синтаксические конструкции. Метафоры особенно важны для понимания концептуальных различий. Например, концепт "жизнь" в английской метафорике часто описывается как путь (“life is a journey”), а в русском языке — как борьба (“жизнь — борьба”), что отражает разные акценты в мировосприятии. Эти различия находят отражение в лексике, грамматике и синтаксисе, становясь объектом изучения не только лингвистов, но и переводчиков, социолингвистов, культурологов.

Таким образом, концепт как объект сопоставительного исследования представляет собой ценную единицу, способную раскрыть глубинные механизмы языковой картины мира. Его лексико-семантическая репрезентация в различных языках позволяет увидеть, как язык кодирует культуру, как формируются и закрепляются ментальные образы и как они трансформируются под влиянием социокультурных изменений. Сравнительное изучение концептов помогает не только установить межъязыковые соответствия, но и выявить уникальность каждой лингвокультуры, что особенно важно в эпоху глобализации и межкультурного диалога.

Список литературы:

1. Апресян, Ю. Д. (1995). Избранные труды. Т. 1. Лексическая семантика. Москва: Языки русской культуры.
2. Кубрякова, Е. С. (2004). Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Москва: Языки славянской культуры.
3. Маслова, В. А. (2001). Лингвокультурология. Москва: Академия.
4. Wierzbicka, A. (1997). Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. Oxford University Press.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). Metaphors We Live By. University of Chicago Press.

FEMALE CHARACTERS IN UZBEK LITERATURE: HISTORICAL AND CONTEMPORARY INTERPRETATIONS

Qurbonboyeva Mohidil

Abstract: This article explores the representation of female characters in Uzbek literature, tracing their evolution from classical epics to contemporary narratives. Through a comparative literary analysis, it examines how women have been portrayed as symbols of virtue, sacrifice, love, and resilience in traditional texts, and how modern literature increasingly portrays them as independent, conflicted, and socially aware individuals. The study highlights shifts in gender perception, cultural values, and literary priorities, revealing how the image of women in Uzbek literature mirrors broader societal transformations. The article also investigates the influence of cultural norms, historical events, and feminist discourse on the artistic interpretation of female identities.

Keywords: Uzbek literature, female character, gender roles, historical perspective, contemporary fiction, literary analysis, women in literature, cultural transformation, feminist interpretation

Throughout the history of Uzbek literature, **female characters** have played a vital yet evolving role in shaping narrative, emotion, and moral structure. From the noble and loyal heroines of classical epics to the more nuanced, psychologically complex women found in contemporary fiction, the literary image of the Uzbek woman reflects not only artistic choices but also the **sociocultural values** and **historical realities** of each era.

In traditional works such as *Alpomish*, *Yusuf and Zulaykho*, or Alisher Navoi’s *Layli va Majnun*, female figures often embody ideals of **beauty**, **devotion**, **modesty**, and **self-sacrifice**. These representations served didactic purposes, reinforcing patriarchal values and societal expectations. However, with the advent of modernization, urbanization, and growing awareness of gender equity, contemporary Uzbek literature has begun to challenge and diversify these portrayals.

Modern writers—both male and female—now depict women not just as romantic or moral archetypes but as **independent thinkers**, **active participants in society**, and

voices of resistance or transformation. Their stories increasingly address themes of **education, identity, inequality, motherhood, and personal freedom**.

This article aims to analyze the **historical trajectory** and **artistic diversity** of female representation in Uzbek literature. By comparing classical and modern texts, it seeks to understand how literature both reflects and shapes public perception of women and contributes to ongoing discussions about gender and cultural identity in Uzbekistan.

This study employed a **comparative literary analysis** method to examine the portrayal of female characters across different periods of Uzbek literature. The approach involved both **textual interpretation** and **contextual evaluation** based on the following steps:

1. **Text Selection** A set of representative literary works from classical and modern Uzbek literature was selected. These included:
   - Classical works: *Layli va Majnun* (Alisher Navoi), *Yusuf va Zulaykho*, *Alpomish* (folk epic)
   - Soviet-era and post-independence fiction: Works by Abdulla Qahhor, Said Ahmad, Shukur Kholmirzaev, Tohir Malik, and modern authors such as Hamid Ismailov, Zulfiya, and Halima Xudoyberdiyeva.
2. **Character and Theme Analysis** Female characters were analyzed in terms of their:
   - Role in the plot (central/supporting, active/passive)
   - Personality traits (obedient, resistant, intelligent, emotional)
   - Symbolic and thematic functions (purity, motherhood, sacrifice, protest, social progress)
   - Relationship to cultural, moral, and gender norms
3. **Contextual Examination** Each portrayal was considered within the historical, cultural, and political context of its time. Special attention was given to:
   - The impact of Islamic ethics and folklore on classical literature
   - Soviet ideology and its influence on female representation
   - Post-Soviet identity reconstruction and modern gender discourse
4. **Literary Criticism Review** Secondary sources, including Uzbek literary criticism, feminist theory, and sociological commentary, were used to support interpretations and identify prevailing scholarly perspectives on gender in literature.

The analysis produced several key findings regarding the evolution and diversity of female representation in Uzbek literature:

1. **Idealization in Classical Literature** In traditional texts, women are often idealized as loyal lovers, pure symbols of spiritual love (*Layli*, *Zulaykho*), or supportive family figures. Their inner worlds are rarely explored in depth, and their identity is largely shaped by **male perspectives**.

2. **Shift During the Soviet Era** Female characters in mid-20th-century Uzbek literature began to reflect themes of **social duty**, **education**, and **collective identity**. Although still portrayed within traditional boundaries, some narratives depict women as teachers, doctors, or activists contributing to socialist ideals.

3. **Emergence of Psychological and Independent Female Voices** In late Soviet and post-independence literature, more complex portrayals emerged. Writers began to explore women’s **inner conflicts**, **emotional depth**, and **moral agency**, particularly in response to societal restrictions, family expectations, and the search for self-identity.

4. **Critical Reflection of Gender Inequality** Contemporary literature increasingly presents female characters who question patriarchal norms, face discrimination, or struggle for personal freedom. These stories address **forced marriage**, **domestic violence**, **women’s education**, and **migration**—offering a platform for **cultural critique and resistance**.

5. **Diverse Representation of Women’s Roles** Modern Uzbek authors offer a more diverse image of women—as artists, scholars, mothers, rebels, and thinkers. These portrayals are neither idealized nor vilified, but grounded in social reality and psychological nuance.

The transformation in the representation of female characters in Uzbek literature reflects the **dynamic interplay between tradition, ideology, and social change**. In classical texts, women often served as **idealized moral archetypes**—embodiments of loyalty, chastity, and spiritual beauty. These portrayals were rooted in cultural narratives and Sufi aesthetics, emphasizing sacrifice and divine love.

With the advent of Soviet influence, the focus shifted toward a more **socially utilitarian role** for women—educators, workers, and participants in state-building. However, even these progressive roles were often presented through a **patronizing lens**, limiting female individuality in favor of collective ideals.

In contrast, post-independence and contemporary literature reveal a growing **literary consciousness of gender identity** and **female subjectivity**. Writers now engage more deeply with women’s psychological struggles, societal limitations, and

moral dilemmas. The female voice has evolved from being narrated **about** to speaking **for itself**—asserting agency, expressing dissent, and demanding recognition.

Importantly, this shift is not merely stylistic—it reflects broader societal dialogues around **gender equality, tradition vs. modernity**, and **the role of women in nationhood**. Literature has become a **medium for feminist inquiry**, cultural criticism, and personal reflection, offering space to reconstruct female identity in a society negotiating between its past and future.

The representation of female characters in Uzbek literature has undergone a **significant evolution**—from idealized figures rooted in traditional morality to complex, independent personalities reflecting modern challenges and aspirations.

This study demonstrates:

- Classical literature reinforced moral and cultural norms by idealizing women.
- Soviet-era literature promoted female participation in public life but often restricted individuality.
- Contemporary literature provides nuanced, multidimensional portrayals that reveal women’s inner lives, struggles, and resistance to patriarchy.
- Uzbek literature now serves as a platform for **gender reflection**, **social critique**, and **cultural transformation**.

By examining these changes, we understand how literature both mirrors and influences the evolving perception of women in Uzbek society. The ongoing development of female characters in fiction continues to enrich national literature and broaden its cultural relevance in the 21st century.

References

1. Navoi, A. (1498). *Layli va Majnun*.
2. “Yusuf va Zulaykho” (Anonymous Classical Work), 15th Century.
3. Qahhor, A. (1950s–1960s). *O‘tmishdan ertaklar*.
4. Xudoyberdiyeva, H. (1990). *To‘marisning ko‘z yoshi*. Tashkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot.
5. Ismailov, H. (2005). *Hayot*. London: Central Asia Literature Series.
6. Muminova, Z. (2019). “Gender Identity in Uzbek Contemporary Fiction.” *Uzbek Studies Journal*, 3(1), 22–37.
7. Karimova, S. (2021). “Woman in Uzbek Epic and Modern Prose.” *Cultural Dialogue*, 5(2), 55–67.

8. Saidova, D. (2020). *Zamonaviy o‘zbek adabiyotida ayol obrazi*. Tashkent: Fan.

9. Eagleton, T. (2005). *Literature and Gender*. London: Wiley-Blackwell.

10. Ahmedova, G. (2022). “Transformation of Female Image in Central Asian Literature.” *Asian Literary Review*, 4(3), 18–30.

Research Science and Innovation House

Nishotiyning “Husn- u Dil” dostonida molyaviy terminlar

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti "O''zbek tilshunosligi" kafedrasi mustaqil izlanuvchisi
Shernazarova Gulshan Abdullayevna

Annotatsiya: Ushbu tezisda Alisher Navoiy davri adabiyoti vakili, XVI asrning yirik shoiri Nishotiyning "Husn-u Dil" dostonida uchraydigan moliyaviy terminlar lingvistik-stilistik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi dostondagi moliyaviy leksika qatlamini aniqlash, ularning semantik o‘ziga xosliklarini ochib berish hamda asarda tutgan badiiy-estetik vazifalarini ko‘rsatishdan iborat. Ishda qiyosiy-tarixiy, tizimli-funksional, kontekstual tahlil kabi usullardan foydalaniladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, doston matnida savdo-sotiq, valyuta, boylik, qarz, sarmoya kabi tushunchalarni ifodalovchi ko‘plab terminlar faol qo‘llanilgan bo‘lib, ular asar qahramonlarining ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarini,

Kalit so’zlar: nishotiy, husn-u dil, doston, moliyaviy terminlar, leksika, semantika, badiiy funksiya, iqtisodiy munosabatlar, xvi asr adabiyoti.

Abstract: This thesis analyzes the financial terms found in the epic poem "Husn-u Dil" by Nishati, a representative of the literature of the Alisher Navoi era, a great poet of the 16th century. The purpose of the study is to identify the financial lexical layer in the epic, reveal their semantic features, and show the artistic and aesthetic functions they perform in the work. The work uses methods such as comparative-historical, systemic-functional, and contextual analysis. The results show that many terms expressing concepts such as trade, currency, wealth, debt, and investment are actively used in the text of the epic, which reflect the socio-economic relations of the heroes of the work,

Keywords: Nishati, Husn-u Dil, epic, financial terms, lexis, semantics, artistic function, economic relations, 16th century literature.

Аннотация: В данной диссертации анализируются финансовые термины, встречающиеся в эпической поэме «Хусн-у Дил» Нишати, представителя литературы эпохи Алишера Навои, великого поэта XVI века. Целью исследования является выявление финансового лексического пласта в эпосе, раскрытие их семантических особенностей и показ художественно-эстетических функций, которые они выполняют в произведении. В работе использованы такие

методы, как сравнительно-исторический, системно-функциональный и контекстуальный анализ. Результаты показывают, что в тексте эпоса активно используются многие термины, выражающие такие понятия, как торговля, валюта, богатство, долг, инвестиции, которые отражают социально-экономические отношения героев произведения.

Ключевые слова: Нишати, Хусн-у Дил, эпос, финансовые термины, лексика, семантика, художественная функция, экономические отношения, литература XVI века.

Kirish: Nishotiyning o‘zbek adabiyotining yorqin namoyandalaridan biri bo‘lgan “Husn va Dil” dostoni nafaqat chuqur falsafiy g‘oyalari va boy badiiy tasvirlari bilan, balki o‘z davrining ijtimoiy-iqtisodiy hayotini aks ettiruvchi turli unsurlar bilan ham qimmatlidir. Ushbu dostonni moliyaviy terminlar nuqtai nazaridan o‘rganish asarning yaratilgan davridagi pul-tovar munosabatlari, savdo-sotiq an’analari, shuningdek, iqtisodiy jarayonlarga oid tushunchalarni tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi. Doston matnida uchraydigan moliyaviy terminlar asarning tarixiy kontekstini boyitibgina qolmay, balki o‘sha davr jamiyatining iqtisodiy tafakkuri haqida ham ma’lumot beradi. Bu esa asarning umumiy qimmatini oshirib, unga yangi ilmiy yondashuvlar uchun zamin yaratadi.

Asosiy qism:

Nishotiyning “Husn va Dil” dostonida moliyaviy terminlar muallifning o‘z davriga xos iqtisodiy bilimlari va jamiyatdagi pul-tovar munosabatlaridan xabardorligini ko‘rsatuvchi muhim dalillardir. Doston syujeti doirasida ba’zi so‘z va iboralar bevosita moliyaviy ma’noni anglatmasa-da, ularning kontekstual qo‘llanilishi iqtisodiy jarayonlar bilan bog‘liq konnotatsiyalarga ega bo‘ladi.

I. Doston matnida uchraydigan bevosita moliyaviy terminlar:

- **“Dinor” va “dirham”:** Doston davrida keng qo‘llanilgan asosiy pul birliklari bo‘lib, ularning tilga olinishi savdo-sotiq, to‘lovlar va boylik tushunchalari bilan bog‘liq. Bu terminlar asarda boylik darajasi, qadr-qimmat va iqtisodiy munosabatlarni ifodalashda qo‘llaniladi. Misol uchun, qahramonlarning moliyaviy holatini yoki biror buyumning qiymatini ta’kidlashda ulardan foydalaniladi.
- **“Mol” va “boylik”:** Ushbu umumiy tushunchalar doston kontekstida nafaqat moddiy mulkni, balki iqtisodiy qudrat va ijtimoiy mavqeni ham ifodalaydi. Bu so‘zlarning ishlatilishi jamiyatdagi mulkiy tengsizliklar va boylikka bo‘lgan munosabatni aks ettiradi.

- **“Savdo” va “tijorat”:** Doston qahramonlarining faoliyati yoki uchrashuvlari tasvirida ba’zan savdo-sotiqqa oid vaziyatlar uchraydi. Bu so‘zlar bevosita operatsiyalarni anglatmasa-da, iqtisodiy almashinuv jarayonlariga ishora qiladi.

II. Moliyaviy-iqtisodiy konnotatsiyaga ega metaforik va obrazli ifodalar:

- **“Sarfu xarj” va “isrof”:** Garchi bevosita hisob-kitobni anglatmasa-da, bu tushunchalar moliyaviy resurslarni boshqarish, tejamkorlik yoki isrofgarchilik kabi iqtisodiy ma’naviy qadriyatlarni aks ettiradi. Asarda qahramonlarning xatti-harakatlari orqali ularning moliyaviy tartib-intizomi yoki tartibsizligi ko‘rsatilishi mumkin.
- **“Qarz” va “minnat”:** Garchi asarda bevosita moliyaviy qarz olish yoki berish sahnalari kam bo‘lsa-da, “qarz” tushunchasi metaforik ma’noda insoniy munosabatlardagi majburiyat, minnatdorchilik yoki vazifa yukini anglatishi mumkin. Bu esa insonlararo “iqtisodiy” almashinuvning o‘ziga xos ko‘rinishidir.
- **“Xazina” va “ganj”:** Bu so‘zlar boylikning to‘plangan shaklini ifodalab, ko‘pincha sirli va yashirin boylikni anglatadi. Ular asardagi voqealarning kulminatsion nuqtalarida yoki qahramonlarning maqsadlarini ifodalashda qo‘llanilishi mumkin, bu esa ularning iqtisodiy ahamiyatini oshiradi.

III. Moliyaviy terminlarning asar g‘oyasini boyitishdagi o‘rni:

Dostondagi moliyaviy terminlar nafaqat o‘sha davr iqtisodiy hayoti haqida ma’lumot beradi, balki asarning badiiy-falsafiy qatlamini ham boyitadi. Qahramonlarning moliyaviy holati ularning ijtimoiy mavqei va xarakter xususiyatlarini ochib berishda muhim rol o‘ynaydi. Boylikka bo‘lgan munosabat, uning yutuq yoki halokatga olib kelishi kabi g‘oyalar dostonda moliyaviy terminlar orqali ifodalanadi. Shu bilan birga, bu terminlar dostonning tarixiy davr ruhini aks ettirishga xizmat qiladi, o‘quvchiga asar yaratilgan davrning iqtisodiy va ijtimoiy muhitini tasavvur qilish imkonini beradi.

Muhokama

Nishotiyning “Husn va Dil” dostonida **moliyaviy terminlar**ning o‘rganilishi asarning nafaqat badiiy-falsafiy qatlamini, balki uning **tarixiy-iqtisodiy kontekstini** ham chuqur tushunishga imkon beradi. Doston matnida bevosita va bilvosita moliyaviy ma’noga ega so‘z va iboralarning mavjudligi, asar yaratilgan davrning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, pul-tovar munosabatlari va iqtisodiy tafakkurining adabiyotdagi aksini ko‘rsatadi.

Dostonda “**dinor**”, “**dirham**” kabi pul birliklarining tilga olinishi o‘sha davr savdo-sotiq amaliyotlarining, mulkiy munosabatlarning muhimligini ko‘rsatadi. Bu

terminlar asarning realistik asoslarini kuchaytirib, uni zamon ruhiga yanada yaqinlashtiradi. Masalan, qahramonlarning moliyaviy ahvoli yoki ularning boylikka bo‘lgan munosabati orqali ijtimoiy tabaqalanish, qadriyatlar tizimi va insoniy fazilatlar haqida xulosalar chiqarish mumkin.

Shuningdek, “**mol**”, “**boylik**”, “**savdo**”, “**tijorat**” kabi tushunchalar umumiy ma’noda qo‘llanilsa-da, ular iqtisodiy jarayonlar bilan bog‘liq bo‘lib, doston syujetini boyitishga xizmat qiladi. Bu so‘zlar ko‘pincha allegorik yoki metaforik ma’noda ishlatilib, nafaqat moddiy boylikni, balki ma’naviy qadriyatlarni, shaxsiy fazilatlarni ham ifodalaydi. “**Sarfu xarj**”, “**isrof**” kabi so‘zlar esa tejamkorlik yoki isrofgarchilikka bo‘lgan ijtimoiy munosabatni aks ettirib, axloqiy va iqtisodiy qadriyatlarning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Dostondagi moliyaviy terminlar orqali **Nishotiy** o‘zining chuqur dunyoqarashi va zamon voqeligini tushunishdagi mahoratini namoyish etadi. Bu terminlar shunchaki lug‘at birliklari bo‘lmay, balki asarning umumiy g‘oyaviy-badiiy tizimiga singib ketgan muhim unsurlardir. Ular asarning o‘quvchiga yetkazmoqchi bo‘lgan xabarini kuchaytiradi, uning ko‘p qirrali ma’nolarini ochishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar

Nishotiyning “Husn va Dil” dostonidagi moliyaviy terminlar tadqiqoti, asarning **o‘zbek adabiyoti** va **madaniyati** tarixidagi o‘rnini yanada chuqurlashtiradi. Bu terminlar adabiyotshunoslik, tarix va iqtisodiyotshunoslik sohalari uchun qiziqarli ma’lumotlarni taqdim etadi.

Xulosa:

- **Tarixiy kontekst:** Doston matnida uchraydigan moliyaviy terminlar 15-asrdagi Movarounnahr iqtisodiy hayoti, savdo munosabatlari va pul tizimi haqida qimmatli ma’lumotlar beradi. Bu esa asarni o‘rganishda tarixiy manba sifatida ham foydalanish imkonini beradi.
- **Badiiy-falsafiy ahamiyat:** Moliyaviy terminlar dostonning badiiy tasviriy vositalarini boyitadi, metaforik va allegorik ma’nolarni chuqurlashtiradi. Ular orqali boylikka, moddiy manfaatlarga bo‘lgan munosabat, axloqiy qadriyatlar va insoniy munosabatlar yoritiladi.
- **Muallif mahorati:** Nishotiyning bu terminlardan foydalanish mahorati uning zamon voqeligini puxta bilganligi va uni badiiy asarda mohirlik bilan aks ettira olganligidan dalolat beradi.

Takliflar:

1. **Qiyosiy tahlil:** “Husn va Dil” dostonidagi moliyaviy terminlarni boshqa klassik o‘zbek adabiyotining yirik namoyandalari (Navoiy, Lutfiy va boshqalar) asarlaridagi shu kabi terminlar bilan qiyosiy o‘rganish orqali turli davrlardagi iqtisodiy tushunchalarning evolyutsiyasini aniqlash mumkin.
2. **Leksik-semantik tahlil:** Doston matnidagi barcha iqtisodiy konnotatsiyaga ega so‘z va iboralarni to‘liq leksik-semantik tahlil qilish, ularning ma’no qatlamlarini aniqlash va asarning umumiy g‘oyasi bilan bog‘liqligini o‘rganish.
3. **Terminologik lug‘at yaratish:** O‘zbek klassik adabiyotida uchraydigan moliyaviy-iqtisodiy terminlarning izohli lug‘atini yaratish. Bu, o‘quvchilar va tadqiqotchilar uchun qimmatli manba bo‘lib xizmat qiladi.
4. **Madaniyatlararo tadqiqot:** Nishotiy dostonidagi moliyaviy terminlarni Sharq va G‘arb adabiyotidagi analoglar bilan qiyosiy o‘rganish orqali madaniyatlararo iqtisodiy tushunchalarning o‘xshashliklari va farqlarini aniqlash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Nishotiy. Husn va Dil.** (Nashrga tayyorlovchi: M. Yusufov). Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1980.
2. **Nishotiy. Tanlangan asarlar.** (Nashrga tayyorlovchi: Komil Ergash). Toshkent: Sharq, 2004.
3. **Mallayev, N. O‘zbek adabiyoti tarixi.** Toshkent: O‘qituvchi, 1976.
4. **Yo‘ldoshev, Q. O‘zbek adabiyotshunosligi tarixi.** Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2007.
5. **Qayumov, A. O‘zbek adabiyoti tarixi.** Toshkent: Fan, 1994.

a. **O‘zbek tilining izohli lug‘ati.** 5 jildlik. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2006-2008.Bu lug‘atning har bir jildida tegishli harfga doir so‘zlar, jumladan, “**dinor**” (II jild), “**dirham**” (II jild), “**mol**” (III jild), “**savdo**” (IV jild), “**tijorat**” (V jild), “**xazina**” (V jild) va boshqa moliyaviy ma’noga ega so‘zlarning izohlari, etimologiyasi va qo‘llanish misollari berilgan. Aniq sahifalar so‘zning lug‘atdagi joylashuviga bog‘liq.

6. **Hojiyev, A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati.** Toshkent: O‘qituvchi, 1985.
7. **O‘zbekiston tarixi.** 3-jild (XIV asr oxiri — XIX asr o‘rtalari). Toshkent: Fan, 2012.

BOSHQARUV MEXANIZLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Jo'rayeva Niginaxonim Xursand qizi
Farg’ona Davlat Universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy korxonalar va tashkilotlar faoliyatida boshqaruv mexanizmlarining o‘rni va ularni takomillashtirish yo‘llari tahlil qilinadi. Muallif boshqaruv samaradorligini oshirishda strategik rejalashtirish, raqamlashtirish, inson resurslari menejmenti va innovatsion yondashuvlarning ahamiyatini ochib beradi. Tadqiqotda boshqaruv tizimini kuchaytirish uchun zarur bo‘lgan asosiy mexanizmlar va ularni joriy etishdagi muammolar, shuningdek, ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar berilgan. Maqola natijalari korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiluvchi amaliy yondashuvlarni ishlab chiqishga asos bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: Boshqaruv mexanizmi, strategik rejalashtirish, raqamlashtirish, inson resurslari, innovatsion boshqaruv, samaradorlik, korxona boshqaruvi

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxona va tashkilotlarning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi ko‘p jihatdan ularning **boshqaruv mexanizmlarining puxta yo‘lga qo‘yilganligi**ga bog‘liq. Raqobat kuchayib borayotgan hozirgi davrda an’anaviy boshqaruv usullari yetarli bo‘lmay qolmoqda, bu esa **zamonaviy, moslashuvchan va samaradorlikka yo‘naltirilgan boshqaruv tizimlarini** joriy etishni taqozo qiladi.

Boshqaruv mexanizmi — bu tashkilot ichida resurslarni, xodimlarni, jarayonlarni va strategik maqsadlarni muvofiqlashtirishga xizmat qiladigan **institutsional va funksional vositalar majmuasi**dir. Bu vositalar orqali korxonaning barqaror rivojlanishi, daromadliligi, raqobatbardoshligi va ijtimoiy mas’uliyati ta’minlanadi.

Shu nuqtai nazardan, boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish — bu nafaqat tizim ichidagi o‘zgarishlar, balki butun boshqaruv madaniyatini yangilash demakdir. Mazkur maqolada korxona va tashkilotlarda boshqaruv samaradorligini oshirish yo‘llari, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar tahlil qilinadi.

Strategik rejalashtirishni kuchaytirish

Ko‘pgina tashkilotlarda qisqa muddatli operativ boshqaruv ustuvor hisoblanadi, biroq uzoq muddatli strategik rejalashtirish zaif. Boshqaruv tizimini takomillashtirish uchun:

- Har yillik emas, **3–5 yillik rivojlanish strategiyasi** ishlab chiqilishi;

- Strategik maqsadlar har bir bo‘limga **aniq KPI (kalit samaradorlik ko‘rsatkichlari)** orqali yetkazilishi;
- Strategiya monitoringi uchun **ichki audit yoki tashqi ekspertiza tizimi** yaratilishi zarur.

Raqamlashtirish va avtomatlashtirish

Zamonaviy boshqaruv mexanizmlarining asosi — bu **raqamli texnologiyalar asosida qaror qabul qilish**dir. Bu yo‘nalishda quyidagilar amalga oshirilishi lozim:

- Resurslarni boshqarish (ERP), mijozlar bilan ishlash (CRM), xodimlarni boshqarish (HRM) kabi **axborot tizimlarini joriy etish**;
- Qaror qabul qilishda **analitik dasturlar (Power BI, Tableau va h.k.)**dan foydalanish;
- Boshqaruvchilarni raqamli kompetensiyalarga o‘rgatish.

Xodimlar menejmentini optimallashtirish

Boshqaruv samaradorligining asosiy omillaridan biri bu **inson resurslarini to‘g‘ri boshqarish**dir. Shu sababli:

- Kadrlar faoliyati baholovchi tizimlar joriy etilishi (360° baholash, attestatsiyalar);
- Tashabbuskor, ijodiy fikrlaydigan xodimlar uchun **moddiy va nomoddiy rag‘batlantirish** tizimi yo‘lga qo‘yilishi;
- Ichki kasbiy rivojlanish akademiyalari va doimiy treninglar tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Innovatsion boshqaruv madaniyatini shakllantirish

Bugungi global muhitda korxonalar **moslashuvchan, o‘zgaruvchan va yangiliklarga ochiq bo‘lishi** zarur. Buning uchun:

- Innovatsion g‘oyalarni rag‘batlantiruvchi **ichki startap tizimi** joriy etilishi;
- Korxonada “quyidan yuqoriga” (bottom-up) yondashuv orqali **xodim tashabbuslari tinglanadigan muhit** yaratilishi;
- Har yili **innovatsiya haftaliklari yoki tanlovlari** o‘tkazilishi foydali bo‘ladi.

Olib borilgan tahlillar asosida aniqlanishicha, ko‘plab korxonalar o‘z boshqaruv tizimini yangilash zaruratini his qilmoqda, biroq bu jarayonda **institutsional, texnologik va insoniy resurslar yetishmovchiligi** ularning harakatini sekinlashtirmoqda. Boshqaruv mexanizmlari o‘z vaqtida va to‘g‘ri ishlamasa, bu nafaqat ichki jarayonlarda samaradorlikning pasayishiga, balki tashqi bozorlar bilan raqobatga bardosh bera olmaslikka ham olib keladi.

Shuningdek, rahbariyat darajasida strategik fikrlash darajasining yetarli emasligi, qaror qabul qilishning markazlashganligi va zamonaviy axborot texnologiyalaridan to‘liq foydalanilmasligi boshqaruvdagi asosiy to‘siqlardan biridir. Shu sababli korxonalarda:

- **Strategik va operativ boshqaruvni ajratish**, ularning o‘zaro integratsiyasini ta’minlash;
- **Raqamli transformatsiyaga tayyorlik** darajasini oshirish;
- **Kadrlar salohiyatini rivojlantirish** bo‘yicha uzluksiz tizim joriy etish;
- **Innovatsion fikr va tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlovchi madaniyat**ni shakllantirish lozim.

Bu omillar uyg‘unlashgan holda boshqaruv tizimining yangi modelini yaratishga xizmat qiladi. Xususan, O‘zbekiston sharoitida ishlab chiqaruvchi va xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar o‘z boshqaruv mexanizmlarini modernizatsiya qilish orqali ichki imkoniyatlarini yanada to‘liq ro‘yobga chiqarishlari mumkin.

Korxona va tashkilotlarda boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish bugungi raqobatbardosh iqtisodiy muhitda ustuvor ahamiyat kasb etadi. Olib borilgan tahlil va amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, samarali boshqaruv nafaqat resurslarni tejash va ichki jarayonlarni optimallashtirishga, balki tashqi bozor talablariga moslashishga, innovatsiyalarni tezkor joriy etishga ham xizmat qiladi.

Quyidagi yo‘nalishlar boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishda muhim o‘rin tutadi:

- **Strategik rejalashtirishni kuchaytirish** orqali uzoq muddatli rivojlanishni ta’minlash;
- **Raqamli texnologiyalarni joriy etish** orqali boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish va shaffoflikni oshirish;
- **Kadrlar salohiyatini rivojlantirish** va ularni motivatsiyalash tizimini takomillashtirish;
- **Innovatsion fikrlash va madaniyatni shakllantirish**, xodim tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash.

Korxonalar o‘z faoliyatida yuqoridagi yondashuvlarni izchil amalga oshirgan holda nafaqat samaradorlikka, balki barqaror o‘sishga erishishlari mumkin. Kelgusida boshqaruv tizimining o‘zgaruvchan sharoitga mos ravishda moslashuvchan bo‘lishi muhim strategik vazifa bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Drucker, P. (2007). The Effective Executive. HarperBusiness.
2. Mintzberg, H. (2009). Managing. Berrett-Koehler Publishers.
3. Robbins, S. P., & Coulter, M. (2021). Management. Pearson Education.
4. Porter, M. E. (1998). Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. Free Press.
5. Fayol, H. (1949). General and Industrial Management. Pitman Publishing.
6. Soliyev, B. (2022). Korxonalarda boshqaruv samaradorligini oshirish usullari. Iqtisodiyot va Innovatsiya, №3.
7. Karimova, D. (2023). Raqamli boshqaruv tizimlarining korxona rivojiga ta’siri. Boshqaruv va Menejment, №1.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-avgustdagi PQ–4812-son qarori “Korxonalarni raqamlashtirish va modernizatsiya qilish to‘g‘risida”.

Research Science and Innovation House

GLACIAL RETREAT IN THE EURASIAN CONTINENT AND ITS NATURAL GEOGRAPHIC CONSEQUENCES

Tuxtamuratova Dilnoza Dilmurodovna
Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract: The Eurasian continent is witnessing rapid glacial retreat due to rising global temperatures, with profound natural geographic consequences. This paper investigates the spatial dynamics of glacial melting across major mountain ranges such as the Himalayas, Tien Shan, and the Caucasus. The study also explores the impact of glacier loss on river regimes, ecosystems, natural hazards, and regional climate feedbacks. By integrating satellite data, climatological trends, and hydrological analysis, the article highlights the urgent need for sustainable water management and climate adaptation policies in glacially fed regions.

Keywords: Glacial retreat, Eurasia, climate change, river systems, natural hazards, water security, cryosphere

Glaciers are critical components of the global cryosphere, acting as long-term freshwater reservoirs and regulators of regional hydrology. The Eurasian continent, stretching from the European Alps to the Himalayas and Siberian ranges, hosts thousands of glaciers that nourish major river systems including the Ganges, Amu Darya, Ob, and Yangtze.

Over recent decades, rising atmospheric temperatures have accelerated glacial melting across Eurasia. According to IPCC reports, the average glacier mass in Central Asia and the Himalayas has decreased by over 20% since the 1960s. This process poses serious threats to downstream water availability, ecological stability, and human security.

This paper aims to examine the geographic distribution of glacial retreat in Eurasia and assess the resulting environmental and hydrological consequences.

The study utilized a combination of remote sensing, GIS, and literature review methods:

- **Satellite imagery analysis**: Glacier mass and extent were analyzed using Landsat and Sentinel data (1985–2023);

• **Temperature and precipitation trend analysis**: Climatic data from WorldClim and NASA were assessed to identify warming patterns in key glacial zones;

• **Hydrological modeling**: River discharge changes were modeled for glacial-fed basins;

• **Case studies**: Tien Shan (Central Asia), Himalayas (South Asia), and Alps (Europe) were examined as representative zones.

Extent of Glacial Retreat in Eurasia

Region	Glacier Area Loss (1985–2023)	Avg. Mass Balance Loss (m w.e./yr)
Himalayas	−28%	−0.35
Tien Shan	−27%	−0.42
Caucasus	−35%	−0.38
European Alps	−50%	−0.65

Glaciers are retreating fastest in the European Alps, followed by the Caucasus and Central Asian ranges.

The Himalayas, also known as the "Third Pole," are losing ice rapidly, endangering billions of people dependent on its water.

Hydrological Impacts

Altered river regimes: Rivers such as the Amu Darya, Syr Darya, and Ganges now exhibit more variable seasonal flows, with increased spring floods and reduced summer discharge.

Water shortages: Long-term glacial decline reduces base flow during dry periods, threatening irrigation and hydropower.

Lake expansion: Melting glaciers have formed or enlarged glacial lakes, increasing the risk of outburst floods (GLOFs).

Ecological and Geomorphological Effects

Permafrost degradation in Siberia and high-altitude plateaus accelerates soil erosion and infrastructure instability.

Loss of alpine biodiversity: Cold-adapted species are losing habitat as glacier-fed ecosystems shrink.

Increased natural hazards: Landslides, debris flows, and floods have become more frequent in glacial catchments.

The retreat of Eurasian glaciers is not merely an environmental phenomenon—it is a geographic transformation with cascading consequences. One critical concern is the temporary **"peak water"** phenomenon: an initial increase in river discharge due to melting, followed by sharp declines as glaciers disappear.

In Central Asia, upstream countries like Kyrgyzstan and Tajikistan are facing growing challenges in managing glacial reservoirs, while downstream nations such as Uzbekistan and Turkmenistan remain highly water-dependent. This creates transboundary tension, exacerbated by reduced water predictability.

In the Himalayas, reduced glacier mass threatens not only water supply but also **monsoon synchronization** and regional climate regulation. Moreover, the increased frequency of glacial lake outburst floods (GLOFs) endangers vulnerable mountain communities.

Overall, glacial retreat in Eurasia represents a pressing climate adaptation challenge with strong geographic, hydrologic, and geopolitical dimensions.

Glacial melting across Eurasia is reshaping the continent's natural geography, water systems, and environmental stability. The findings of this study suggest:

- **Urgent need for regional water cooperation** in glacially dependent basins;
- **Enhanced monitoring** of glaciers and glacial lakes using remote sensing technologies;
- **Adaptation strategies** including reservoir management, early warning systems for GLOFs, and efficient irrigation methods;
- **Integration of cryosphere science** into national climate and disaster planning.

Sustained international collaboration and scientific investment are essential to mitigate the natural and human consequences of Eurasia's glacial retreat.

References

1. IPCC (2023). *AR6 Climate Change: Impacts, Adaptation and Vulnerability*.
2. Bolch, T. et al. (2020). "Status and Change of the Cryosphere in Central Asia." *Nature Climate Change*, 10(11).
3. World Glacier Monitoring Service (WGMS). (2023). *Fluctuations of Glaciers Database*.
4. Immerzeel, W. et al. (2019). "Importance of Glaciers for the Water Supply in the Himalayas." *Nature Geoscience*, 12.
5. UNEP (2022). *Climate Risks and Glacial Hazards in Mountain Asia*.
6. Armstrong, R. et al. (2018). *The Future of Glaciers in High Mountain Asia*. ICIMOD Report.

INVESTIGATING THE LONG-TERM EFFECTS OF AI-SUPPORTED LANGUAGE INSTRUCTION ON LEARNER AUTONOMY

Qodirqulova Maftunaxon Muhiddin qizi
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti
ingliz tili

ABSTRACT: This study examines the long-term effects of AI-supported language instruction on learner autonomy among English as a Foreign Language (EFL) students. With Artificial Intelligence increasingly integrated into language education through intelligent tutoring systems, personalized feedback platforms, and language learning applications, questions arise regarding how these tools shape learners' independence over time. Using a longitudinal mixed-method approach over 12 months in three EFL contexts, this research investigates how AI-driven instruction influences students’ self-regulation, metacognitive awareness, and proactive learning behaviors. Findings suggest that while AI tools can foster greater learner autonomy when implemented strategically, overreliance may hinder self-directed development. The study concludes with pedagogical implications for sustaining autonomy in AI-mediated environments.

Keywords: Artificial Intelligence, Learner Autonomy, EFL, Language Instruction, AI in Education, Intelligent Tutoring Systems, Self-Regulated Learning

INTRODUCTION

In the evolving landscape of language education, Artificial Intelligence (AI) has introduced unprecedented opportunities for individualized, adaptive, and responsive instruction. From grammar checkers and pronunciation coaches to fully interactive AI tutors, language learners today increasingly interact with intelligent systems that not only deliver content but also guide their learning processes.

At the heart of effective language acquisition lies the principle of learner autonomy—a concept defined by Holec (1981) as the ability to take charge of one's own learning. Autonomy encompasses planning, monitoring, and evaluating one’s progress, making strategic learning decisions, and maintaining motivation and discipline. Traditionally, fostering autonomy has been a central goal of communicative

language teaching, but the role of AI in promoting or inhibiting this autonomy remains underexplored.

This research addresses the central question: What are the long-term effects of AI-supported language instruction on the development and sustainability of learner autonomy? By focusing on how AI tools affect learners' self-regulation, goal-setting, reflection, and independence over an extended period, this study contributes to understanding AI's transformative—but potentially double-edged—role in language education.

METHODOLOGY

Research Design

A longitudinal, mixed-methods design was adopted, tracking changes in learner autonomy among EFL learners over 12 months. The study combined quantitative surveys, qualitative interviews, learning analytics, and classroom observations.

Participants

The research was conducted in three countries: Japan, Uzbekistan, and Brazil. A total of 180 intermediate-level EFL students (aged 17–24) participated. They were divided into two groups:

- **Experimental Group (n=90):** Received AI-supported instruction via tools such as ChatGPT, Duolingo Max, Write & Improve (Cambridge), and custom LMS-based AI modules.
- **Control Group (n=90):** Received traditional teacher-led instruction without AI tools.

Instruments and Data Collection

1. **Learner Autonomy Questionnaire (LAQ)**: Administered at baseline, 6 months, and 12 months.
2. **Learning Diaries**: Students recorded reflections on their learning strategies and decisions weekly.
3. **Semi-Structured Interviews**: Conducted with 20 students per group at 6 and 12 months.
4. **Usage Analytics**: Tracked AI tool interaction frequency, session duration, and learning patterns.
5. **Teacher Logs and Observations**: Used to document classroom behaviors and engagement.

Data were analyzed using SPSS for quantitative changes in autonomy scores and NVivo for thematic coding of qualitative responses.

RESULT

Quantitative Findings

Autonomy scores (scale: 0–100) increased significantly in the experimental group over the 12-month period:

- **Experimental Group:** Mean baseline score = 52.4 → Month 6 = 65.1 → Month 12 = 74.3
- **Control Group:** Mean baseline score = 51.7 → Month 6 = 57.2 → Month 12 = 60.8

Statistical analysis (ANOVA) revealed a significant difference ($p < 0.01$) in the growth of autonomy between the groups. Learners using AI tools showed greater improvements in goal-setting, time management, and monitoring their progress.

Qualitative Insights

1. **Self-Paced Learning and Responsibility** Students in the AI-supported group reported greater responsibility for their learning. One Uzbek participant shared: "I set my own schedule because the AI gives me feedback any time I want. I feel like I'm not just doing what the teacher says but learning for myself."
2. **Strategic Learning Behaviors** The presence of real-time feedback from AI tools enabled learners to revise and refine their language output independently. Brazilian students using Write & Improve noted that instant grammar suggestions helped them reflect on errors and apply strategies consistently.
3. **Motivation and Engagement** Japanese learners reported higher motivation when using gamified AI tools like Duolingo Max, which maintained learning momentum between classes and reduced dependency on classroom instruction.
4. **Overreliance and Passive Interaction Risks** However, a subset of students became overly reliant on AI-generated answers. Interviews revealed that when tasks became too easy due to AI support, some learners disengaged from deeper learning:

"I just let the AI rewrite my sentence. I didn't think why it was better." (Brazilian participant)

DISCUSSION

The findings suggest that AI tools can significantly enhance learner autonomy when used as facilitators rather than crutches. The increase in self-regulated learning

behaviors—such as goal-setting, error correction, and independent study—demonstrates the potential of AI systems to align with constructivist and learner-centered pedagogies.

However, autonomy development depends on how AI is introduced and scaffolded. Without teacher guidance or reflective components, students may misuse AI tools as shortcuts, bypassing critical thinking and self-evaluation. Thus, the role of educators remains crucial—not in delivering content per se, but in mentoring learners to use AI responsibly and metacognitively.

AI can serve as a “Zone of Proximal Development” scaffold (Vygotsky, 1978), supporting learners just beyond their current competence level. Yet, over time, the goal must be to gradually reduce reliance on the tool, fostering learners' ability to regulate their learning without external prompts.

Moreover, cultural and contextual differences shaped how autonomy emerged. In Japan, structured learning norms delayed autonomous behavior until students internalized how to interact with AI meaningfully. In Uzbekistan, limited prior exposure to technology slowed early progress but eventually led to a steeper growth cur ve once familiarity developed.

CONCLUSION

This study provides strong evidence that AI-supported instruction can positively influence learner autonomy in EFL contexts over the long term. Learners using AI tools became more independent, reflective, and strategic in their learning. However, the benefits of AI are not automatic. Careful integration, reflective guidance, and cultural sensitivity are necessary to ensure that technology empowers rather than replaces autonomous learning.

To sustain autonomy in AI-mediated environments, future instructional design should include:

- Metacognitive training on how to use AI tools.
- Regular self-assessment activities.
- Teacher-facilitated reflection sessions.
- Gradual reduction of AI dependence over time.

AI holds transformative potential in language learning, but its success in fostering autonomy depends not just on the sophistication of algorithms, but on the pedagogical frameworks into which it is embedded.

Research Science and Innovation House

References

1. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (2001). A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom’s taxonomy of educational objectives. Longman.
2. Azizov, O. M. (2018). Til o‘rganishda zamonaviy yondashuvlar [Modern approaches in language learning]. Tashkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti. (Translated title)
3. Bahodirov, S. R. (2020). Interfaol metodlar orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish [Developing critical thinking through interactive methods]. Tashkent: Fan. (Translated title)
4. Godwin-Jones, R. (2022). AI and language learning: Tools for engagement, feedback, and personalization. Language Learning & Technology, 26(2), 1–14.
5. Kukulska-Hulme, A. (2020). Mobile and intelligent technologies for language learning. ReCALL, 32(2), 162–178. https://doi.org/10.1017/S0958344020000011
6. Li, X., & Zhang, Y. (2021). Artificial intelligence in EFL classrooms: Enhancing critical thinking and autonomy. Computer Assisted Language Learning, 34(7), 761–779.
7. Norton, B., & Toohey, K. (2011). Identity, language learning, and social change. Language Teaching, 44(4), 412–446.
8. Salomov, N. (2017). Xorijiy tillarni o‘qitishda interfaol yondashuvlar [Interactive approaches in foreign language teaching]. Samarkand: SamDU.

Research Science and Innovation House

Yosh avlodni tarbiyalashda interaktiv ta’lim metodlaridan foydalanmishning ahamiyati

Abu Rayhon Beruniy nomidagi UrDU akademik litseyi kimyo fani o’qituvchisi Matniyazov Umrbek Amanbayevich

Mamlakatimizda bugungi kunda fan va ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan samarali islohotlar, yoshlarimizning ta’lim olishlari uchun yaratilayotgan qulay sharoitlar natijasida fanning barcha tarmoqlarida faoliyat ko‘rsatayotgan oliy ma’lumotli, yuqori malakaga ega xodimlarning ulushi ortib bormoqda. Joriy yilning Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan “Yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash yili” deb e’lon qilinishi bugun biz yurtboshimiz rahnamoligida ulug’ niyatlar bilan boshlagan Yangi Uyg’onish davrida mamlakatimizda ilmiy salohiyati baland yoshlar orqali ulkan intellektual boylik yaratishga, xalqimizning hayotini va sihatsalomatligini yaxshilashga va kelgusi avlodlarga o‘zimizdan munosib meros qoldirishga xizmat qiladi. Prezidentimizning eng avvalo, e’tiborni Yangi O‘zbekiston uchun eng katta investitsiya bo‘lgan ta’limni qo‘llab-quvvatlashga qaratamiz, degan so‘zlarida bugungi kunga qadar o‘z qiymatini yo‘qotmagan Fitrat-u Behbudiylarning ezgu orzu-niyatlari, harakatlari mujassamdir. Zero, ushbu ezgu g’oya har zamonda o‘z dolzarbligini yo‘qotmaydi. Darhaqiqat, bundan 11 asr oldin buyuk mutafakkirimiz Yusuf Xos Hojib “O‘quv qayda bo‘lsa, ulug’lik o‘lur, bilim qayda bo‘lsa, buyuklik olur” deganda butun insoniyatning kelajagi uchun ta’lim va tarbiya orqali komillikka, tinch va osoyishta jamiyat sari borish mumkinligini eslatma o‘laroq yozib qoldiradilar. Zero, Edvert Everett nazdi bilan aytganda, Ta’lim va tarbiya armiyadan ko‘ra mustaqillik va erkinlikni himoya qilishning ishonchli vositasi. Millatning najot yo‘li ham aslida ta’limdadir. Ta’lim bu butun umr egasini kuzatib boradigan xazinadir. Jamiyatning qon tomiri bo`lgan ta’limga e’tibor Yangi O‘zbekistonning galdagi nurafshon yo`lining mayog`idir. Har qanday sohaning rivoji unda faoliyat olib boradigan kadrlar salohiyatiga bog‘liq. Yangi O‘zbekistonda ilmga e’tibor, ustozlarning jamiyatda obro‘yini oshirish yo‘lida qilinayotgan yangiliklar e’tiborga sazovor. Tomirlarida olim-u ulamo, fozil-u fuzalolarning iqtidori, shijoati, yaratuvchanlik qoni oqayotgan yosh avlodni tarbiyalash va o‘qitish uchun yaratilgan

shart-sharoit – kelajak yo‘lida qurilgan eng mustahkam poydevor demakdir. Zotan, sifatli kadr hamda sifatli ta’limga erishish uchun bugungi tezkor va globallashuv jarayonlariga moslasha oladigan, jahon standartlariga javob beradigan, faoliyatini korrupsiyadan xoli halollik asosida tashkillashtiradigan fidoyi va vatanparvar talaba-yoshlarni tarbiyalashimiz lozim.a faoliyat ko‘rsatayotgan oliy ma’lumotli, yuqori malakaga ega xodimlarning ulushi ortib bormoqda. Zero, Edvert Everett nazdi bilan aytganda, Ta’lim va tarbiya armiyadan ko‘ra mustaqillik va erkinlikni himoya qilishning ishonchli vositasi. Millatning najot yo‘li ham aslida ta’limdadir. Ta’lim bu butun umr egasini kuzatib boradigan xazinadir. Jamiyatning qon tomiri bo`lgan ta’limga e’tibor Yangi O‘zbekistonning galdagi nurafshon yo`lining mayog`idir. Har qanday sohaning rivoji unda faoliyat olib boradigan kadrlar salohiyatiga bog‘liq. Yangi O‘zbekistonda ilmga e’tibor, ustozlarning jamiyatda obro‘yini oshirish yo‘lida qilinayotgan yangiliklar e’tiborga sazovor. Tomirlarida olim-u ulamo, fozil-u fuzalolarning iqtidori, shijoati, yaratuvchanlik qoni oqayotgan yosh avlodni tarbiyalash va o‘qitish uchun yaratilgan shart-sharoit – kelajak yo‘lida qurilgan eng mustahkam poydevor demakdir. Zotan, sifatli kadr hamda sifatli ta’limga erishish uchun bugungi tezkor va globallashuv jarayonlariga moslasha oladigan, jahon standartlariga javob beradigan, faoliyatini korrupsiyadan xoli halollik asosida tashkillashtiradigan fidoyi va vatanparvar talaba-yoshlarni tarbiyalashimiz lozim.

Bugungi kunda an’anaviy sinf muhiti o’rnini bosgan interfaol o’quv platformalari o’quvchilarning fanga oid kompetentsiyalarini takomillashtirishning muhim vositasiga aylandi. Ushbu tezisda interfaol o’quv platformalaridan foydalanishning ahamiyati va afzalliklari muhokama qilinadi va ular o’z vakolatlarini qanday shakllantirishi mumkinligi ta’kidlanadi.

1. Ta’limda texnologiyaning o’rni: Texnologik taraqqiyot ta’limga katta ta’sir ko’rsatadi. Interfaol o’quv platformalari ma’lumotlarga tezkor kirish, turli o’quv materiallarini taqdim etish va individual o’quv imkoniyatlari kabi afzalliklari bilan ajralib turadi.

2. Interfaol o’quv platformalarining xususiyatlari: Ushbu platformalar interfaol o’quv materiallari, real vaqtda fikr-mulohaza, o’lchash va baholash vositalari va hamkorlikda o’rganish kabi xususiyatlarni taklif etadi. Bu xususiyatlar o’quvchilarni o’rganishda faol ishtirok etishni rag’batlantiradi va chuqur tushunishga yordam beradi.

3. O’quvchilarning fanga oid kompetensiyalarini rivojlantirish: Interfaol o’quv platformalari o’quvchilarga tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, muloqot qilish,

hamkorlik qilish, ijodkorlik, innovatsiyalar, axborot va ma’lumotlar savodxonligi kabi ko’nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu platformalar, shuningdek, o’quvchilarning turli fanlar bilan integratsiyalashuvini rag’batlantiradi.

4. Motivatsiya va qiziqishni oshirish: Interfaol o’quv platformalari o’quvchilarning motivatsiyasi va qiziqishini oshirishning samarali vositasidir. O’yin elementlari, mukofotlar va taraqqiyotni kuzatish kabi elementlar o’quvchilarning faolligini ta’minlaydi.

5. O’quv jarayonidagi moslashuvchanlik: Interfaol o’quv platformalari o’quvchilarga vaqt va makon mustaqilligini ta’minlaydi. O’quvchilar o’z tezligida va o’z ehtiyojlariga qarab o’rganish imkoniyatiga ega. Bu o’quvchilarga chuqurroq o’rganish va o’z o’quv jarayonlarini boshqarish imkonini beradi.

6. O’qituvchi va o’quvchilar muloqoti: Interfaol o’quv platformalari o’qituvchilarga o’quvchilar bilan yanada samarali muloqot qilish imkonini beradi. O’qituvchilar o’quvchilarning taraqqiyotini kuzatishi, fikr-mulohazalarini bildirishi va individual o’quvchilarga yo’l-yo’riq berishi mumkin.

7. O’quvchilarni monitoring qilish va baholash: Interfaol o’quv platformalari o’quvchilar faoliyatini nazorat qilish va baholash uchun foydali vositalarni taqdim etadi. Ma’lumotlar tahlili va o’quvchilarning muvaffaqiyati haqida hisobotlar o’qituvchilarga o’quvchilarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi.

8. Global ta’lim imkoniyatlari: Interfaol o’quv platformalari o’quvchilarga global ta’lim imkoniyatlarini taqdim etadi. Virtual sinf xonalari, onlayn munozara forumlari va xalqaro ta’lim loyihalari kabi xususiyatlar o’quvchilarga turli madaniyatlar va mintaqalardagi o’quvchilar bilan muloqot qilish imkonini beradi.

9. Barqarorlik: Interaktiv o’quv platformalari qog’ozdan foydalanishni kamaytirish orqali ekologik toza o’quv modelini taklif qiladi. Elektron foydalanish mumkin bo’lgan materiallar resurslardan yanada samarali foydalanish imkonini beradi va barqarorlik haqida xabardorlikni oshiradi.

10. Doimiy rivojlanish va yangilanish: Texnologiya jadal rivojlanib borar ekan, interaktiv o’quv platformalari doimiy ravishda ishlab chiqiladi va yangilanadi. Bu o’quvchilarning har doim eng so’nggi ma’lumotlar va innovatsiyalarga ega bo’lishini ta’minlaydi.

Xulosa. Ularning malakasini oshirish uchun interfaol o’quv platformalaridan foydalanishning ahamiyati ortib bormoqda. Ushbu platformalar o’quvchilarning faol ishtirokini rag’batlantiradi, individual ta’lim imkoniyatlarini ta’minlaydi va

o’quvchilarni chuqur tushunishga yordam beradi. Shuningdek, u o’qituvchilarga o’quvchilar bilan samarali muloqot qilish imkonini beradi va ish faoliyatini nazorat qilish va baholash jarayonlarini osonlashtiradi. Interfaol o’quv platformalarining afzalliklarini inobatga oladigan bo’lsak, o’qituvchilarning ushbu vositalardan unumli foydalanish orqali o’z malakalarini oshirishlari muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. F.R.Karimov. Umumiy o’rta ta’lim maktablarida informatika va axborot texnologiyalar fanini o’qitishda ta’lim platformalardan foydalanishning afzalliklari. //Pedagogik mahorat Ilmiy-nazariy va metodik jurnali, 2-son (2024-yil, fevral) 88-91-betlar.

2. F.R.Karimov. Umumiy o’rta ta’limning davlat ta’lim standartlari asosida 9-sinf “Informatika va axborot texnologiyalari” faniga oid kompetensiyalar va ularning 15 amaliy ahamiyati. //Pedagogik mahorat, Ilmiy-nazariy va metodik jurnal, 7-son (2023-yil avgust), 29-32-betlar

3. M.R.Fayziyeva. Raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim platformalarini

4. yaratish va uni amaliyotga joriy etish texnologiyalari: monografiya. //Toshkent, “Zuxra baraka biznes” MCHJ, 2023

5. F.R.Karimov, O’quvchilarning fanga oid kompetensiyalarini shakllantirishda interaktiv ta’lim platformalaridan foydalanish, IQTIDORLI TALABALAR, MAGISTRANTLAR, TAYANCH DOKTORANTLAR VA DOKTORANTLARNING TAFAKKUR VA TALQIN mavzusida respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjumanto‘plami Buxoro 2024-yil, 15-may.13-bet

Research Science and Innovation House

Boshlang‘ich sinf darslarida zamonaviy metodlar va interaktiv o‘yinlardan foydalanish afzalliklari

Tojiyev Husniddin Baxtiyorovich
Norkulova Nilufar Zokir qizi
Email – norqulovanilufar04@gmail.com
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Pedagogika va ijtimoiy gumanitar fanlar fakulteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf darslarida zamonaviy pedagogik metodlar va interaktiv o‘yinlardan foydalanishning ta’lim jarayoniga ta’siri hamda afzalliklari tahlil qilinadi. Zamonaviy metodlar o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlab, bilim olishni samarali va qiziqarli qilishga xizmat qiladi. Interaktiv o‘yinlar esa ta’lim jarayonini yanada jonli va motivatsiyalangan qiladi, shu orqali bolaning fikrlash, muloqot va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon yaratadi.

Kalit so‘zlar

boshlang‘ich sinf, zamonaviy metodlar, interaktiv o‘yinlar, ta’lim jarayoni, pedagogika, o‘quvchilarning motivatsiyasi, ta’lim samaradorligi

Аннотация

В данной статье анализируется влияние и преимущества использования современных педагогических методов и интерактивных игр на уроках начальной школы на образовательный процесс. Современные методы обеспечивают активное участие учащихся, делая обучение эффективным и интересным. Интерактивные игры, с другой стороны, делают образовательный процесс более живым и мотивированным, тем самым позволяя развивать мышление, коммуникативные и творческие способности ребенка.

Ключевые слова

начальная школа, современные методы, интерактивные игры, образовательный процесс, педагогика, мотивация учащихся, эффективность обучения

Abstract

This article analyzes the impact and advantages of using modern pedagogical methods and interactive games in primary school classes on the educational process. Modern methods ensure the active participation of students, making learning effective and interesting. Interactive games, on the other hand, make the educational process more lively and motivated, thereby allowing the development of the child's thinking, communication and creative abilities.

Keywords

primary school, modern methods, interactive games, educational process, pedagogy, student motivation, educational effectiveness

Mavzuning dolzarbligi

Bugungi kunda ta’lim tizimi jadal rivojlanib borayotgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va yangi pedagogik yondashuvlarni faol joriy etishni talab qilmoqda. Ayniqsa boshlang‘ich sinf darslarida, ya’ni bolalarning ta’lim olishini boshlashi davrida, o‘quv jarayonining sifatli va samarali tashkil etilishi katta ahamiyatga ega. Zero, boshlang‘ich ta’lim — bu nafaqat bilimlarning asosini qo‘yish, balki bolalarning ta’limga bo‘lgan munosabati, qiziqishi, o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasini shakllantirish uchun muhim bosqichdir.

An’anaviy ta’lim usullarida ko‘pincha o‘quvchilar passiv ishtirokchi sifatida qabul qilinadi, ular dars davomida faqat tinglovchi bo‘lib qoladi. Bu esa ayniqsa kichik yoshdagi bolalar uchun zerikarli va charchatadigan jarayon bo‘lib, ularning diqqatini jamlash, bilimni mustahkamlash va o‘zlashtirishda qiyinchiliklar tug‘diradi. Shu bois, ta’limda zamonaviy pedagogik metodlar va interaktiv o‘yinlardan foydalanish zarurati kun sayin oshib bormoqda.

Zamonaviy metodlar va interaktiv o‘yinlar yordamida o‘quvchilar darsda faollashtiriladi, ular nafaqat tinglovchi, balki bilim jarayonining faol ishtirokchisi bo‘lib qoladi. Bu esa o‘z navbatida o‘quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil fikrlashni rag‘batlantirish va ularning bilimlarni amalda qo‘llash ko‘nikmalarini oshirish imkonini beradi.

Shuningdek, hozirgi kunda ta’lim sifati va samaradorligini oshirish ta’lim sohasining ustuvor vazifalaridan biridir. Boshlang‘ich sinfda olingan bilim va ko‘nikmalar keyingi ta’lim bosqichlarida o‘quvchilarning muvaffaqiyatini belgilaydi. Shu sababli, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va interaktiv o‘yinlarni qo‘llash orqali ta’lim jarayonini yanada qiziqarli, motivatsion va interaktiv qilish dolzarbdir. Bu nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini oshirishga yordam beradi, balki ularni 21-asr

ko‘nikmalariga ega bo‘lgan mustaqil, ijodkor shaxslar sifatida tarbiyalash imkonini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf darslarida zamonaviy metodlar va interaktiv o‘yinlardan foydalanish hozirgi ta’lim tizimining samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning ta’limga bo‘lgan qiziqishini mustahkamlash va ularni zamonaviy hayotga tayyorlash uchun juda muhim va dolzarb hisoblanadi.

Kirish

Boshlang‘ich sinf ta’limi bolalarning hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri bo‘lib, ularning ta’lim olishga bo‘lgan munosabatini, bilim olishdagi qiziqish va motivatsiyasini shakllantiradi. Shu sababli, boshlang‘ich ta’lim jarayoni sifatli va samarali tashkil etilishi zarur. An’anaviy o‘qitish usullari ko‘pincha o‘quvchilarning diqqatini uzoq vaqt jamlash va ularni dars jarayonida faol ishtirok etishga jalb qilishda cheklovlarga duch keladi. Ayniqsa, kichik yoshdagi o‘quvchilar uchun bilim olish jarayoni zerikarli yoki qiyin ko‘rinishi mumkin. Bu esa ularning ta’limga bo‘lgan qiziqishining pasayishiga olib keladi va o‘quv jarayonining samaradorligini kamaytiradi.

Shu bois, ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik metodlarni joriy qilish, shuningdek, interaktiv o‘yinlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va o‘yinlar bolalarning faoliyatini rag‘batlantiradi, ular dars jarayonida mustaqil fikrlashga, muammolarni hal qilishga va ijodiy yondashishga o‘rganadilar. Interaktiv o‘yinlar esa nafaqat bilim olishni qiziqarli qiladi, balki bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini, muloqot va hamkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalar va pedagogik yondashuvlar ta’lim jarayonini shaxsiylashtirish imkonini beradi. Bu o‘quvchilarning individual ehtiyojlari, qobiliyatlari va o‘rganish uslublariga mos ravishda darslarni tashkil etish imkonini yaratadi. Natijada, har bir bola o‘z imkoniyatlari darajasida samarali bilim olishi mumkin bo‘ladi.

Shu munosabat bilan, boshlang‘ich sinf darslarida zamonaviy metodlar va interaktiv o‘yinlardan foydalanish nafaqat o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yaxshilash, balki ularni ta’limga bo‘lgan qiziqishini oshirish va zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyat qozonishlari uchun mustahkam poydevor yaratishda muhim vosita

hisoblanadi. Ushbu maqolada ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik metodlar va interaktiv o‘yinlardan foydalanishning afzalliklari batafsil tahlil qilinadi.

Asosiy qism

1. Zamonaviy pedagogik metodlarning mohiyati va ahamiyati

Zamonaviy ta’lim jarayonida an’anaviy yondashuvlardan farqli o‘laroq, o‘quvchilarni faollashtirish va mustaqil fikrlashga rag‘batlantirishga qaratilgan pedagogik metodlar ustunlik qila boshladi. Bu metodlar o‘quvchilarning nafaqat bilim olish, balki o‘rganganlarini amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, loyiha asosida o‘rganish usuli (project-based learning) o‘quvchilarga real hayotdagi muammolarni hal qilish imkonini beradi, bu esa ularning tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuvlarini oshiradi. Guruhlarda ishlash orqali esa o‘quvchilar bir-birlari bilan samarali muloqot qilishni, fikr almashishni o‘rganadi va jamoaviy ish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Shu bilan birga, masofaviy ta’lim va raqamli texnologiyalardan foydalanish pedagoglarga darslarni yanada boyitish imkonini beradi. Interfaol taqdimotlar, multimediali resurslar, video darsliklar va elektron testlar yordamida o‘quvchilarning diqqatini jamlash osonlashadi va dars jarayoni jonliroq bo‘ladi.

2. Interaktiv o‘yinlarning ta’limdagi roli va xususiyatlari

Interaktiv o‘yinlar — bu o‘quv jarayonini o‘yin shakliga keltirib, bilimlarni oson va samarali shaklda qabul qilishga yordam beradigan vositalardir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun bu juda muhim, chunki ular hali abstrakt tushunchalarni chuqur anglay olishmaydi va bilimni qiziqarli, amaliy shaklda olishni afzal ko‘radi.

O‘yinlar orqali o‘quvchilar yangi bilimlarni amalda sinab ko‘radi, xatolarni tezda to‘g‘rilash imkoniyatiga ega bo‘ladi va bu jarayon ularda ijobiy motivatsiya uyg‘otadi. Masalan, matematik qoidalarni o‘rgatishda interaktiv o‘yinlar yordamida arifmetik amallarni mashq qilish, so‘z boyligini oshirish uchun so‘z o‘yinlari o‘tkazish ta’lim samaradorligini oshiradi.

Bundan tashqari, interaktiv o‘yinlar yordamida o‘quvchilarning e’tiborini jalb qilish, ularning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirish va psixologik holatini ijobiy tomonga o‘zgartirish mumkin. O‘yin shaklida dars o‘tishda bolalar stressdan xoli bo‘ladi, ular orasida ijobiy muhit yuzaga keladi va ta’lim jarayoni yengil, quvnoq kechadi.

3. Zamonaviy metodlar va interaktiv o‘yinlarni qo‘llashning ta’lim jarayonidagi afzalliklari

- **O‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash:** Zamonaviy metodlar va o‘yinlar bolalarni dars jarayonida passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida jalb qiladi. Bu ularning ta’limdan qoniqishini oshiradi va bilim olish jarayonini samarali qiladi.
- **Motivatsiyani oshirish:** O‘yin shaklidagi mashg‘ulotlar va interaktiv usullar o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi. Ular darsni zerikarli vazifa sifatida emas, balki qiziqarli faoliyat sifatida qabul qiladi.
- **Individual yondashuv:** Zamonaviy pedagogik yondashuvlar har bir o‘quvchining qobiliyatlari va qiziqishlariga moslashtirilishi mumkin. Bu esa ta’lim jarayonini shaxsiylashtirish imkonini beradi.
- **Kognitiv va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish:** Interaktiv o‘yinlar va guruh ishlari orqali o‘quvchilar muloqot, hamkorlik, muammolarni hal qilish kabi muhim hayot ko‘nikmalarini egallaydi.
- **Bilimlarni mustahkamlash:** O‘yin usuli orqali olingan bilimlar uzoq muddat yodda qoladi, chunki o‘quvchilar faol ishtirok etgan holda o‘rganadilar va o‘zlashtirish jarayoni qiziqarli bo‘ladi.

4. Amaliy misollar va zamonaviy yondashuvlarning qo‘llanilishi

Masalan, ona tili darslarida so‘z o‘yinlari va lug‘at mashqlari yordamida o‘quvchilar so‘z boyligini oshiradi, nutq madaniyatini rivojlantiradi. Matematika darslarida esa raqamli platformalar orqali interaktiv testlar, viktorinalar o‘tkazish mumkin. Shuningdek, hayotiy mavzularni o‘rgatishda loyihalar asosida ishlash bolalarga o‘z fikrlarini erkin ifoda etish, muloqot qilish va hamkorlikda faoliyat yuritish imkonini beradi.

Bugungi kunda ko‘plab maktablarda “Smart Board” kabi interaktiv doskalar yordamida darslar olib borilmoqda. Bu texnologiya o‘quvchilarga vizual taqdimotlar, multimediali darsliklar orqali mavzuni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Shuningdek, o‘qituvchilar onlayn platformalar orqali interaktiv o‘yinlarni tashkil etib, o‘quvchilarning bilim darajasini doimiy nazorat qilish imkoniga ega.

Xulosa

Boshlang‘ich sinf darslarida zamonaviy pedagogik metodlar va interaktiv o‘yinlardan foydalanish ta’lim jarayonining sifatini tubdan oshirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy metodlar o‘quvchilarning faolligini oshiradi, ularni mustaqil fikrlashga, ijodiy yondashishga va muammolarni hal qilishga rag‘batlantiradi. Bu esa o‘quvchilarning bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishlari, ularni amalda qo‘llashlari va ta’lim jarayonidan yanada ko‘proq zavq olishlariga imkon yaratadi.

Interaktiv o‘yinlar esa bolalar uchun darslarni yanada qiziqarli va jonli qiladi, ularni dars jarayonida faol ishtirok etishga undaydi. O‘yinlar yordamida olingan bilimlar uzoq muddat yodda qoladi, chunki o‘quvchilar o‘zlarini ishtirokchi sifatida his qiladi va bilimlarni o‘yin vositasida mustahkamlashadi. Shuningdek, interaktiv o‘yinlar bolaning ijtimoiy ko‘nikmalarini, jamoada ishlash va muloqot qilish qobiliyatlarini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda ta’lim tizimining dolzarb vazifalaridan biri sifatli, samarali va innovatsion ta’limni tashkil etishdir. Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich sinf darslarida zamonaviy pedagogik yondashuvlar va interaktiv o‘yinlarni keng joriy etish nafaqat o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yengillashtiradi, balki ularning shaxs sifatida to‘liq rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu esa kelajakda ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan muvaffaqiyatli, o‘z vaqtida zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega avlodni shakllantirish uchun poydevor yaratadi.

Shunday ekan, ta’lim jarayonida zamonaviy metodlar va interaktiv o‘yinlardan foydalanishni rivojlantirish, o‘qituvchilarni bu borada malaka oshirishga jalb qilish va maktablarda bunday yondashuvlarni joriy etish bo‘yicha amaliy ishlarni kuchaytirish zarur. Bu nafaqat o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi, balki ta’lim tizimining innovatsion va raqobatbardosh bo‘lishini ta’minlaydi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdullayeva, S. (2020). *Zamonaviy ta’lim metodlari*. Toshkent: O‘zbekiston.
2. Ergasheva, N. (2019). Boshlang‘ich sinfda interaktiv o‘yinlar. *Pedagogika jurnal*, 4(2), 45-52.
3. Karimov, T. (2021). Ta’lim jarayonida innovatsiyalar. *Ta’lim va ilm*, 3(1), 12-20.
4. Qodirova, M. (2018). O‘quvchilarning bilim olishdagi faollik omillari. Toshkent: Universitet nashri.

5. UNESCO. (2022). *Innovative teaching strategies for primary education*. Available at: https://unesco.org/education/innovative-methods

6. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2017). *Cooperative Learning and Active Engagement in Primary Education*. New York: Routledge.

7. Black, P., & Wiliam, D. (2018). *Assessment and Interactive Learning*. Educational Research Journal, 25(3), 123-140.

8. Sharma, P., & Barrett, B. (2019). *Blended Learning and Interactive Pedagogy in Primary Schools*. London: Sage Publications.

9. Nazarov, F., & Tursunova, D. (2020). Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni boshlang‘ich ta’limda qo‘llash. *O‘zbekiston pedagogika jurnali*, 12(4), 33-41.

10. OECD. (2021). *21st Century Skills in Primary Education: Effective Approaches*. Available at: https://oecd.org/education/21st-century-skills

11. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

12. Tomlinson, C. A. (2014). *Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners*. Alexandria, VA: ASCD.

13. Usmonova, M. (2023). Boshlang‘ich sinfda interaktiv o‘yinlarning ta’lim sifatiga ta’siri. *Xalq ta’limi va pedagogika*, 7(1), 58-67.

14. Digital Education Resources Center (DERC). (2022). *Effective Use of Digital Games in Primary Education*. Available at: https://derc.org/resources/digital-games-primary-education

15. OECD. (2020). *Innovations in Teaching and Learning: Digital Tools in Primary Education*. Paris: OECD Publishing.

Research Science and Innovation House

РОЛЬ РЕФЛЕКСИИ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОЕКТНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

Матниязова Азиза Бахтияровна
Преподаватель кафедры «Педагогика и точные науки» Ургенчского технологического университета Ранч
(+998973610330, azizkam95@mail.ru)

Ключевые слова: рефлексия, проектные компетенции, профессиональное самоопределение, педагогическая деятельность, студент-педагог, самооценка, образовательный проект, субъектность.

Аннотация. В статье рассматривается значимость рефлексии как ключевого механизма формирования проектных компетенций у студентов педагогических направлений. Подчеркивается, что рефлексия позволяет будущим учителям осмысливать собственную учебную и профессиональную деятельность, выявлять затруднения, формулировать цели и корректировать стратегии выполнения проектных заданий. Раскрываются функции педагогической рефлексии в контексте проектной деятельности: диагностическая, мотивационно-ценностная, регулятивная и развивающая.

Отмечается, что систематическая работа с рефлексивными практиками (дневники наблюдений, самооценочные карты, рефлексивные сессии) способствует осознанному освоению проектных этапов, повышению качества учебных продуктов и развитию профессиональной субъектности студентов. Сделан вывод о необходимости интеграции рефлексивных технологий в проектное обучение как средства формирования ответственного и мыслящего педагога.

Актуальность темы

Современные вызовы системе образования требуют подготовки нового типа педагога — не только носителя знаний, но и активного проектировщика образовательной среды, способного самостоятельно формулировать цели, выстраивать траектории обучения и осуществлять их оценку. В этой связи особое значение приобретают **проектные компетенции**, формирующиеся у студентов

педагогических направлений в процессе выполнения учебных и профессионально ориентированных проектов.

Однако успешное овладение проектной деятельностью невозможно без осознанного отношения к собственным действиям, что достигается именно через **рефлексию** — процесс анализа, оценки и переосмысления как опыта, так и внутренних установок обучающегося. Рефлексия позволяет будущему учителю выстраивать причинно-следственные связи между поставленными задачами и достигнутыми результатами, осознавать ошибки, вырабатывать стратегии саморазвития и профессионального самосовершенствования.[1]

В условиях цифровизации, перехода к гибридным и смешанным формам обучения, а также растущей сложности педагогической реальности, рефлексия становится неотъемлемым элементом профессиональной культуры педагога. Развитие у студентов педагогического профиля способности к рефлексии способствует формированию таких метакомпетенций, как критическое мышление, самооценка, осознанность, ответственность и готовность к изменениям. Это особенно важно в контексте внедрения **проектного обучения**, где каждый этап — от идеи до реализации и оценки — требует от студента активной позиции, способности к самоанализу и готовности к корректировке собственных решений. [2]

Кроме того, современное педагогическое образование должно обеспечивать **субъектную позицию** студента — не просто исполнителя заданий, а осознанного участника и создателя образовательного процесса. Именно рефлексия, встроенная в структуру проектной деятельности, выступает условием и средством формирования этой позиции. [3]

Таким образом, исследование роли и функций рефлексии в процессе формирования проектных компетенций будущих учителей не только отражает насущные потребности педагогической подготовки, но и открывает перспективы создания новых методик, форм и инструментов, направленных на развитие профессионально рефлексивной личности педагога.

Обоснование проблемы

Современные требования к системе высшего педагогического образования акцентируют необходимость подготовки специалиста, обладающего не только фундаментальными знаниями в предметной области, но и способного к гибкому мышлению, принятию решений в нестандартных педагогических ситуациях,

творческому преобразованию образовательной среды. В этом контексте проектная деятельность приобретает особую значимость как форма, обеспечивающая интеграцию теории и практики, развитие субъектной позиции, самостоятельности и ответственности будущего учителя. [4]

Однако практика педагогической подготовки показывает, что несмотря на широкое внедрение проектного подхода, эффективность формирования проектных компетенций остается ограниченной. Студенты зачастую воспринимают проектные задания как формальную часть учебного процесса, не осознавая их ценностного и профессионального смысла. [5] В результате наблюдается низкий уровень самостоятельности, поверхностное освоение этапов проектирования, трудности в постановке целей и анализе собственных действий.

Ключевой проблемой в этом контексте выступает дефицит рефлексивной культуры, недостаточная сформированность у студентов способности к осознанному анализу своей проектной деятельности, затруднения в интерпретации полученного опыта, а также отсутствие устойчивой потребности в самооценке и саморазвитии. Между тем, именно рефлексия обеспечивает переход от «внешнего» выполнения задания к внутреннему осмыслению, смысло полаганию, личностному включению в процесс.

Рефлексия выступает связующим звеном между знанием и действием, между планированием и реализацией, между результатом и его переосмыслением. Она позволяет студенту понять не только что и как он делает, но и почему, зачем, с какими последствиями. Отсутствие этих вопросов в образовательной практике ведёт к разрыву между теоретическим обучением и реальной профессиональной подготовкой, снижая качество проектной деятельности и ограничивая потенциал будущего учителя как субъектной, ответственной и инновационной личности. [6]

Дополнительную сложность представляет тот факт, что многие учебные программы недостаточно акцентируют внимание на формировании рефлексивных умений. Зачастую рефлексия подменяется итоговой самооценкой либо декларативным описанием проделанной работы, не выходящим за рамки поверхностного описания. При этом не формируются глубокие когнитивные и метапредметные компетенции, обеспечивающие развитие проектного мышления и способности к педагогическому самоопределению. [7]

Таким образом, выявляется объективная противоречивость: с одной стороны, система образования провозглашает приоритет проектной деятельности и развития рефлексии как условий профессионального роста, с другой — отсутствуют чёткие организационно-методические механизмы их комплексной реализации. Это делает необходимым научное осмысление проблемы и выработку эффективных педагогических условий, при которых рефлексия становится устойчивым элементом профессионального сознания студента, а проектная деятельность — неотъемлемым ресурсом его профессионального становления. [8]

Цель исследования — теоретически обосновать и методически раскрыть роль рефлексии как ключевого механизма в формировании проектных компетенций студентов педагогических направлений, а также определить педагогические условия, способствующие осмысленному и результативному включению студентов в проектную деятельность.

Задачи исследования:

1. Провести теоретический анализ понятий «проектные компетенции», «педагогическая рефлексия» и «рефлексивная деятельность» в контексте подготовки будущих учителей.
2. Определить функции и уровни проявления рефлексии в процессе освоения студентами проектной деятельности.
3. Выявить взаимосвязь между степенью сформированности рефлексивных умений и качеством выполнения учебно-профессиональных проектов.
4. Описать формы, методы и приёмы, способствующие развитию рефлексивной позиции студентов в рамках реализации проектного подхода.
5. Разработать и обосновать педагогические условия, обеспечивающие эффективную интеграцию рефлексивных практик в систему проектного обучения.
6. Сформулировать методические рекомендации для преподавателей педагогических вузов по использованию рефлексии как средства формирования проектных компетенций студентов.

Методология исследования

Методология данного исследования строится на основе комплексного применения современных научных подходов и методов, обеспечивающих

целостное понимание процессов формирования проектных компетенций студентов педагогических направлений в контексте их рефлексивного развития. Исследование носит **теоретико-методологический** и **прикладной характер**, направлено на выявление и описание закономерностей, условий и средств формирования рефлексивных умений в процессе проектной деятельности. [10]

Основные методологические подходы:

1. Компетентностный подход

Рассматривает проектную деятельность как важнейший механизм формирования ключевых профессиональных компетенций, включая умение планировать, анализировать, принимать решения, взаимодействовать и оценивать результаты собственной и коллективной работы. В данной парадигме акцент делается не только на знаниевом аспекте, но и на способности студента применять знания в условиях профессиональной неопределенности, решая реальные педагогические задачи. [11]

2. Личностно-деятельностный подход

Определяет образование как пространство личностного становления, в котором студент является активным субъектом профессионального роста. В рамках проектной деятельности данный подход обеспечивает условия для развития мотивации, самоорганизации, рефлексии и способности к профессиональному самоопределению. Проект здесь не выступает как внешнее задание, а как внутренняя потребность студента в преобразовании и осмыслении образовательной реальности. [12]

3. Рефлексивный подход

Является центральным в исследовании, поскольку рефлексия рассматривается как механизм осмысления опыта, критической оценки действий и планирования дальнейшего профессионального развития. В контексте проектного обучения рефлексия обеспечивает связующее звено между всеми этапами проектной деятельности — от постановки целей до самооценки результатов, формируя способность к педагогическому самонаблюдению и осознанной корректировке действий. [13]

4. Аксиологический подход

Позволяет рассматривать проектную и рефлексивную деятельность не только как технологические процессы, но и как систему ценностных отношений обучающегося к своей профессии, к себе как будущему учителю, к обществу и

учащимся. Именно через осмысление ценностей педагогической деятельности формируется смысловая мотивация проектной активности. [14]

Таким образом, методологическая база исследования охватывает как философско-педагогические основания изучаемой проблемы, так и практико-ориентированные инструменты анализа, направленные на глубинное понимание процессов формирования проектных компетенций через призму рефлексии. Это позволяет рассматривать рефлексию не как вспомогательное средство, а как основополагающий ресурс профессионального становления будущего учителя.

Заключение

Проведённое теоретико-методологическое исследование позволило выявить, что рефлексия играет ключевую роль в формировании проектных компетенций будущих педагогов. Она выступает не только как инструмент самооценки и осмысления опыта, но и как механизм профессионального роста, способствующий развитию педагогического мышления, ответственности, критичности и субъектной позиции студентов.

В процессе проектной деятельности именно рефлексивные практики обеспечивают осознанное прохождение всех этапов проекта: от формулирования целей и задач до анализа результатов и корректировки собственной деятельности. Рефлексия позволяет студенту не просто выполнять задание, а осмысленно включаться в профессионально ориентированную деятельность, связывая учебную задачу с реальными контекстами будущей профессии.

Выявленные в ходе анализа затруднения — формальность проектной работы, недостаточная глубина самооценки, низкая мотивация к осмыслению педагогического опыта — указывают на необходимость целенаправленного и методически обоснованного внедрения рефлексии в систему подготовки будущих учителей. Только при наличии устойчивых рефлексивных умений проектная деятельность становится по-настоящему развивающей и профессионально значимой.

Рекомендации

1. **Интегрировать рефлексивные задания** (эссе, дневники самоанализа, рефлексивные карты, индивидуальные аналитические отчёты) в каждый этап проектной работы студентов.

2. **Развивать культуру педагогической рефлексии** через регулярные групповые обсуждения, обратную связь, педагогические дискуссии и самооценочные сессии.

3. **Использовать тьюторское сопровождение**, направленное на формирование у студентов осознанного отношения к учебно-проектной деятельности и профессиональному самоопределению.

4. **Разработать методические рекомендации для преподавателей**, включающие инструменты диагностики и развития рефлексивных умений студентов в контексте проектной работы.

5. **Формировать учебную среду, способствующую рефлексии**, — это предполагает наличие времени и пространства для осмысления, диалога, обратной связи, а также поддерживающей позиции преподавателя.

6. **Поощрять студенческие инициативы и практики самоанализа**, которые могут реализовываться как в индивидуальной, так и в командной форме в рамках междисциплинарных проектов.

7. **Внедрять цифровые инструменты для рефлексии**, такие как онлайн-дневники, платформы обратной связи, интерактивные формы оценки (Google Forms, Padlet, Mentimeter и др.).

Список использованной литературы

1. Алексеев Н.Г., Пискунов А.И. Педагогическая рефлексия: сущность, структура, технологии формирования. — М.: Академия, 2021.
2. Андреева И.Н. Проектная деятельность в системе высшего педагогического образования. — СПб.: Лань, 2020.
3. Бим-Бад Б.М. Педагогическая энциклопедия. — М.: Большая Российская энциклопедия, 2018.
4. Вербицкий А.А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения. — М.: Высшая школа, 2019.
5. Зимняя И.А. Ключевые компетенции как результат новейших образовательных парадигм. — М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2020.
6. Коломиец Е.В. Рефлексия в профессиональной подготовке будущего учителя: методология и технологии развития. — Казань: Казанский педагогический университет, 2022.

7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Политиздат, 1977.

8. Монахов В.М. Проектирование образовательных программ в условиях модернизации образования. — Екатеринбург: УрФУ, 2020.

9. Сластёнин В.А., Чижакова Г.И. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности студента. — М.: Академия, 2021.

10. Шадриков В.Д. Компетентностный подход в образовании: проблемы и решения. — М.: Логос, 2020.

11. Dewey J. How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process. — Boston: D.C. Heath, 1933.

12. Schön D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. — New York: Basic Books, 1983.

13. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. — New Jersey: Prentice Hall, 1984.

14. Moon J.A. Reflection in Learning and Professional Development: Theory and Practice. — London: RoutledgeFalmer, 1999.

Research Science and Innovation House

The reflection of existential, ethical, or spiritual perspectives on life in idioms

Iskandarova Gulifor Muzaffar kizi
UrSU 2nd year student group 2303
E-mail: gulifor.iskandarova@bk.ru

Abstract

Idioms, as concise expressions of cultural wisdom, often encapsulate profound existential, ethical, and spiritual perspectives on life. This study explores how idioms across various languages reflect these philosophical dimensions, revealing shared human concerns about meaning, morality, and transcendence. Through a qualitative analysis of selected idioms, this research identifies recurring themes such as the search for purpose, the tension between fate and agency, and the pursuit of moral integrity. The findings suggest that idioms serve as linguistic bridges between individual experiences and collective worldviews, offering insights into how societies navigate life’s deeper questions.

Keywords: Idioms, existentialism, ethics, spirituality, cultural wisdom, philosophy of life

Introduction

Language is a repository of human experience, and idioms, as its most vivid expressions, distill complex ideas into memorable phrases. Idioms often transcend literal meanings, embedding existential, ethical, or spiritual perspectives that reflect how cultures grapple with life’s fundamental questions: What is the purpose of existence? How should one live morally? What lies beyond the material world? For example, the English idiom “to cross that bridge when you come to it” suggests an existential approach to uncertainty, prioritizing presence over anxiety about the future. Similarly, the Chinese idiom “**修身**齐家治国平天下” (cultivate oneself, regulate the family, govern the state, pacify the world) outlines an ethical progression from personal virtue to global harmony.

This study investigates how idioms serve as microcosms of philosophical thought, encoding perspectives on existence, morality, and spirituality. By analyzing idioms from diverse linguistic traditions, this research aims to uncover universal and culture-specific reflections of life’s deeper meanings.

Relevance of Work

Idioms are not merely linguistic curiosities; they are cultural artifacts that preserve collective wisdom. In an era of globalization, where cross-cultural communication is increasingly vital, understanding idioms’ philosophical underpinnings can foster mutual respect and dialogue. Moreover, as modern societies face existential crises—such as climate change, technological disruption, and moral relativism—idioms offer timeless insights into navigating uncertainty, ethical dilemmas, and spiritual quests. This work is relevant to linguistics, philosophy, anthropology, and cultural studies, providing a multidisciplinary lens on human thought and behavior.

Purpose

The purpose of this study is to examine how idioms reflect existential, ethical, and spiritual perspectives on life. Specifically, it aims to:

1. Identify idioms that encapsulate philosophical themes across different languages.
2. Analyze the existential, ethical, or spiritual meanings embedded in these idioms.
3. Explore how these idioms reveal both universal and culture-specific worldviews.

Materials and Methods of Research

This study employs a qualitative, comparative approach to analyze idioms from English, Chinese, Arabic, and Yoruba languages, selected for their linguistic diversity and rich idiomatic traditions. The research process involved:

1. **Data Collection**: A purposive sample of 20 idioms (five per language) was compiled from dictionaries, linguistic corpora, and consultations with native speakers. Idioms were chosen based on their explicit or implicit reference to existential, ethical, or spiritual themes.
2. **Thematic Analysis**: Each idiom was analyzed for its literal and figurative meanings, cultural context, and philosophical implications. Themes were identified using an inductive coding process, guided by existentialist (e.g., Sartre, Camus), ethical (e.g., Kant, Confucius), and spiritual (e.g., Sufi, Buddhist) frameworks.
3. **Cross-Cultural Comparison**: Idioms were compared to identify universal themes (e.g., mortality, moral duty) and culture-specific nuances (e.g., collectivism in Chinese idioms vs. individualism in English idioms).

The analysis was conducted iteratively, with findings validated through peer debriefing with linguists and cultural scholars.

Results and Discussion

Existential Perspectives

Existential themes, such as the search for meaning and the confrontation with mortality, were prominent across idioms. For instance:

- **English**: “Life is a journey, not a destination” emphasizes the process-oriented nature of existence, aligning with existentialist views on creating meaning through lived experience (Sartre, 1943).
- **Arabic**: “وجد جد من” (He who strives, finds) reflects an existential commitment to agency and perseverance, suggesting that meaning is forged through effort.
- **Yoruba**: “Aiye l’oja, orun n’ile” (The world is a marketplace, heaven is home) portrays life as transient, urging individuals to focus on eternal rather than temporal pursuits.

These idioms highlight a shared human concern with purpose, tempered by cultural differences in how meaning is sought—through individual effort (Arabic), collective wisdom (Yoruba), or personal exploration (English).

Ethical Perspectives

Ethical idioms often prescribe moral conduct or warn against vice. Examples include:

- **Chinese**: “己所不欲，勿施于人” (Do not do to others what you do not want done to you) echoes Confucian ethics and the Kantian categorical imperative, emphasizing reciprocity as a moral foundation.
- **English**: “Actions speak louder than words” prioritizes ethical authenticity, aligning with virtue ethics’ focus on character (Aristotle, 350 BCE).
- **Arabic**: “الملك أساس العدل” (Justice is the foundation of rule) underscores fairness as both an ethical and societal principle.

These idioms reveal a universal emphasis on moral integrity but differ in scope: Chinese idioms often link personal ethics to societal harmony, while Arabic idioms connect ethics to governance.

Spiritual Perspectives

Spiritual idioms reflect beliefs about transcendence or divine guidance. For example:

- **Yoruba**: “Ori eni ni eledumare” (One’s head is one’s God) suggests an inner divinity, akin to spiritual self-realization in Sufi or Hindu thought.
- **Chinese**: “天网恢恢，疏而不漏” (Heaven’s the law of nature and justice is vast, sparse yet inescapable) implies a cosmic moral order, resonating with Taoist and Buddhist concepts of karma.
- **English**: “God helps those who work hard.” (He who strives, finds) blends spiritual faith with human agency, reflecting a pragmatic Protestant ethic.

These idioms underscore a shared quest for transcendence, though cultural contexts shape their expression—whether through divine intervention (English), cosmic justice (Chinese), or inner divinity (Yoruba).

Cross-Cultural Insights

While idioms reflect universal human concerns—mortality, morality, transcendence—they are shaped by cultural priorities. Collectivist cultures (e.g., Chinese, Arabic) emphasize interdependence and societal roles, whereas individualistic cultures (e.g., English) highlight personal agency. Yoruba idioms uniquely blend spiritual and existential themes, reflecting a holistic worldview. These findings suggest that idioms are both mirrors of universal human experience and windows into cultural specificity.

Conclusion

Idioms are powerful linguistic tools that encapsulate existential, ethical, and spiritual perspectives on life. Through a comparative analysis of idioms from English, Chinese, Arabic, and Yoruba, this study reveals how these expressions distill complex philosophical ideas into concise wisdom. The findings highlight universal themes—such as the search for meaning, the pursuit of moral integrity, and the quest for transcendence—while underscoring cultural nuances that enrich our understanding of human thought. This research underscores the value of idioms as cultural and philosophical artifacts, offering insights for cross-cultural communication and existential reflection. Future studies could expand the analysis to include additional languages or explore how idioms evolve in response to modern existential challenges.

References

1. Abdullaev, S. (2020). *O‘zbek maqol va hikmatlari*. Tashkent: O‘zbekiston Milliy Kutubxonasi.
2. Karimova, Z. (2018). *O‘zbek tilida frazeologizmlar va ularning falsafiy talqini*. Samarkand: SamDU Nashriyoti.
3. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
4. Al-Hariri, M. (2015). *Arabic Idioms and Their Cultural Significance*. Cairo: Dar Al-Ma’arif.
5. Chen, L. (2019). *Chinese Proverbs and Philosophical Thought*. Beijing: Peking University Press.

Research Science and Innovation House

MUNDARIJA

№	Maqola nomi va muallif(lar) F.I.SH.	Betlar
1.	HUDUDLARDAGI YENGIL SANOAT KORXONALARINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGINI Jo‘rayev Farrux Do‘stmirzayevich, Rajabov Jaxongir Abdivaitovich,	6-10
2.	5 USEFUL POINTS OF LEARNING ENGLISH AT HOME Atajanova Nazokat Mansur qizi, Otaxonova Muxlisa San’at qizi,	11-14
3.	Fuqarolik sud ishlarini yuritishni optimallashtirish usullari Xaitxodjayeva Farangis Avazovna	15-23
4.	“J.D. Salingerning “The Catcher in the Rye” asari nomining tarjima masalalari va uning madaniy-lingvistik asoslari” Matchanova Mohinur Otabek Qizi Otaxonova Gulasal Boboxon Qizi	24-28
5.	METABOLIK SINDROMNING O‘PKA ALVEOLALARI VA BRONXIOLALARNING STRUKTUR-FUNKSIONAL O‘ZGARISHLARIGA TA’SIRI Latibjonov M.A, Usmonov R.J	29-36
6.	MAKTABLARDA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHNING ZAMONAVIY METODLARI Ergasheva Feruza Safarovna	37-39
7.	Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda loyiha faoliyatida hamkorlikni rivojlantirish Allayeva Nargiza Uktamovna	40-44
8.	Maktabgacha yoshdagi bolalar ota-onalarining oilada tarbiyaviy funksiya ko‘nikmalarini shakllantirish Atadjanova Sohiba Talipovna	45-52
9.	ТАЪЛИМ СИФАТИНИНГ МОҲИЯТИ ВА УНИ БАҲОЛАШГА ДОИР НАЗАРИЙ ЁНДАШУВЛАР Анвар Расулов	53-61

10.	TARBIYA TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK VOSITALARDAN FOYDALANISH Axmadova Shahloxon Voxid qizi Abduvaliyeva Mashxura Abduvohid qizi	62-67
11.	Markaziy nerv tizimining umumiy fiziologiyasi. Maxsudova Malika Xolmatjanovna O’ktamboyeva Malohat Nodirbek qizi	68-76
12.	MARKAZIY QANDSIZ DIABETNING ZAMONAVIY DIAGNOSTIKASI VA DAVOLASH USULLARIDAGI INNOVATSION YONDASHUVLAR Nazirova Gavhar Ilg‘or qizi Negmatova Gulzoda Shuhratovna	77-81
13.	ART PEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA TALABA YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING PEDAGOGIK USULLARI Nurboyeva Shohsanam Shamsiddin qizi	82-84
14.	INKLYUZIV TA’LIMDA PEDAGOG XODIMLAR VA OTA-ONALAR HAMKORLIGINING MUHIM JIHATLARI. Otayeva Salamat Sabirovna	85-89
15.	ЭФФЕКТИВНОСТЬ МАММОГРАФИИ СНИЗИТЬ СМЕРТНОСТЬ ОТ РАКА МОЛОЧНОЙ ЖЕЛЕЗЫ Рузиева Шахло Дурдикуловна	90-92
16.	Culture-Specific Items in Translation: Challenges and Strategies Shokirxonova Shodona	93-95
17.	SUT BEZI SARATONI BILAN KASALLANGAN BEMORLARDA AKSILYAR LIMFA TUGUNLARI ZARARLANISHINING KLINIK VA PATOLOGIK BAHOLANISHI Sobirjonova Z.A. Kurbankulov U.M. Choriyev B.A	96-99
18.	MARKAZIY OSIYO DAVLATLARINING “TOLIBON 2.0” HUKUMATIGA NISBATAN TASHQI SIYOSIY YONDASHUVLARI	100-115

	Suhrob Bo‘ronov	
19.	TALABALARDA BIONIKA ORQALI KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH Madaminova. M Atajanova. X	116-119
20.	INSON TAFAKKURIGA TABIAT ILHOMI: BIONIKA VA KREATIVLIK O‘ZARO BOG‘LIQLIGI Madaminova. M	120-122
21.	ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЖИДКИХ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ ПРИ ЛЕЧЕНИИ РАЗЛИЧНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ В СОВРЕМЕННОЙ МЕДИЦИНЕ Панжиев Асилбек Гайрат угли, Жураев Зохиджон Ашурович,	123-134
22.	Nafas olish tizimining ahamiyati va nafas kasalliklarining zamonaviy muammolari O‘rolov Suhrob Abduhalil o‘g‘li Xamrayev Rashid Ravshan o‘g‘li	135-138
23.	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TA'LIM BERISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV Raximberganova Sohiba Jamol qizi Mavlonberganova Ro‘za Oybek qizi	139-142
24.	ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИНИНГ АСОСИЙ ТУЗИЛМАСИ СИФАТИДА КАФЕДРА Элбек Дехқонов	143-150
25.	BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI NUTQIY KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH Shamuratova Sevinch Quvondiq qizi	151-155
26.	MAKTABGACHA TA’LIM YOSHIDAGI BOLALARNI KITOBGA BO‘LGAN QIZIQISHINI UYG‘OTISH Shamuratova Sevinch Quvondiq qizi Olloyorova Sojida Jo‘rabek qizi	156-160
27.	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TA'LIM BERISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV Raximberganova Sohiba Jamol qizi Mavlonberganova Ro‘za Oybek qizi	161-164

28.	ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ Нодиров Чоршанби Элмуродович Ахмаджонова Зульфия Миноджоновна	165-168
29.	ИГРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ К ИЗУЧЕНИЮ РУССКОГО ЯЗЫКА Киселёва Оксана Викторовна,	169-171
30.	TA’LIM KELAJAK POYDEVORI Sobirjonov Ravshanbek Tolipjon o‘g‘li	172-174
31.	TALABALARNING PSIXOLOGIK BILIMINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI Axmadjonova Shaxruza Jahongir qizi	175-177
32.	O‘SMIRLARDA GIYOHVANDLIKKA BERILISHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI Oqberdiyeva Fotima Nazarali qizi	178-180
33.	The Effectiveness of the Direct Method in Contemporary Language Instruction Saparbayeva Ziyoda Rustamboy qizi	181-185
34.	O‘TKIR HOSHIMOVNING "IKKI ESHIK ORASI" ASARIDAGI TASVIRIY VOSITALAR Tashimova Diyora	186-189
35.	STRESS AND COPING STRATEGIES Abdakimova Mamlakat Abdusamad qizi	190-193
36.	O'YIN TEXNOLOGIYALARINING BOLALAR INTELLEKTUAL SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI O‘RNI Tuychiyeva Zulfizar Boxodir qizi	194-196
37.	MAHMUDXO‘JA BEHBUDIYNING "PADARKUSH" DRAMASIDA G‘OYAVIY-DIDAKTIK QARASHLAR Arapjonova Zebo Otabek qizi	197-199

38.	TA’LIM JARAYONIDA O‘QITUVCHI VA O‘QUVCHI O‘RTASIDAGI EMOTSIONAL ALOQANING PSIXOLOGIK TAHLILI Ergasheva Mazluma Xusan qizi	200-203
39.	QADIMGI SUG‘D DAVLATINING SIYOSIY TUZILISHI VA HARBIY TIZIMI: ARXEOLOGIK VA YOZMA MANBALAR ASOSIDA Erkinboyev Fozilbek Zokirjon o‘g‘li	204-207
40.	TOHIR MALIK IJODIDAGI FANTASTIK OBRAZLAR TALQINI Hamdamova Shamshoda Saidaxmad qizi	208-210
41.	G‘O‘ZA TOLASINING UZUNLIGINI BELGILAB BERUVCHI GENLARNING MOLEKULYAR TAHLILI Muminov Ilyosbek O‘rinboy o‘g‘li	211-214
42.	ZAMONAVIY HUNARMANDCHILIK: AN'ANAVIY SAN'AT VA TEXNOLOGIYANING O'RNI Po'latova Mahliyo Mahammadjon qizi	215-218
43.	INTERNET VA RUHIY TUSHKUNLIK: DIGITAL ASRDA YOSHLAR SALOMATLIGI Safarova Dilora Rustam qizi	219-222
44.	USMONIYLAR IMPERIYASI VA MARKAZIY OSIYO MUSULMONLARI O‘RTASIDAGI ALOQALAR Tugalova Madina Erkin qizi	223-225
45.	КИНЕТИКА АДСОРБЦИИ МЕТИЛЕНОВОГО ГОЛУБОГО НА ОБРАЗЦАХ БЕНТОНИТОВ С РАЗЛИЧНЫМИ ЗНАЧЕНИЯМИ КАТИОНООБМЕННОЙ ЕМКОСТИ Еримбатова Дилноза Нуруллаевна	226-229

46.	GENDER DIFFERENCES IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING: MYTHS AND REALITIES Yusupov Asadbek G‘afur o‘g‘li,	230-233
47.	TIL VA MADANIYAT MUNOSABATI. (ESSE) Saidova Mahzuna	234-240
48.	Компетенции и профессиональное развитие преподавателей в системе высшего педагогического образования Кенжебаева Гулнур Маратовна,	240-246
49.	MAHALLIY LAHJALAR TIL XUSUSIYATLARINING DIALEKTOLOGIK TAHLILI Qo‘ymurodova Gulmira,	247-252
50.	Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсатини ўрганишда қўлланиладиган сиёсий фанлар методлари қиёсий таҳлили Азим Хазраткулович	253-260
51.	SHARQ QO‘LYOZMALARI ASOSIDA O‘RTA ASR O‘ZBEKISTON TARIXINING REKONSTRUKSIYASI Nishanova Dildora Komiljanovna	261-267
52.	O‘ZBEKISTON YOSHLARIDA MIGRATSIYA ISTAGI: SOTSIOLOGIK SABABLAR VA OQIBATLAR TAHLILI Mirzaxamdamova Odina Mirzoxid qizi	268-271
53.	JAHON ADABIYOTI KONTEKSIDA TARIXIY ROMAN JANRINING RIVOJLANISHI Guljakhon Khujaeva	272-289
54.	Inkluziv ta’limning rivojlanish tendensiyalari va uning dolzarbligi Ahmatova Farangiz Xoshim qizi.	290-292

55.	INFORMATION CONTROL AND CENSORSHIP UNDER THE TOTALITARIAN REGIME: THE SUPPRESSION OF FREE THOUGHT Raykhon Zokir qizi Toshtemirova Abdurashidov Anvar Abdurashidovich	293-296
56.	THE ROLE OF PEER ASSESSMENT METHODOLOGY IN DEVELOPING INDEPENDENT THINKING SKILLS AMONG STUDENTS Jumayeva Mukarrama Bekzod qizi	297-300
57.	Божхона орқали ҳаракатланаётган жисмоний шахслар товарлари иқтисодий таҳлилини ахборот технологиялари ёрдамида такомиллаштириш йўналишлари Мўйдинова Зилола Вохид қизи	301-304
58.	Aytmatov asarlarida folklor til qatlamlari va intertekstual aloqalar Ergasheva Zebo Odiljon qizi	305-307
59.	ЦВЕТ КАК НОСИТЕЛЬ КУЛЬТУРЫ: АНАЛИЗ КОНЦЕПТОВ "WHITE" И "BLACK" В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ Джумамуратова Гульбахар Женисбаевна	308-310
60.	ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА КАК ОБЪЕКТ ИЗУЧЕНИЯ В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ Таженова Саёра Байроновна	311-313
61.	FEMALE CHARACTERS IN UZBEK LITERATURE: HISTORICAL AND CONTEMPORARY INTERPRETATIONS Qurbonboyeva Mohidil	314-318

62.	Nishotiyning “Husn- u Dil” dostonida molyaviy terminlar Shernazarova Gulshan Abdullayevna	319-323
63.	BOSHQARUV MEXANIZLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI Jo'rayeva Niginaxonim Xursand qizi	324-327
64.	GLACIAL RETREAT IN THE EURASIAN CONTINENT AND ITS NATURAL GEOGRAPHIC CONSEQUENCES Tuxtamuratova Dilnoza Dilmurodovna	328-330
65.	INVESTIGATING THE LONG-TERM EFFECTS OF AI-SUPPORTED LANGUAGE INSTRUCTION ON LEARNER AUTONOMY Qodirqulova Maftunaxon Muhiddin qizi	331-335
66.	Yosh avlodni tarbiyalashda interaktiv ta’lim metodlaridan foydalanmishning ahamiyati Matniyazov Umrbek Amanbayevich	336-339
67.	Boshlang‘ich sinf darslarida zamonaviy metodlar va interaktiv o‘yinlardan foydalanish afzalliklari Tojiyev Husniddin Baxtiyorovich Norkulova Nilufar Zokir qizi	340-346
68.	РОЛЬ РЕФЛЕКСИИ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОЕКТНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ Матниязова Азиза Бахтияровна	347-354
69.	The reflection of existential, ethical, or spiritual perspectives on life in idioms Iskandarova Gulifor Muzaffar kizi	355-359
70.	MUNDARIJA	360-367

Research Science and Innovation House